

Ks. dr Henryk Witzak

Dziedzictwo wieków - z dziejów Gminy Kawęczyn

Kawęczyn - Konin 2010

Redakcja:

Jan Nowak, Zenon Tomczyk, Tadeusz Krupiński, Ewelina Buda, Teresa Kęska

Okladka:

Fronton Dworu w Kawęczynie z 1929 r.

Źródło: Zdjęcie z prywatnych zbiorów Piotra Młodzianowskiego (Anglia)

Wydawca:

Gmina Kawęczyn

Druk:

Drukarnia ArtPegaz,

ul. Grabowska 69 a, 63-400 Ostrów Wlkp. tel. 692 273 299, www.artpegaz.serwus.pl

Spis treści

Przedmowa	5
Wstęp	7
Rozdział I	
Położenie i najstarsze osadnictwo	13
1. Środowisko geograficzne	13
2. Najstarsze osadnictwo	15
3. Przynależność administracyjna	26
Rozdział II	
Teren gminy w dziejach	35
1. Od powstania państwa polskiego do utraty niepodległości w roku 1793	35
2. Od utraty niepodległości do końca II wojny światowej	55
3. Gmina w latach 1945 – 1989	70
Rozdział III	
Parafie na terenie gminy	83
1. Organizacja Kościoła w Polsce	83
2. Parafia w Głuchowie	87
3. Parafia w Kowalach Pańskich	96
4. Parafia w Tokarach	105
Rozdział IV	
Gmina dziś	119
1. Oświata	119
2. Zakłady i instytucje	122
3. Organizacje polityczne, związkowe i pozarządowe	124
4. Kultura i sport	126
5. Władze Gminy	127
Zakończenie	135
Aneksy	
Aneks I – Dawne systemy miar	138
Aneks II – Liczba mieszkańców zameldowanych w poszczególnych wsiach w Gminie Kawęczyn, stan na dzień 01.09.2010 r.	139
Aneks III – Wykaz powierzchni poszczególnych sołectw Gminy Kawęczyn	139
Aneks IV – Struktura i skład osobowy Rady Gminy Kawęczyn – kadencja 2006 – 2010 ...	140
Aneks V – Struktura i skład osobowy urzędników gminy	142
Aneks VI – Wykaz sołectw i sołtysów – kadencja 2006/07 – 2010	144
Aneks VII – Dane USC i kierownicy USC w Gminie Kawęczyn	145
Aneks VIII – Dyrektorzy szkół	145
Aneks IX – Wykaz proboszczów i administratorów parafii w Głuchowie	146
Aneks X – Wykaz proboszczów i administratorów parafii w Kowalach Pańskich	147
Aneks XI – Wykaz proboszczów i administratorów parafii w Tokarach	148
Aneks XII – Honorowi Obywatele Gminy Kawęczyn	148
Aneks XIII – Dożynki Gminno – Parafialne	149
Aneks XIV– Ala Downarowicz - Młodzianowska-Komornicka, „Moje wspomnienia” (fragmenty)	151
Aneks XV– Najstarsze informacje o poszczególnych miejscowościach	156
Bibliografia	157
Wykaz ilustracji	162
Wykaz skrótów	163

Przedmowa

Szanowni Czytelnicy

Od dłuższego już czasu wzrasta w naszym społeczeństwie zainteresowanie opracowaniami o charakterze historyczno - geograficznym. Coraz więcej ludzi podejmując badania i studia stara się poznać nie tylko dzieje całego narodu, ale także możliwie dokładnie dzieje rodzinnego regionu. W czasach wzmoczonego dowartościowywania roli „małych ojczyzn” współczesny czytelnik częściej niż dawniej oczekuje i poszukuje wiadomości o dziejach własnej społeczności lokalnej.

Autor niniejszej publikacji podjął się żmudnej pracy, aby przybliżyć mieszkańcom naszej gminy dzieje ich miejscowości oraz ocalić od zapomnienia wiele spraw i wydarzeń.

Niniejsza publikacja jest drugim opracowaniem monograficznym Gminy Kawęczyn, znacznie obszerniejszym, niż wydanie z 1993 r.

Wyrażam uznanie i wdzięczność wszystkim, którzy przyczynili się do przygotowania tego opracowania i za doprowadzenie go do szczęśliwego zakończenia. Warto było poświęcić temu czas, bo to praca, która będzie służyła współczesnym, a także przyszłym pokoleniom i będzie owocować w przyszłości.

Niech ukazanie się niniejszej monografii zachęci mieszkańców Gminy Kawęczyn nie tylko do czytania jej, ale także do jeszcze większego umiłowania stron rodzinnych i do dalszego działania na rzecz ich rozwoju.

Niech lektura tego opracowania pozwoli Wam odtworzyć w pamięci wydarzenia z przeszłości, odszukać stare fotografie i dokumenty, które będzie warto opublikować w przyszłości w kolejnych publikacjach.

Z wyrazami szacunku

*Wójt Gminy Kawęczyn
Jan Nowak*

„Świadomość własnej przeszłości pomaga nam włączyć się w długi szereg pokoleń, by przekazać następnym wspólne dobro - Ojczyznę ” – Jan Paweł II

1. Budynek Urzędu Gminy w Kawęczynie
Źródło: Kronika Urzędu Gminy w Kawęczynie

Wstęp

Polska w roku 1989 przeżywała wielką euforię zwycięstwa nad systemem komunistycznym, jego synonimem były pierwsze, częściowo wolne, wybory do parlamentu. Rzeczywistość jednak była bardziej skomplikowana niż się to wydawało przeciętnemu Polakowi, oglądającemu na ekranach odbiorników telewizyjnych zwycięstwo wyborcze. Trzeba było przede wszystkim zmienić mentalność ludzi, którzy na wiele rzeczy patrzyli przez pryzmat: „to nie moje, tylko państwowe, więc niech się państwo o to martwi”.

Jedną z pilniejszych spraw było przywrócenie samorządności lokalnej, od funkcjonowania której zależał rozwój poszczególnych wsi i miast. Trzeba więc było podjąć próbę przypomnienia przykładowemu Janowi Kowalskiemu, że od niego coś zależy i on może również wpłynąć na to, że jego ulica, wioska, miasto mogą być lepiej utrzymane i gospodarniej zarządzane.

Dzieło to podjęli parlamentarzyści, którzy już w roku następnym, czyli w 1990, uchwalili ustawy samorządowe¹. Realizacja ich rozpoczęła się wraz z wyborami samorządowymi, które miały miejsce 27.05.1990 roku. W bieżącym roku 2010 minęło 20 lat od tamtego wydarzenia. Obchodziliśmy w maju kolejną rocznicę odrodzonej samorządności.

W związku z tą właśnie rocznicą zwrócono się do autora o ukazanie dziejów Gminy Kawęczyn. Nie będzie to praca pionierska, gdyż pierwszą na ten temat napisał J. Czyżewski w roku 1993². Była ona jednak skromna objętościowo, więc postanowiono przygotować obszerniejszą, która ukazywałaby lokalną wspólnotę na szerszym tle dziejów Polski, a jednocześnie dołożyć kolejne opracowanie, aby zapłacić lukę w pracach dotyczących tego terenu.

Istotą niniejszej pracy nie ma być ukazanie dziejów gminy powstałej w latach 70-tych XX wieku i opisanie jej kilkudziesięciu lat istnienia, ale spojrzenie na życie na tym terenie w ciągu wieków. Toteż tematem będzie życie wspólnoty lokalnej realizowane w ciągu wieków na obszarze obecnej gminy Kawęczyn.

Przez lata w sposób negatywny rozumiano słowo „diedzic”. Był to człowiek, który miał majątek, w przeciwieństwie do wielu tych, którzy mieli niewiele. Tymczasem trzeba sobie uświadomić, że słowo to związane jest – owszem – z tym, co człowiek posiada, ale przede wszystkim z tym, co otrzymał od swoich przodków, co odziedziczył. Fortuna wielu dziedziców nie była wynikiem życia jednego tylko pokolenia, lecz wielu pokoleń tej samej rodziny. Wartością było więc to, co otrzymano – odziedziczono – po przodkach, ale również ważne było i to, żeby po spadkobiercy jak najwięcej odziedziczyli jego następcy. Dziedzictwo jednak to nie tylko mienie, ale to także ukochanie tego miejsca, w którym się żyje, to również poznanie go, to praca dla niego. Na podłożu umiłowania miejsca, w którym człowiek żyje, może budować dopiero swój byt materialny.

Praca ta ma być przypomnieniem tego, czym żyli przez wieki ludzie tu mieszkający, dlaczego tu pracowali, dlaczego budowali tu swoje fortuny. Jest więc swoistą kroniką – zapisem tego, co było. Kronika ma to jednak do siebie, że nie można jej przerwać, trzeba

¹ W dniu 8.03.1990 wydano ustawy: „O zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”(Dz. U.1990.16.94), „O samorządzie terytorialnym”(Dz.U.1990.16.95), „O ordynacji wyborczej do rad gmin”(Dz.U.1990.16.96). Natomiast 22.03.1990: „O terenowych organach administracji rządowej administracji ogólnej”(Dz.U.1990.21.123), „O pracownikach samorządowych”(Dz.U.1990.21.124). Dnia 10.05.1990 wydano przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych (Dz.U.1990.32.191), a 17.05.1990 wydano ustawę „O podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczegółowych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw”(Dz.U.1990.34.198), w dniu 18. 05. 1990 wydano ustawę „O zmianie ustawy o samorządzie terytorialnym oraz innych ustaw”(Dz. U. 1990. 34. 199). Zob. W. W y t r ą ż e k, *Samorząd terytorialny w XX wieku w Polsce*, Lublin 2009, s. 151-152.

² J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy Kawęczyn na przestrzeni wieków*, Kawęczyn-Sompolno 1993.

dalej dokonywać kolejnych wpisów. Dlatego też jest wyzwaniem dla jej obecnych mieszkańców, którzy zapisują kolejne karty swoich dziejów i oby były one jak najpiękniejsze.

Poszukiwanie źródeł i opracowań poszło w dwu kierunkach: w kierunku dziejów poszczególnych miejscowości położonych na terenie obecnej gminy, a także dziejów parafii znajdujących się na terenie gminy.

W kwestii pierwszej można było oprzeć się na pozycjach już drukowanych, a dotyczących dawnego województwa konińskiego³, powiatu tureckiego⁴ i poszczególnych miejscowości⁵. Brakowało jednak monografii dotyczących poszczególnych miejscowości i rodów, choć częściowo wypełniają je opracowania dokonane przez A. Tyczynę⁶, a oparte między innymi na źródłach zawartych w „Tekach Dworzaczka”⁷.

Dla spraw kościelnych pomocą niewątpliwą był nieoceniony „Liber beneficiorum”⁸ Jana Łaskiego i protokoły wizytacyjne parafii znajdujące się w archiwum diecezjalnym we Włocławku⁹, a także urzędowe wydawnictwa diecezjalne¹⁰. Pojawiła się też praca o parafii w Kowalach Pańskich¹¹. Uzupełnieniem dla obu dziedzin była literatura, którą wykorzystano w celu przybliżenia dziejów Polski¹² i zrozumienia spraw związanych

³ P. Małuski, *Województwo konińskie*, Warszawa-Poznań 1983; J. Gulecki, *Powiat koniński – rys historyczny*, [w:] „Konińskie zeszyty muzealne”, t. 3, Konin 2006, s. 115-119; K. Górczyca, *Pradzieje Konina*, [w:] „Konińskie zeszyty muzealne”, t. 3, Konin 2006, s. 22-51; P. Janicki, *Eksterminacja Żydów w getcie „Czachulec” w latach 1941-1942*, [w:] „Konińskie zeszyty muzealne”, t. 4, Konin 2008, s. 67-89;

⁴ W. Górczyca, *Z turem w herbie*, Poznań 1966; A. Piasecki, *Powiat turecki*, Turek 1999; *Dzieje Turku*, praca zbiorowa pod redakcją E. Makowskiego, C. Łuczaka, Poznań 2002; M. Górczyca, *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego*, t. 2 cz. 1 (Rezydencje powiatu tureckiego), Turek 2009;

⁵ K. Rurka, *Gluchów*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, s. 1153; W. S[...] *Będziechów*, [w:] *SGKP*, t. 1, Warszawa 1880, s. 165; A. Pal[...], M. Tr[...], *Chocim*, [w:] *SGKP*, t. 1, Warszawa 1880, s. 598; M. Tr[...], *Ciemień*, [w:] *SGKP*, t. 1, Warszawa 1880, s. 687; M. Tr[...], *Dzierzbocka*, [w:] *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 279; M. Tr[...], *Dzierzbotki*, [w:] *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 279; M. Tr[...], *Dziwiątka*, [w:] *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 290; *Gluchów*, [w:] *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 612-613; *Gozdów*, [w:] *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 759; *Kawęczyn*, [w:] *SGKP*, t. 3, Warszawa 1882, s. 915; *Kowale Pańskie*, [w:] *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 504-505; *Milejów*, [w:] *SGKP*, t. 6 Warszawa 1885, s. 422; *Nowy Świat*, [w:] *SGKP*, t. 7, Warszawa 1886, s. 306; *Siedliska*, [w:] *SGKP*, t. 10, Warszawa 1889, s. 509; *Skrzynek*, [w:] *SGKP*, t. 10, Warszawa 1889, s. 658; *Stanisława*, [w:] *SGKP*, t. 11, Warszawa 1890, s. 185; *Tokary*, [w:] *SGKP*, t. 12, Warszawa 1892, s. 359-360; *Wojciechów*, [w:] *SGKP*, t. 13, Warszawa 1893, s. 739; *Żdzary*, [w:] *SGKP*, t. 14, Warszawa 1895, s. 751; *Kowale*, [w:] *SGKP*, t. 15, Warszawa 1900, s. 142; *Gmina Kawęczyn-program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, Kawęczyn 2008.

⁶ A. Tyczyno, *Materiały Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Powiatu Tureckiego im. ks. Romana Kmiecika*, adres internetowy: www.stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl

⁷ „Teki Dworzaczka” – to program elektroniczny przygotowany przez Bibliotekę PAN w Kórniku na podstawie wypisów dokonanych przez prof. Dworzaczka. Zawierają one materiał z ksiąg miejskich, grodzkich i innych zbadanych przez niego źródeł, które stanowi doskonały materiał dla dziejów regionalnych. Można z nich korzystać na zasadzie nazw miejscowości lub rodów.

⁸ J. Łaski, *Liber beneficiorum*, Gniezno, t. 1 - 1880, t. 2 - 1881.

⁹ Wizytacje: AAG. Wiz. 2; AAG. Wiz.3; AAG. Wiz. 4; AAG. Wiz.11; AAG. Wiz. 14; AAG. Wiz. 56; AAG. Wiz. 63; AAG. Wiz. 67; AAG. Wiz. 70; AAG. Wiz. 78; AAG. Wiz. 85; AAG. Wiz.105. ABK-Kal. Wiz. 10; ABK-Kal. Wiz.18. AKDWI par. 63; AKDWI par. 112; AKDWI par.207. Swoistą pomocą do posługiwania się wizytacjami gnieźnieńskimi jest pozycja: S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, [w:] „Archiwa, biblioteki i muzea kościelne”, Lublin, t. 28-1974, t. 29-1974, t. 30-1975, t. 31-1975, t. 32-1976, t. 33-1976.

¹⁰ *Rocznik diecezji włocławskiej 1991*, Włocławek 1991; *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2001;

¹¹ J. Kolała, *Z dziejów parafii w Kowalach Pańskich do roku 2007*, Warszawa 2009, wydruk komputerowy, praca w PWT w Warszawie, oddział w Koninie.

¹² *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII*, pod redakcją A. Gąsiorowskiego t. 1, z. 1, opracował A. Bieniaszewski, Wrocław- Warszawa- Kraków-Gdańsk- Łódź 1987; *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, pod red. A. Gąsiorowskiego, t. 2, z. 2, opr. E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz, Kórnik 1993; *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 1 (od XVI-XVIII w.), wydał W. Rusiński, Wrocław 1955; *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. 2 (1751-1775), wydał W. Rusiński, Wrocław 1959; H. Izdebski, *Historia administracji*, Warszawa 1997; M. Krąjewska, *Historia*

z funkcjonowaniem Kościoła i parafii na tych ziemiach¹³. Poza wyżej wymienionymi pozycjami istnieje jeszcze cały szereg innych, ogólnych opracowań, które były pomocne w powstawaniu tej pracy.

W oparciu o zebrane materiały ostatecznie postanowiono pracy nadać tytuł – „Dziedzictwo wieków - z dziejów Gminy Kawęczyn”.

Pracę rozplanowano w ten sposób, aby ukazać w niej cztery zasadnicze elementy. Pierwszy - to położenie omawianej gminy, czyli teren, na którym dokonują się omawiane wydarzenia. Drugi - to wydarzenia, które rozgrywały się na tym terenie w ciągu wieków. Trzeci - to parafie mające swe siedziby na tym obszarze. I czwarty – Gmina w okresie po roku 1990.

Rytm życia w wsi w ciągu roku wyznacza zarówno cykl wegetacji roślin, jak i cykl liturgiczny. Natomiast rytm życia tygodniowego oparty jest na cyklu niedzielным. W ciągu dnia dzwony kościelne dzwoniące na „Anioł Pański” wyznaczały czas na rozpoczęcie pracy, posiłek i zakończenie pracy.

Pierwszy więc rozdział będzie dotyczył trzech punktów. Najpierw ukazać położenie geograficzne interesującej nas gminy, wskazując konkretne miejsce na mapie Polski, następnie przybliżyć elementy związane z ukształtowaniem terenu, florą i fauną.

W drugim punkcie zajmę się najstarszym osadnictwem na tym terenie. Dla lepszego jego zobrazowania posłużę się szerszym tłem zamykającym się w granicach powiatu, a nawet dawnego województwa konińskiego, po to, aby ukazać dokonujące się w ciągu wieków procesy wśród ludności zarówno prehistorycznej, jak i z początków naszej państwowości.

W trzecim punkcie umiejscowię teren gminy na mapie administracyjnej, aby pokazać, jak w ciągu wieków zmieniała się przynależność miejscowości należących obecnie do gminy. Zasadniczo były to zmiany związane z przynależnością do administracji państwa polskiego w różnych etapach jego istnienia, ale również, na skutek zaborów, zmieniała się przynależność państwowa i interesujące nas tereny weszły w skład Królestwa Prus, by po chwilowej samodzielności znowu znaleźć się w Cesarstwie Rosyjskim. Ostatecznie, w roku 1918 powraca niepodległość państwa. Druga wojna światowa przerywa niezależność państwową, by ponownie na mapie Europy pojawiła się Polska.

Drugi rozdział również został podzielony na trzy punkty. Omówione w nich będą dzieje terenu na przestrzeni wieków, którym postawiono trzy granice czasowe: rok 1793 - utrata niepodległości w interesującym nas regionie, koniec II wojny światowej i rok 1989- jako rok pierwszych, częściowo wolnych wyborów, a więc zakończenie czasów komunizmu i rozpoczęcie nowego okresu w dziejach narodu i państwa.

Na początku pierwszego punktu ukazane zostaną pewne mechanizmy związane z organizacją i rozwojem życia we wspólnocie ludzkiej, mechanizmy osadnicze i sposób funkcjonowania społeczeństwa stanowego w Rzeczypospolitej. Po tych ogólnych sprawach, przejdę do przedstawienia najstarszych wiadomości dotyczących miejscowości na tym terenie oraz życia mieszkańców w ciągu wieków.

gospodarcza Polski do 1989 roku, Włocławek 2000; Z. Sułowski, *Gmina*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, szp. 1156-1157.

¹³ B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 2, Lublin 2005; W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XI wieku*, Poznań 1962; W. Kujański, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, [w:] *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2001; S. Zachorowski, *Początki parafii polskich*, Kraków 1909; W. Danielewski, *Fundator*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, szp. 772; W. Wójcik, *Fundacja*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, szp. 760-761; W. Góralski, *Erekcja*, [w:] *EK*, t. 4, Lublin 1989, szp. 1068; J. Rybczyk, *Beneficjum*, [w:] *EK*, t. 2, Lublin 1985, s. 262-265; J. Rybczyk, *Beneficjant*, [w:] *EK*, t. 2, Lublin 1985, s. 262.

2. Fragment akt wizytacyjnych parafii w Głuchowie

Podstawą do ukazania tego etapu będą przede wszystkim zachowane dokumenty, które autor zacerpnął z „Teki Dworzaczka”¹⁴, a także opracowań znajdujących się w „Materiałach Stowarzyszenia im. ks. Romana Kmiecika”¹⁵.

W drugim punkcie będę mówił o latach między 1793r. a końcem II wojny światowej, czyli rokiem 1945. W większości był to czas zniewolenia narodu polskiego, z wyjątkiem dwudziestolecia międzywojennego. Z tego okresu istnieją już pozostałości materialne, przede wszystkim dwory, ale i inne budowle, dlatego też one stały się elementem, wokół którego ukazane zostaną dzieje interesującego nas terenu. Z tego też czasu zachowały się materiały systematycznie zbierane w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”¹⁶, które również zostaną wykorzystane.

W trzecim punkcie zająłem się czasami od roku 1945 do 1989r. W tej części wykorzystałem dostępne opracowania, dotyczące zarówno sytuacji w kraju, jak i opracowania lokalne. Okres po drugiej wojnie światowej to czas, który jest ciągle jeszcze żywy we wspomnieniach wielu starszych mieszkańców gminy, dlatego też ograniczyłem się do opracowań ogólnych.

Trzeci wreszcie rozdział poświęcony zostanie parafiom mającym swoją siedzibę na terenie gminy. Nie zostanie ukazana część gminy, która należy do parafii w Przespolowie i do parafii w Dobrej, ale trudno umieszczać w pracy tylko część dziejów tychże parafii, a pomijać tę, która do gminy nie należy. Rozdział ten zostanie podzielony na cztery punkty.

¹⁴ „Teki Dworzaczka” – program elektroniczny zawierający wypisy z dokumentów, dokonane przez profesora Dworzaczka. Program przygotowała biblioteka w Kórniku. Autor więc w pracy korzystał z wypisów, a nie oryginalnych dokumentów.

¹⁵ A. T y c z y n o, *Materiały Stowarzyszenia im. ks. Romana Kmiecika*, program elektroniczny.

¹⁶ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich zawiera dane z dwóch okresów XIX wieku. Pierwszy chronologicznie to lata 20-te, a drugi to lata 80-te XIX wieku. Samo dzieło wyszło w XV tomach, w okresie między rokiem 1880 a 1900.

W punkcie pierwszym przybliżę pewne ogólne elementy związane z dziejami Kościoła na ziemiach polskich, a także mechanizmy, które towarzyszyły powstawaniu parafii, poczynając od początków chrześcijaństwa, poprzez zakładanie pierwszych diecezji, aż do przynależności interesujących nas parafii do administracji kościelnej. Ukazany zostanie również proces powstawania najpierw kościoła, który prowadził w konsekwencji do powstania parafii.

W następnych punktach omówione zostaną parafie. W drugim - parafia w Głuchowie, w trzecim - w Kowalach Pańskich, w czwartym - w Tokarach. Schemat ich omawiania będzie podobny, gdyż z wykorzystaniem podobnych elementów powstawały protokoły wizytacyjne.

Pierwsza więc sprawa, na którą będzie praca zwracała uwagę, to kwestia, kiedy dana parafia powstała i czy zachowały się dokumenty związane z jej erygowaniem. Następna - kto fundował świątynię i kto się nią opiekował, czyli kto był jej kolatorem. Parafia była instytucją terytorialną, dlatego należy ukazać jej zasięg. Z tym bardzo mocno wiąże się kwestia uposażenia, bowiem oprócz majątku ziemskiego proboszcz miał również dochody z podatków kościelnych, zwanych popularnie dziesięciną i w związku z tym musiał wiedzieć, od kogo ma ją zbierać.

Kolejnym elementem, na który wskażę, będzie świątynia, funkcjonująca w ciągu wieków w parafii, jej wystrój, wezwanie, czyli postać świętego patrona i wreszcie przywileje, jakie kościół posiadał, a więc przede wszystkim odpusty.

Na koniec będzie mowa o duszpasterzu – proboszczu i prowadzonej przez niego działalności. Duszpasterstwo można do celów pracy podzielić na ogólne – związane z działalnością sakramentalno-kaznodziejską i na specjalne, w skład którego będzie wchodziło: prowadzenie stowarzyszeń religijnych¹⁷, prowadzenie szkół parafialnych¹⁸ i domów opieki¹⁹. Te elementy, mimo że dziś należą do domeny wpływów państwa, to przez wieki związane były z pracą Kościoła, a konkretnie parafii.

Gmina po roku 1990, została omówiona w czwartym rozdziale. Dokonano tego w ten sposób, że najpierw ukazano oświatę na tym terenie, później zakłady i instytucje, dalej organizacje polityczne, związkowe i pozarządowe. Punkt czwarty został poświęcony kulturze i sportowi, a ostatni piąty organizacji władz gminnych. Ponieważ w rozdziale tym omawia się przede wszystkim instytucje znajdujące się na terenie gminy, dlatego niejednokrotnie trzeba było się cofnąć przed rok 1990. i pojawiły się informacje o których była już mowa wcześniej.

W przygotowaniu pracy pojawiła się pewna trudność, wynikająca z faktu wyważenia proporcji między Kawęczynem a innymi miejscowościami, gdyż realnie obecna siedziba gminy nie była centrum tego terenu, a tylko jedną z wielu równych sobie miejscowości. Podobnie wyglądała sprawa z wyważeniem proporcji między elementami ogólnymi,

¹⁷ Stowarzyszenia religijne były dwójakiego rodzaju: cechy i bractwa. Cechy związane były z działalnością zawodową, czyli gromadziły ludzi wykonujących ten sam lub podobny zawód. W ramach tych wspólnot zajmowano się zarówno doskonaleniem zawodowym, jak i życiem religijnym. Zbierano się przy ołtarzu swojego patrona, tu się modlono za zmarłych członków cechów i o błogosławieństwo dla żyjących. W czasie takiej uroczystości członkowie bractwa pełnili posługę liturgiczną. Bractwa natomiast były stowarzyszeniami czysto religijnymi, których członkowie oprócz życia religijnego prowadzili wspólne życie towarzyskie i wspierali się w trudnych sytuacjach życiowych, np. pogrzeb. Zob. H. W i t c z a k, *Z życia religijnego w Królewskim Mieście Koninie*, Włocławek 2006, s. 258-278.

¹⁸ Na podstawie materiałów zebranych w „Liber beneficiorum” Jana Łaskiego zauważono, że na prawie 600 parafii w archidiecezji gnieźnieńskiej, które istniały w roku 1521, w ponad 90% istniały szkoły. Oczywiście można powątpiewać w ich poziom, ale przecież po ukończeniu tychże szkół młodzi ludzie dalej się kształcili czy to w Polsce, czy zagranicą. Zob. Tamże, s. 247-255.

¹⁹ Łacińskie słowo xenodochium, tłumaczone jako szpital, było właściwie domem opieki dla ludzi starszych, chorych, ale przede wszystkim nie mających żadnej rodziny. W skład takiego xenodochium wchodził kościół, dom, w którym mieszkali ludzie potrzebujący pomocy. Podstawą jego funkcjonowania był zapisany fundusz na jego utrzymanie i jakiś areal ziemi uprawnej. Pozostałe koszty utrzymania ponosiła parafia. Zob. Tamże, 238-246.

a wydarzeniami dokonującymi się lokalnie. Dylemat ten rozwiązano więc w ten sposób, że w celu ułatwienia korzystania z pracy pewne treści zostały zapisane wytłuszczonym drukiem. Należą do nich słowa-klucze przy omawianiu spraw ogólnych, a także nazwy miejscowości, które w danym momencie pracy będą omawiane.

Ponadto w pracy występują aneksy, które stanowią uzupełnienie i ułatwiają korzystanie z niej. Wśród aneksów jest wykaz dawnych systemów miar, który podano, aby osoba korzystająca z pracy mogła sobie przeliczyć występujące jednostki pomiarowe, wykaz liczby mieszkańców zameldowanych w poszczególnych wsiach (stan na dzień 01.09.2010r.) oraz wykaz powierzchni w ha poszczególnych sołectw. Następnie kilka aneksów dotyczy spraw Urzędu Gminy, przedstawiają one strukturę i skład osobowy Rady Gminy Kawęczyn, strukturę i skład osobowy urzędników, wykaz sołectw i sołtysów. Wszystkie one dotyczą obecnej kadencji. Inny aneks- to wykaz danych USC w Kawęczynie, podający urodziny, zawierane związki małżeńskie i zgony oraz kierowników USC w poszczególnych latach. Kolejny przedstawia obecnych dyrektorów placówek oświatowych z terenu Gminy Kawęczyn. Trzy następne są wykazami proboszczów w omawianych parafiach. Następne – to honorowi obywatele Gminy Kawęczyn, wykaz starostów oraz miejscowości, w których były zorganizowane dożynki w poszczególnych latach, fragment wspomnień Ali Downarowicz – Młodzianowskiej - Komornickiej, ostatniej właścicielki Kawęczyna i wykaz najstarszych informacji dotyczących poszczególnych miejscowości na terenie gminy. Następną pomocą w korzystaniu z pracy będą zamieszczone ilustracje.

Rozdział I

Położenie i najstarsze osadnictwo

1. Środowisko geograficzne

Współcześnie żyjemy w organizmie społeczno-politycznym zwanym Wspólnotą Europejską, leżącą na kontynencie o nazwie „Europa”. Przeglądając się mapie fizycznej tego kontynentu, zobaczymy, że na jego krańcach ukształtowane zostały Niż Francuski i Równina Rosyjska, a łącznikiem między nimi jest Niż Polsko-Niemiecki. W jego ramach wyróżniamy Pradolinę Warszawsko-Berlińską, na którą składają się Dolina Konińska, Kotlina Kolska, Wysoczyzna Kłódawska, Równina Rychwalska i Wysoczyzna Turkowska²⁰.

Tę ostatnią można podzielić na Równinę Turecko-Liskowską, Wał Malanowski i Obniżenie Teleszyny. O ile główną część interesującego terenu zajmuje Równina, to jego krańce zajmują Wał Malanowski - na zachodzie i Obniżenie Teleszyny - na wschodzie²¹.

Na obszarze Wysoczyzny Turkowskiej, na pograniczu województwa wielkopolskiego i łódzkiego, w południowej części powiatu tureckiego, znajduje się Kawęczyn - siedziba gminy²². Teren gminy rozciąga się między 51°52' a 51°56' szerokości geograficznej północnej i 18°25'a18°33' długości geograficznej wschodniej²³. Obszar obejmuje powierzchnię 10106 ha, z czego użytki rolne stanowią ponad 82%, leśne- ponad 12%, pozostałe- 5%²⁴.

Ukształtowanie Niżu Polskiego nastąpiło w wyniku działania lądolodu skandynawskiego i jego wód roztopowych podczas trwającej trzy miliony lat epoki lodowcowej. W tym czasie nad Wielkopolskę nasuwały się trzy zlodowacenia. W regionie konińskim ostatnie miało miejsce przed około 15 tysiącami lat i nazywane bywa zlodowaceniem bałtyckim²⁵.

W wyniku jego działań na Wysoczyźnie Tureckiej nie zostały wykształcone jeziora. Położone tu wzgórza pochodzenia kemowego²⁶ powstały w wyniku separacji materiału morenowego²⁷ wmywanego z lodu przez wody roztopowe. Osiągają one znaczną wysokość, np. Złota Góra liczy 187 m n.p.m.²⁸.

W wyniku działań tego lodowca ukształtowana więc została Równina Turecko-Liskowska, będąca stosunkowo płaską powierzchnią o wzniesieniach rozdzielonych licznymi drobnymi ciekami lub zabagnionymi obniżeniami i zajmuje ona większą część interesującego nas obszaru.

Wał Malanowski, który zachował się do dziś jako ostaniec morenowy, swą rzeźbę uzyskał w warunkach klimatu, jaki panował na obszarze omawianego terenu w okresie ostatniego zlodowacenia. Został zbudowany głównie z piasków drobno- i średnio-ziarnistych. Wznosi się na maksymalną wysokość do 162 m n.p.m. Obniżenie natomiast Teleszyny zostało ukształtowane w południowo-wschodniej części terenu. Jego powierzchnia wznosi się

²⁰ P. Małuskiwicz, *Województwo konińskie*, Warszawa - Poznań 1983, s. 7.

²¹ AGK, *Gmina Kawęczyn - program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, Kawęczyn 2008, s. 4.

²² AGK, *Gmina Kawęczyn*, Folder wydany przez Urząd Gminy w Kawęczynie, Kawęczyn 2005, s. 3.

²³ J. Czyskiewicz, *Obszar gminy Kawęczyn na przestrzeni wieków*, Kawęczyn – Sompolno 1993, s. 6.

²⁴ AGK, *Gmina Kawęczyn - program ochrony zabytków...*, s. 25.

²⁵ P. Małuskiwicz, *Województwo...*, s. 10.

²⁶ Kem – pagórek lub wał zbudowany głównie z piaskowców i żwirów warstwowych, osadzonych w szczelinach lodowca w czasie jego tania. Zob. *Słownik wyrazów obcych*, praca zbiorowa pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1980, s. 350.

²⁷ Morena – materiał skalny niesiony i osadzany przez lodowiec, w postaci odłamów i bloków skalnych, żwirów, piasków, a także pyłów, ilów i glin przemieszanych ze sobą i nieuwarstwionych. Tamże, s. 492.

²⁸ Tamże.

na wysokości około 115 m n.p.m. Są to płaskie tereny, w większości zabagnione i zatorfione, zbudowane z mądów²⁹ i piasków rzecznych³⁰. Można więc zobaczyć zarówno zagłębienia terenu obok małowniczych pagórków, zielone smugi lasów obok przestrzeni pokrytych łąkami i zaroślami, pola uprawne obok sadów i ogrodów³¹.

Przeglądając się mapie powiatu tureckiego, widzimy, że teren gminy wyznaczają naturalne granice wytworzone przez rzeki- Teleszynę, będącą granicą z gminą Dobra oraz Swędrnię, za którą znajduje się gmina Lisków. Ponadto, płyną tu: Struga Kawęczynska i Struga Mikulicka. Do najwyższych wzniesień należy zaliczyć Górę Andrzejewską, o wysokości 174 m n.p.m. przy granicy z gminą Lisków i Łysą Górę 154 m n.p.m.³² w okolicach Borku Głuchowskiego, natomiast punkt najniższy znajduje się w dolinie rzeki Teleszyny w miejscowości Marianów 116m n. p.m.

Omawiany więc obszar ukształtował się jako lekko falisty, przy średniej wysokości około 139 m n. p. m., zbudowany na pokładzie górnej kredy³³. Tu też bierze początek Teleszyna, lewobrzeżny dopływ Warty, a do licznych niewielkich cieków wodnych należą również wyżej wspomniane - Swędnia i Struga Mikulicka. Są stawy i oczka wodne, a także wyrobiska poeksploatacyjne napełnione wodą. Brak natomiast jezior, mimo to dużą część gminy zajmują obszary podmokłe o wysokim poziomie wód gruntowych³⁴.

Teren ten położony został w strefie klimatu umiarkowanego o przejściowym charakterze. Wilgotny klimat atlantycki, z łagodną na ogół zimą i chłodniejszym latem, ścierea się z suchym klimatem kontynentalnym o charakterystycznej mroźnej zimie i z upalnym, ale krótkim latem. Zima trwa około 70-80 dni, a lato 90-110. Opady roczne sięgają około 500 mm³⁵.

Miejscowy drzewostan składa się w 85% z sosny, ponadto występują brzoza, świerk, dąb i olcha. Ogólnie mówiąc, lasy stanowią skromną pozostałość dawnych bezkresnych puszczy i obejmują zaledwie 16% terenu powiatu³⁶.

Do rozpoczęcia wydobywania na skalę przemysłową węgla brunatnego, jedynymi bogactwami naturalnymi wykorzystywanymi w okolicy były piaski i żwiry, z których korzystano w budownictwie, oraz glina nadająca się do wyrobu cegły i torf. Eksploatacja węgla brunatnego w rejonie Konina i Turku spowodowała zmiany w układzie przestrzennym, osuszyła znacznie teren i wprowadziła rekultywację terenów po odkrywkach³⁷.

Nie można też pominąć kwestii szlaków komunikacyjnych, które zawsze przyczyniały się do pobudzenia gospodarczego i co za tym idzie, do rozwoju osadnictwa. I mimo iż najważniejsze szlaki nie przebiegały bezpośrednio przez ten teren, to jednak znajdowały się w jego pobliżu. I tak, najstarsza znana droga, czyli szlak bursztynowy, przebiegał na pewno w okolicach nie tak dalekiego Kalisza, a są przecież możliwe jeszcze nie do końca zbadane jego mutacje. Innym ważnym szlakiem był również ten wiodący ze wschodu, od Rusi, na zachód, wzdłuż Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej i na Pomorze Zachodnie, a przebiegał on przez Turek i Uniejów. Bezpośrednio przebiegały szlaki lokalne z Sieradza, przez Turek na

²⁹ Mada – od angielskiego mud – błoto, tłusta, bezwapienna, bezpyszczysta gleba powstała w dolinie rzeki z namulów, szlam na dnie wód stojących. Zob. *Słownik wyrazów obcych*, s. 441.

³⁰ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, Kawęczyn 2008, s. 4-5.

³¹ W. G o e b e l, *Z turem w herbie*, Poznań 1966, s. 10.

³² *Powiat turecki*, Mapa turystyczna, Turek 2009.

³³ Kreda – skała osadowa o barwie białej lub szarej, składająca się głównie z wapiennych szkieletów organizmów bezkręgowych. Tym mianem określa się także trzeci okres ery mezozoicznej, trwający od około 130 do 60 mln. lat temu, nazwany tak od częstych w jego osadach skał kredowych. Zob. *Słownik wyrazów obcych*, s. 398.

³⁴ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 24.

³⁵ P. M a l u ś k i e w i c z, *Województwo...*, s. 15.

³⁶ W. G o e b e l, *Z turem...*, s. 9.

³⁷ Tamże, s. 10.

północ, a także z Kalisza na Uniejów i Łęczycę, a obecnie na Łódź. Przez centrum gminy przechodzi droga z Turku do Goszczanowa wiodąca dalej na południe. Przy omawianiu odkryć archeologicznych i najstarszego osadnictwa można z łatwością je zauważyć te szlaki.

2. Najstarsze osadnictwo

Istota ludzka niezależnie od tego, na jakim etapie dziejów funkcjonuje, pozostawia po sobie wytwory pracy: poczynając od przedmiotów codziennego użytku, związanych ze sposobem zdobywania pożywienia, poprzez naczynia z gospodarstwa domowego, aż do domostw i miejsc pochówku. Badaniem tego dorobku człowieka zajmuje się nauka pomocnicza dla historii, czyli archeologia³⁸. Posługując się wykopaliskami, odkrywa się pozostałości materialne i na ich podstawie przybliżone zostaje życie wspólnot ludzkich, które nie pozostawiły po sobie źródeł pisanych.

Ukazując najstarsze osadnictwo na interesującym terenie, nie ograniczę się tylko do obszaru obecnej gminy, ale - dla przybliżenia najdawniejszego sposobu życia- wykorzystam teren obecnego powiatu tureckiego, a nawet jeszcze szerszy - dawnego województwa konińskiego. W ten sposób chcę ukazać odkryte miejsca najstarszych osiedli, a co za tym idzie, pobyt człowieka na tych terenach od najdawniejszych czasów.

Najstarszą wymienianą epoką w dziejach ludzkości jest **epoka kamienia**. Starsza epoka kamienia, czyli **paleolit**³⁹ przypada na ziemiach polskich na najtrudniejszy dla rozwoju życia okres w dziejach ziemi- czyli epokę lodowcową. Około miliona lat temu nastąpiło nagle bardzo gwałtowne ochłodzenie klimatu. Spowodowało to nasunięcie się na ogromne połacie Europy, w tym i Polskę, wielkich mas lodowych zwanych lądolodem. Lodowiec ten co pewien czas cofał się⁴⁰, to znów powracał⁴¹. „Wędrujący lodowiec” pozostawiał po sobie liczne ślady w postaci form terenowych i nowych gleb. W przerwach między poszczególnymi zlodowaceniami klimat ocieplał się. Rozwijała się wówczas roślinność i zwierzęta. Pojawił się prawdopodobnie i człowiek. Niestety, kolejne zlodowacenia kompletnie niszczyły ślady po bytności grup ludzkich na tym terenie⁴².

Najstarsze uchwytnie ślady osadnictwa paleolitycznego z części Wielkopolski, w której leży Turek, pochodzą z późnego paleolitu – schyłkowego⁴³. Przypadał on na koniec epoki

³⁸ *Encyklopedia popularna PWN*, praca zbiorowa pod redakcją R. Marcinkowskiego, Warszawa 1982, s. 39.

³⁹ Paleolit – starsza epoka kamienia, nazywana czasem epoką kamienia łupanego. Pierwszy potwierdzony etap rozwoju ludzkości. Podzielono go na następujące okresy: a/ starszy lub dolny (1 mln - 100 tys. lat przed Chr.) - istniało wtedy życie koczownicze w niewielkich grupach. Zajmowały się one zbieractwem, łowiectwem. Do narzędzi tego okresu zaliczono tłuki pięściowe rozłupywacze; b/środkowy (100 – 40 tys. przed Chr.) - pojawiła się umiejętność rozpalania ognia, zaczęto specjalizować się w wytwarzaniu narzędzi kamiennych, z tego czasu przetrwały najstarsze pochówki; c/młodszy lub górny (40 - 14 tys. przed Chr.); d/późny czasem nazywany schyłkowym (12 – 8 tys. przed Chr.) – pojawia się na terenie Europy człowiek rozumny, który zajmował się myślistwem i rybołówstwem, wtedy też wynaleziono harpun i łuk. Pojawiły się też pierwotne malowidła i rytę na skałach. Zob. *Encyklopedia popularna PWN...*, s. 561.

⁴⁰ Mówimy wtedy o tzw. interglacjach, czyli epokach międzylodowcowych.

⁴¹ *Dzieje Turku*, praca zbiorowa pod redakcją E. Małowskiego, Cz. Łuczaka, Poznań 2002, s. 7.

⁴² Tamże, s. 8.

⁴³ Późny lub schyłkowy paleolit trwał między 12 a 8 tysiącleciem przed Chrystusem. W tym czasie wyodrębniono trzy „przemysły”: - świderski; - tarnowski; - witkowski. Nazwy od miejscowości, gdzie odkryto najbardziej typowe znaleziska. Zob. K. Gorczyca, *Pradzieje Konina*, [w:] „*Konińskie Zeszyty Muzealne*”, t. 3, Konin 2006, s. 28.

lodowcowej i trwał 3 tys. lat. Szczególnie wyróżnił się na terenie Nizy Europejskiego. Ziemie polskie porośnięte były tundrą parkową⁴⁴.

Pojawiły się renifery, bizona i niedźwiedzie. Ludność w tym czasie utrzymywała się z eksploatacji tundry i polowań na renifery. Człowiek więc wędrował za stadami tych zwierząt. Wędrówki takie odbywały się na przestrzeni do 400 km. Organizacja życia była prosta, a w grupie wędrującej było od 5 do 20 osób. W czasie zimy łączyły się one w większe skupiska. Te mobilne grupy pozostawiły po sobie ślady obozowisk. Na terenach polskich w tym czasie koczowali więc łowcy reniferów⁴⁵.

Najbliższym interesującego terenu odkryto stanowiska tej ludności w Brzeźnie i Szczepidle⁴⁶. Obydwa znajdują się na północ od Turku, ale wzięwszy pod uwagę położenie stanowiska w Długiej Wsi można przypuszczać, znając mobilność ówczesnych grup, że i tereny dzisiejszego Turku były penetrowane przez ciągnących za stadami reniferów ludzi schyłkowego paleolitu⁴⁷.

Późny paleolit pod względem kulturowym kończy najdłuższy w dziejach ludzkości okres, jakim była starsza epoka kamienia. Przemiany zachodzące w środowisku i dostosowanie się doń coraz liczniejszych grup ludzkich owocowały istotnymi zmianami. Oto miejsce dużych paleolitycznych narzędzi, niezbędnych do polowań na grubą zwierzynę epoki lodowcowej, zajęły drobne mikrolityczne zbrojniki w kształcie trójkątnym i trapezowym, stanowiące krzemienne, ostre wkładki uzbrajające strzały i ostrza harpunów⁴⁸.

Zmniejszanie narzędzi przypadało na koniec epoki lodowcowej i początek nowej epoki dziejów ludzkich – **mezolitu**⁴⁹, czyli środkowej epoki kamienia. Ten specyficzny model kulturowo-gospodarczy rozwinął się jedynie w strefie alpejsko-skandynawskiej. Przyjmuje się, iż rozpoczął się on wraz z początkiem holocenu⁵⁰, tj. około 8,3 tys. lat przed Chrystusem. Podstawowym środkiem utrzymania społeczności było w tym czasie – podobnie jak w paleolicie – łowiectwo, rybołówstwo i zbieractwo. Ocieplił się klimat. Na miejsce paleolitycznej tundry wkraczały lasy mieszane – początkowo brzoźowo - sosnowe, później z domieszką wierzb, olch, wiązów i dębów. Renifery odeszły na północ, a wraz z nimi podążyli górnopaleolityczni łowcy. Ziemie polskie zajęła nowa ludność. Należała do jednej z trzech wielkich jednostek kulturowych jakim był północny krąg kultur mezolitycznych. W mezolicie zaczął się półosiadły tryb życia i działalność w rewirze łowieckim. Dowodzą tego stosunkowo stałe osady oraz produkcja łodzi - dłubanek – trudnych do transportu, a służących swym twórcom dłuższy czas. Poza miniaturyzacją, inną ważną cechą w produkcji narzędzi, było wykonywanie ich z kilku surowców⁵¹.

Na podstawie znajdowanych materiałów wyróżnia się na terenie ziem polskich trzy podstawowe kultury mezolityczne: kulturę komornicką⁵², janisławską⁵³ oraz chojnicko-

⁴⁴ *Dzieje Turku*, s. 8.

⁴⁵ Tamże, s. 9.

⁴⁶ Obie na wschód od Konina na lewym brzegu Warty.

⁴⁷ *Dzieje Turku*, s. 9.

⁴⁸ Tamże, s. 9.

⁴⁹ Mezolit – środkowy okres kamienia około 8 – 4, 8 tys. przed Chr. W tym czasie funkcjonował głównie koczowniczy tryb życia, mieszkano w schroniskach skalnych i okresowo otwartych osad. Zajmowano się rybołówstwem, łowiectwem, zbieractwem, pojawiają się też początki rolnictwa, udomowiono owce, świnie i psy. Wynaleziono wtedy siekiere, łuk, pojawiły się kopalnie odkrywkowe krzemienia i pierwsze ślady czółen. Zob. J. T r z e c i a k o w s k i, *Ślady najstarszego osadnictwa*, [w:] *Z dziejów regionu konińskiego*, praca zbiorowa pod redakcją M. D e m b i ń s k i e j, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 24.

⁵⁰ Holocen – młodsza epoka polodowcowa, trwająca od około 10 tys. lat temu do dziś. Zob. *Słownik wyrazów obcych*, s. 284.

⁵¹ *Dzieje Turku*, s. 9n.

⁵² Nazwa od Komornicy k. Nowego Dworu Mazowieckiego. Do charakterystycznych dla niej wyrobów należały krzemienne ostrza w kształcie krępych trójkątów oraz nożyki półtylcowe. Zob. K. G o r c z y c a, *Pradzieje...*, s. 29.

pieńkowską⁵⁴. W okolicy Turku ślady po osadnictwie odkryto na stanowiskach w Wilamowie, Konopczynie i w Kuczkach. Niestety, materiały te są zbyt mało charakterystyczne, by można je było zaliczyć do którejś z wyżej wymienionych kultur. Opierając się o szerszy kontekst, przyjąć można, iż ziemie te penetrowali myśliwi z kultury komornickiej, a nieco później chojnicko-pieńkowskiej⁵⁵.

Neolit⁵⁶, czyli młodsza epoka kamienia, stanowi najistotniejszy w dziejach ludzkości przełom zarówno gospodarczy, jak i ideologiczno-świadomościowy⁵⁷. Początki neolitu na ziemiach polskich, to późny okres atlantycki⁵⁸. W szacie roślinnej dominowały lasy mieszane, z przewagą drzewostanów liściastych. W dolinach rzek rosły lasy łęgowe, podmokłe, z olchą, jesionem, wierzbą i leszczyną. Pierwsi nosiciele idei neolitycznej – ludność kultury ceramiki wstęgowej rytej na te tereny przybyli około 5,5 tys. lat przed Chrystusem znad Dunaju. Kultura ta zaliczona została do tzw. linearnych, do których należą – poza nią – kultura ceramiki wstęgowej klutej i lendzielska. Była to typowa migracja nie idei, lecz całych ludów poruszających się ku północy wzdłuż wielkich arterii wodnych tj. Wisły i Odry⁵⁹.

Stopniowo przybysze zasiedlali pewne terytoria, zatrzymując się na nich na dłużej. W materiałach kultury wstęgowej rytej nie było jeszcze śladów kontaktów z ludnością mezolityczną. Podobnie w zespołach mezolitycznych brak było wówczas domieszki materiałów neolitycznych. Doszło wtedy najprawdopodobniej do wzajemnego „przypatrywania” się sobie. Ludność kultur linearnych zamieszkiwała długie trapezoidalne domy, w których mieszkało zapewne wiele rodzin, wraz z całym inwentarzem. Były to już stałe osady, funkcjonujące nawet przez kilka pokoleń. Zmarłych chowano w obrębie

⁵³ Od Janisławic k. Skierniewic. Dla niej typowe są smukłe ostrza trójkątne i nożyki z półtylcami tzw. rylcowczymi. Zob. Tamże.

⁵⁴ Od miejscowości Świdry-Pieńki k. Otwocka. Posiadał charakterystyczne zbrojniki w kształcie smukłych trójkątów. W tym czasie pojawiały się też zbrojniki trapezowate. Zob. Tamże.

⁵⁵ *Dzieje Turku*, s.10.

⁵⁶ Neolit – końcowy okres epoki kamiennej zwany też epoką kamienia gładzonego. Ramowy czas zróżnicowany, zależny od terenu występowania w Polsce około 4, 5 - 1, 7 tys. przed Chr. W rolnictwie rozwinęła się gospodarka żarnowo - kopieniacza. Pod koniec okresu pojawia się orka z zaprzęgiem i wychów bydła. Rozwój kopalnictwa (Krzemionki k. Opatowa) i obróbka kamienia, kości, rogów. W tkactwie pojawia się krosno stojące. Rozwija się garncarstwo, wypalanie naczyń, zróżnicowano ich zdobienia. Pojawia się dalekosiężna wymiana towarowa. Rozwija się kult religijny, najprawdopodobniej kult bogini Matki i Słońca. Odnalezione pochówki głównie szkieletowe. Powstają większe osiedla rozpoczyna się kształtowanie pierwszych organizmów państw. Główne kultury nazwy czerpią od dominującej wtedy ceramiki: dołkowo-grzebykowej, naddunajska, pucharów lejkowych, dzwonkowatych, amfor kulistych, ceramiki sznurowej. Zob. *Encyklopedia popularna PWN...*, s. 509.

⁵⁷ Proces neolitu rozpoczął się 17 tys. lat przed Chrystusem na terenach tzw. Żyznego Półksiężycza (Liban, Góry Taurus, dolina Nilu). Był to bardzo urodzajny i żyzny obszar: okryty, porosły trawą i dzikimi zbożami. Obecność dużych stad zwierząt trawożernych pociągała myśliwych. Zboża owocowały tam dwa razy do roku i na te zbiory przychodzili ludzie, by wreszcie założyć tam stałe osady. Do około 12 tys. lat ludzie zajmowali się intensywnym zbieractwem i łowiectwem. Jak dziś szacują archeolodzy zdobycie pożywienia mogło zajmować około godziny dziennie. Takie warunki ściągały coraz liczniejsze grupy ludzkie, aż wreszcie wyłoniła się konieczność obrony własnego terytorium. Przegrani musieli odejść na mniej dogodne tereny, gdzie nie rosły już samorzutnie dzikie zboża. Przyzwyczaili się oni jednak do nowego rodzaju pożywienia, jakie mogli wytworzyć dzięki obecności dzikich zbóż. Zaobserwowawszy ich cykl vegetacji, zaczęli je wysiewać. Rozpoczęła się wówczas uprawa ziemi. Podobnie rzecz miała się z hodowlą. Na terenach Żyznego Półksiężycza przebywały zwierzęta łatwo dające się oswoić. Były to dzikie owce i kozy. Hodowla zaczęła przynosić nowe korzyści, oprócz skór i mięsa pojawiły się wełna i mleko. Tam też rozpoczęto po raz pierwszy wytwarzanie naczyń z gliny, służących nie tylko do gotowania, lecz również do przechowywania nowych produktów. Z tych terenów ludność niosąca te zdobycze cywilizacyjne stopniowo zaczęła przenikać do Europy, początkowo na Bałkany i tereny ościenne. Zob. Tamże.

⁵⁸ Trwał od około 4,5 do 3,2 tys. lat przed Chrystusem.

⁵⁹ Tamże, s.11.

domostw, blisko ognia domowego. Miało to bez wątpienia związek z jakąś religią, być może kultem Wielkiej Matki⁶⁰.

Podobną formę bytowania przyjęła również pierwsza autochtoniczna kultura neolityczna ziem polskich, którą stanowiła kultura pucharów lejkowatych. Powstała ona jako wynik oddziaływania ludzkości lendzielskiej na miejscowe podłoże mezolityczne. Należała ona do paneuropejskiego horyzontu kultur megalitycznych. W tym bowiem czasie zapanował w Europie – od Atlantyku po Bałtyk i Morze Czarne – zwyczaj budowania ogromnych grobowców kamiennych bądź ziemnych, tzw. megalitów⁶¹. Ludzkość kultury pucharów lejkowatych rozprzestrzeniła się na terenie całej Polski. W okolicy Turku osadnictwo to znane jest z Góry⁶², z Wilamowa, z Linnego i Władysławowa⁶³.

Z kultur neolitycznych w okolicy Turku zarejestrowano również ślady po bytowaniu ludzkości kultury grzebykowo-dołkowej (w Wilamowie). Kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej należy do kultur strefy leśnej subneolitu północno-wschodnioeuropejskiego, która wkroczyła na tereny Niżu Polskiego⁶⁴.

W okresie neolitu na terenach ziem polskich pojawił się nowy surowiec, z którego rozpoczęto wykonywać narzędzia – była to miedź. Niestety, narzędzia miedziane charakteryzowały się niewielką trwałością, łatwo się gięły i ulegały zniszczeniu. Stare krzemienne i kamienne wyroby były wciąż o wiele skuteczniejsze, co nie przeszkadzało temu, że posiadanie przedmiotów miedzianych podnosiło rangę ich posiadacza. Dopiero gdy do miedzi rozpoczęto dodawać cynę i z tego stopu wykonywać narzędzia, mógł dokonać się kolejny przełom⁶⁵. Europa i Polska wkroczyły w epokę **brązu**⁶⁶.

Znajomość metalurgii brązowniczej, tak jak i rolnictwo, swe korzenie ma na Bliskim Wschodzie. Na tereny Europy dotarła ona około trzeciego tysiąclecia przed Chrystusem, ale upowszechniła się dopiero w drugim. Rozwój metalurgii brązowniczej uzależniony był od handlu dalekosiężnego, gdyż złoża rud miedzi i cyny⁶⁷ znajdowały się często w miejscach od siebie znacznie oddległych. Świadczyć to może o istnieniu już wówczas w Europie sieci dróg oraz funkcjonowaniu żeglugi zarówno morskiej, jak i śródlądowej. Można pośrednio wnioskować, iż już wtedy musiały być jakieś układy międzyplemienne gwarantujące swobodę handlu i bezpieczeństwo podróży. W rozwoju tej epoki na naszych ziemiach w najwcześniejszej fazie, doniosłą rolę odegrały złoża miedzi z Rudaw Słowackich i Gór Harzu, natomiast cynę importowano z Wysp Brytyjskich. Z nowego surowca wykonywano broń, ozdoby i narzędzia⁶⁸.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Klasycznym ich przedstawicielami są grobowce kujawskie z Kleczewa i Zberzyna, położone w północnej części dawnego województwa konińskiego. Grobowce wyróżniają się znaczną długością, do 130 m, szerokością - 15m, wysokością - 3 m. Są w zarysie trójkąta usypiskiem ziemnym obłożonym dużymi głazami i kamieniami. Pod nasypem grobu znajdują się pochówki w obudowie kamiennej. Zmarłych chowano w pozycji wyprostowanej. Zob. Ł., A. N o w a k o w i e, *Od neolitu do końca okresu wpływów rzymskich*, [w:] *Z dziejów regionu konińskiego*, praca zbiorowa pod redakcją M. D e m b i ń s k i e j, Wrocław – Warszawa - Kraków 1970, s. 34n.

⁶² Występowały tam narzędzia kamienne i fragmenty naczyń.

⁶³ W pobliżu PGR Chylin. Zob. *Dzieje Turku*, s. 11.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże, s. 12.

⁶⁶ Brąz – nazwa epoki pochodzi od materiału z którego wytwarzano narzędzia, broń i ozdoby. Na ziemiach polskich trwał w przedziale czasowym od 1,7 tys. - 700 przed Chrystusem. Zob. *Encyklopedia popularna PWN...*, s. 96.

⁶⁷ Były to podstawowe składniki brązu.

⁶⁸ *Dzieje Turku*, s. 12.

Epoka brązu w Polsce dzieli się na pięć okresów⁶⁹, a trwała od 1800r.p.n.e. do 700 roku przed Chrystusem, czyli do rozpoczęcia się tzw. okresu halsztackiego⁷⁰, zaliczanego już do epoki żelaza⁷¹.

Wczesna epoka brązu obejmuje dwa pierwsze okresy chronologiczne. Pierwszy związany był ze środkowoeuropejskim kompleksem kultury uniteckiej. Drugi wiąże się z kręgiem kultur mogiłowych, które na terenach polskich reprezentuje tzw. kultura przedłużycka. Odnaczają się one dużym zastosowaniem brązu do wytworu narzędzi, broni oraz ozdób.

Z okolic Turku na młodszą epokę brązu datowane zostało luźne znalezisko kubka, pochodzącego z Cielc. O zasiedlaniu tych terenów przez ludność związaną z tradycjami mogiłowymi świadczyć może inne stanowisko, pochodzące już - co prawda - z przełomu trzeciego i czwartego okresu epoki brązu, a więc należące do kultury łużyckiej, zaliczanej już do tzw. kręgu pól popielnicowych, który charakteryzują płaskie, ciałopalne pochówki⁷².

Nekropolia w Żdżenicach stanowi jakby próbę pogodzenia dwóch światów – tradycji, w której dominującą formą są groby kurhanowe z pochówkami szkieletowymi, z nową ideologią kultur pól popielnicowych⁷³. Najbardziej jednak wymowne są tu groby kurhanowe z pochowanymi w nich nadpalonymi zwłokami. Jest to z kolei swoista próba pogodzenia dwu tradycji. Cmentarzysko składa się z 227 kurhanów, z czego przebadano 58. Większość z nich była kształtu okrągłego, jedynie szóste miało kształt elipsoidalny. Konstrukcja nasypu nad komorą grobową odznaczała się dużym zróżnicowaniem. Obok zwykłych kurhanów ziemnych pojawiły się też z konstrukcjami kamiennymi, kręgiem lub brukiem. Większość z nich miała średnicę zbliżoną do 1m. Wyposażenie ich stanowiły liczne dary grobowe w postaci naczyń oraz brązowych ozdób i narzędzi⁷⁴.

Kultura łużycka, do której zaliczone zostało cmentarzysko ze Żdżenic, rozpoczęła się w trzecim okresie brązu i trwała do końca okresu halsztackiego, na niektórych stanowiskach wkracząc już w kolejny okres chronologiczny, okres lateński. Przez czas swego trwania przechodziła ona liczne zmiany zarówno w strefie materialnej, jak i zapewne ideologicznej. Podstawę gospodarczą ludności kultury łużyckiej stanowiła uprawa roli i hodowla zwierząt. Do uprawy ziemi używano sprzężaju. Dobrze rozwinięta była metalurgia brązowa, a od okresu halsztackiego również żelaza, z którego produkowano narzędzia, ozdoby i broń. Wysoko postawionym rzemiosłem ludności kultury łużyckiej było garncarstwo z ogromną gamą form naczyń i bogatym zdobnictwem⁷⁵.

Podstawową formę życia społecznego ludności omawianej kultury stanowił zapewne system rodowy. Największe zmiany w ideologii, a przez to w stylistyce i obrzędowości, nastąpiły w kulturze łużyckiej w okresie halsztackim. Miało to związek z oddziaływaniem na ludność wzorców i idei z kręgu kultury halsztackiej.

Poza wspomnianą już znajomością obróbki i wytwarzania żelaza pojawiła się stylistyka typowa dla okresu halsztackiego związana z przejawami jakiegoś kultu solarnego.

⁶⁹ Okres brązu dzieli się na okresy: a/ kultura unitecka (1,7 - 1,5 tys. przed Chrystusem; b/trzy kultury (przedłużycka na zachodzie, trzciniecka na wschodzie, protobałtycka na północnym-wschodzie), występowały 1, 5 - 1, 3 tys. przed Chr.; c/kultura łużycka (1, 3 - 1, 1 tys. przed Chr.); d/późny brąz (1, 1 - 900 przed Chr.); e/przełom brązu i żelaza (900 - 700 przed Chr.). Zob. Ł., A. Nowakowie, *Od neolitu...*, s. 37 - 40.

⁷⁰ Nazwa pochodzi od ogromnego cmentarzyska w Hallstatt, w Austrii.

⁷¹ Okres halsztadzki, dzielił się w Polsce na dwa podokresy: C i D (faza A i B występują tylko na macierzystych terenach kultury halsztackiej i w przybliżeniu odpowiadają chronologicznie ostatnim fazom epoki brązu w Polsce). Trwał on od roku 700 - 400 przed Chrystusem z cesurą pomiędzy stadium C i D w okolicy 550 roku przed Chrystusem. Zob. *Dzieje Turku*, s. 12.

⁷² Tamże, s. 13.

⁷³ Odkryto między kurhanami cztery płaskie groby ciałopalne.

⁷⁴ Tamże, s. 14.

⁷⁵ Tamże, s. 14.

Świadczą o tym liczne przedstawienia swastyk, trykwetów i wyobrażeń słońca na ceramice i ozdobach. Z tego czasu pochodzi cmentarzysko odkryte przy ulicy Stodolnianej w Turku. Znalezione na nim fragmenty naczyń i kości ludzkie⁷⁶.

Z okresu kultury łużyckiej pochodzą również następujące stanowiska z okolic Turku: Ignacew⁷⁷, Zakrzew⁷⁸, Spycimierz⁷⁹, Wróblina⁸⁰, Smulsko⁸¹, Cielce⁸², Jeziorsko⁸³, Kaczki Średnie⁸⁴, Kuczki⁸⁵, Rajska⁸⁶, Zasp⁸⁷. Jak pokazuje powyższy spis, w okolicy Turku przez cały czas funkcjonowania kultury łużyckiej istnieje duże skupisko osadnicze ludności⁸⁸.

W okresie halsztackim na terenach Pomorza Gdańskiego i Środkowego kultura łużycka zaczęła ulegać silnym przemianom w zakresie obrządku pogrzebowego. Pojawiły się tam specyficzne naczynia grobowe, tzw. urny domkowe i twarzowe. Również ornamentyka naczyń przybrała specyficzne wątki. Wśród archeologów trwają spory, czy powyższe zmiany traktować tylko jako wewnętrzne przemiany ideologiczne w tej kulturze, czy wydzielić na ich podstawie nową kulturę. Obecnie większość przychyli się jednak do drugiego wariantu. Kultura pomorska rozprzestrzeniła się w okresie halsztackim. Swoim zasięgiem obejmowała również Wielkopolskę. Stanowiska zaliczane do niej znane także z okolic Turku, pochodzą one z Wróbliny⁸⁹, Kotwasic⁹⁰ i Kopanicy⁹¹.

Epoka żelaza⁹², którą rozpoczyna - omawiany już przy okazji brązu - okres halsztacki, to czas kiedy można dzięki licznym antycznym źródłom pisanym mówić o etosach występujących na terenach tzw. barbaricum, czyli obszarach nie należących do świata śródziemnomorskiego. O ile pierwszy okres epoki żelaza, tj. okres halsztacki, rozpoczął dopiero wprowadzenie żelaza w Europie i może być pod względem etnicznym utożsamiany z kształtowaniem się ludów celtyckich⁹³, o tyle następujący po nim okres lateński to już czasy całkowitego upowszechnienia się nowego metalu i dominacja na terenach europejskich⁹⁴ kultury i ludności celtyckiej⁹⁵.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Osada z IV – V okresu epoki na stanowisku wystąpiła ceramika. Zob. Tamże, s. 15.

⁷⁸ Na stanowisku pierwszym w tej miejscowości odkryto fragmenty ceramiki. Na drugim odnaleziono czerpak. Zob. Tamże.

⁷⁹ Stanowisko 1 – fragment skrzutu spiralnego, datowanego na okres halsztacki, na drugim – które zlokalizowano na istniejącym tam cmentarzysku, znaleziono fragmenty naczyń ceramicznych. Ponadto w tej miejscowości znaleziono 11 całych naczyń ceramicznych oraz przepalone kości. Zob. Tamże.

⁸⁰ Znalezione pojedyncze naczynia. Zob. Tamże.

⁸¹ Odkryto fragmenty ceramiki z IV okresu epoki brązu. Zob. Tamże.

⁸² Ceramika. Zob. Tamże.

⁸³ Ceramika. Zob. Tamże.

⁸⁴ Osada, w której znaleziono liczne fragmenty naczyń. Zob. Tamże.

⁸⁵ Ceramika. Zob. Tamże.

⁸⁶ Ceramika. Zob. Tamże.

⁸⁷ Cmentarzysko i osada, z których pozyskano ceramikę, popielnice oraz przepalone kości ludzkie, wystąpiła tutaj także polepa. Zob. Tamże.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Fragmenty ceramiki. Zob. Tamże.

⁹⁰ Ceramika. Zob. Tamże.

⁹¹ Fragmenty naczyń. Zob. Tamże.

⁹² Epoka żelaza – ramy czasowe związane były ze strefami geograficznymi. Właściwa epoka żelaza rozpoczęła się wraz z upowszechnieniem technik metalurgicznych. W środkowej Europie trwała od 750 przed Chr. do XIII w. po Chr. Przyjmuje się podział na cztery okresy: a) halsztacki (750 – 400 przed Chr.) z równoległą dla niego kulturą pomorską; b) lateński (400 przed Chr. – I w. po Chr.); c) rzymski (I – V w.); d) wczesnośredniowieczny (VI–XIII w.). Zob. *Encyklopedia popularna PWN*..., s. 905.

⁹³ Kultura zachodnio-halsztacka.

⁹⁴ Poza państwem rzymskim.

⁹⁵ *Dzieje Turku*, s.15n.

Kulturę związaną z Celtami przywykło się określać mianem lateńskiej⁹⁶. Na terenie jej występowania mówi się o okresie lateńskim. W Polsce z kulturą Celtów, a więc i z okresem lateńskim, mamy do czynienia w Małopolsce, na Dolnym Śląsku i być może na Kujawach. Na pozostałych terenach okres lateński nazywamy młodszym okresem przedrzymskim trwał on od roku 400 do 20 przed Chrystusem. Około początków ery chrześcijańskiej na terenach Polski rozpoczął się czas wpływów rzymskich i trwał do V wieku po Chrystusie. Zakończył go okres wędrówek ludów⁹⁷.

Okolice Turku zamieszkiwała ludność należąca do tzw. kultury przeworskiej⁹⁸. Jej twórców utożsamia się często z wymienianym w źródłach antycznych związkiem lugijskim. Związek ten⁹⁹ mogło powołać do życia plemię celtyckie, skupiając wokół siebie inne, również celtyckie ludy. W miarę jednak słabnięcia elementu celtyckiego¹⁰⁰ i przybywania prawdopodobnie nowych grup germańskich zaczął w nim przeważać rodzimy element etniczny. Jednym z ważniejszych plemion tego związku mieli być Wandalowie, znani później ze zniszczenia Rzymu i założenia swego państwa w północnej Afryce¹⁰¹.

Kultura przeworska wykrystalizowała się w początkach II wieku przed Chrystusem i trwała do połowy V wieku po Chrystusie. Zasięgiem swoim objęła Śląsk, Wielkopolskę, Kujawy, Mazowsze, Polskę Centralną, Małopolskę i Wołyń. Zmieniała jednak swój zasięg, wycofując się we wczesnym okresie wpływów rzymskich z terenów północnej Wielkopolski pod wpływem osadnictwa kultury wielbarskiej, by powrócić na te tereny w późnym okresie wpływów rzymskich, po wyruszeniu z nich na wschód ludności gockiej, związanej z kulturą wielbarską¹⁰².

W kulturze przeworskiej na wielką skalę rozwinęło się rodzime hutnictwo żelaza, na wysokim stopniu rozwoju stało garncarstwo w powszechnym użyciu w młodszym okresie przedrzymskim i późnym okresie wpływów rzymskich było szybkoobrotowe koło garncarskie, na którym wytwarzano tzw. ceramikę „siwą”¹⁰³. Technologia wytwarzania naczyń była tak zaawansowana wśród ludności kultury przeworskiej, że po jej zaniku (w V wieku) podobny poziom wykonywania naczyń uzyskano dopiero w średniowieczu, w XII - XIV wieku. Ludność tej kultury prowadziła osiadły tryb życia, zamieszkiwała osady otwarte, z domami naziemnymi, o konstrukcji słupowej lub półziemianki. Ludzie zajmowali się głównie rolnictwem i hodowlą bydła. W obrządku pogrzebowym dominowały groby płaskie, ciałopalne, popielnicowe. Były one bogato wyposażone w narzędzia, ozdoby i broń. Uzbrojenie było często intencjonalnie niszczone – miecze, jak i groty oszczepów rytualnie zaginano¹⁰⁴.

Innym typem grobów występujących w kulturze przeworskiej są tzw. groby książęce – kurhanowe, szkieletowe, bardzo bogato wyposażone. Wokół Turku w tym okresie rysuje się dość wyraźnie skupisko osadnicze związane z ludnością kultury przeworskiej, które można określić mianem „skupiska turecko - spycimierskiego”¹⁰⁵.

Reprezentują go stanowiska archeologiczne w Brzozówce¹⁰⁶, Cielcach¹⁰⁷, Górze¹⁰⁸, Grzymiszewie¹⁰⁹, Jeziorsku¹¹⁰, Józefowie¹¹¹, Kuczkach¹¹², Kunach¹¹³, Kolonii Marianów¹¹⁴,

⁹⁶ Od sztandarowego dla niej stanowiska w La Te'ne w Szwajcarii. Zob. Tamże, s. 16.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Występowała w okresie lateńskim.

⁹⁹ Według jednej z tez, której zwolennikiem jest m.in. J. Strzelczyk.

¹⁰⁰ Przełom taki widzimy u progu ery chrześcijańskiej.

¹⁰¹ Tamże, s. 17.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Od koloru powierzchni naczyń powstałego na skutek beztlenowego jej wypału.

¹⁰⁴ Wiazać się to mogło z tradycją zaczerpniętą od Celtów.

¹⁰⁵ Tamże.

¹⁰⁶ Cmentarzysko jamowe z młodszego okresu przed-rzymskiego.

¹⁰⁷ Żelazny grot oszczepu.

Łęgu Piekarskim¹¹⁵, Przykonie¹¹⁶, Psarach¹¹⁷, Rzeżawach¹¹⁸, Spycimierzu¹¹⁹, Turku¹²⁰ i jego okolicach¹²¹, Turkowicach¹²², Wróblinie¹²³ i w Zimatkach, cmentarzysko z ceramiką, oraz fragmenty rzymskich naczyń terra sigillata¹²⁴.

Do ciekawszych znalezisk z tego regionu należy bez wątpienia skarb z Psar, który znaleziono w torfie obok szkieletu ludzkiego. Było to prawdopodobnie miejsce ostatniego spoczynku jakiegoś wędrownego kupca, który musiał przypadkowo utonąć. W chwili odkrycia w skarbie tym znajdowało się około 6 kg monet, do archeologów dotarły jedynie 22 sztuki. Na terenie skupiska turecko-spycimierskiego występuje największe na całym obszarze wschodniej Wielkopolski zagęszczenie importów rzymskich, przede wszystkim monet, fragmentów naczyń typu terra sigillata¹²⁵ i wyrobów szklanych¹²⁶.

Na uwagę zasługuje odkrycie grobów książęcych w Łęgu Piekarskim, wyposażonych w importy. Jeden z nich datowany był na rok 50 po Chrystusie, a drugi pochodzi z drugiej połowy II wieku. Można przypuszczać, iż mamy do czynienia z sukcesywnie po sobie pochowanymi członkami lokalnej dynastii władców czy wodzów. W świetle dotychczasowych badań można wnioskować, iż skupisko turecko-spycimierskie stanowiło północno-zachodnią część większego terytorium plemiennego, którego ośrodka należy doszukiwać się w rejonie Spycimierza¹²⁷ i Łęgu Piekarskiego¹²⁸.

Ciekawym jawi się w świetle powyższych ustaleń odkrycie w Szadowie brązowej bransolety węzowatej, datowanej na II wiek. Bransolety te są wyznacznikiem archeologicznym ludności kultury wielbarskiej. Tereny zajmowane przez to ugrupowanie kulturowe położone były jednakże w północnej Wielkopolsce. Zabytek może być zatem dowodem na utrzymywanie przez miejscową ludność kontaktów z plemionami gockimi¹²⁹.

Z terenami Turku wiąże się jeszcze problem przebiegu w tym rejonie „szlaku bursztynowego”. Kazimierz Tymieniecki wysunął hipotezę, iż szlak bursztynowy z Kalisza biegł na północny-wschód, w kierunku Koła, gdzie znajdowało się naturalne przejście przez

¹⁰⁸ Fragmenty ceramiki i prawdopodobna osada omawianego okresu.

¹⁰⁹ Ceramika i możliwa osada kultury przeworskiej.

¹¹⁰ Monety rzymskie z pierwszej połowy III wieku.

¹¹¹ Osada.

¹¹² Ceramika i prawdopodobna osada.

¹¹³ Ceramika, kości zwierzęce i osada.

¹¹⁴ Ceramika z młodszego okresu przed-rzymskiego i prawdopodobna osada.

¹¹⁵ Bogate cmentarzysko z płaskimi pochówkami ciałopalnymi i groby książęce, bogato wyposażone, m.in. w przedmioty importowane z Imperium Rzymskiego.

¹¹⁶ Denary rzymskie.

¹¹⁷ Monety w skórzanej torbie o wadze 6 kg, obok ludzkiego szkieletu najstarsza z ocalałych monet bita za cesarza Commodusa, z lat 183 – 184.

¹¹⁸ Cmentarzysko, na którym odkryto m. in. grot oszczepu, dziury i fragment zapinki.

¹¹⁹ Ceramika i prawdopodobna osada.

¹²⁰ Na terenie miasta odkryto cmentarzysko i być może osadę kultury przeworskiej, z licznymi fragmentami naczyń.

¹²¹ Na nieoznaczone stanowisku w okolicy Turku, znaleziono grot oszczepu.

¹²² Cmentarzysko, na którym znajdowała się ceramika oraz spalone szczątki ludzkie.

¹²³ Cmentarzysko i prawdopodobna osada.

¹²⁴ Tamże, s. 18.

¹²⁵ Ceramikę tę produkowano przede wszystkim w etruskim mieście Arrecjum. Wywożono ją w pierwszej połowie I wieku z Italii. Zob. M. J a r c z y n o w s k a, *Rzym*, [w:] *Historia starożytna*, praca zbiorowa pod redakcją M. J a r c z y n o w s k i e j, Warszawa 1999, s. 532.

¹²⁶ *Dzieje Turku*, s. 18.

¹²⁷ W różnych opracowaniach podawana była rozmaita pisownia nazwy Spycimierz, Spycimierz, Spycimierz, zawsze jednak chodzi o to samo miejsce.

¹²⁸ O czym świadczy m. in. cmentarzysko w Spycimierzu funkcjonujące między II, a IV wiekiem ery chrześcijańskiej, liczące 283 groby. Zob. Tamże, s. 19.

¹²⁹ Tamże.

Wartę. Część badaczy sugeruje jednak istnienie w tym miejscu szlaku wodnego Prosną do Warty. Niewątpliwie istniało także lądowe połączenie między Kaliszem a Koninem. Na istnienie tego rodzaju drogi wskazuje wyraźne zagęszczenie znalezisk rzymskich, a także odkrycie aż czterech skarbów rzymskich między Kaliszem a Turkiem. Szlak Kalisz - Spycimierz pokrywa się ze szlakiem wytyczonym przez niemieckiego badacza okresu wpływów rzymskich - J. Eggersa. Z turkowskiego zespołu osadniczego siedl on zapewne na wschód, do zespołu łączyskiego skupiającego się nad Bzurą¹³⁰.

Wędrowni ludów, które doprowadziły do upadku Imperium Rzymskiego, to dla terenów Wielkopolski okres - jak na razie - dość zagadkowy. Przyjmuje się obecnie, iż znacznemu rozproszeniu uległo w tym czasie osadnictwo związane z kulturą przeworską. Być może część z autochtonicznej ludności brała również aktywny udział w ówczesnych światowych zawirowaniach. Jednak obecnie odkrywane w Wielkopolsce stanowiska archeologiczne oraz pojedyncze zabytki¹³¹ świadczą o kontynuacji osadnictwa na tym terenie, które stało się jakimś elementem powstałej w następnym stuleciu wczesnośredniowiecznej kultury Słowian¹³².

W archeologii okres średniowiecza podzielony jest na dwa podstawowe podokresy: wczesne i późne średniowiecze. Wczesne średniowiecze¹³³ w Polsce rozpoczęło się wraz z przybyciem na te tereny ludności słowiańskiej. Problem, skąd przybyli Słowianie i czy zamieszkiwali oni ziemie między Odrą i Bugiem już u schyłku starożytności, jest nadal jednym z najbardziej spornych i kontrowersyjnych punktów naszych pradziejów¹³⁴.

Dla pierwszych wieków wczesnego średniowiecza - w odniesieniu do ziem polskich - mamy niewiele więcej źródeł pisanych niż dla schyłku antyku. Powstanie i chrzest państwa polskiego zmieniło sytuację braku źródeł pisanych tylko nieznacznie. Właściwy przełom jakościowy to dopiero wiek XII, gdy pojawiły się liczne zachowane dokumenty. W związku z tą sytuacją źródła archeologiczne stanowią czasami, jak i w pradziejach, jedyną bazę źródłową dla poznania historii danego regionu¹³⁵.

W początkach wczesnego średniowiecza olbrzymią część ziem polskich porastały lasy, choć też na niewielu terenach występowały większe obszary bezleśne. Osady słowiańskie składały się z luźno rozrzuconych gospodarstw – były to osady odosobnione, jednodworcze, choć już w VI – VII wieku można zauważyć powstawanie owalnic. Chaty funkcjonujące na nich miały niewielkie rozmiary - od 10 do 25m². Budowano je w konstrukcji zrębowej lub słupowej. Były to domostwa kurne z paleniskami lub piecami kopułowymi w narożu lub pośrodku izby. Przy domostwach wznoszono spichrze i pomieszczenia dla zwierząt. Podstawową jednostkę społeczną stanowiła mała rodzina¹³⁶.

Do głównych gałęzi gospodarki słowiańskiej należały rolnictwo i hodowla, a także myślistwo i rybołówstwo. Istotną rolę odgrywało bartnictwo¹³⁷. Pojawił się w tym czasie nowy system gospodarki żywnościowej, polegający na wprowadzeniu przemienno-ugorowej uprawy zbóż ozimych i jarych na szybko rozrastających się terenach rolnych. W strukturze upraw pojawiło się proso, w hodowli zwiększyła się ilość świń, a zmniejszyła bydła rogatego i koni¹³⁸.

W wytwórczości i rzemiośle rozwijała się metalurgia, garncarstwo, tkactwo, bednarstwo i jubilerstwo. Elementem charakterystycznym dla osadnictwa słowiańskiego były

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ Datowany na koniec V wieku szklany puchar odkryty w Kaliszu – Piwonicach.

¹³² Tamże, s. 19.

¹³³ Trwało do połowy XIII wieku. Zob. K. G o r c z y c a, *Pradzieje...*, s. 43.

¹³⁴ *Dzieje Turku*, s. 20.

¹³⁵ Tamże.

¹³⁶ Tamże.

¹³⁷ Tamże, s. 21.

¹³⁸ K. G o r c z y c a, *Pradzieje...*, s. 43.

również grody. W obrządku pogrzebowym - do wprowadzenia chrześcijaństwa - dominowało całopalenie. Popularnym typem grobów w czasach pogańskich był kurhan ziemny z umieszczoną na wierzchu popielnicą¹³⁹.

Zasiedlanie Wielkopolski w czasach plemiennych nie miało zwartego charakteru i koncentrowało się nad rzekami i jeziorami. Znaczne skupiska osadnicze występowały wzdłuż doliny środkowej i dolnej Warty oraz jej dopływów, kolejne wzdłuż Odry i jej dopływów¹⁴⁰.

W ramach osadnictwa wczesnego średniowiecza powstawały niewielkie skupiska osiedli eksploatujące obszar o powierzchni 20 – 300 km². Obszar taki od sąsiadów oddzielał teren niezamieszkały, pokryty przeważnie puszcza lub bagnami. Ośrodek, czyli czoło, stanowił gród określany jako opole¹⁴¹. Okręgi opolne łączyły się w większe organizacje terytorialne, obejmujące obszar o powierzchni kilku tysięcy kilometrów kwadratowych i nazywane były małymi plemionami. Nazwy ich nie zostały zapisane, a domniemywa się jedynie dzięki badaniom archeologicznym, które pozwoliły na ustalenie istniejących zespołów osadniczych¹⁴².

Najstarsze, jeszcze plemienne, grody skupiają się w Wielkopolsce zachodniej i południowo-zachodniej, natomiast powstające bezpośrednio przed okresem formowania się państwa - w części środkowej i północno-wschodniej¹⁴³.

Oprócz osad otwartych, jak wzmiankowane wyżej, we wczesnym średniowieczu zaczęły pojawiać się grodziska, początkowo zakładane przez kilka wsi jako refugia¹⁴⁴, później zaś – już w dobie państwowej – stanowiące ośrodki administracji centralnej¹⁴⁵.

W okolicach Turku możemy znaleźć ślady osadnictwa, które sięgają okresu plemiennego. Takim stanowiskiem jest trójfazowa osada z Kuczek, początkami sięgająca VI wieku, która funkcjonowała aż po XIII wiek. Z końcem okresu przedpaństwowego wiążą się też początki osad z Wróbliny i Piętna, które istniały od X – XII wieku¹⁴⁶. Znamy także duże grodzisko pierścieniowate z Człop Wielkich i znaczny gród w Spycimierzu¹⁴⁷.

Zachowane nekropolie odkryte w okolicy Turku były pochówkami szkieletowymi i pochodziły z doby państwowej. Cmentarzyska odkryto w Olszówce, Kolonii Marianów i Górze, datuje się je na XI – XII wiek. W grobach, prócz ceramiki, znajdowane były noże, kabłączki skroniowe, uzbrojenie¹⁴⁸. Broń pochodziła także ze znalezisk luźnych. W Woli Zadbrowskiej odkryto groty oszczepu i oścień do łowienia ryb¹⁴⁹.

Z innych luźnych znalezisk warto wymienić odkryty w Przykonie skarb denarów - „krzyżówek” - pochodzących z XI wieku. Omawiając osadnictwo w Turku i jego okolicach, należy uwzględnić również tak ważny element, jakim była sieć dróg i wiążący się z nimi problem szlaków handlowych. Wielu badaczy wczesnego średniowiecza¹⁵⁰ przyjmuje hipotezę o przechodzeniu przez ten teren wielkiego szlaku handlowego łączącego Ruś z Pomorzem. Miał on bieć z Kijowa przez Łuck, Włodzimierz, Lublin, Kazimierz nad Wisłą, Radom, Skrzynno, Piotrków, rejon Lutomierska, dalej skręcał w kierunku północno-zachodnim, na Poznań, ku Szczecinowi i Wolinowi. Przyjmuje się, że szlak ten pod

¹³⁹ *Dzieje Turku*, s. 21.

¹⁴⁰ S. Szczęcha, *Historia Polski – Średniowiecze*, Kraków 2002, s. 32.

¹⁴¹ A. Wędkiewicz, *Dzieje Konina*, Konin 2000, s. 26.

¹⁴² Tamże.

¹⁴³ K. Gorczyca, *Pradzieje...*, s. 44.

¹⁴⁴ Miejsca ucieczki w których chroniono się w czasie napadu zbrojnego.

¹⁴⁵ Siedziba kasztelanii.

¹⁴⁶ *Dzieje Turku*, s. 21.

¹⁴⁷ Tamże.

¹⁴⁸ Miecz w Olszówce, grot kuszy i topór w Górze.

¹⁴⁹ Tamże, s. 22.

¹⁵⁰ Na podstawie źródeł archeologicznych, jak i pisanych.

Spycimierzem przekraczał Wartę, tu skręcał na Konin, przekraczał ponownie Wartę i następnie, wzdłuż brzegu pradoliny, szedł przez Łąd. Inna koncepcja podaje, iż ze Spycimierza biegł bezpośrednio do Łądu przez okolice Turku i Warty. Niezależnie, gdzie następowała przeprawa przez Wartę - w Koninie, czy Łądzie – Turek w obu przypadkach leżał na tym szlaku. Źródła pisane zanotowały bowiem na tych terenach osady przyległe do szlaku rusko-pomorskiego, wśród których wymieniony był Turek¹⁵¹.

Warto również zwrócić uwagę na rzekę Wartę jako samoistną drogę handlową. Jej bowiem nurt płynący z południa, od Sieradza, był dogodnym połączeniem prowadzącym aż do jej ujścia do Odry i dalej do Bałtyku. Trzeba również wspomnieć o dopływach, a więc przede wszystkim o Prośnie, płynącej od Kalisza i o ciągu wodnym łączącym Wartę przez Goplenicę i system jezior nawet z Wisłą¹⁵².

Warto zaznaczyć, że obszar gminy Kawęczyn został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) w latach 1993-2001. AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych w swym założeniu obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, badania powierzchniowe, badania sondażowe i wykopaliskowe¹⁵³.

Należy również zauważyć, że do rejestru zabytków wpisane są stanowiska archeologiczne związane z dworami obronnymi, cenne pod względem poznawczym dla problematyki budownictwa obronno-mieszkalnego w wiekach XV – XVIII w. Należą do nich dwór na kopcu w Milejowie (st.1, obecnie AZP 64-43/73), dwór na kopcu w Głuchowie (st.1, obecnie AZP 64-43/47), dwór na kopcu w Tokarach (AZP 64-43/63). Zarejestrowano także pozostałości dworu nowożytnego w Leśnictwie (st. 1, AZP62-43/30)¹⁵⁴.

Odkryto również stanowiska o własnej formie krajobrazowej, a należą do nich: 4 dwory, 1 cmentarzysko płaskie, 315 osad, 16 punktów osadniczych, 133 śladów osadniczych, ogółem 469 stanowisk¹⁵⁵.

Na terenie gminy zarejestrowano kilka skupisk stanowisk archeologicznych. Osadnictwo ludzkie w pradziejach koncentrowało się między innymi w rejonie miejscowości Głuchów, Milejów i Tokary. Znalezione tu ślady osadnictwa sięgającego epoki kamienia, a następnie epoki brązu i żelaza, a przede wszystkim kultury łużyckiej i kultury przeworskiej. Duży rozwój osadnictwa na tym obszarze nastąpił w okresie średniowiecza i czasów nowożytnych. Na szczególną uwagę zasługują tutaj 3 dwory na kopcu, o chronologii XVI – XVIII w. w Milejowie, Tokarach i Głuchowie¹⁵⁶.

Skupisko stanowisk archeologicznych odkryto również w okolicach miejscowości Skarżyn, Żdźary, Marianów, Leśnictwo, Kowale Pańskie, Dzierzbotki, Nowy Świat. Są to ślady osadnictwa z epoki kamienia, epoki brązu, okresu wpływów rzymskich oraz wczesnego średniowiecza i okresu nowożytnego. Do szczególnie interesujących należą: cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej oraz osada z tego samego okresu w Marcjanowie. W Siedliskach-Leśnictwie, podczas badań powierzchniowych w ramach AZP zewidencjonowano dwór o chronologii nowożytnej. Według informacji mieszkańców, stał on na tym miejscu jeszcze przed II wojną światową¹⁵⁷.

Ogólnie można stwierdzić, że ślady osadnictwa ludzkiego na terenie gminy Kawęczyn sięgają do epoki kamienia. Rozwój osadnictwa widoczny był już w okresie kultury łużyckiej

¹⁵¹ Wraz z Turkowicami i Przykoną. Zob. Tamże, s. 23.

¹⁵² Trzeba jednak przyznać, że teza ta ma zarówno zwolenników, jak i przeciwników. Zob. K. G o r c z y c a, *Pradzieje...*, s. 45.

¹⁵³ AGK, *Gmina Kawęczyn - program ochrony zabytków...*, s. 23.

¹⁵⁴ Tamże.

¹⁵⁵ Tamże, s. 24.

¹⁵⁶ Tamże, s. 25.

¹⁵⁷ Tamże.

i przeworskiej. Największy rozkwit uwidacznia się jednak dopiero w okresie średniowiecza i nowożytnym. W okresie średniowiecza powstaje na obszarze dzisiejszej gminy Kawęczyn wiele osiedli ludzkich, takich jak: Kowale Pańskie, Tokary, Kawęczyn, Milejów, Głuchów i Chocim¹⁵⁸.

3. Przynależność administracyjna

Początek państwa Polan wiążemy z rokiem chrztu ich władcy – Mieszka, w roku 966. Tymczasem jednak osoby, które zmierzały do utworzenia organizacji państwowej działały już wcześniej i właściwie tenże rok był momentem, w którym potwierdzono, że państwo Polan funkcjonuje niezależnie. Działania zjednoczeniowe, niezależnie od tego jakie one były, rozpoczęły się już kilkadziesiąt lat wcześniej. W ich wyniku interesujący nas teren wszedł w skład państwa Mieszka I.

W Wielkopolsce przełomem wyznaczającym przejście od organizacji plemiennych do form państwowych była budowa potężnych, stanowiących ośrodki władzy grodów, przy równoczesnym niszczeniu dawnych struktur osadniczych, w tym starych grodów plemiennych¹⁵⁹.

Powstawanie nowych grodów odbywało się w trzech etapach w miarę poszerzania się terytorium państwa piastowskiego. W drugim etapie, gdy obsadzano strategiczne szlaki wiodące do centrum państwa w Gnieźnie w latach 30-tych i 40-tych X wieku, powstały grody w Gieczu i Łądzie, a prawdopodobnie także i w Koninie¹⁶⁰.

Przez pierwsze wieki istnienia państwa Polan jego administracja oparta była na grodach, które były tworzone od X do XII wieku.

Obok stolicy¹⁶¹ istniało kilka grodów głównych¹⁶², w których książę najczęściej zatrzymywał się podczas swych ustawicznych podróży po terenie kraju. W nich rezydowali komesowie prowincjonalni. Oprócz tych istniały grody będące ośrodkami władzy lokalnej, zwane kasztelaniami. W nich przechowywano daniny pobierane od ludności¹⁶³.

Kasztelan posiadał władzę wojskową, administracyjną, a także sądowniczą we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw rycerskich¹⁶⁴. Dla opisywanego terenu taką władzę posiadał kasztelan spycimierski¹⁶⁵.

Spycimierz - główny gród tego terenu - położony był w dolinie Warty, otoczony z trzech stron odnogą rzeki, oddzielony wałem i fosą od podgrodzia. Strzegł przeprawy w tym miejscu przez Wartę. Jego nazwa pojawiała się w licznych źródłach pisanych. Po raz pierwszy wzmiankowany był w tzw. dokumencie mogileńskim z 1065 roku, oparty na zapisach z XI wieku. Wspomniany był także pod rokiem 1106 przez Galla Anonima w związku z walkami Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem. W trakcie tych walk w 1108

¹⁵⁸ Tamże, s. 26.

¹⁵⁹ S. Szczur, *Historia...*, s. 32.

¹⁶⁰ K. Górczyca, *Pradzieje...*, s. 44.

¹⁶¹ Za czasów Kazimierza Odnowiciela została przeniesiona z Gniezna do Krakowa.

¹⁶² Zaliczyć do nich należy Wrocław, Sandomierz, Gniezno, Poznań i Płock.

¹⁶³ M. Szczaniecki, *Monarchia wczesnofeudalna w XI w. i do połowy XII w.*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Łowmiańskiego, t. 1, Warszawa 1958, s. 236

¹⁶⁴ Z. Łabuda, *Rozwój osadnictwa*, [w:] „*Ziemia Konińska*”, t. 3, Konin 1972, s. 211.

¹⁶⁵ A. Piascki, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 13.

roku Spycimierz uległ zniszczeniu w wyniku najazdu Pomorzan. Bulla gnieźnieńska z 1136 roku określa go jako gród kasztelański¹⁶⁶.

Poza wielkimi grodziskami administracyjnymi pojawiły się także małe grodki rycerskie, tzw. grodziska stożkowe¹⁶⁷. Występowanie ich w Polsce rozpoczęło się od połowy XIII wieku, jednak większa ich część pochodziła zapewne z XIV i XV wieku. Rozwój grodzisk wiąże się z nadaniem ziemi przez panującego swoim lennikom. Stanowiły one siedziby obronne właścicieli, wyróżniając ich z klasy mniej uprzywilejowanego wolnego chłopstwa. Część z tych gródków mogła także podlegać administracji państwowej, strzegąc szlaków drogowych czy przepraw. Tego typu obiekty znamy (z omawianego terenu) z Trzysza (XIII w.), Jeziorska (XIV w.), Popowa, Siedlątkowa i Pęczniewa¹⁶⁸.

Mimo zawirowań politycznych, dotyczących całego państwa, administracja państwowa oparta o prowincje i kasztelanie funkcjonowała do momentu rozdrobnienia dzielnicowego. Jego początkiem był wydany przez Bolesław Krzywousty¹⁶⁹ w roku 1138 statut, którego zadaniem miało być ustanowienie prawa regulującego sprawę następstwa tronu. Akt ten sankcjonował zasadę podziału kraju między wszystkich synów panującego, z zastrzeżeniem, że jeden z nich miał mieć w stosunku do pozostałych uprawnienia księcia zwierzchniego. Miał nim być zawsze najstarszy członek dynastii i jemu przypadała dzielnica senioralna, w skład której wchodziły tereny nas interesujące¹⁷⁰. Z dawnych więc prowincji powstały niezależne, choć małe księstwa, których władcy toczyli ze sobą spory o powiększenie własnego terytorium.

Na tej zasadzie książę Kazimierz¹⁷¹ w roku 1230 otrzymał Kujawy, po śmierci ojca zajął przeznaczoną dla najmłodszego brata ziemię łęczycką i sieradzką, a później jeszcze i ziemię dobrzyńską¹⁷². Natomiast Leszek Czarny¹⁷³ od 1260 roku sprawował władzę w księstwie łęczyckim¹⁷⁴, a około 1263 utworzył osobne księstwo sieradzkie, składające się z czterech kasztelanii, a wśród nich spycimierska¹⁷⁵.

Słabość małych księstw, zarówno polityczna, jak i ekonomiczna, była coraz bardziej widoczna na arenie wewnętrznej i zewnętrznej, dlatego też wiele światłych umysłów, na czele z arcybiskupem gnieźnieńskim, wysuwało postulaty zjednoczeniowe. Pierwszym, który próbował je zrealizować, był Przemysław II¹⁷⁶, któremu udało się koronować¹⁷⁷, ale idea ta

¹⁶⁶ Upadek grodu nastąpił na skutek zniszczenia przez Krzyżaków w 1331. Zob. *Dzieje Turku*, s. 21.

¹⁶⁷ Tamże.

¹⁶⁸ Tamże, s. 22.

¹⁶⁹ Bolesław Krzywousty – urodzony 1086, zmarł 1138, władzę objął w roku 1102, syn Władysława Hermana. Na mocy jego testamentu w którym państwo podzielił między żonę Salomeę i synów, zostało dokonane rozbięcie dzielnicowe Księstwa Polskiego. Zob. M. T y m o w s k i, *Bolesław III Krzywousty*, [w:] *Księga królów i książąt polskich*, praca zbiorowa pod redakcją S. K. K u c z y Ń s k i e g o, Warszawa 1999, s. 32 - 35.

¹⁷⁰ W skład dzielnicy senioralnej wchodziły: ziemia krakowska, ziemia łęczycko-sieradzka, część Kujaw i część wschodnia Wielkopolski z Kaliszem i Gnieznem oraz zwierzchnictwo nad Pomorzem. Zob. M. S c z a n i e c k i, *Monarchia wczesnofeudalna w XI w. i do połowy XII w.*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Ł o w m i a ń s k i e g o, t. 1, Warszawa 1958, s. 229.

¹⁷¹ Kazimierz Kondratowicz – urodzony około 1211, zmarł 1267, syn Konrada I Mazowieckiego. Książę kujawski w latach 1247-1267 prowadził wojnę z książętami wielkopolskim o Łąd. Był ojcem Władysława Łokietka. Zob. *Kazimierz Kondratowicz*, [w:] *Słownik biograficzny*, praca zbiorowa pod redakcją K. L e p s z y, S. A r n o l d, Warszawa 1968, s.243n.

¹⁷² S. S z c z u r, *Historia...*, s. 312.

¹⁷³ Leszek Czarny – urodzony między 1240, a 1242. Władzę sprawował: od 1260 jako książę łęczycki, od 1263 jako pan sieradzki, od 1279 jako władca krakowski. Zob. R. K a r p i ń s k i, *Leszek Czarny*, [w:] *Księga królów i książąt...*, s. 52 - 52.

¹⁷⁴ Do niego należała kasztelania spycimierska. Zob. A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 13.

¹⁷⁵ S. S z c z u r, *Historia...*, mapa na s.315.

¹⁷⁶ Przemysław II – urodził się 1257. Sprawował rządy jako władca poznański przed 1277, wielkopolski od 1279, krakowski 1290-1291, gdański od początku 1295, wreszcie król Polski. Zamordowany 8 .02.1296 w Rogoźnie. Zob. R. K a r p i ń s k i, *Przemysław II*, [w:] *Księga królów i książąt...*, s. 76 - 77.

jeszcze nie dojrzała i dlatego też wkrótce został zamordowany. Pośrednio do zjednoczenia przyczynił się też władca - Wacław II¹⁷⁸, ale i on nie urzeczywistnił tych pragnień. Rola ta przypadła niezmordowanemu księciu kujawskiemu, Władysławowi, zwanemu Łokietkiem¹⁷⁹. On sam, a po nim jego syn Kazimierz, zwany Wielkim¹⁸⁰ nałożyli na swe głowy koronę króla Polski.

Program zjednoczeniowy formułował zasadę zwierzchnictwa królewskiego nad wszystkimi ziemiami etnicznie polskimi, niezależnie od tego, czy znajdowały się one pod bezpośrednią władzą króla, czy też pozostawały jeszcze w rękę książąt dzielnicowych. Program ten w roku 1339 wyraził arcybiskup gnieźnieński, Janisław¹⁸¹, w słowach: „Król Polski jest panem wszystkich ziem składających się na Królestwo Polskie i komu chce je nadaje i komu chce odbiera”. Po zjednoczeniu dawne księstwa zostały zamieniono na okręgi terytorialne zwane ziemiami¹⁸². A te, w których utrzymał się urząd wojewody, zaczęto nazywać województwami. Powstały wtedy województwa: krakowskie, sandomierskie, później powstało lubelskie, poznańskie, kaliskie, łęczyckie i sieradzkie, brzeskie i inowrocławskie, przejściowo istniało też gnieźnieńskie. Na każde województwo przypadało po kilka lub kilkanaście kasztelanii¹⁸³. Opisywany teren należał do województwa sieradzkiego.

Tendencje zjednoczeniowe wymagały aparatu administracyjnego nowego typu, niezależnego od lokalnych interesów możnowładców, zdolnego do skutecznej walki z anarchią, a zwłaszcza mogącego zapewnić sprawne działanie sądownictwa i organizację obrony kraju przed wrogami zewnętrznymi. Pierwszymi urzędnikami tego typu byli starostowie jako namiestnicy królewscy. Starosta był powoływany i odwoływany przez króla i nie musiał pochodzić spośród szlachty danej ziemi¹⁸⁴. Starostowie stali na czele powiatów¹⁸⁵.

¹⁷⁷ Koronacja nastąpiła w roku 1295. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, Wrocław 2003, s. 72.

¹⁷⁸ Urodził się 17.09.1271, król Czech od 1278, książę krakowski od 1291, król Polski od 1300. Zmarł 21.06.1305. Zob. R. K a r p i ń s k i, *Wacław II Czeski*, [w:] *Księga królów i książąt...*, s. 78 - 79.

¹⁷⁹ Urodzony w 1260 lub 1261. Był księciem łęczyckim i kujawskim od 1267, sieradzkim od 1288, sandomierskim 1288-1292, wielkopolsko-pomorskim 1296-1300, krakowskim, pomorskim i kujawskim od 1305, wielkopolskim od 1314, koronowany na króla Polski w dniu 20.01. 1320. Zob. R. K a r p i ń s k i, *Władysław Łokietek*, [w:] *Księga królów i książąt...*, s. 82 - 85

¹⁸⁰ Urodzony 30.04.1310, koronowany na króla Polski 25.04.1370 w Krakowie, zmarł 5.11.1370 w Krakowie. Zob. R. K a r p i ń s k i, *Kazimierz III Wielki*, [w:] *Księga królów i książąt...*, s. 86 - 89.

¹⁸¹ Papież Jan XXII prekonizował go 7. 11. 1317 na arcybiskupa gnieźnieńskiego, który sakrę biskupią przyjął 15.12.1317 w Awinionie. Zmarł 4.12.1341 w Łęczycy. Zob. K. Ś m i g i e l, *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002, s. 51 - 54.

¹⁸² H. I z d e b s k i, *Historia administracji*, Warszawa 1997, s. 48.

¹⁸³ J. B a r d a c h, G. L a b u d a, *Rozwój gospodarki towarowej. Narastanie tendencji zjednoczeniowych i utworzenie państwa polskiego*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Ł o w m i a ń s k i e g o, t. 1, Warszawa 1958, s. 459.

¹⁸⁴ Tamże, s. 460.

¹⁸⁵ Powstawanie powiatów sięga 2 połowy XIV wieku. Ukształtowanie się jednak jego jako jednostki terytorialnej i urzędu ziemskiego nie było wynikiem jednorazowego aktu prawnego, ale podporządkowane zostało długotrwałemu procesowi dziejowemu. Pierwotnie powoływano je w czasie kształtowania się monarchii stanowej Kazimierza Wielkiego, wzorem ówczesnej praktyki - powiat sądowy z siedzibą starosty. W tym też czasie pojawiają się wzmianki o okręgach administracyjnych zwanych „dystryktem” w połączeniu z nazwą miasta. Etymologiczne znaczenia słowa „powiat” pochodzi od słowa „wiec”(wiała, czyli radzić), którymi w XIV w. określano m.in. tzw. „roki sądowe”, czyli terminy, w jakich spotykano się na zjazdach, celem różnorodnych regulacji sądowych. Z czasem powiaty zaczęły poszerzać swe kompetencje, nie ograniczały się one już bynajmniej tylko do władzy sądowniczej, stawały się podstawowymi jednostkami terytorialnymi i urzędami ziemskimi wchodzącymi administracyjnie w skład województw. Zob. J. G u l c z y ń s k i, *Powiat koniński – rys historyczny*, [w:] *„Konińskie Zeszyty Muzealne”*, t. 3, Konin 2006, s. 115.

Interesujący nas teren należał do powiatu sieradzkiego. Wyjątek stanowią dwie wsie Będziechów i Marcjanów, które znajdowały się na obszarze powiatu kaliskiego¹⁸⁶. Taka też przynależność administracyjna utrzymała się do upadku Rzeczypospolitej¹⁸⁷.

Wobec różnych problemów nękających Rzeczpospolitą w 2. połowie XVII i pocz. XVIII w. wiele spraw administracji państwowej załatwiano w czasie obrad sejmików, stąd czasy te nazywano rządami sejmikowymi. Charakteryzowały się one nieograniczonym zakresem działania organów samorządu szlacheckiego¹⁸⁸.

Warto zaznaczyć, że przez wieki powiat był najmniejszą jednostką administracyjną państwa, choć dla jeszcze bliższego oznaczenia danego miejsca, wykorzystywano podział administracji kościelnej na parafie¹⁸⁹.

Dla terenów omawianych w pracy upadek państwa miał miejsce wraz z drugim rozbiorem Polski. Nastąpiło to na mocy porozumień między rządami Rosji i Prus i zostało zrealizowane w roku 1793¹⁹⁰. Obszar ten włączono do nowo powstałej prowincji, tzw. Prus Południowych, w której znalazły się ziemie zabrane w czasie rozbioru. Podzielono je na dwa departamenty¹⁹¹, które swoje siedziby miały w Poznaniu i Piotrkowie¹⁹². Wkrótce jednak, bo już po III rozbiorze, władze prowincji przeniesiono z Poznania do Warszawy, a Prusy Południowe podzielono na trzy departamenty: poznański, nas interesujący - kaliski i warszawski¹⁹³. Departamenty dzieliły się na powiaty, na czele z landratami¹⁹⁴.

W tym miejscu należy także wspomnieć, że zmiany zaczęły się pojawiać też na najniższym etapie, czyli na poziomie dzisiaj określanym jako gmina. Władze państwa pruskiego, które wchłonęły w czasie II rozbioru¹⁹⁵ tereny Rzeczypospolitej, które opisywane są w pracy, wprowadziły jednostkę zwaną „gromadą”¹⁹⁶.

Początek XIX wieku zapowiadał jednak kolejne niepokoje, a mimo iż Polacy patrzyli na nie z nadzieją, to jednak skutki tych działań były opłakane dla Rzeczypospolitej. Najpierw jednak nadzieję wzbudził pokój w Tylży¹⁹⁷ podpisany w dniu 7.07.1807 między Francją i Rosją. Na mocy jego postanowień z ziem zabranych przez Prusy w II i III rozbiorze powstała namiastka polskiego państwa - Księstwo Warszawskie. Wzorem francuskim Księstwo podzielono na departamenty, na czele których stali prefekci, którzy zarządzali administracją i policją. Departamenty podzielono na powiaty, którym przewodzili podprefekci. Interesujący nas teren należał do departamentu w Kaliszu i powiatu warszawskiego¹⁹⁸.

¹⁸⁶ *Inwentarz dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, wydał W. R u s i ń s k i, t. 1, Wrocław 1955, mapa dodatek do pracy.

¹⁸⁷ A. P i a s e c k i, *Powiat ...*, s. 13.

¹⁸⁸ Zarząd terytorialny spoczywał więc w ręku sejmików szlacheckich i dożywotnich urzędników ziemskich, takich jak: wojewodów, kasztelanów, a przede wszystkim starostów. Zob. H. I z d e b s k i, *Historia administracji*, s. 50.

¹⁸⁹ Czyli miejscowość Kawęczyn leżała w województwie sieradzkim, powiecie sieradzkim, parafii Tokary.

¹⁹⁰ Układ między Rosją i Prusami zawarto w Petersburgu 23.01.1793. W kwietniu tegoż roku utworzono prowincję Prusy Południowe. Zob. *Dzieje Turku*, s. 77.

¹⁹¹ Zajmowały się sprawami wojenno-ekonomicznymi.

¹⁹² Tamże.

¹⁹³ J. G u l c z y ń s k i, *Powiat...*, s. 116.

¹⁹⁴ *Dzieje Turku*, s. 77.

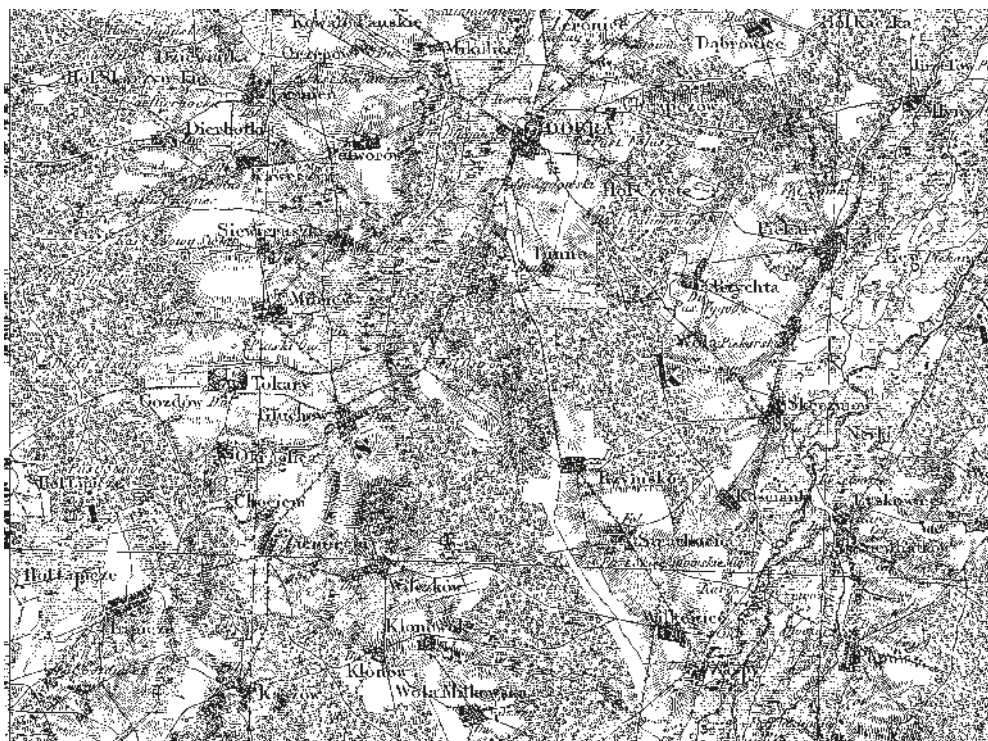
¹⁹⁵ Drugi rozbiór Polski miał miejsce w roku 1793. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, Wrocław 2003, s. 152.

¹⁹⁶ Władzę administracyjną i policyjną na wsi pozostawiono w rękach właściciela, którego jednak poddano nadzorowi landrata. W roku 1794 ujednolicono ustrój wsi, każda wieś tworzyła gromadę, która była jednocześnie jednostką samorządową. Na jej czele stał sołtys oraz ławnicy, pełniący funkcję administracyjno-skarbową, nominowani byli do tych funkcji przez pana, a zatwierdzani przez landrata. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, Włocławek 2000, s. 152.

¹⁹⁷ J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy Kawęczyn...*, s. 9.

¹⁹⁸ *Dzieje Turku*, s. 80.

Władze Księstwa Warszawskiego¹⁹⁹, działające pod wpływem władz francuskich, wprowadzają również i pierwsze, wyodrębnione gminy²⁰⁰, które nie pokrywały się z dotychczasowym rozumieniem tego słowa.

3. Mapa z roku 1839

Kolejne kampanie podejmowane przez Napoleona, który za wszelką cenę chciał podporządkować sobie jak największe terytoria, doprowadziły go do upadku. Wydarzeniem, które miało zamknąć etap napoleoński w dziejach świata, był Kongres Wiedeński w roku 1815. Na mocy jego postanowień na ziemiach polskich powstało państwo zwane Królestwem Polskim²⁰¹. Mimo iż było teoretycznie niezależne, to faktycznie stanowiło część Imperium Rosyjskiego, ze swobodami tylko i wyłącznie takimi, na jakie car wyraził zgodę. Opisywany teren w Królestwie Polskim należał do województwa kaliskiego²⁰².

Województwa podzielono na obwody, a te z kolei na powiaty, które były jednocześnie okręgami wyborczymi posłów na sejm i siedzibami sądów cywilnych pierwszej instancji, zwanych sądami pokoju.

Turek wraz z okolicą wszedł do obwodu i powiatu kaliskiego. W Kaliszu więc załatwiano wszelkie sprawy administracyjne, sądowe, a nad bezpieczeństwem czuwała

¹⁹⁹ Powstało w lipcu 1807, a zostało zlikwidowane na mocy decyzji Kongresu Wiedeńskiego w roku 1815. Zob. J. Konik, D. Skorupa, W. Sienkiewicz, *Tablice historyczne*, Wrocław 2003, s. 162.

²⁰⁰ Konstytucja Księstwa Warszawskiego z 1807 wprowadzała gminy wiejskie, na czele których stał wójt powoływany przez prefekta spośród dziedziców. Zob. M. Krajewski, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, Wrocław 2000, s. 159n.

²⁰¹ A. Piasecki, *Powiat...*, s. 15.

²⁰² W. Goebel, *Z turek...*, s. 11.

kaliska żandarmeria. Pracami obwodu kierowali komisarze podlegli komisji wojewódzkiej, a powiatami – naczelnicy powiatów²⁰³.

Po nieudanym powstaniu listopadowym władze carskie rozpoczęły represje. Namiestnikiem carskim został feldmarszałek Iwan Paskiewicz, wróg swobód narodowych i bezwzględny rusyfikator. Wprowadził on na ziemiach polskich terror i ucisk narodowy, dostosował też administrację do administracji działającej na terenie Rosji²⁰⁴.

W dniu 7.03.1837 roku zlikwidowano dotychczasowe województwa i wprowadzono 8 guberni²⁰⁵. Natomiast 11.10.1842 roku obwody zostały przekształcone na powiaty, a te na okręgi. Komisarze obwodowi zostali przemianowani na naczelników powiatów²⁰⁶. Interesujący nas teren znajdował się pod zarządem gubernialnym i obwodowym w Kaliszu²⁰⁷.

Od 1.01. 1845 roku zmniejszono liczbę guberni z 8 do 5, zlikwidowano między innymi gubernię kaliską, a jej teren włączono do warszawskiej²⁰⁸.

Wybuch powstania styczniowego w roku 1863 spowodował, że powstańczy Rząd Narodowy powrócił do polskiej administracji i utworzył województwo kaliskie²⁰⁹.

Upadek powstania spowodował kolejne represje ze strony władz Imperium Rosyjskiego, a jednocześnie podjęto kroki dla pełnego ujednolicenia z Rosją. Wprowadzono więc instytucje z terenu cesarstwa, rosyjski język urzędowy, a Polacy mogli sprawować tylko niższe funkcje administracyjne. W ramach zmian administracyjnych ukaz z 31.12.1866 roku, przywrócił gubernię w Kaliszu, zmniejszył obszar guberni zwiększając ich ilość²¹⁰. Te dzieliły się na powiaty, a one na gminy²¹¹, które nie pokrywały się z wcześniejszym podziałem na parafie²¹². Najniższym ogniwem administracji państwowej była więc gmina wiejska, licząca co najmniej 10 dymów²¹³.

W roku 1867 zwiększono również ilość powiatów tworząc m.in. powiat w Turku. W skład weszły miasta: Turek, Dobra, Uniejów, Warta i gminy: Biernacice, Goszczanów, Grzybki, Kościenica, Kowale Pańskie, Lubola, Malanów, Niemysłów, Niewiesz, Ostrów Warcki, Piekary, Pęcherzew, Piętno, Skarżyn, Skotniki, Tokary, Wichertów, Wola Świnecka, Żelgoszcz²¹⁴. Na czele władz powiatu stał naczelnik, który posiadał do pomocy kilku urzędników²¹⁵. W roku 1870 zabrano niektórym miastom prawa miejskie, czyniąc z nich osady, które wchodziły w skład gmin wiejskich, obok wsi, kolonii i folwarków²¹⁶. Taki podział administracyjny przetrwał do wybuchu I wojny światowej w roku 1914.

²⁰³ *Dzieje Turku*, s.81n.

²⁰⁴ Tamże, s. 82.

²⁰⁵ J. G u l c z y ń s k i, *Powiat...*, s. 116.

²⁰⁶ Tamże..

²⁰⁷ *Dzieje Turku*, s. 83.

²⁰⁸ J. G u l c z y ń s k i, *Powiat...*, s. 116.

²⁰⁹ Tamże.

²¹⁰ J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy Kawęczyn...*, s. 9.

²¹¹ Gmina (z niem. Gemeinde) – jednostka samorządu lub administracyjnego podziału terytorialnego. Zob. Z. S u ł o w s k i, *Gmina*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t.5, Lublin 1989, szp. 1156.

²¹² Do tego roku na ziemiach polskich wszelkie lokalizacje określano na zasadzie: województwo ..., powiat..., parafia ... Zob. Z. S u ł o w s k i, *Gmina*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 1156 - 7.

²¹³ J. G u l c z y ń s k i, *Powiat...*, s. 116.

²¹⁴ Granice powiatu zmniejszyły się bowiem w 1886 roku, Wartę i wieś Bartochów włączono do powiatu sieradzkiego. Zob. A. P i a s e c k i, *Powiat...*, s. 17.

²¹⁵ Należeli do nich: pomocnik naczelnika ds. policyjnych, pełniący też funkcje naczelnika tzw. straży ziemiańskiej, drugi pomocnik ds. administracyjnych, czterech urzędników prowadzących sprawy administracyjne, tyleż samo urzędników ds. wojenno-policyjnych, prawnych i skarbowych, a także sekretarz powiatowy, sekwestратор, architekt, lekarz, później też weterynarz. Istniały też instytucje: kancelaria komisarza włościańskiego, powiatowa rada dobroczynna i kasa powiatowa. Zob. *Dzieje Turku*, s. 85.

²¹⁶ J. G u l c z y ń s k i, *Powiat...*, s. 116.

Jesienią 1914 roku, wycofały się wojska rosyjskie i obszar ten znalazł się pod okupacją niemiecką. Taki stan rzeczy istniał do listopada 1918 roku²¹⁷. Turek i okolice okupant zajął 27.09.1914 roku, nastąpiła wtedy rekwizycja i rabunek²¹⁸. Zajęte przez Niemców tereny podzielono na obwody (Kreise), które z reguły obejmowały terytorium jednego lub dwu powiatów. Dawnych granic powiatu nie zmieniano²¹⁹. W jeden obwód połączono powiaty kaliski i turecki, a siedzibą jego władz był oczywiście Kalisz²²⁰.

Wydarzenia związane z dniem 11.11.1918 roku doprowadziły do powrotu niemieckiego okupanta na teren Niemiec, ostatecznie więc na mapę Europy powróciła Polska. Władze państwowe podjęły się zadania scalenia trzech części dawnego państwa w jeden organizm społeczno-administracyjny.

Konstytucja z 17.03.1921 roku ustaliła trójszczeblowy podział terytorialny kraju na województwa, powiaty i gminy²²¹. W ramach organizacji administracji państwowej interesujący nas teren znalazł się w województwie łódzkim i był w nim do roku 1938²²², przynależał zaś nadal do powiatu tureckiego²²³.

Gmina stanowiła najniższą jednostkę administracji terytorialnej, na terenie której władzę sprawował samorząd gminny. Gminą wiejską kierował wójt pochodzący z wyboru. Samorząd nadzorowany był przez wydziały powiatowe, które były organami starostwa. Z wyboru pochodzili rady gmin. Oprócz funkcji samorządowych gminy wypełniały także zlecone przez administrację państwową zadania podatkowe, sanitarne, policyjne administracyjne i inne²²⁴.

Sytuacja administracyjna zmieniła się, gdy z dniem 1.04.1938 roku, tereny wschodniej Wielkopolski zostały włączone do województwa poznańskiego²²⁵.

Warto zauważyć, że w gminie Kowale Pańskie w roku 1937 mieszkało 10,987 osób, a jej powierzchnia wynosiła 13,452ha i była w 97% zamieszkiwana przez Polaków. Natomiast sąsiednia gmina w Goszczanowie, w tym samym roku miała 8,416 mieszkańców, obszar wynosił 11,211 ha, ludność w 99% była polskiego pochodzenia²²⁶.

Niestety, jak wiemy, pokój po odzyskaniu niepodległości w naszej Ojczyźnie nie miał trwać długo i już 1.09.1939 roku wybuchła II wojna światowa. Turek i okolice zostały zajęte przez okupanta już 5.09.1939 roku. Rozpoczęły się planowe prześladowania, między innymi w dniu 17 września rozstrzelano grupę 300 osób na placu targowym w Turku²²⁷. Teren ten wszedł w skład ziem włączonych do Rzeszy, początkowo w ramach Reichsgau Posen, a następnie Reichsgau Wartheland (Kraj Warty). Od dnia 26.10.1939 roku zniesiono tymczasowy zarząd wojskowy, hitlerowcy wprowadzili podział terenu okupowanego na trzy rejencje: poznańską, inowrocławską i łódzką. Niższymi jednostkami administracyjnymi były powiaty, których było 36 wiejskich i 6 miejskich. Granice większości powiatów (Kreis) pozostawiono bez zmian, choć niewielkie nastąpiły w powiecie tureckim. W powiecie władzę sprawował landrat. Powiaty wiejskie dzieliły się na mniejsze jednostki terytorialno-administracyjne - obwody miejskie i wiejskie (Beziki) siedzibami w miasteczkach i wioskach. Jednostki te w pewnym uproszczeniu można uznać za odpowiednik gmin²²⁸.

²¹⁷ Tamże, s. 117.

²¹⁸ A. Piasecki, *Powiat...*, s. 20.

²¹⁹ J. Gulczyński, *Powiat...*, s. 117.

²²⁰ A. Piasecki, *Powiat...*, s. 20.

²²¹ M. Krąjewski, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, s. 299

²²² A. Piasecki, *Powiat...*, s. 22.

²²³ J. Czyżewski, *Obszar gminy Kawęczyn...*, s. 9.

²²⁴ M. Krąjewski, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, s. 299.

²²⁵ J. Czyżewski, *Obszar gminy Kawęczyn...*, s. 9.

²²⁶ A. Piasecki, *Powiat...*, s. 25.

²²⁷ A. Piasecki, *Powiat...*, s. 27.

²²⁸ J. Gulczyński, *Powiat...*, s. 118.

Turek i jego powiat został włączony początkowo do rejencji kaliskiej, a od 15.02.1941 roku do rejencji łódzkiej. Zgodnie z zaleceniem zmieniano nazwy miejscowości, w których znajdowały się siedziby gmin i tak Kowale Pańskie nazwano Schulzendorf²²⁹.

4. Gminy należące do powiatu tureckiego

Źródło: Dane Urzędu Gminy w Kawęczynie

Początek roku 1945 zapowiadał koniec wojny, front przesunął się przez ziemie polskie i już w styczniu teren ten został oczyszczony z hitlerowców i przejęty przez wojska rosyjskie. Po zakończeniu okupacji podział administracyjny wrócił do układu sprzed wojny, czyli województwo poznańskie, powiat turecki, gmina Kowale Pańskie. Pierwszym wójtem w Kowalach został Paruszewski²³⁰.

Organizację administracji samorządowej określała ustawa z 11.09.1944 roku o organizacji i zakresie działania rad narodowych oraz dekret z 23.11.1944 roku o zakresie działania samorządu terytorialnego. Na podstawie tych aktów w latach 1944 - 50 funkcjonowały organy samorządu terytorialnego między innymi w gminach. Polska Partia Robotnicza (PPR), pragnąc kontrolować administrację doprowadziła do powstania systemu rad narodowych wszystkich szczebli. Warto również zauważyć, że rady te, początkowo nie pochodziły z wyboru, tylko z mianowania przez partię i stronnictwa polityczne. W roku 1950

²²⁹ A. Piasecki, *Powiat...*, s. 27.

²³⁰ Tamże, s. 29.

przeprowadzono reformę terytorialnych organów władzy, wprowadzając radziecki model. Skasowano więc stanowiska wojewodów, starostów i wójtów, a zastąpiono je radami narodowymi na poszczególnych szczeblach, na czele z przewodniczącymi. Prezydium tych rad stanowiły władzę wykonawczą²³¹. W istocie faktyczną władzę pełniły komitety Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR)²³². Nad wszystkim zaś miało czuwać Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, które w atmosferze terroru²³³, zastraszania i przez wtrącanie do więzień, czuwało nad prawomyślnością obywateli²³⁴.

W dniu 22.07.1952 roku wprowadzono nową Konstytucję²³⁵, która głosiła, że Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) jest państwem opartym na dyktaturze proletariatu. Rezultatem nowej ustawy zasadniczej były też zmiany w administracji. W roku 1954 gminy zastąpiono gromadami²³⁶, które funkcjonowały w Kawęczynie, Kowalach Pańskich, Skarżynie i Tokarach²³⁷. Istniały one do wprowadzenia w życie ustawy z roku 1972. W następnym roku przywrócono gminy, na czele których stali naczelnicy²³⁸. Wtedy też 01.01.1973r. utworzono Gminę Kawęczyn, z siedzibą w Kowalach Pańskich²³⁹.

Reforma gminna była pierwszą z planowanych reform administracji, kolejna została wprowadzona z dniem 1.06.1975 roku. Jej efektem była likwidacja powiatów i zwiększenie liczby województw z 17 do 49. Powstało wtedy województwo konińskie, na terenie którego znalazła się Gmina Kawęczyn²⁴⁰. Ostatecznie, dopiero w roku 1976 siedziba gminy została przeniesiona do Kawęczyna. Podzielono ją na 20 sołectw, później ich liczbę podnosząc do 23²⁴¹.

Do roku 1990 gminie przewodniczył naczelnik, a po wyborach samorządowych (w tym roku) władzę przejął wójt²⁴². Przede wszystkim jednak każda gmina w ramach tej reformy uzyskała dużą samodzielność, co zaowocowało większą gospodarnością i lepszym wydawaniem pieniędzy publicznych²⁴³.

Kolejna reforma administracji w Polsce spowodowała, że z dniem 1.01.1999 roku zniesiono 49 dawnych województw, a na ich miejsce powołano 16 nowych województw – regionów. Wśród powstałych jest województwo wielkopolskie²⁴⁴. Województwa dzielą się na powiaty, wśród których znajduje się powiat turecki²⁴⁵. Jedną z 9 gmin w powiecie jest oczywiście Gmina Kawęczyn.

²³¹ Obowiązywała od 12.04.1950. Zob. Ustawa z dnia 20. 03.1950 roku o terenowych organach jednolitej władzy państwowej. Zob. Dz. U. z 1950, Nr 14, poz.130.

²³² M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza*, s. 418.

²³³ W 1946 po przeprowadzeniu pokazowego procesu w lesie na Zdrojkach, rozstrzelano 6 żołnierzy z oddziału „Groźnego”. Zob. A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s.30.

²³⁴ Nawet za tzw. propagandę szeptaną można było być skazanym na 10 lat więzienia. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza*, s. 419.

²³⁵ J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, Wrocław 2003, s. 278.

²³⁶ Ustawa z dnia 25.09.1954 roku o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych. Zob. Dz. U. z 1954, Nr 43, poz. 191.

²³⁷ Choć A. Piasecki uważa, że gromady wprowadzono w roku 1948. Zob. A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 59.

²³⁸ Ustawa z dnia 29.11.1972 o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych. Zob. Dz. U. z 1972, Nr49, poz.312.

²³⁹ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 59.

²⁴⁰ Powstało ono z wschodniej części województwa poznańskiego oraz fragmentów bydgoskiego i łódzkiego. Obejmowało obszar 5138, 9 km², a w połowie lat 80-tych posiadało 444,200 osób ludności. Na jego terytorium wyodrębniono 4 miasta: Konin, Koło, Słupca i Turek i 14 gmin miejsko-wiejskich oraz 19 ośrodków wiejskich. Zob. J. G u l c z y ń s k i, *Powiat...*, s. 118n.

²⁴¹ J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy Kawęczyn...*, s. 9n.

²⁴² Tamże, s. 10.

²⁴³ A. P i a s e c k i, *Powiat...*, s. 5.

²⁴⁴ Województwo wielkopolskie - dzieli się na 31 powiatów, 4 miasta na prawach powiatu oraz 226 gmin. Zob. J. B o c h i ń s k i, J. Z a w a d z k i, *Nowy podział terytorialny*, Warszawa 1999, s. 343.

²⁴⁵ W skład powiatu wchodzi oprócz Turku jeszcze miasta: Dobra i Tuliszków i gminy wiejskie w Brudzewie, Kawęczynie, Malanowie, Przykonie, Turku i Władysławowie. Zob. A. P i a s e c k i, *Powiat...*, s. 9.

Rozdział II

Teren gminy w dziejach

1. Od powstania państwa polskiego do utraty niepodległości w roku 1793

Od najdawniejszych czasów człowiek szukał sposobów ułatwienia sobie życia, a jednym z elementów była organizacja życia we wspólnocie. Pewne jej formy istniały w czasach prehistorycznych.

Synonimem współczesnej, lokalnej organizacji życia ludzkiego stała się gmina. W czasach historycznych, a więc po przyjęciu chrztu przez Mieszka, na ziemiach polskich, oprócz tworzenia organizacji ogólnopolskiej, ukształtowała się też organizacja lokalnych wspólnot. Była ona związana przede wszystkim z typem osadnictwa w danym okresie historycznym. Przypomnijmy je więc, aby uświadomić sobie, jakie były najmniejsze ogniwa wspólnotowe.

Wcześniej już zauważono, że w momencie zaistnienia państwa polskiego osadnictwo oparte było na **systemie opolnym**. W jego ramach powstawały niewielkie skupiska osiedli obejmujące obszar o powierzchni od 20 do 300 km². Obszar taki od terenów sąsiednich oddzielał teren niezamieszkały pokryty przeważnie puszcza lub bagnami. Ośrodek, czyli czoło stanowił gród określony jako opole²⁴⁶. Ta więc naturalna, rodowa wspólnota była pierwotną najmniejszą jednostką terytorialną.

Podstawę produkcji wiejskiej stanowiło dość wszechstronne gospodarstwo chłopskie prowadzone już wówczas przez jedną rodzinę, czasami tylko grupę wielorodzinną. Ta wspólnota gospodarcza nazywała się „niedzialem”²⁴⁷. Należeli do niej ojciec, jego żonaci synowie i żonaci bracia²⁴⁸. Ludność żyła w skupiskach wiejskich liczących po kilka, a rzadko powyżej 20 gospodarstw²⁴⁹.

Wieś na ziemiach polskich w tym czasie miała najczęściej kształty zwarte. Z nią łączyły się również luźne „dworzyszczka” i „przysiółki”, przybierające niekiedy odrębne nazwy. Osada dzieliła się na „dziedziny” lub „siedliska”. Dziedzina lub siedlisko składało się zwykle z domostwa, zabudowań gospodarskich otoczonych płotem i z kilku pól rozrzuconych często w różnych stronach okolicy. Taką dziedzinę nazywano zazwyczaj „żreb” (łac. sors)²⁵⁰.

²⁴⁶ A. Wędkiewicz, *Dzieje Konina*, Konin 2000, s. 26.

²⁴⁷ Czasem nadziałem.

²⁴⁸ A. Gieysztor, *Ukształtowanie się państwa polskiego od połowy IX w. do końca X w.*, [w:] *Historia Polski* praca zbiorowa pod redakcją H. Łowmiańskiego, Warszawa 1958, t. 1, cz. 1, s. 143.

²⁴⁹ M. Szczaniecki, *Monarchia wczesnofeudalna w XI w. i do połowy XII w.*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Łowmiańskiego, t. 1, Warszawa 1958, s. 176.

²⁵⁰ Nazwa ta pochodzi zapewne stąd, że pierwotnie podział spadku lub wspólnego majątku następował przez losowanie (sors), które odbywało się za pomocą kawałka drzewa naznaczonego zerbem czyli nacięciem. Zwykle jednak powierzchnię gospodarstwa mierzono ziemię na pługi i radła. **Radło** obejmowało zwykle tyle ziemi, ile można było zorać i obrobić przy pomocy jednej pary wołów (lub jednego konia) i wynosiło średnio 15-17 ha ziemi przy gospodarce trójpolowej (w trzech polach). **Pług** jako miara ziemi był dwukrotnie większy od **radła**. Były jednak tzw. **pługi wielkie**, trzykrotnie większe od radła i dochodzące do 50 ha ziemi. Ilość ziemi użytkowanej przez gospodarstwa chłopskie była różna, w zależności od liczby rąk roboczych, posiadanego sprzętu i narzędzi i wynosiła od 1 radła do 1 wielkiego pługa. Na gospodarstwo przypadało od 1 pary do 6 wołów (lub 2 woły i 2 konie). Oprócz koni, niezbędnych do uprawy, hodowano krowy, świnie, owce lub kozy oraz drób, z którego również składano daniny. Pola pierwotnej wsi były rozrzucone między pastwiskami lub łąkami i zaroślami, znajdowały się też niekiedy na leśnych polanach. Już we wsi na prawie polskim dążono do pewnej regulacji ustroju agrarnego i komasacji pól w ramach trójpolówki. Jednak dopiero w miarę upowszechniania się osadnictwa na prawie niemieckim, regulację tę prowadzono w całej rozciągłości. Wszystkie grunty wsi dzielono na trzy pola, a każde pole między poszczególne gospodarstwa, co dawało w rezultacie

Ciągle jednak mała liczba mieszkańców i nierównomierne osadnictwo wymuszało na władcach działania w kierunku zasiedlania dalszych terenów. Pojawiły się więc dwie kolejne fale osadnictwa. Pierwsza z nich oparta była na tzw. prawie polskim i druga- nazywana osadnictwem na prawie niemieckim.

Mniej więcej od XI wieku pojawiło się osadnictwo oparte na **prawie polskim**²⁵¹, które zakładało już systematyzowanie osadnictwa i pobieranie regularnych podatków - zwanych rentą feudalną²⁵² - opartych jednak w większości na daninie w naturze. Ważnym elementem

regularną szachownicę gruntów. Na jednym z nich zasiewano oziminę (żyto i pszenicę), na drugim zboże jare (owies, jęczmień, proso, żyto i pszenicę jarą, także rzepę, groch, len, konopie itp.), podczas gdy trzecie pole ugorowało służąc za pastwisko. Co roku zmieniała się na polach kolejność zasiewów. Prócz pól położonych w niwach przy każdej zagrodzie istniały jeszcze małe działki ogrodowe, w których wysiewano warzywa i sadzono drzewa owocowe, najczęściej śliwy, grusze i jabłonie oraz wiśnie. Obok uprawy roli, jako zajęcia głównego, chłopu trudnił się wypasem bydła, owiec i świń na wspólnych pastwiskach, rybołówstwem, bartnictwem, myślistwem, a w pewnym zakresie i przemysłem domowym. Zob. G. L a b u d a, J. B a r d a c h, *Powstanie i utrwalenie rozdrobnienia feudalnego...*, s. 284-285.

²⁵¹ Dawniejsza rodzima nazwa ogółu ludności wiejskiej to – **smardowie** (smardones) występująca jeszcze choć rzadko w omawianym okresie. Chłopów zależnych od zarządu książęcego określano jako **rustici ducis**. Do tej grupy, przechodzili wolni chłopci – **diedzice** (heredes) wsiadający w XII – XIII w. w masę feudalnie zależnego chłopstwa. Prawo własności gruntu tychże dziedziców w procesie ich uzależniania zmieniło się w prawo własności podległej albo użytkowej (dominium utile), podporządkowane własności zwierzchniej pana feudalnego (dominium directum). Własność podległa ograniczała ze swej strony pana feudalnego, który w razie usunięcia chłopca z jego nadziału winien mu był dać w zamian inną ziemię lub wynagrodzić za nią. W zależności od stopnia uzależnienia odróżniamy kilka grup ludności chłopskiej. Podstawową grupę stanowili tzw. **wolni** (liberi) – dawniejsi członkowie wspólnot terytorialnych znajdujących się u schyłku XII w. na różnych stopniach zależności feudalnej. Zachowywali oni swobodę przenoszenia się z miejsca na miejsce, ale osiadając na ziemi feudalnej podпадаli do nich. Ich swoboda ruchów ulegała ograniczeniu przez długi pobyt w dobrach feudalnych. Takich „wolnych” nazywano „miejscowymi”. Sytuacja ich zbliżała się do tzw. **przypisańców** (ascripticii), którzy występowali przede wszystkim w dobrach kościelnych. W związku z ruchem kolonizacyjnym zwiększała się liczba **gości** (hospites), którzy rekrutowali się spośród wylutych z własności **diedziców**, zbiegłych przypisańców i niewolnych, wreszcie spośród przybyłych z obcych krajów. Część gości zwana **liberi hospites** osiedlała się w dobrach feudalnych na podstawie umowy czynszowej zobowiązującej ich do uiszczania panu stałej renty feudalnej w naturze i w pieniądzu. Po uiszczeniu należnych świadczeń miała prawo wychodu. Goście wypierali dawniejszych czynszowników, jakimi byli tzw. **narocznicy**. W przeciwnieństwie do posiadających możliwość przenoszenia się z miejsca na miejsce, wszystkie kategorie ludności zależnej pozbawione swobody ruchu określano jako **podległych** (obnoxii). Spośród licznych grup ludności zależnej należy jeszcze wymienić **zakupów** (empticii), grupę ludzi, których zależność powstała w rezultacie zadłużenia. Nieco lepsze od nich było położenie **ratajów** (aratores), otrzymujących od pana feudalnego inwentarz i zboże na zasiew i w zamian zobowiązanych do świadczeń w robociznie. Osobną grupę ośobiście wolnej ludności feudalnie zależnymi, których też czasem określano mianem niewolnych (servi). Osobno należy wymienić **czeladź** (familia), która w większości przypadków składała się z ludności niewolnej. W skład czeladzi wchodziły również jednostki ośobiście wolne, słabsze ekonomicznie, które w służbie wielkiej własności znajdowały dla siebie utrzymanie. Dokumenty trzebnickie, z początków XIII w., wspominają jeszcze o murarzach, szewcach, garmcarzach, bartnikach, kołodziejach, tokarzach, piekarzach, rybakach, łowcach i myśliwych, o służkach w rodzaju podstolich, komorników. Zob. G. L a b u d a, J. B a r d a c h, *Powstanie i utrwalenie rozdrobnienia feudalnego...*, s. 286.

²⁵² Oparta na opłacie dzierżawnej, dokonywanej w naturaliach, wykonywanej pracy w ziemi pana lub pieniężnej. Nazywano ten czynsz rentą. Renata – niem. Rente, ze starofrancuskiego rente. Znaczenie: 1) okresowe świadczenia z tytułu ubezpieczeń społecznych, zapewniające osobie uprawnionej środki utrzymania w określonych sytuacjach życiowych, np. w przypadku inwalidztwa (r. inwalidzka), wobec przekroczenia wieku po wymaganym okresie pracy (r. starcza), na skutek nieszczęśliwego wypadku losowego (r. wypadkowa), z powodu śmierci pracownika utrzymującego rodzinę (r. wdowia); 2) regularnie otrzymywany dochód z kapitału, majątku (papierów wartościowych, wydzierżawianej ziemi), nie wymagający wkładu pracy, a) dochód otrzymywany z gospodarowania ziemią, wynikający z różnic w urodzajności gleby, w oddaleniu jej od rynków zbytu oraz z intensyfikacji produkcji rolnej, (r. różniczkowa); b) dochód otrzymywany z gospodarowania ziemią,

tego osadnictwa były targi²⁵³ i prawo targowe²⁵⁴. W ramach tegoż prawa istniał tzw. mir targowy zapewniający bezpieczeństwo i równość wszystkim handlującym. Często te miejscowości, w których istniał targ, później zreorganizowały się we wspólnoty miejskie. To one stawały się wtedy swoistymi centrami lokalnymi, które nadzorował urzędnik książęcy²⁵⁵.

Od XIII wieku pojawia się kolejna fala osadnictwa, która oparta była na wzorach niemieckich, stąd nazywano ją osadnictwem na prawie magdeburskim²⁵⁶ lub jego wersji polskiej - na prawie średzkim. Nowe wsie organizowano na zasadzie ulicówki lub jako wsie placowe²⁵⁷. Osadnictwo to zakładało tworzenie samodzielnych wspólnot, tak miejskich, jak i wiejskich, z własnym samorządem. Na czele wspólnoty wiejskiej stał **sołtys**²⁵⁸, który był przedstawicielem wsi²⁵⁹ wobec pana ziemi i kierował samorządem wiejskim²⁶⁰. Podstawą

istniejący dzięki prywatnej własności tej ziemi, będący częścią wartości wytwarzanej w rolnictwie, (r. absolutna); r. feudalna – dochód stanowiący produkt dodatkowy w feudalnych stosunkach produkcji, wytwarzany przez poddanych chłopów, a przywłaszczany przez ich panów feudalnych (r. odrobkowa, czyli pańszczyzna), r. naturalna – produkty w naturze i r. pieniężna (czyli czynsz). Zob. *Słownik wyrazów obcych PWN*, praca zbiorowa pod redakcją J. Tokarskiego, Warszawa 1980, s. 641.

²⁵³ Rolę ośrodków rynku lokalnego początkowo spełniały przede wszystkim osady targowe, później miasto. Rozwój rynku lokalnego był wynikiem rosnących możliwości produkcyjnych rolnictwa oraz zjawisk kolonizacyjnych w XII i XIII wieku. Rynek lokalny charakteryzował się niewielkim zasięgiem terytorialnym, zazwyczaj w promieniu 10-30 km od ośrodka miejskiego, który stanowił jego centrum. Zob. M. Krąpiec, *Historia gospodarcza...*, s. 38.

²⁵⁴ Jego podstawą była swoboda dokonywania na targu transakcji handlowych przez wszystkich obecnych, bez względu na ich stanowisko społeczne. Prawo targowe stwarzało zaczątki odrębności sądowo-administracyjnej osad rzemieślniczych i handlowych. Osady te można określić jako miasta na prawie polskim. Rządziły się one polskim prawem ziemskim i przetrwały w różnych stronach Polski w postaci szczątkowej aż do XVI wieku. Zob. G. Labuda, J. Bardach, *Powstanie i utrwalenie rozdrobnienia feudalnego...*, s. 299.

²⁵⁵ Tamże, s. 292.

²⁵⁶ Podstawą lokacji nowej wsi na prawie niemieckim lub przeniesienia już istniejącej na prawo niemieckie było w dobrach prywatnych zezwolenie lokacyjne wydane przez panującego pana tej wsi, a zwykle związane z uprzednim lub jednoczesnym nadaniem immunitetu dla zarządzanej wsi. Pan feudalny ze swej strony wystawiał akt lokacyjny na ręce **zasadźcy**, tj. organizatora wsi. Akt ten, choć miał formę jednostronnego przywileju, faktycznie był wynikiem umowy między panem a zasadźcą. Akt lokacyjny zawierał nadanie wsi prawa niemieckiego, uwalniał chłopów lokowanej wsi od sądownictwa i ciężarów polskiego prawa, wreszcie określał prawa i obowiązki zasadźcy i chłopów. Podobnie odbywała się lokacja w dobrach książęcych, tylko tam zbiteczne było zezwolenie lokacyjne. Zob. J. Bardach, G. Labuda, *Rozwój gospodarki towarowej. Narastające tendencje zjednoczeniowe i utworzenie państwa polskiego...*, s. 374n.

²⁵⁷ M. Krąpiec, *Historia gospodarcza...*, s. 20.

²⁵⁸ Sołtys od niem. Schultheis, łac. śred. scultens. Zob. Tamże, s. 18.

²⁵⁹ Na czele wsi na prawie niemieckim stał **sołtys**, którym zwykle zostawał zasadźca. Sołectwo było dziedziczne i mogło być zbywane na warunkach określonych w przywileju lokacyjnym. Uposażenie sołtysa było stosunkowo duże. Posiadał on zwykle pod uprawę kilka łąnów wolnych od czynszu, na których zakładał swój folwark, przysługiwało mu prawo do 1/6 czynszu ściąganego na rzecz pana oraz 1/5 pieniężnych kar sądowych, a nierz także prawo prowadzenia karczmy, jatek, czasem warsztatów rzemieślniczych i młyna. Zasadnicze obowiązki sołtysa były następujące: przewodniczenie wiejskiej ławie sądowej, zbieranie czynszu dla pana, konna służba wojskowa (jeżeli taki zapis był w lokacji). Obok najzamożniejszych chłopów sołtysami zostawali mieszcianie rozporządzających gotówką, niezbędną zwłaszcza, gdy chodziło o założenie nowej wsi oraz rycerze służebni, którym możnowładcy nadawali tytułem uposażenia. Stanowisko sołtysa wobec pana wsi było zbliżone do stanowiska lennika (feudała niższego stopnia). Sołtys realizował bezpośrednio eksploatację gospodarczą chłopów (pobór renty) i wykonywał sądy w imieniu pana, ale częściowo i własnym, gdyż uczestniczył w korzyściach płynących z wydanych wyroków. Zob. J. Bardach, G. Labuda, *Rozwój gospodarki towarowej. Narastające tendencje zjednoczeniowe i utworzenie państwa polskiego...*, s. 375.

²⁶⁰ Wieś na prawie niemieckim miała **samorząd**, którego organem była ława złożona z kilku (2 do 7) członków pod przewodnictwem sołtysa. Ława była dla chłopów sądem pierwszej instancji. Rozprawy w oznaczonym terminie odbywały się na tzw. **rokach gajonych**. Od wyroków ławy przysługiwało stronom prawo odwołania się do pana wsi. Ten w zasadzie na mocy immunitetu sądowego miał prawo sądu, ale w przywileju lokacyjnym zrzekał się go na rzecz ławy i sołtysa, zachowując sobie zazwyczaj sąd w najcięższych i najbardziej skomplikowanych sprawach, odbywany na tzw. **rokach wielkich gajonych**. W przypadku sporu między

uposażenia chłopu gospodarza, zwanego **kmieciem**, był łąn ziemi ornej²⁶¹. Wieś zamieszkiwali również zagrodnicy²⁶² i wszelkiego rodzaju najemnicy, jak również posługujący w większych gospodarstwach²⁶³ parobcy i dziewczki.

Podstawową wartością dla chłopu osadzonego na prawie niemieckim był fakt, że nie był on przywiązany do ziemi. Mógł ją opuścić, uczyniwszy zadość swoim zobowiązaniom, jednak musiał zwykle dać na swoje miejsce równie zasobnego w inwentarz zastępcę lub opłacić czynsz za lata wolne, jeśli opuszczał ziemię przed upływem tylu lat, przez ile korzystał z wolnizny²⁶⁴.

Warto wspomnieć, że w XIII wieku, a konkretnie w roku 1215, obradujący Sobór Laterański nakazał tworzyć gminy chrześcijańskie²⁶⁵, zwane parafiami, które oparte były na podziale terytorialnym i one właśnie przez długie wieki wykorzystywane były dla celów administracji państwowej. Taką sytuację wykorzystywano jeszcze w wieku XIX²⁶⁶.

chłopem a panem, chłop mógł się odwołać do sądu państwowego właściwego dla pana jako pozwanego. Zob. Tamże, s. 375.

²⁶¹ Na ogół można odróżnić dwa rodzaje łąnów: łąn mniejszy, chełmiński wielkości 30 morgów (16,8 ha) i większy, frankoński wielkości 43 morgów (24,2 ha). Nowi osadnicy korzystali ze zwolnienia od opłat i czynszów przez pierwsze lata niezbędne do zagospodarowania się. Były to tak zwane lata wolne, których ilość zależała od warunków, na jakich lokowano wieś (na terenach uprawnych, czy na „surowym korzeniu”) i mogła wynosić od 2 do 24 lat. Po ich upływie świadczenia chłopu-gospodarza polegały na opłacie czynszu w pieniądzu i w naturze. Czynsz pieniężny płacono rocznie najczęściej w wysokości 1-1½ wiardunku, zależnie od wielkości łąnu. Wiardunek zaś stanowił ¼ grzywny, która ważyła 182,5g (w XIV w. ok.198) srebra, a w systemie groszowym wynosiła 48 groszy. Czynsz w naturze wynosił najczęściej 6 miar, czyli 3 korczyki zboża, na które składały się po 2 miary pszenicy, żyta i owsa. W XIII w., a nieraz i później, czynsz pieniężny bywał niższy, wówczas jednak składana w naturze renta wynosiła 12 miar zboża. W wieku XIV stosunek części pieniężnej do naturalnej w rencie wykazywał tendencję wzrostu, co dowodzi dalszego rozwoju gospodarki towarowej. Oprócz czynszu istniały jeszcze inne, drobniejsze świadczenia w naturze, które wywodziły się genetycznie z pewnych ciężarów dawnego systemu. Ponadto chłopci składali się dwa razy do roku na tzw. obiedne (dawniejszy stan), które podlegało na obowiązku utrzymania feudała, kiedy zjeżdżał do wsi na sądy, tzw. roku wielkie gajone, które odbywały się zwykle trzy razy do roku. Raz do roku obiedne spadało na sołtysa. Poza świadczeniami na rzecz pana chłop obowiązany był opłacać podatek państwowy, poradnie i oddawać na rzecz Kościoła dziesięcinę w naturze w wysokości 12 miar zboża (tzw. małdrat), zwykle po 4 miary pszenicy, żyta i owsa lub w pieniądzu. Niekiedy pan zastrzegał sobie w przywileju lokacyjnym robocizną do uprawy ziemi w jego własnym gospodarstwie. Obszar pańskich gruntów ornych zazwyczaj nie przekraczał kilku łąnów i robocizna była najczęściej nieznaczna, wynosiła zwykle 2-4 dni w roku. Zob. Tamże, s. 373.

²⁶² **Zagrodnicy**, otrzymywali dom i kawałek ziemi (do ¼ łąnu), zwykle z łąnów należących do sołtysa. Świadczyli oni na jego rzecz niewielkie czynsze, ale przede wszystkim byli zobowiązani do pracy na folwarku sołtysim na warunkach najmu. Stanowili oni siłę najemną, z której korzystali również samodzielni gospodarze wynajmując ich do pomocy. Część zagrodników zajmowała się rzemiosłem wiejskim, które jednak ze względu na konkurencję miast coraz bardziej podupadało. Zob. Tamże, s. 374.

²⁶³ Na wsiach byli także gospodarze, którzy posiadali ponad łąn ziemi i zatrudniali stale (poza zagrodnikami, wynajmowanymi na okres pilnych prac polowych) najemników, parobków i dziewczki. U gospodarzy jednołanowych stały parobek nie należał do rzadkości. W warunkach gospodarki towarowej wyraźnie na wsi pojawiło się zróżnicowanie majątkowe, a w ślad za tym i początki rozwarstwienia chłopstwa. Zob. Tamże, s. 375.

²⁶⁴ Tamże, s. 374.

²⁶⁵ Pierwsi chrześcijanie tworzyli zorganizowane grupy lokalne kierujące się określonymi prawami. We wspólnocie łączyło ich wyznawanie jednej wiary i kierowanie się tymi samymi zasadami moralnymi. Przełożonymi gmin chrześcijańskich byli prezbiterzy lub biskupi, wyposażeni przez Chrystusa w misję nauczania i rozsądzania o sprawach dotyczących Kościoła. Zaspokajaniem potrzeb materialnych zajmowali się diakoni. W sensie pastoralno-teologicznym gmina chrześcijańska była synonimem parafii. Zob. S. J. K o z a, *Gmina chrześcijańska*, [w:] *EK*, t.5, Lublin 1989, s. 1157.

²⁶⁶ Jeszcze w XVIII wieku ściągano podatki według terytoriów parafialnych, a w latach 1794-1831 według nich organizowano wspólne ruszenie. Zob. S u ł o w s k i, *Gmina*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, s. 1156-1157.

Należy również zauważyć, że ówczesne państwo (mniej więcej od XIV wieku) było państwem opartym na systemie stanowym, z wyraźnie wymienionymi stanami: rycerskim²⁶⁷, który później nazywano szlacheckim, duchowieństwem²⁶⁸, stanem mieszczańskim²⁶⁹ i kmiecym lub chłopskim²⁷⁰. Taki naturalny podział sankcjonowało prawo stanowe, które przewidywało różny system kar dla poszczególnych grup za te same przestępstwa.

²⁶⁷ Stan rycerski (szlachecki) - posiadał zwierzchnią własność ziemi połączoną z immunitetem. Określano to jako posiadanie ziemi na prawie rycerskim (iure militari). Łączył się z tym obowiązek rycerskiej konnej służby wojskowej. Stanowiła ona podstawowy obowiązek świeckich właścicieli ziemskich, ale była też zarazem ich przywilejem. Prawo zastrzegało dla członków stanu rycerskiego wyższą główszczyznę i nawiązkę. Z rozwojem immunitetów odbywało się zwalnianie rycerzy spod sądownictwa urzędników książęcych i poddawanie ich wyłącznie sądowi księcia. Grunty należące do własnego gospodarstwa rycerza były wolne od wszelkich podatków. Do uprawnień stanu szlacheckiego należała również tzw. dziesięcina swobodna, polegająca na tym, że rycerz sam określał, jakiej instytucji kościelnej chce ją składać. Rycerze-szlachta dziedziczyli dobra nieruchomości również w linii bocznej, w braku zaś spadkobierców męskich, dziedziczyły kobiety (od drugiej połowy XIII w.). Rycerstwo nie było jednolite, początkowo można w nim odróżnić trzy zasadnicze grupy: możnowładztwo, rycerstwo samodzielne i rycerstwo służebne. Moźnowładcy najwcześniej uzyskali prawo wyłączania ich spod sądownictwa kasztelanów i poddające wyłącznie sądownictwu książęcego, posiadali też przywileje indywidualne na wznoszenie własnych zamków. Szlachcica wyróżniało posiadanie herbu i zawołania. Godła osobiste trafiały się u możnowładców w Polsce już w drugiej połowie XIII w. Herby powstawały na podłożu rodzinnym, np. z przekształcenia znaków własności, używanych do znakowania koni, zbroi lub granic posiadłości, które potem przeszły na pieczęcie. Zawołanie, wcześniejsze od herbu, stanowił wyraz lub okrzyk, który tak jak herb był symbolem rodu szlacheckiego. Zawołania używano między innymi przy skrzykiwaniu się rodu w czasie bitwy. Gdy uformował się stan rycerski dawne rody możnowładcze i rycerskie stanowiły rody heraldyczne. Ród heraldyczny stanowili rycerze pieczętujący się wspólnym herbem, mający wspólne zawołanie. Uprzywilejowany stan szlachecki zamykał się przed napływem nowych elementów. Starano się też przestrzegać zasady, że szlachcicem jest ten, kto rodzi się z rodziców szlachty. Inną formą wejścia do stanu szlacheckiego była nobilitacja, łącząca się z adopcją do rodu heraldycznego. Obok rycerstwa-szlachty istnieli w XIV i pierwszej połowie XV w. niżej od nich społecznie i prawnie nieliczni stosunkowo władcy – drobne rycerstwo, które nie weszło w skład stanu szlacheckiego i panosze – rycerstwo służebne, zależne od możnowładców. Zob. J. B a r d a c h, G. L a b u d a, *Rozwój gospodarki towarowej. Narastające tendencje zjednoczeniowe i utworzenie państwa polskiego...*, s. 456.

²⁶⁸ Stan duchowny - wyodrębnił się, gdy Kościół uniezależnił się od władzy świeckiej. Dobra kościelne uzyskały immunitety, a duchowieństwo rządziło się począwszy od XIII w. własnym prawem. Obowiązywała zasada, że osoby duchowne w razie ich pozwania odpowiadały przed sądem duchownym (privilegium fori). Duchowieństwo nie było jednolite, gdyż biskupi rekrutowali się głównie z rodzin możnowładczych. Podobnie dostojnicy diecezjalni, czyli prałaci i kanonicy. Wreszcie u dołu było duchowieństwo parafialne. Reprezentacją duchowieństwa w XII wieku stały się synody prowincjonalne, to jest zjazdy biskupów i wyższego duchowieństwa z całej Polski, zwoływane przez metropolitę gnieźnieńskiego. W XIII wieku pojawiały się synody diecezjalne, zwoływane przez biskupa w ramach diecezji. Legaci papiescy przybywający do Polski zwoływali ogólnopolskie synody legackie (organizowane na polecenie legatów papieskich) dla wprowadzenia przepisów powszechnego prawa kościelnego. Zob. Tamże, s. 457.

²⁶⁹ Mieszczańcy miast samorządowych ukształtowali się w odrębny, choć niejednolity stan mieszczański. Każde miasto rządziło się własnymi prawami w oparciu o nadany mu przywilej lokacyjny, a w ustroju miasta, na skutek rozwijającej się działalności ustawodawczej rad miejskich, zarysowały się duże różnice. Każde miasto nadawało obywatelstwo i posiadanie obywatelstwa miejskiego w jednym mieście nie przesądzało kwestii uzyskania go w innym. Z reguły wymagano świadectwa pochodzenia z legalnego małżeństwa i wyznawania religii chrześcijańskiej. Od mieszczanina, który przybywał z innego miasta, żądano zwykle uprzedniej rezygnacji z dotychczasowego obywatelstwa miejskiego. Przy nadawaniu obywatelstwa miejskiego pobierano zwykle opłatę na rzecz zbrojowni miejskiej. Zob. Tamże, s. 457n.

²⁷⁰ Stan kmiecy pojawił się na skutek upowszechnienia się stosunków czynszowych i prawa wychodu chłopów (odejścia z uprawianej ziemi) w ustroju wsi. Dotyczyło to zarówno prawa niemieckiego, jak i prawa polskiego. Doprowadziło to do daleko posuniętego ujednolicenia stanowiska podstawowych mas ludności chłopskiej, przede wszystkim chłopów-gospodarzy, na których określenie upowszechnia się nazwa kmieci. Cechami, które charakteryzowały położenie społeczno-prawne dużej większości chłopstwa, była upowszechniona w pierwszej połowie XIV w. ograniczona wolność wychodu, czynsz w stałej wysokości, ustalone aktem lokacji lub zwyczajowo określone prawa do nadziału ziemi, które we wsiach na prawie niemieckim miały charakter własności podległej. Wszystkie te elementy świadczące o względnym polepszeniu pozycji przede wszystkim

Również te najstarsze wiadomości zwracają uwagę na fakt, że ziemia miała różnych właścicieli. Największym był władca, który zasadniczo był właścicielem wszelkich dóbr ziemskich. On to decydował, na różnych etapach dziejów naszej Ojczyzny, komu przekazywać ziemię. Oprócz więc władcy - księcia, a później króla - własność ziemską znajdowała się albo w rękach kościelnych, albo świeckich²⁷¹.

Zauważymy niebawem, że Kowale i Kawęczyn pierwotnie należały do uposażenia arcybiskupów gnieźnieńskich, a Tokary i Głuchów do właściciela prywatnego - świeckiego.

Z własnością ziemską związana była też kwestia immunitetów²⁷², czyli przywilejów, które otrzymali właściciele ziemscy, a które wprowadzały zarówno prawo poboru danin od swoich poddanych²⁷³, jak i prawo ich sądenia²⁷⁴ przez właściciela ziemi, a tym samym wyłączenia ich spod sądów ogólnych²⁷⁵. Własne sądy mieli więc: rycerze, duchowieństwo, mieszczanie, a nawet wioski na prawie niemieckim, pod przewodnictwem sołtysa, który był pierwszą instancją dla chłopów, drugą natomiast był zawsze właściciel ziemi.

Na przełomie XIV-XV w. ogólnopaństwowe zjazdy feudalne, powstałe na zasadach funkcjonowania dawnych wieców, stały się znów instytucją stałą, zwaną wówczas po polsku sejmami walnymi. Do głównej kompetencji sejmów, zbierających się raz do roku w Piotrkowie, należało ustawodawstwo i ważniejsze sprawy polityki zagranicznej i wewnętrznej, m. in. elekcja króla. Obok sejmów walnych istniały równocześnie

chłopów-gospodarzy były jednocześnie cechami prawnymi ustalającymi ich miejsce w systemie stanowym jako odrębnego stanu kmiecego. Zob. Tamże, s. 458.

²⁷¹ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 15

²⁷² Na początek XIV w. przypada szybki rozwój immunitetów dla świeckich panów, gdyż duchowni uzyskali go już wcześniej. Łączyło się z tym zwalnianie ich dóbr z szeregu regaliów. Dobra nadane przez księcia dożywotnio (beneficja) lub tytułem lenna stały się własnością dziedziczną. Własność alodialna, zapewniająca najlepszą, bo niezależną pozycję jej właścicielowi, wykształciła się ostatecznie w tym czasie jako panująca forma własności feudalnej. Po upowszechnieniu immunitetów w dobrach rycerskich, co dokonało na przełomie XIII-XIV w., ziemię immunizowaną zaczęto traktować jako wynagrodzenie za rycerską służbę wojskową. Stąd dobra te zaczęto określać jako dobra posiadane na prawie rycerskim (*iure militari*). Własność ziemi (zwierzchnia) stawała się przywilejem osób należących do stanów feudalnych: rycerskiego, względnie szlachty oraz duchowieństwa. Rycerstwo w obronie przed utratą ziemi i grożącym z tego powodu zdeklasowaniem, wykorzystywało tzw. „prawo bliższości”, zgodnie z którym rycerz sprzedający dobra dziedziczne powinien był uzyskać zgodę wszystkich ewentualnych spadkobierców zwanych bliskimi, którzy mogli skorzystać z prawa pierwokupu. Jeśli sprzedał on ziemię bez zgody bliskich, to ci mogli żądać przymusowego skupu tej ziemi od nabywcy po cenie kupna. W ten sposób starano się zapobiegać przechodzeniu dóbr rycerskich w obce ręce, broniono stanu posiadania średniego i drobnego rycerstwa. Zob. J. B a r d a c h, G. L a b u d a, *Rozwój gospodarki towarowej. Narastające tendencje zjednoczeniowe i utworzenie państwa polskiego...*, s. 378-379.

²⁷³ Immunitet ekonomiczny. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 17.

²⁷⁴ Immunitet sądowy. Zob. Tamże, s. 17.

²⁷⁵ Organizacja sądowa osiągnęła wszelkie cechy stanowego sądownictwa. Każdy stan miał swoje odrębne sądy, a nawet prawo sądowe. We wsiach lokowanych na prawie niemieckim sądownictwo spoczywało zasadniczo w rękach sądów ławniczych pod przewodnictwem sołtysów, stosowano tu prawo sądowe magdeburskie. We wsiach rządzących się prawem polskim pan feudalny miał większy wpływ, odpowiadając sądy według zwyczajowego prawa polskiego. W oparciu o statuty Kazimierza Wielkiego nastąpił silny rozwój sądownictwa szlacheckiego, dzielącego się na sądy ziemskie, grodzkie, podkomorskie. Sądem zasadniczym dla szlachty osiadłej były sądy ziemskie. Grodzkie były sądami właściwymi dla szlachty nieosiadłej we wszystkich sprawach, a dla osiadłej - w sprawach karnych. Sądził w nich starosta, posługujący się od końca XIV w. w zastępstwie sędzią grodzkim. Wykonywał on też egzekucję wyroków wszelkich sądów. Sąd podkomorski działał w sprawach rozgraniczenia dóbr ziemskich. Wyższym sądem dla szlachty był tzw. sąd wiecowy, złożony z dostojników ziemskich pod przewodnictwem starosty, wielki wpływ mieli w nim możnowładcy, którzy zarazem podlegali mu jako sądowi pierwszej dla nich instancji. Najważniejsze - z punktu widzenia państwowego sprawy - zarezerwowane były dla sądów królewskich. Nie posiadały one odrębnego i stałego aparatu sądowego. Sędziów do nich mianował zwykle król, do konkretnej sprawy. Od pierwszej połowy XV w. największym poważaniem cieszyć się zaczęły sądy króla, odprawiane na sejmach walnych w obecności reprezentacji stanowej właścicieli ziemskich. Zob. Z. K a c z m a r c z y k, *Ustrój państwowy Polski od połowy XIV do połowy XV w.*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Ł o w m i a n s k i e g o, Warszawa 1958, t. 1, cz. 1, s. 612-613.

i prowincjonalne, zwane generalnymi. Na nich średnia szlachta osiągnęła nieco większy wpływ. Król mógł przedstawić sprawy na sejm walny albo prowincjonalny. W poszczególnych województwach, pod wpływem aktywizacji politycznej szlachty, rozwijały się od schyłku XIV w. zjazdy ziemskie, zwane sejmikami, na które zjeżdżała się cała szlachta danej ziemi i obradowała pod przewodnictwem wojewody. Odgrywały one dużą rolę w zakresie samorządu ziemskiego. Uchwały sejmików nosiły nazwę laudów. Na sejmikach też, zwłaszcza w Wielkopolsce, najwcześniej zaczęła dochodzić do głosu średnia i drobna szlachta występująca przeciw piastującym urzędy możnym. Zjazdy te czasami gromadziły szlachtę z kilku ziem²⁷⁶.

Dla zrealizowania pewnych ściśle określonych celów publicznych, których organy państwowe nie mogły albo nie chciały realizować, szlachta, miasta lub duchowieństwo zawierały dobrowolne związki czasowe, zwane konfederacjami. W okresie państwa stanowego widzimy rozwój konfederacji, zwłaszcza szlacheckich, nasilających się w pierwszej połowie XV wieku²⁷⁷.

Właściwe funkcje zarządu administracyjnego w państwie, w okresie przekształcenia się dawnych urzędów centralnych i prowincjonalnych w ziemskie, spełniali z ramienia króla starostowie, urzędnicy usuwalni i niezwiązani pochodzeniem z daną ziemią. W rozwoju instytucji starostów przejawiała się tendencja do centralizacji i wzmocnienia władzy państwowej²⁷⁸.

Rycerstwo pod względem stanu majątkowego dzieliło się na możnowładców oraz szlachtę średnią i drobną. Powoli kształtowało się również jednolite uprzywilejowanie szlachty jako całości²⁷⁹.

Procesy niwelacyjne wśród rycerstwa polskiego przebiegały w kierunku podciągnięcia się warstw niższego rycerstwa do stanowiska szlachty i utworzenia jednolitego stanu szlacheckiego, o jednakowej pozycji prawnej. Przyczyniły się one do zaniku władzyków i przechodzenia ich w szeregi szlachty, względnie spadania do rzędu chłopów. Z części władzyków powstała drobna, zagrodowa szlachta, uprawiająca własnoręcznie niewielkie gospodarstwa rolne. Grupa ta gospodarczo nie należała do feudałów, mimo że pod względem prawnym mieściła się razem z nimi w granicach jednego stanu. Szlachta tego typu była szczególnie liczna m.in. w Wielkopolsce i Sieradzkim. Na przełomie XIV i XV w. tracą znaczenie dawne wielkie rody: Łabędziów, Awdańców, Odrowążów, Gryfitów i Zarembów. Na czoło zaś wysuwają się m.in. rody: Leliwitów, Toporzyców i Rawitów. Możnowładcy uzależniali część szlachty od siebie, wydzielali jej kawałki ziemi na warunkach odpowiadających niekiedy systemowi lennemu²⁸⁰.

Liczna drobna szlachta nie zawsze znajdowała zajęcie na własnej roli, w pewnej części przenikała do miasta, osiągała sołectwa, spadała do pozycji chłopów lub trudniła się rabunkiem. Nawet zamożniejsza szlachta zajmowała się nieraz handlem, operacjami finansowymi i dzierżawami przedsiębiorstw. Stan szlachecki nie był jeszcze ostatecznie zamknięty, przenikały doń różne bogatsze elementy spośród patrycjatu i bogatsi sołtysi. Na ten czas przypada coraz szybszy proces podporządkowania stanu duchownego stanowi rycerskiemu, na skutek zmonopolizowania przez szlachtę obsady wyższych godności kościelnych²⁸¹.

²⁷⁶ Tamże, s. 609n.

²⁷⁷ Tamże, s. 610.

²⁷⁸ Tamże, s. 612.

²⁷⁹ K a c z m a r c z y k Z., *Rozkwit gospodarki czynszowej i pierwsze objawy jej zahamowania*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Ł o w i a ń s k i e g o, Warszawa 1958, s. 507.

²⁸⁰ Tamże, s. 508.

²⁸¹ Tamże.

Kolejnym elementem, o którym trzeba w tym miejscu wspomnieć, była kwestia swoistej reformy w rolnictwie, która miała miejsce na przełomie XIV i XV wieku, a która prowadziła do gwałtownego rozwoju i powstawania folwarków²⁸². Zauważono bowiem, że znacznie większe dochody przynoszą folwarki sołtysów²⁸³, oparte na czynszu niż przeciętne gospodarstwa rolne. Chciano więc zmniejszyć wydatki, a pomnożyć jeszcze bardziej dochody i zaczęto wprowadzać na szeroką skalę folwarki. To spowodowało, że dotychczasowe większe gospodarstwa sołtysie zaczęli wykupywać właściciele ziemscy, a ponieważ nie wystarczały same czynsze, brak było bowiem rąk do pracy, dlatego też coraz bardziej zaczęto rozwijać system pańszczyźniany – stąd folwarki pańszczyźniane²⁸⁴.

Wspomnieć należy, że wioski i miasta lokowane zarówno na prawie polskim, jak i niemieckim istniały obok siebie przez długie wieki. W wielu przypadkach zbliżyły się do siebie w założeniach prawnych. Na podłożu wskazanych wyżej elementów oparte zostało zapewne osadnictwo.

W tym więc miejscu należy przedstawić najstarsze znane informacje dotyczące terenu obecnej gminy Kawęczyn.

Wiemy, że z roku 1286 pochodzi informacja o **Kowalach**²⁸⁵ - jeszcze wtedy nie Pańskich. Wskazuje ona iż była to osada służebna²⁸⁶ w ramach dóbr arcybiskupa gnieźnieńskiego. W roku tym książę Przemysław potwierdził sprzedaż wsi Kowale przez komesa Stojgniewa do dóbr arcybiskupich. W roku 1354 sąd w Sieradzu ukarał natomiast Tomisława z Przespolewa za naruszenie majątku arcybiskupiego w Kowalach kwotą 500 grzywien²⁸⁷.

Kolejna wzmianka, dotycząca **Tokar**, pochodzi z 1362 roku²⁸⁸ i wspomina niejakiego Przedwoja z Tokar²⁸⁹.

²⁸² Folwark od niem. Vorwerk. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 18.

²⁸³ Od początku XV w. w związku z postępującym rozwojem folwarku towarowego zaczął się wzrost ciężarów chłopskich, gdyż rosły dążenia właścicieli ziemskich do powiększania renty odrobkowej ponad minimalną normę kilku dni w roku, przewidzianą w przywilejach lokacyjnych. W niektórych przypadkach pańszczyzna wzrosła do 1-2 dni pracy w tygodniu. Rozpowszechnienie prawa niemieckiego w okresie państwa stanowego stworzyło większą ilość sołtych folwarków w Polsce. Sołtysi, jako urzędnicy feudalni, cieszyli się w dużym stopniu samodzielnnością, a dzięki temu własność ich, będąca zasadniczo własnością podległą w ramach własności podzielonej, miała tendencję do zamiany na własność alodialną. Folwark sołtysi, liczący pierwotnie 1-2 łany, powiększy się w drodze zagospodarowania pustek, a także drogą kupna lub zajmowania pustych łanów w XV w. do wielkości 5, a czasem i do 10 łanów. Folwark produkował już wtedy zboże na zbyt, głównie na rynek wewnętrzny, był związany z gospodarką towarową. Dlatego też sołtys zatrudniał u siebie zagrodników i częściowo czeladź najemną. Sołectwo z uwagi na dochody było atrakcyjne również dla szlachty. Już statuty Kazimierza Wielkiego wprowadzały zakaz kupowania sołectw przez szlachtę, gdyż pan wsi stawał się wtedy zagrożony w swej pozycji. Zresztą do produkcji na rynek przystąpili w folwarkach również i panowie feudalni. Zob. Z. K a c z m a r c z y k, *Rozkwit gospodarki czynszowej i pierwsze objawy jej zahamowania...*, s. 499-500.

²⁸⁴ Podstawą gospodarki folwaczno-pańszczyźnianej było gospodarstwo rolne (folwark) właściciela ziemskiego, uprawiane przy pomocy darmowej siły roboczej. W początkowym stadium tej gospodarki właściciel korzystał z siły pańszczyźnianej w umiarkowanym stopniu, gdyż główną rolę spełniali pracownicy najemni. W miarę rozwoju folwark funkcjonował głównie w oparciu o pracę chłopów pańszczyźnianych, których wolność osobista była coraz bardziej ograniczana przez właściciela. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 49.

²⁸⁵ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 59.

²⁸⁶ Osady służebne aż do XIII wieku odgrywały znaczną rolę. Spotykamy osady: cieśli, grotników, kowali, łagierników, psiarów i innych. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 22.

²⁸⁷ Zapis w SGK został najprawdopodobniej błędnie zredagowany. Otóż informacja, która dotyczy interesującej miejscowości, została umieszczona w tekście, ale połączono ją z wiadomościami dotyczącymi wioski Kowale w powiecie wieluńskim, w okolicach Praszki. Stąd dalsza część informacji nie zostaje tu podana, jako, według autora, odnosząca się do innej miejscowości. Zob. *Kowale*, [w:] SGK, t. 4, Gniezno 1883, s. 504; a także *Kowale*, [w:] SGK, t. 15, Warszawa 1900, s. 142.

²⁸⁸ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 59.

²⁸⁹ *Tokary*, [w:] SGK, t. 12, Warszawa 1892, s. 360.

Z roku 1374 pochodzi informacja o dobrach szlacheckich w **Głuchowie** należących do rodu Nałęczów, a konkretnie żyjącego na przełomie XIV/XV wieku Dobrogosta, herbu Nałęcz, skarbnika sieradzkiego²⁹⁰. Następny, chronologicznie wspomniany został w roku 1390²⁹¹ - **Kawęczyn**, również jako należący do dóbr arcybiskupa gnieźnieńskiego²⁹². O **Skarżynie**²⁹³ posiadamy wiadomość z XV wieku, a mianowicie z roku 1477, z której dowiadujemy się, że Anna, wdowa po Jakubie ze Skarżyna, dziedzicu Przespolewa, sprzedała Marcinowi Przespolewskiemu, za sumę 200 grzywien, swoją część spadku po rodzonym bracie, Mikołaju Przespolewskim²⁹⁴.

Zapewne te miejscowości były centrami osadniczymi na omawianym w pracy terenie. W nich albo była siedziba właściciela, jak w przypadku Tokar i Głuchowa, albo siedziba zarządcy mienia w dobrach arcybiskupich, stąd dokumenty potwierdzające ich istnienie. Nie można jednak negować osadnictwa w innych miejscowościach.

Ponieważ kolejne informacje posiadamy z wieku XVI, dlatego też należałoby wskazać na informacje, które pomogą zrozumieć sytuację w tym okresie. Pojawiają się więc już właściciele poszczególnych wiosek, posiadający wielkie gospodarstwa, zwane folwarkami, przy których znajdują się warowne dwory, w których właściciel może się bronić przed najazdem na jego mienie, zarówno ze strony nerwowego sąsiada, jak i obcego najeźdźcy. Ludzie zamożniejsi stają się właścicielami nawet kilku wiosek. Zaczyna się też pojawiać, na skutek działań spadkowych, taka sytuacja, że jedna wioska ma kilku właścicieli i każdy z nich swoją częścią dowolnie dysponuje. Ogólnie jednak można stwierdzić, że był to czas pomyślny dla życia na wsi.

W XVI wieku **Będziechów** należał do powiatu kaliskiego²⁹⁵. W roku 1582 nastąpił podział majątku między braci Piotra i Mikołaja Mycielskich, którzy wieś podzielili na pół. W oparciu o dokument potwierdzający podział wiemy, co który z braci otrzymał. Starszy z nich - Piotr, otrzymał połowę wsi ze wszystkimi w tej części znajdującymi się placami, budynkami i ludnością tam zamieszkałą. Imiennie wymieniono pięciu mieszkających tam gospodarzy, a byli nimi: Piotr, Wojtek, Dopierała, Mizioł, Mroczek i ogrodnik Urban. Ponadto otrzymał dwa stawy, jeden przy placu i drugi zwany Druszkowcem Dolnym. Młodszy z braci, Mikołaj, otrzymał drugą połowę wsi z gospodarzami, których nazywano: Bartek, Nowak, Błazek, Olek i karczmarz Wojtek. Poza tym otrzymał karczmę, w której pracował ów Wojtek, i kowala. Karczmarz miał status taki sam, jak inni kmiecie. Na terenie należącym do brata Piotr przejął opuszczoną rolę po Janie Bienkowskim. Na mocy też porozumienia między braćmi starszy z nich, będzie wspierał młodszego, Mikołaja, przy zwożeniu drzewa²⁹⁶.

Gozdów, jak już to wcześniej pisałem, wchodził w skład majątku Tokary. Księga Ziemska Kaliska posiada informacje o zapisie dokonany w XVI wieku przez Jana Sulikowskiego, na połowach wsi Tokary i Gozdów, dla Katarzyny Kadzińskiej²⁹⁷.

W **Głuchowie** w wieku XVI właścicielami są już Zarembowie, a później Ostrowscy, Wężykowie, Pstrokońscy, Cieleccy, Borzęccy²⁹⁸. Po śmierci Jana Zaremby z Kalinowy²⁹⁹, na

²⁹⁰ Urząd skarbnika sieradzkiego pełnił w latach 1404-23. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 2, z. 1, opracowali J. B i e n i a k, A. S z y m c z a k o w a, pod red. A. G ą s i o r o w s k i e g o, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s.166.

²⁹¹ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 59.

²⁹² AGK, *Gmina Kawęczyn - program ochrony zabytków w latach 2008-2011*, Kawęczyn 2008, s. 26.

²⁹³ W różny sposób pisano nazwę miejscowości: Skarżyn, Skarżyn.

²⁹⁴ A. T y c z y n o, Skarżyn,[w:] *Materiały Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Powiatu Tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres internetowy, stowarzyszenie – kmiecik.blog.onet.pl

²⁹⁵ *Inwentarz dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, wydał W. R u s i ń s k i, t.1, Wrocław 1955, mapa dodatek do pracy.

²⁹⁶ Umowę podziału podpisano 13.12.1582. Zob. *Inwentarz dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, s. 42.

²⁹⁷ A. T y c z y n o, *Gozdów*,[w:] *Materiały stowarzyszenia...*, stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl

mocy umowy między wdową i synami zmarłego, w roku 1529, przenoszą wdowie - Annie Łopuskiej - oprawę posagową z Głuchowa na inną wieś rodową³⁰⁰. W ramach dalszych działań spadkowych bracia Zarembowie podzielili majątek rodzinny, w ten sposób, że dobra w Głuchowie przekazali Stanisławowi³⁰¹. Stanisław Zaremba³⁰² na połowie dóbr swoich wsi, m.in. w Głuchowie, zapisuje swojej żonie Małgorzacie z Brudzewa 500 zł w roku 1537³⁰³. W roku 1750 właścicielem Głuchowa był Tomasz Gałczyński, o którym wiadomo, że dla prowadzenia swoich spraw majątkowych mianował plenipotentem Stanisława Słomowskiego³⁰⁴.

Wiemy, że **Kawęczyn**³⁰⁵ przestał należeć do majątku arcybiskupiego, a stał się własnością szlachecką i do 1509 roku jego właścicielem był Jan Czermiński. W tym też roku sprzedał zarówno Kawęczyn, jak i Dzierzborzyno³⁰⁶ Wojciechowi Mycielskiemu, a w zamian za to otrzymał inne dobra³⁰⁷ oraz 100 złotych. Kolejnym właścicielem był syn Wojciecha, Jan Mycielski, później dobra przeszły w ręce Samuela Mączyńskiego³⁰⁸.

5. Ala i Stanisław Młodzianowscy
właściciele majątku w Kawęczynie po 1938r.

Źródło: Prywatne zbiory Piotra Młodzianowskiego

Wieś **Kowale**, prawdopodobnie w tym samym czasie, została podzielona na dwie części, z których jedna pozostawała nadal własnością arcybiskupią i stąd nazwano ją Kowalami Księżymi, a druga została zbyta człowiekowi świeckiemu. W ten sposób pojawiły się Kowale Pańskie, a ich właścicielami stała się rodzina Walewskich³⁰⁹.

²⁹⁸ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego*, t. 2, cz. 1, Turek 2009, s. 305.

²⁹⁹ Jan Zaremba z Kalinowy pełnił różne urzędy: w latach 1504-1508 był starostą generalnym Wielkopolski, 1508-1511 wojewodą łęczyckim, 1512-1523 wojewodą kaliskim, był też starostą człuchowskim. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 1, z. 2, opracował A. B i e n i a s z e w s k i, Wrocław- Warszawa-Kraków- Gdańsk- Łódź 1987, s. 238.

³⁰⁰ *Teki Dworzaczka*, pozycja 2594.

³⁰¹ Tamże, pozycja 1044.

³⁰² Stanisław Zaremba z Kalinowy rzekomy cześnik sieradzki 1720, zmarł 1732. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII- XVIII w.*, t. 2, z. 2, opracowali E. O p a l i ń s k i, H. Ż e r e k – K l e s z c z, pod redakcją A. G ą s i o r o w s k i e g o, Kórnik 1993, s. 308.

³⁰³ *Teki Dworzaczka*, pozycja 1010.

³⁰⁴ Tamże, pozycja 14129.

³⁰⁵ Różna pisownia nazwy Kawęczyno, Kawęcin.

³⁰⁶ Dziezbotki

³⁰⁷ Wsie Zrostkowo i Ganczewo obecnie w województwie kujawsko-pomorskim

³⁰⁸ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Powiatu Tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres internetowy, stowarzyszenie – kmiecik.blog.onet.pl

³⁰⁹ *Kowale Pańskie*, [w:] *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 505.

6. Dwór w Kowalach Pańskich z roku 1750.
Źródło: „Archiwum Igły” z 1941 r.

7. Budowa drogi w Kowalach Pańskich
Źródło: „Archiwum Igły” z 1941 r.

Leśnictwo, według informacji pochodzących sprzed II wojny światowej, miało posiadać dwór na kopcu, choć nie potwierdzają tego żadne znaleziska archeologiczne.

Mimo iż nie mamy konkretnych wiadomości, to jednak w interesującym nas czasie istnieje wieś szlachecka w **Marcjanowie**, która należy do powiatu kaliskiego³¹⁰.

Najstarsza znana wiadomość dotycząca **Milejowa** pochodzi z „Liber beneficiorum” sporządzonego na polecenie Jana Łaskiego³¹¹ wkrótce po mianowaniu go na urząd arcybiskupa gnieźnieńskiego, a więc z drugiej dziesiątki XVI wieku³¹². Kolejne informacje pochodzą z połowy XVI wieku. Właścicielem majątku był Mikołaj Sulimowski, który przekazał swoje dziedzictwo córce Annie i jej mężowi, Stanisławowi Sulimowskiemu³¹³, a oni władali nim w roku 1572. Jednocześnie, w ramach umowy małżeńskiej, mąż zapisał Annie 1700 złotych³¹⁴. W dwa lata po śmierci męża, Anna wyszła powtórnie za mąż za Jana Miaskowskiego, a majątek przeszedł w ręce jej brata, Jana Sulimowskiego. Z roku 1589 posiadamy informacje³¹⁵ o tym, że ożenił się on z Katarzyną Kadzińską. Ten ród władał jeszcze w Milejowie w kolejnym wieku³¹⁶.

Okręglica występuje już w XVI wieku. W roku 1553 wieś posiadała 2½ łana, a w czterdzieści lat później (w 1597 roku) była powiększona i posiadała już 4 łany³¹⁷.

O **Siedliskach** wiemy, że w XVI wieku należały do parafii Kowale Pańskie, a kmiecie tam mieszkający płacili dziesięcinę zarówno z łanów sołtyśskich, jak i kmiecych³¹⁸.

Również **Siewieruszki**³¹⁹ istnieją już w XVI wieku. Z nich powstaną Siewieruszki Wielkie i Małe, Wojciechów, Rudniki i wieś Marianowo. Z Siewieruszek w XVI wieku płacono podatki kościelne jednego roku do Tokar drugiego do Skęczniewa³²⁰. Według rejestru poboru powiatu sieradzkiego, Siewieruszki Wielkie miały w 1553 roku 3 łany, a w roku 1576 powiększyły się do 4½ łana, natomiast Siewieruszki Małe posiadały w 1552 obszar 3½ łana, a w 1576 miały 5 łanów³²¹.

Skarżyn³²² w XVI wieku wchodził w skład parafii w Przespolewie, dlatego też folwarki w Skarżynie i Skarżynku płaciły podatki na rzecz parafii w Przespolewie³²³, choć rejestreg poborów powiatu sieradzkiego (z 1553 roku) umieszcza Skarżyn Większy w parafii Malanów, stwierdzając jednocześnie, że posiada on 4 łany ziemi³²⁴.

W połowie XVI wieku, w roku 1551, dziedzic Skarżyna Większego - Jakub Skarżyński - zobowiązał się swojej żonie, Barbarze Kosmowskiej, zapłacić 60 grzywien na połowie swoich dóbr dziedzicznych w Skarżynie Małym³²⁵. Kolejna wiadomość, z 1575 roku, informuje, że Klemens Skarżyński, ze Skarżyna Małego, zapisał w ramach posagu 200 złotych Zofii Tomickiej, córce Piotra, swojej przyszłej żonie. W roku następnym Maciej

³¹⁰ *Inwentarz dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, mapa dodatek do pracy

³¹¹ Jan Łaski – urodzony 1455, zmarł w Kaliszu 1531. Od 1510 arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski. Zlecił przeprowadzenie lustracji dóbr arcybiskupich i opisanie beneficjów parafialnych. Zob. K. Ś m i g i e l, *Słownik biograficzny arcybiskupów i prymasów Polski*, Poznań 2002, s.122-130.

³¹² J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t.1, Gniezno 1880, s. 61.

³¹³ Był dziedzicem w Korytkowie. Zob. *Teki Dworzaczka*, pozycja 4240

³¹⁴ *Teki Dworzaczka*, pozycja 4820.

³¹⁵ Pochodzi z książki grodzkiej i ziemskiej kaliskiej.

³¹⁶ A. T y c z y n o, *Milejów*, [w:] *Materiał...*, stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl

³¹⁷ *Okręglica*, [w:] *SGKP*, t.7, Warszawa 1886, s. 434.

³¹⁸ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t.1, Gniezno 1880, s. 260.

³¹⁹ *Ówczesna pisownia – Schyewyerusky*.

³²⁰ Z tego wnioskować można, że parafia Tokary przynajmniej częściowo wyłoniła się z parafii Skęczniew.

³²¹ *Siewieruszki*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, Warszawa 1893, s. 602.

³²² W ciągu wieków zmieniała się pisownia nazwy tej wsi. Był więc Skarżyn, Skarżyn.

³²³ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, Gniezno 1881, s. 69.

³²⁴ *Skarżyn*, [w:] *SGKP*, t.10, Warszawa 1889, s. 657.

³²⁵ A. T y c z y n o, *Skarżyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl

Skarżyński zapisał na połowie dóbr wsi Skarżyn Mały kwotę 300 dukatów posagu dla swej żony Katarzyny³²⁶. Klemens Skarżyński oddał dług w wysokości 20 dukatów w roku 1579 swemu bratu Wojciechowi, synowi Jakuba, dziedzicowi Skarżyna Małego i jego żonie Barbarze, z domu Zielonackiej. Kolejne wiadomości o sprawach spadkowo-majątkowych pochodzą z 1592 roku, kiedy to Piotr Bartochowski - na mocy swoich praw nabytych od Wojciecha Pietruszki – Skarżyńskiego - przejął zapis od Katarzyny Golińskiej, która była wdową po Macieju Skarżyńskim, a już wówczas żoną Jakuba Skąpskiego, z Piotrowic. W zamian całą jej oprawę posagową po pierwszym mężu, znajdującą się na wsi Skarżyn, scedował na drugiego męża³²⁷.

W 2. połowie XVI wieku **Tokary** są określane jako Wielkie i Małe. Z informacji dalszych, z następnego wieku wiemy, że w Tokarach Wielkich swój folwark miał proboszcz³²⁸. Tokary Małe wraz z Gozdowem, Myszkowicami i Kolonią Żdżary stanowiły własność rodziny Tokarskich³²⁹. Potwierdzeniem aspiracji tej rodziny był też dwór zbudowany na kopcu³³⁰. Położony był około 200 m na południowy zachód od kościoła. Na podstawie prowadzonych badań określono, że znajdowała się tam drewniana wieża obronna oraz budynek mieszkalny i najbardziej potrzebne w razie oblężenia zabudowania gospodarcze, czyli spichlerz i pomieszczenie z piecem do pieczenia chleba. Była tam też zapewne studnia. Całość otoczona była fosą³³¹. Według rejestru poborów powiatu sieradzkiego z 1533 roku wieś Tokary Małe miała 8 łanów ziemi³³². Wkrótce jednak dobra te przechodzą w ręce Bartłomieja Bruczkowskiego, a po jego śmierci, w 1579 roku, wdowa po nim, Ewa Wardężyna, odsprzedała swoją część Tokar i Gozdowa pasierbom - Janowi i Jerzemu Bruczkowskim, którzy zapłacili za nią 3 tys. złp³³³. W roku następnym 1580 Jan Bruczkowski był właścicielem połowy wsi: Tokary, Gozdowo i Gąsin. Na tej części zapisał, w ramach posagu, swojej żonie - Agnieszce Kolnickiej - kwotę 1580 zł³³⁴. W 1586 roku Jan Sulimowski z Milejowa, na połowie swoich części Tokar i Gozdowa zapisał posag w wysokości 3,5 tys. zł swej żonie, Katarzynie z Kadzińskich³³⁵.

Wojciechów to kolonia należąca do dóbr **Siewieruszek**³³⁶.

Kolejny etap, z którego są informacje dotyczące interesującego terenu, to okres wieku XVII i XVIII. Jest to czas, w którym nastąpi znaczne zubożenie społeczeństwa³³⁷, wynikające z kolejnych wojen prowadzonych przez Rzeczpospolitą i niestety, sprzedajności dostojników państwowych. Nagminną była sytuacja, że jedna wioska miała kilku właścicieli, rozwijała się grupa dzierżawców i poddzierżawców poszczególnych majątków. Największym jednak kataklizmem dla wsi były wojny szwedzkie, w czasie których pustoszone i grabiono wsie w poszukiwaniu apro wizacji dla wojska. Okres ten kończą ostatecznie rozbiory, które dokonały się na mocy porozumienia Austrii, Prus i Rosji.

Warto również zauważyć, że w 2. połowie XVIII wieku, chcąc poprawić stan zagospodarowania wsi, wprowadzono osadnictwo czynszowe³³⁸. Nazywane było czasem

³²⁶ Była córką Jana Golińskiego, zwanego Kijkiem.

³²⁷ A. T y c z y n o, *Skarżyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

³²⁸ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, Gniezno 1881, s. 67.

³²⁹ *Tokary*, [w:] *SGKP*, t. 12, Warszawa 1892, s. 360.

³³⁰ AGK, *Gmina Kawęczyn - program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, Kawęczyn 2008, s. 25.

³³¹ A. T y c z y n o, *Tokary*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

³³² *Tokary*, [w:] *SGKP*, t. 12, Warszawa 1892, s. 360.

³³³ *Teki Dworzaczka*, pozycja 756.

³³⁴ Tamże, pozycja 819.

³³⁵ Tamże, pozycja 1203.

³³⁶ *Wojciechów*, [w:] *SGKP*, t.13, Warszawa 1893, s. 739.

³³⁷ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 93.

³³⁸ Podobnie jak to miało miejsce w średniowieczu przy tzw. osadnictwie na prawie niemieckim, tak i tu podpisywano umowę z właścicielem ziemi, w której określano czynsz, jaki będą osadnicy płacić. Najczęściej był to czynsz pieniężny.

olenderskim³³⁹ lub niemieckim, można je obserwować w Czachulcu. Innym elementem ożywienia gospodarczego na wsi było tworzenie przy dworach manufaktur, do których należały: gorzelnie, browary, warzelnie miodu, młyny, tartaki, smolarnie, piekarnie i inne zakłady przemysłu rolno-spożywczego³⁴⁰.

Helena Radolińska przyjmuje na wsi **Będziechów** zapisany jej 1 tys. zł długu przez Stanisława Zarembę z Kalinowy³⁴¹. W 1616 roku małżonkowie Janusz z Kalinowy Zaremba i Zofia Rusocka przekazują swoje dobra, w tym i Będziechów, synowi Stanisławowi³⁴². Natomiast na prośbę ówczesnego posiadacza tych majątności, Franciszka Korycińskiego, dokonano 5.11.1718 roku lustracji majątku. Opisuje ona już zrujnowany dwór, ale świadczy to o tym, że takowy istniał wcześniej. Trudno jednak stwierdzić, kiedy dokładnie powstał i do którego z braci Mycielskich, wcześniej wspominanych, należał. Oprócz dworu opisuje najbliższe obejście wraz z domostwami, najprawdopodobniej zagrodników dworskich³⁴³. Z roku 1753 pochodzi dokument, na mocy którego Justyna Swierska, żona Władysława z Kalinowy, Zaremby³⁴⁴, dziedziczka m. in. Będziechowa, spłaca spadkobierców po pierwszej żonie męża na sumę 10 tys. zł³⁴⁵. Ponownie kwestie finansowe pojawiają się w dokumencie z roku 1766, kiedy to Jan Grodziecki³⁴⁶ spłaca Ignacego z Kalinowy, Zarembę z kwoty 550 zł, choć nie była to jeszcze spłata całkowita³⁴⁷.

Według posiadanych informacji właścicielem **Chocimia**³⁴⁸ w początkach XVIII wieku był Wojciech z Sienna, Sulmowski, a po nim majątek przejęły rody Pokrzywnickich, Gogolińskich i Czarneckich³⁴⁹. I tak, z roku 1685 istnieją informacje, że Konstanty z Pilczy Koryciński sumę 20 tys. zł zapisaną na dobrach Chocim przekazuje Kazimierzowi Pokrzywnickiemu³⁵⁰, miecznikowi łączycielowi³⁵¹. W tym samym roku Konstancja

³³⁹ Osadnikami tymi była ludność najczęściej pochodzenia holenderskiego lub niemieckiego. Po zagospodarowaniu majątku stały one na wyższym poziomie kultury rolnej i hodowlanej (głównie bydło mleczne), a ich właściciele należeli do zamożniejszych chłopów. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 126.

³⁴⁰ Tamże, s. 133.

³⁴¹ *Teki Dworzaczka*, pozycja 5657.

³⁴² Tamże, pozycja 2799.

³⁴³ Wizja z dnia 5.11.1718. Dwór, w którym są dwie izby (dalsza część opuszczona). Stary dwór, w którym izba całkiem „zgnita”. W ozdobi (miejsce ważenia piwa) piec dobry, potrzebuje naprawy, budynek potrzebuje pokrycia, gdyż brak na nim szczytów i poszycia. Również piec potrzebuje naprawy, nie ma bowiem przy nim koryta, do którego zlewano piwo. Stodoła potrzebuje remontu, gdyż nie ma jednego szczytu, naprawy potrzebują również wrota do niej. Chlew znajduje się między dworem a stodołą, również zrujnowany. Drugi chlew był dobry. Obora zasadniczo bez pokrycia dachowego, wystają tylko trzy słupy, z jednej strony położono tylko snopki, które tworzą swoisty daszek. Chlewy dla świń były dwa, również potrzebują pokrycia. Ponadto, w pobliżu znajdowały się jeszcze dwie chałupy. Beczeńska, w niezłym stanie, w której znajdował się zarówno piec, jak i kominek. Drzwi były na zawiasach, a okna znajdowały się w złym stanie. Przy tej chałupie był też chlew, jednak zwierząt w nim nie było. Obok stała również stodoła, która przedstawiała kiepski obraz, jak cała reszta. Również brak było płotów otaczających obejście. Druga chałupa, zwana Ciesielską, był jeszcze w gorszym stanie, gdyż nie było w niej ani drzwi, ani okien, ani nawet ogrzewania. Nie było nawet zabudowań gospodarczych typu chlew czy stodoła. Był ogród i sad, ale ich teren nie był ogrodzony. Zob. *Inwentarz dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego...*, s. 391.

³⁴⁴ Władysław Zaremba z Kalinowy, rzekomy cześnik sieradzki w 1762 roku, zmarł w 1785. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 2, z. 2, opracowali E. O p a l i ń s k i, H. Ż e r e k - K l e s z c z, pod redakcją A. G a s i o r o w s k i e g o, Kórnik 1993, s. 308.

³⁴⁵ *Teki Dworzaczka*, pozycja 9051.

³⁴⁶ Jan Nepomucen Grodziecki h. Nałęcz piastował urzędy: skarbnik szadkowski w latach 1771-1779, wojski mniejszy szadkowski 1779-80, miecznik szadkowski 1780-1789. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 2, z. 2, s. 257.

³⁴⁷ *Teki Dworzaczka*, pozycja 6580.

³⁴⁸ Pierwotna nazwa w aktach Chociem.

³⁴⁹ A. P a l, M. T r., *Chocim*, [w:] SGKP, t. 1, Warszawa 1880, s. 598.

³⁵⁰ *Teki Dworzaczka*, pozycja 2335.

Korycińska swe dobra: Chocim, Ziemięcin, Kaszew i Okrąglice również sprzedała Kazimierzowi Pokrzywnickiemu za 60 tys. zł³⁵².

To właśnie rodzina Czarneckich wzniosła tu dwór z gliny, kamienia i drewna, wokół którego założono park krajobrazowy z dwoma sztucznie utworzonymi stawami³⁵³.

Natomiast w **Ciemieniu** podejrzewa się istnienie warownego dworu, o czym miałyby świadczyć zbudowane tam stawy, które ustawiono w czworokąt. Brak jest jednak znalezisk archeologicznych popierających tę tezę. Wioska była własnością Domańskich, a później Pągowskich³⁵⁴.

W roku 1780 zostaje osadzona wieś zwana **Czachulcem**. Najprawdopodobniej były tam albo jakieś zabudowania, albo miejsce zwane Czachucz. Osiedlili się tam niemieccy osadnicy. W ramach umowy osadniczej usunęli zarośla i zamieszkali na wyznaczonym terenie, w zamian za to właściciel ziemi, Maciej na Zabłociu Zabłocki³⁵⁵, dziedzic Skarzyna³⁵⁶, zwolnił osadników z podatków na siedem lat. Osadnicy mieli tylko oddawać usunięte dęby i ich owoce - żołędzie. Po tym okresie mieli płacić podatku po 6 talentów z półhuby³⁵⁷ i odpracować rocznie trzy dni robocze³⁵⁸.

W roku następnym, gdy przybyli kolejni osadnicy z Niemiec, osiedlono ich w nowym miejscu i nazwano je **Czachulcem Nowym**, a wcześniej lokowany Starym. Osadników osadzono na takiej zasadzie, jak poprzedników³⁵⁹.

8. Kościół św. Macieja w Głuchowie wybudowany w 1753 r.

³⁵¹ Kazimierz Pokrzywnicki h. Grzymała, pełnił urząd miecznika łączyskiego w latach 1677-1718. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 2, z. 2, s. 282.

³⁵² *Teki Dworzaczka*, pozycja 13629.

³⁵³ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, s. 28.

³⁵⁴ M. Tr., *Ciemień*, [w:] *SGKP*, t. 1, Warszawa 1880, s. 687.

³⁵⁵ Maciej na Zabłociu Zabłocki, pełnił urząd: skarbnika sieradzkiego 1768-1769, wojskiego mniejszego sieradzkiego 1769-1792. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 2, z. 2, s. 307.

³⁵⁶ Właściciel Skarzyna, Wielkich i Małych Siewierszek był wojskim sieradzkim. Zob. A. T y c z y n o, *Czachulec Nowy*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

³⁵⁷ Półhuby to 15 mórg czyli 8,4 ha.

³⁵⁸ A. T y c z y n o, *Czachulec*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

³⁵⁹ A. T y c z y n o, *Czachulec Nowy*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

W XVIII-wiecznym **Głuchowie** właścicielami majątku byli Gałczyńscy. Jeden z nich - Tomasz w 1753 wybudował kościół. W tamtym czasie istniał w Głuchowie dwór obronny, który, co prawda, znany jest z opisu z 1786 roku³⁶⁰, gdy nie był już w najlepszym stanie, ale niewątpliwie świadczył o znaczeniu ich właścicieli, choć już wtedy, gdy powstał, nie pełnił funkcji rezydencji³⁶¹.

Gozdów pojawia się w dokumentach w XVII wieku za sprawą Anny Wilczkowskiej, która na wsiach Lipicze, Gozdów i Wroniawy dokonuje zabezpieczenia kwoty na zastaw, w zamian za odstąpienia od aresztowania Heleny Kaniewskiej, żony Jana Iwanowskiego³⁶². W roku 1776 Antoni Kawiecki i inni posiadacze Tokar, Gozdowa i Polic zawarli układ z Mateuszem Kawieckim – komornikiem³⁶³.

W połowie XVII wieku właścicielem **Kawęczyna** był syn wspomnianego wcześniej Samuela Mączyńskiego, Władysław³⁶⁴. Miał on kolejno dwie żony. Pierwszą była Konstancja z domu Łubieńską, po której zrzekł się dożywocia, a drugą była Jadwiga. Tę właśnie drugą zabezpieczył w roku 1668 zapisem na sumę 30 tys. złotych na połowie dóbr Kawęczyn, Dzierzbotki i Ciemień. Z żony tej urodziły mu się dwie córki Marianna i Konstancja, obu też ojciec zapisał w 1690 roku po 15 tys. złotych. Sam zmarł w roku 1693, a wdowa po nim Jadwiga scedowała w 1714 zapisane jej przez męża 30 tys. złotych na zięcia, a męża Marianny, burgrabiego Chryzostoma Siemiątkowskiego³⁶⁵. Po jej śmierci całość majątności kawęczyńskich, a więc dobra Kawęczyn, Ciemień i Dzierzbotki, zostały przekazane synowi Chryzostoma - Karolowi Siemiątkowskiemu. W roku 1784 na połowie posiadłości Karol wraz z żoną Julentą z Golimowskich, dokonał zapisu w wysokości 30 tys. złotych swoim córkom: Wiktorii, Barbarze i Rozalii³⁶⁶.

Trzeba jednak przyznać, że Siemiątkowscy byli właścicielami tylko części dóbr kawęczyńskich, gdyż dziedzicem Kawęczyna i Dzierzbotek w połowie XVIII wieku był również Józef Bartochowski. To jego żonę Kunegundę z Grabowskich w roku 1769 spłacił, zapewne jej krewny ks. Stanisław Kłossowski, kanonik kaliski³⁶⁷. Kolejnymi właścicielami majątku byli: Domańscy, Kożuchowscy i Suchorscy³⁶⁸.

Kowale Pańskie około 1750 roku zyskują modrzewiowy dwór³⁶⁹, siedzibę swoich właścicieli³⁷⁰. Budowlę tę wzniesiono w konstrukcji zrębowej, o narożach łączonych na jaskółczy ogon. Założony był na planie wydłużonego prostokąta, a umieszczony wzdłuż traktu do Dobrej. Posiadał wysoki parter, o długiej dziewięcioosiowej elewacji na kierunku

³⁶⁰ Budowla, położona na kopcu o średnicy około 40 metrów i otoczona podwójną fosą. Nie była wtedy już zamieszkała. Za dworem, w ogrodzie znajdowała się piwnica wymurowana częściowo z cegły, częściowo z kamienia. Za nią był zbudowany dwór, do którego przechodziło się przez mostek, wtedy był w złym stanie. Wchodziło się do niego przez drzwi na zawiasach, bez zamknięcia, następnie wchodziło się do izby, w której znajdowały się trzy zniszczone okna. Był w niej komin i piec ze starych kafli. Potem dwie izby, które miały zgniłą podłogę i sufit. Następnie była komora, która miała drzwi na zawiasach, ale bez zamknięcia. Dalej wejście na górę. W środku dworu znajdowała się kuchnia, do której wchodziło się przez drzwi na zawiasach, również bez zamknięcia. Zob. M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego*, t. 2, cz. 1, Turek 2009, s. 305.

³⁶¹ Tamże.

³⁶² *Teki Dworzaczka*, pozycja 1556.

³⁶³ Tamże, pozycja 7440

³⁶⁴ Władysław Mączyński w latach 1668-1675 sprawował urząd miecznika kaliskiego. W 1682 został wojskim sieradzkim, a w 1688 podsędkiem sieradzkim. Był to człowiek zamożny, który m.in. był właścicielem miasta Kleczewa. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 2, z. 2, s.183.

³⁶⁵ *Teki Dworzaczka*, pozycja 9051.

³⁶⁶ Tamże, pozycja 7702.

³⁶⁷ A. T y c z y ń o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

³⁶⁸ *Gmina Kawęczyn - program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, Kawęczyn 2008, s. 30.

³⁶⁹ Szczegółowy opis założenia parkowego i rezydencji zob. M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego*, s. 365-378.

³⁷⁰ *Kowale Pańskie*, [w:] *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 505.

południe północ, i węższej, pierwotnie trójosiowej, na szczytach. Budowla miała dwa piętra, kryte wysokimi dachami z gontu. Na pierwszym znajdowała się kondygnacja mieszkaniowa, wpisana w połacie dachowe czterema wystawkami umiejscowionymi po obu stronach osi poprzecznej i wzdłuż całego gmachu. Nad dłuższymi elewacjami wystawki były mocno zaakcentowane i szersze o jedną oś od wystawek przy ścianach szczytowych. Nad drugą kondygnacją znajdował się czterospadowy dach z ceglanyimi kominkami. Połacie dachowe nad opisanymi tu wystawkami krzyżowały się dokładnie na środku całej bryły, dlatego nadawały całej budowli specyficznej malowniczości. Elewację wykonali nieznani nam budowniczowie i zaopatrzyli w dekoracje zaczerpnięte z palety form architektury murowanej – opaski wokół gęsto sprasowanych okien i wydatne, profilowane gzymsy wieńczące kondygnacje. Wejścia rozmieszczone zostały osiowo – ujęte parami niewielkich okienek – i poprzedzone stopniami³⁷¹.

Zapewne dookoła tego dworu zaczęto tworzyć otoczenie parkowo-ogrodowe. Znany opis otoczenia dworu pochodzi z drugiej połowy XIX wieku, choć zapewne już wcześniej się kształtował na podobnej zasadzie. Na teren majątku prowadziły dwie bramy, pierwsza do części mieszkalnej, a druga - gospodarczej. Za dworem znajdował się właściwy ogród, który pełen był egzotycznych roślin ozdobnych, a wśród nich rosły juki i agawy, a także krzewy oraz były alejki wiodące między żywopłotami. Od dworu topolowa aleja prowadziła na północ, w stronę stawu, pośród łąk i mostku na rzece Struga Mikulicka, płynącej równolegle do założenia pałacowego. Na wschód od dworu znajdował się sad, na zachód - oddzielone aleją kasztanową - zabudowania gospodarcze³⁷².

Wacław z Sienna Sulmowski w roku 1628 przekazał wieś **Milejów** swojemu synowi, Teodozjuszowi³⁷³. Ten jednak w roku 1679 sprzedał ją za 25,5 tys. dukatów Samuelowi Mycielskiemu, wojewodzie sieradzkiemu³⁷⁴. Tego samego roku majątek przeszedł w ręce Anny z Otoka Zaleskiej, jako dziedzictwo po zmarłym jej mężu, Łukaszu Mycielskim³⁷⁵. Z dóbr tych zapisała 2 tys. złotych, które przeznaczyła na cele kościelne dla proboszcza w Grzymiszewie³⁷⁶. Łukasz Mycielski miał brata Samuela, zakonnika w Zakonie Świętego Ducha. Jemu również pani Anna zapisała 16 tys. dukatów, które odebrał w formie zastawu na wsi Milejów Jan Kwiatkowski. To on w roku 1681 scedował te pieniądze na swojego i Anny Mikołajewskiej syna, Tomasza³⁷⁷.

O Tomaszu posiadamy jeszcze inne wiadomości. Otóż w 1689 roku sprzedał Milejów za 40 tys. złotych Stanisławowi Mikołajewskiemu, herbu Ogończyk, sędziemu grodzkiemu, sieradzkiemu i podstaroście sieradzkiemu. W rok później Stanisław Mikołajewski wziął jeszcze w zastaw od Tomasza Kwiatkowskiego i jego brata Szymona, za 12 tys. złotych, Tokary i Gozdów. Więc już Milejów, Tokary i Gozdów „były w rękach” Stanisława Mikołajewskiego. Niestety, kolejna wiadomość była tragiczna, bo w 1690 roku Tomasz Kwiatkowski zamordował Stanisława Mikołajewskiego, a przyczyną zabójstwa były najprawdopodobniej pieniądze. Żona Tomasza Kwiatkowskiego, Katarzyna, była bratanicą Stanisława Mikołajewskiego, a zważywszy, że ten umarł bezpotomnie to ona odziedziczyła znaczną część majątku. Mordercę ujęto, wszczęto przeciw niemu proces i w roku 1703, dekretem Trybunału Piotrkowskiego, Tomasz Kwiatkowski, został skazany na śmierć.

³⁷¹ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego*, s. 369.

³⁷² Tamże, s. 373.

³⁷³ *Teki Dworzaczka*, pozycja 3389

³⁷⁴ Był synem Adriana Mycielskiego wojskiego sieradzkiego. Zob. Tamże, pozycja 3754.

³⁷⁵ Łukasz Mycielski h. Dołęga, pełnił urząd wojskiego większego sieradzkiego w latach 1666-1678, zmarł w 1678 roku. Zob. *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 2, z. 2, s. 277.

³⁷⁶ *Teki Dworzaczka*, pozycja 447.

³⁷⁷ Tamże, pozycja 2032

Zgodnie z przewidywaniami, Katarzyna odziedziczyła po zamordowanym część majątku, który sprzedała w roku 1700, ale nie było wśród niego Milejowa i Tokar³⁷⁸.

Kolejna wiadomość dotycząca Milejowa pochodzi z roku 1705, kiedy to następny dziedzic tych włości - Fabian Sokołowski, podstoli ciechanowski i Andrzej Modlibowski³⁷⁹ podpisali kontrakt zastawny wsi Milejów. Zapewne był to początek przejmowania przynajmniej części tych dóbr przez rodzinę Modlibowskich, gdyż w roku 1751 małżeństwo Franciszek i Marianna Modlibowscy kwotą 4,5 tys. dukatów zobowiązań na Milejowie scedowali na Franciszka Kilińskiego - sędziego tczewskiego³⁸⁰. W tym samym roku Piotr Niwiński³⁸¹, współdziedzic dóbr Milejów, sprzedał je za 50 tys. dukatów Mateuszowi Kawieckiemu, komornikowi sieradzkiemu³⁸².

Natomiast w roku 1775 ks. Tomasz Czyżewski, kanonik sieradzki i kaliski, a także proboszcz w Koźminku, ponadto prowizor bursy Czyżewskich w Kaliszu, dokonał zabezpieczenia finansowego tej bursy na dobrach Milejów, Tokary, Charłupia, Laski i Korytków³⁸³.

W 1787 roku właścicielem Milejowa był już Antoni Kawecki, który sprzedał dobra Piotrowi Konopnickiemu za 84,9 tys. dukatów³⁸⁴. Za życia tego ostatniego Konopniccy zyskali pozycję jednego z przodujących rodów Ziemi Sieradzkiej. Piotr Konopnicki swoje dochody czerpał nie tylko ze wspomnianego majątku, ale był również dzierżawcą miasta Dobra, a majątek jego obliczano na pół miliona dukatów³⁸⁵.

Jego syn - Maciej Konopnicki był czołowym działaczem obozu reform, a w 1791 roku członkiem Komisji Cywilno-Wojskowej Województwa Kaliskiego, organu powołanego przez Konstytucję 3Maja do zarządu województwami. Wybrany też został na sędziego ziemskiego województwa kaliskiego³⁸⁶. W roku 1792 Maciej otrzymał od króla Stanisława Augusta Order Świętego Stanisława. W powstaniu kościuszkowskim walczył w randze pułkownika i był zastępcą pułkownika Jana Sieroszewskiego stojącego na czele powstania w województwie kaliskim. Zginął w dniu 20.08.1794 w bitwie pod Stawiszynem. Władze pruskie, mszcząc się za udział Macieja w powstaniu, skonfiskowały jego dobra, w tym Milejów. Dobra odzyskał dopiero Ignacy Konopnicki, brat Macieja. Był on żołnierzem Legionów Polskich. W randze porucznika walczył przeciw Prusakom i Rosjanom w armii Napoleona, pełnił funkcję dowódcy szwadronu w 3 pułku ułanów Księstwa Warszawskiego³⁸⁷.

Skarżyn - w początkach XVII wieku, a konkretnie w roku 1602, pojawia się informacja o Piotrze Skarżyńskim³⁸⁸, który otrzymuje kilka zapisów jako posag dla żony, Anny Mańkowskiej. Składa się na niego zapis 200 dukatów od matki Doroty³⁸⁹, wdowy po Macieju Mańkowskim. Kolejne sumy dołożyli bracia Anny: Stanisław, Andrzej, Piotr, Jan

³⁷⁸ A. T y c z y n o, *Milejów*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

³⁷⁹ Andrzej Modlibowski h. Dryja, pełnił rozmaite urzędy: pisarz kaliski (1688-90), podsędek kaliski (1692-94), a w latach 1694-1705 sędzia kaliski. Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, t. 1, z. 2, opracował A. B i e n i a s z e w s k i, Wrocław- Warszawa- Kraków- Gdańsk- Łódź 1987, s. 218.

³⁸⁰ *Teki Dworaczka*, pozycja 14176.

³⁸¹ Syn Michała i Marianny z domu Kwiatkowskiej.

³⁸² Syn Piotra Kawieckiego i Marianny z d. Potockiej.

³⁸³ *Teki Dworaczka*, pozycja 7274

³⁸⁴ Tamże, pozycja 8188.

³⁸⁵ A. T y c z y n o, *Milejów*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

³⁸⁶ Tamże.

³⁸⁷ Tamże.

³⁸⁸ Był synem Klemensa.

³⁸⁹ W czasie gdy dokonywała zapisu jej mąż, a ojciec Anny, już nie żył, była już wtedy małżonką Krzysztofa Sińskiego.

i Maciej, co dało kwotę 500 dukatów. W zamian mąż, Piotr Skarżyński, zapisał 700 dukatów swej żonie Annie³⁹⁰.

W roku 1610 Małgorzata Skarżyńska³⁹¹ w imieniu swoim i siostry Anny sprzedała Jakubowi Przyrańskiemu swoje części spadku po ojcu i matce w Skarżynku. Dobra te nie były wielkie, gdyż ze sprzedaży uzyskały jedynie 235 dukatów.

Kolejną przedstawicielką rodu Skarżyńskich, Jadwiga³⁹², w roku 1643 sprzedała za 6 tys. dukatów odziedziczoną po ojcu, stryjach i bezpotomnie zmarłej siostrze Dorocie, całą wieś Skarżynek. Nabywcą tej wsi został Piotr Zajączek, syn Wacława Zajączka, sędziego kaliskiego, a jednocześnie potomek kasztelana sieradzkiego, również Piotra, którego nagrobek znajduje się w kościele poddominikańskim w Sieradzu³⁹³.

Pod koniec XVII wieku pojawił się dokument, który informował o zmianie właściciela Skarżyna. Otóż Marcin Wierusz Kowalski zapłacił Krzysztofowi, z Pilczy, Korycińskiemu 2 tys. dukatów³⁹⁴, które należne były jego zmarłej siostrze Mariannie za rezygnację z praw do wsi Skarżyn. Marcin był postacią znaną, gdyż w roku 1622 ufundował klasztor oo. Reformatorów w Kaliszu. Fundację tę zatwierdził król Zygmunt III Waza. Był też fundatorem kościoła w Wieluniu. Właścicielem Skarżyna został pod koniec swojego życia³⁹⁵.

Jego następcą był syn Jakub, który po śmierci ojca, w roku 1714, oddał bratu Maksymilianowi należną część spadku. Jednak Maksymilian umiera młodo, a spadek po nim odziedziczyła żona Teresa Bojanowska.

Kolejną dziedziczką majątku Skarżyn była córka Jakuba³⁹⁶. Jej mężem był Baltazar Korzeniecki. Ze spadku spłaciła w 1763 roku także Teresę Bojanowską, wdowę po Maksymilianie Wieruszu-Kowalskim dziedzicu Skarżyna oraz jego dzieci³⁹⁷.

W roku 1763 dziedzicem Skarżyna oraz Małych i Dużych Siewierszek był Maciej Zabłocki, piastujący urząd wojkiego sieradzkiego. Dobra te zastawił za sumę 22 tys. zł Walentemu Żeromskiemu, właścicielowi Kwaskowa. Ten zobowiązał się na połowie dóbr zapisać na poczet posagu - dla swojej żony Brygidy Zabłockiej³⁹⁸ - 6 tys. dukatów. Wiadomo też, że Maciej z Zabłocia Zabłocki³⁹⁹ zmarł w 1792 roku⁴⁰⁰.

Ostatnim właścicielem **Tokar**, o którym wspomniano w XVI wieku, był Jan Sulimowski. Wdowa po nim, Katarzyna z Kadzińskich, w roku 1618 dała w zastaw wsie Tokary i Gozdów Teofilowi Brzechwowej, z domu Kwiatkowskiej, i jej synom - Marcinowi i Andrzejowi. Zyskane pieniądze posłużyły do spłacenia jednego ze spadkobierców Jana, a mianowicie Romana Sulimowskiego. Natomiast Stanisław Tokarski⁴⁰¹ sprzedał bratu Janowi w roku 1619 swoją część Tokar i Gozdowa za sumę 1600 dukatów⁴⁰².

W roku 1623 jako właściciel Tokar i Gozdowa występuje Roman Sulimowski z Sienna. W tym to właśnie roku zawarł kontrakt przedślubny z Piotrem Radzewskim ojcem

³⁹⁰ A. T y c z y n o, *Skarżyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

³⁹¹ Córka Macieja Skarżyńskiego, a żona Jana Obalkowskiego.

³⁹² Żona Stefana Przybyszewskiego.

³⁹³ Tamże.

³⁹⁴ Całość kwoty wynosiła 10 tys. dukatów.

³⁹⁵ Tamże.

³⁹⁶ Była córką Jakuba i Agnieszki Winiarskiej.

³⁹⁷ *Teki Dworzaczka*, pozycja 6351.

³⁹⁸ Była to córka Macieja.

³⁹⁹ Był właścicielem Skarżyna, Siewierszek Małych i Wielkich, a także założycielem i właścicielem Czachulca i Czachulca Nowego.

⁴⁰⁰ Wiadomość na podstawie akt kościoła oo. Bernardynów z Kalisza. Zob. A. T y c z y n o, *Skarżyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴⁰¹ Syn Marcina Tokarskiego.

⁴⁰² *Teki Dworzaczka*, pozycja 2943.

Zofii z Bnina Radzewskiej. Na jego mocy przyszedł mąż na części posiadłości zapisał w posagu kandydatce na żonę 6,5 tys. dukatów⁴⁰³.

Wcześniej wspomniany, Jan Tokarski, właściciel części Tokar i Gozdowa, w roku 1626 kupione przed siedmiu laty udziały w tychże dobrach sprzedał za 1600 zł, bratu swemu Stanisławowi⁴⁰⁴.

W roku 1647 z połączenia dóbr utworzono ordynację Czyżewskich, herbu Dryja. W jej skład weszły Tokary, Milejów i Charlupia⁴⁰⁵.

Roman Sulimowski⁴⁰⁶ figuruje jako dziedzic Tokar w roku 1661. Po jego śmierci syn Piotr sprzedał Tokary, Gozdowo i Police za 20 tys. dukatów Janowi Kwiatkowskiemu, zaś po jego śmierci odziedziczyli dobra synowie - Tomasz i Szymon⁴⁰⁷.

W roku 1690 zastawili oni majątek za sumę 12 tys. dukatów Stanisławowi z Drzewców Mikołajewskiemu – sędziemu grodzkiemu sieradzkemu. Po roku, jak wcześniej pisałem w informacjach dotyczących Milejowa, zamordował go Tomasz Kwiatkowski, mąż jego siostrzenicy - Katarzyny z Mikołajewskich, spadkobierczyni zmarłego. Obaj bracia Kwiatkowsky zapisali Hieronimowi Domachalskiemu kwotę 6 tys. zł na wsiach Tokary i Gozdowo. Następnie 1 tys. zł z tej kwoty Hieronim zapisał swojej córce, Zofii, w roku 1693⁴⁰⁸. W 1695 roku Tomasz spłacił swojego brata Szymona i stał się samodzielnym właścicielem tych dóbr. Niezależnie od tego rozpoczął się w roku 1698 proces zabójcy⁴⁰⁹, który zakończył się w roku 1703 wyrokiem Trybunału Piotrkowskiego, skazującym mordercę na śmierć. Nie czekając na wyrok, żona Tomasza sprzedała w roku 1700 Tokary Fabianowi Sokołowskiemu – podstołemu ciechanowskiemu⁴¹⁰.

On w rok później wydzierżawił Tokary, Gozdowo i Police Stanisławowi Nekandzie Trepcie i jego żonie Annie, z Modlibowskich. Kontrakt podpisano na trzy lata i opiewał na 19 tys. dukatów⁴¹¹. W 1711 roku właścicielem majątku był nadal Fabian Sokołowski, natomiast posesorem, czyli dzierżawcą, Jan Pacanowski⁴¹².

W roku 1729 jako dziedzic tokarskiego majątku występuje Michał Niwiński, który w tym samym roku wydzierżawił majątek Teresie Trzebińskiej, wdowie po Marcinie Otockim. Za trzyletnią dzierżawę zapłacił 4,2 tys. złotych. Kaliska Księga Grodzka informuje, że w roku 1742 zastępcą posesora, czyli poddzierżawcą, Tokar był Józef Stanisławski⁴¹³.

W XVIII wieku stał jeszcze w Tokarach dwór na kopcu, którego istnienie potwierdzają inwentarze z lat 1741⁴¹⁴, gdy właścicielem majątku był Michał Niwiński i z 1761⁴¹⁵, gdy dzierżawcą był Jakub Kołakowski⁴¹⁶.

⁴⁰³ Tamże, pozycja 685.

⁴⁰⁴ Tamże, pozycja 3352.

⁴⁰⁵ Tamże, pozycja 7274.

⁴⁰⁶ Syn wcześniej wspomnianego Jana, a jego żona była Krystyna, z Chociszewskich.

⁴⁰⁷ Tamże, pozycja 4333.

⁴⁰⁸ Tamże, pozycja 6593.

⁴⁰⁹ Tamże, pozycja 11770.

⁴¹⁰ A. T y c z y n o, *Tokary*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴¹¹ *Teki Dworzaczka*, pozycja 3637.

⁴¹² Tamże, pozycja 4023.

⁴¹³ Tamże, pozycja 5579.

⁴¹⁴ „Status bonorum Tokary et Gozdów Pana Michała Niwińskiego, Anno Domini 1741. Naprzód dwór w Tokarach bardzo zły, dach wielkiej reperacji potrzebuje. Altana przed dworem wali się i posowa z heblowanych tarcic i podłoga do szczytu zgniła i dachu wkoło niej nie masz. Stołowa izba bardzo zła, kominek od samego wierzchu murowany, od złego dachu, co nań zacieka, wszystek upadł i komin nad dach wymurowany upadł i wali się. Po drugiej stronie, pokój z alkierzem, w tym pokoju piec bardzo zły, okna dobre, do alkierza z wierzchu bardzo wieje, że posowa cała zgniła. Izba czeladna bardzo zła i kominek zły, że w nim palić nie można, bo baba u niego obalona od deszczów, piec zły i okna bardzo złe. Mosty do tego dworu bardzo złe i niebezpiecznie po nich chodzić”. Zob. A. T y c z y n o, *Tokary*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

Ks. Tomasz Czyżewski⁴¹⁷, działający w imieniu ordynacji Czyżewskich, w roku 1775 zapisał na utrzymanie dla alumnów, z rodziny Czyżewskich herbu Dryja, dochody z dóbr Tokary, Milejów, Charłupia i Laski⁴¹⁸.

Przy okazji ślubu Agnieszki Niwskiej z Antonim Kaweckim zawarto umowę posagową w roku 1776. Wymienia ona wszystkich, którzy mają swoje udziały w majątku tokarskim. Byli to: Agnieszka Niwska, Romuald Ruszkowski, Karol z Mirowa i Myszkowca Myszkowski i Justa Niwska⁴¹⁹.

Natomiast w roku 1787 swoje dziedzictwo na Tokarach, Gozdowie i nie zamieszkałych wówczas Policach, Romuald Ruszkowski zapisał Stanisławowi Myszkowskiemu⁴²⁰. Ten był potwierdzony jako dzierżawca Tokar w roku 1790⁴²¹.

Tak przedstawiał się stan omawianego terenu w czasach Rzeczypospolitej. Niestety, pojawiły się trudne lata dla Polski i w rezultacie II rozbioru, został zajęty przez Prusy i utracił swoją suwerenność.

2. Od utraty niepodległości w roku 1793 do końca II wojny światowej

Poza zasadniczą zmianą, która była spowodowana rozbiorami, życie codzienne nie uległo istotnym przeobrażeniom, ponieważ wpływy zaborców związane były przede wszystkim ze sprawami administracyjnymi i ściąganiem podatków na rzecz Prus. Życie natomiast w wiejskich dworach, a tym bardziej zagrodach chłopskich toczyło się utartym tokiem prac w gospodarstwie.

Dopiero wojny napoleońskie i przetaczające się kolumny żołnierzy, rabujących i niszczących ludzkie osiedla i wioski wprowadziły zamieszanie. Wielkie nadzieje Polaków na wolne państwo spełzły na niczym, a ofiara krwi złożona w służbie francuskiej była ogromna. Zakończeniem etapu wojen napoleońskich był Kongres w Wiedniu, na którym ogłoszono utworzenie Królestwa Polskiego, połączonego unią personalną z Rosją. Opisywany teren stał się tzw. Kongresówką⁴²².

Warto również zauważyć, że w XIX wieku rozwijał się przemysł włókienniczy w Sieradzu, Kaliszu i Turku, co zapewne spowodowało, iż mieszkańcy tego obszaru mogli wędrować do miast w poszukiwaniu pracy⁴²³. Zławsza, że po wojnach napoleońskich

⁴¹⁵ „Opis dworu z 1761 – wizja dóbr Tokary i Gozdów w województwie i powiecie sieradzkim leżących po odebranej posesyi Imię Pana Jakuba Kołakowskiego tych dóbr arendowanego posesora, dnia 7 lipca 1761 na gruncie spisana. Primo wchodząc do dworu u którego ganek z izdebką górą. Na tym dworze dach cały zły, upadł, ściany zrujnowane z goła z gruntu wszystek spustoszały, tylko obalić, a nowy postawić. Przez fosę wokoło dworu ciągnącą się, mostek zły na podwórze, na którym tarcie leży kilka. Drugi mostek do browaru przez fosę w deli także zły przed dworem bindany na kopcu śliwkami zasadzony, do którego płot zły niecały”. Zob. A. T y c z y n o, *Tokary*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴¹⁶ Tamże.

⁴¹⁷ Ks. Tomasz Czyżewski – kanonik sieradzki, proboszcz koźmiński, przedstawiciel (plenipotent) kapituły sieradzkiej, zarządca bursy imieniem Czyżewskich w Kaliszu.

⁴¹⁸ Sama ordynacja została założona przez ks. Baltazara Czyżewskiego w roku 1647. Zob. *Teki Dworzaczka*, pozycja 7274.

⁴¹⁹ Tamże, pozycja 7440.

⁴²⁰ Był synem Karola z Myszkowic. Zob. Tamże, pozycja 8161.

⁴²¹ Tamże, pozycja 7586.

⁴²² Kongres Wiedeński odbywał się w latach 1814 - 1815. W roku 1815 podejmuje decyzję o utworzeniu Królestwa Polskiego. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, Wrocław 2003, s. 168.

⁴²³ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza*, s. 188.

pojawił się poważny kryzys⁴²⁴ związany ze zniszczeniami wojennymi i niszczytelką działalnością przemieszczających się wojsk.

Omawiany okres związany był również ze zrywami narodowymi: pierwszym – powstaniem listopadowym – na przełomie lat 1830-1831⁴²⁵ i drugim – powstaniem styczniowym – w latach 1863-1864⁴²⁶.

A w roku 1864 car, chcąc odciągnąć chłopów od powstania styczniowego i skierować ich przeciw szlachcie⁴²⁷ walczącej w powstaniu, wprowadza uwłaszczenie⁴²⁸ na terenie Królestwa Polskiego. Kolejnym krokiem władz zaborczych było większe podporządkowanie terenów podbitych przez reorganizację administracji państwowej, która wprowadziła nowe powiaty i gminy. Powstał wówczas powiat w Turku i gminy⁴²⁹ w Skarżynie, Tokarach, Kowalach Pańskich.

Skarżyn jako gmina należy do sądu gminnego okręgu V w Cisewie. W roku 1867 gmina posiadała obszar 5575 mórg i 2157 mieszkańców⁴³⁰. Przestała istnieć w czasie reformy terytorialnej powiatu tureckiego w 1938 roku⁴³¹.

W Tokarach gmina podlegała sądowi gminnemu IV okręgu mającego siedzibę na miejscu. Miała też szkołę początkową. Jej obszar wynosił 8243 mórg. Mieszkało tu katolików 3263, 37 protestantów i 9 wyznawców judaizmu. W skład gminy wchodziło 6 dawniejszych wsi, 10 kolonii świeżego pochodzenia, 8 folwarków i 19 osad karczemnych i młynarskich⁴³². Gminę Tokary zlikwidowano w ramach reformy powiatu tureckiego w 1938 roku⁴³³.

⁴²⁴ Wyjście z kryzysu wiązano z dwoma sprawami: kapitalizacją folwarków i oczyszczaniem chłopów. Kapitalizacja folwarków polegała na tworzeniu tzw. folwarków parobczańskich. Najczęściej proces ten przebiegał w taki sposób, że chłopów rugowano z użytkowanej ziemi w celu jej komasacji, a następnie zatrudniano ich, już w mniejszej ilości, jako pracowników folwarku. W większych obszarowo gospodarstwach stosowano jednolite metody gospodarowania dla całego gospodarstwa, czyli płodozmian, uprawę roślin okopowych, rozwój hodowli, zastosowanie żelaznego pługą typu angielskiego oraz pierwszych kosiarek i młockarni. Ujemnym skutkiem tych działań było tworzenie się grupy bezrolnych, którzy nie mieli środków utrzymania. Zob. Tamże, s. 178.

⁴²⁵ Powstanie wybuchło 29.11.1830 i trwało do roku 1831, kiedy to upadły ostatnie bastiony obrony Modlin – 9.10. i Zamość – 21.10. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 174 i 178.

⁴²⁶ Wybuch powstania 22.01.1863 i zakończyło się po aresztowaniu Romualda Traugutta w 1864. Zob. Tamże, s. 198 i 200.

⁴²⁷ Zwłaszcza, że po decyzji władz carskich o wprowadzeniu w roku 1836 Heroldii Królestwa Polskiego, która wprowadziła księgi szlachectwa, ilość tych, którzy mogli potwierdzić swoje szlacheckie pochodzenie, zdecydowanie zmalała. Nawet procesy związane z kupowaniem szlachectwa nie podniosły znacznie stanu liczbowego szlachty. Zob. *Spis szlachty Królestwa Polskiego*, Warszawa 1851.

⁴²⁸ Na podstawie ukazu cara Aleksandra II z 2.03.1864 chłopci otrzymywali na własność ziemię, na której dotychczas gospodarzyli. Uwłaszczenie objęło także część służby dworskiej i bezrolnych mieszkańców wsi, którzy dotychczas uprawiali kawałek ziemi. Pozostałym bezrolnym obiecano przydzielić ziemię z pustek z dóbr rządowych i zabranych Kościołowi. Reforma objęła 695 tys. gospodarstw, o łącznym obszarze 4,9 mln ha. Reforma nie rozwiązała sprawy serwitutów, czyli uprawnień chłopów do korzystania z dworskich pastwisk i użytków leśnych, które najczęściej oparte były na umowach ustnych. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza*, s. 181. Co prawda, uwłaszczenie zwolniło chłopów od powinności na rzecz dziedziców, ale zobowiązało ich do płacenia wyższego podatku gruntowego. Po dwóch latach zmuszono ich do płacenia wyższego czynszu oraz odrabianie powinności szarwarkowych. Zob. *Dzieje Turku*, praca zbiorowa pod redakcją E. M a k o w s k i e g o, C. Ł u c z a k a, Poznań 2002, s. 102.

⁴²⁹ Nowy podział został wprowadzony z dniem 1.01.1867 roku. Zob. A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s.17.

⁴³⁰ *Skarżyn*, [w:] *SGKP*, t.10, Warszawa 1889, s. 657.

⁴³¹ A. T y c z y n o, *Skarżyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴³² *Tokary*, [w:] *SGKP*, t. 12, Warszawa 1892, s. 359n.

⁴³³ A. T y c z y n o, *Tokary*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

Gmina w Kowalach Pańskich należała również do sądu gminnego okręgu IV w Tokarach, a w roku 1867 obejmowała obszar 12791 mórg. Zamieszkiwało na jej terenie 4038 osób⁴³⁴.

Innym elementem represji po powstaniach była konfiskata 1660 majątków ziemskich⁴³⁵ osobom zaangażowanym w walkę, z których 500 rozdano rosyjskim dygnitarzom. Skonfiskowano też dobra kościelne. Na wszystkie majątki w Królestwie nałożono kontrybucję w wysokości 20 mln rubli. Rozpoczęła się też akcja rusyfikacyjna⁴³⁶.

W drugiej połowie XIX wieku pojawiły się korzystne zmiany w zakresie agrokultury, które spowodowały wzrost wydajności produkcji rolnej. Przełożyło się to na wzrost zamożności zarówno właścicieli ziemskich jak i samych chłopów⁴³⁷. W przypadku właścicieli majątków wyrażało się to w powstawaniu nowych lub przebudowie starych rezydencji.

Po 1866 roku zaczęły się w Wielkopolsce pojawiać Kółka Rolnicze, które jednak na terenie zaboru rosyjskiego rozwinęły się dopiero po roku 1905. Wcześniej działały na terenie zaboru chłopskie Spółki Rolniczo-Hodowlane, które w pewnym stopniu prowadziły działalność zbliżoną do Kółek Rolniczych⁴³⁸. Rozwinął się również Ruch Spółdzielczy, na terenie Królestwa rozwinęła się zwłaszcza spółdzielczość mleczarska⁴³⁹.

Od lat 80-tych rozpoczyna się na wsi sezonowa migracja zarobkowa, która obejmuje również i tereny powiatu tureckiego⁴⁴⁰. Jej przyczyną była znaczna ilość małych gospodarstw, które nie dawały utrzymania coraz większej ilości ludzi. Na wsi zajmowano się też pracą chałupniczą, zwłaszcza tkactwem, którym na terenie powiatu zajmowało się około 1000 osób. Innym miejscem przemysłu wiejskiego była praca w cukrowni w Cielcach, a także w młynach i gorzelniach⁴⁴¹.

Z tego czasu (XIX wiek) są informacje z dwóch zasadniczych okresów, czyli lat 20-tych i 80-tych. Są one całościowe, pozwolą więc na przejrzyste ukazanie terenu.

Kolejny czas wielkich zniszczeń i dewastacji wsi przypada na czas I wojny światowej⁴⁴², gdy armia rosyjska i niemiecka stosowały taktykę spalonej ziemi⁴⁴³.

Niewątpliwie ważnym w dziejach narodu polskiego był dzień 11.11.1918 roku, w którym to Rada Regencyjna przekazała Józefowi Piłsudskiemu władzę nad wojskiem⁴⁴⁴, choć zapewne dla mieszkańców opisywanego terenu był to dzień, jak każdy inny. Dopiero później uświadomiono sobie znaczenie odzyskania niepodległości.

⁴³⁴ *Kowale Pańskie*, [w] *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 505.

⁴³⁵ Informacja dotyczy całego kraju.

⁴³⁶ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 215.

⁴³⁷ Ogólnie uwłaszczenie wpłynęło na poprawę położenia gospodarstw włościańskich. Wśród chłopów nastąpiła duża polaryzacja, jedni bogacili się, inni coraz bardziej biednieli. Uwłaszczenie spowodowało zmianę w poziomie konsumpcji, budownictwie wiejskim i wyposażeniu mieszkań. Zob. Tamże, s. 227.

⁴³⁸ Kółka Rolnicze przyczyniły się do postępu w zakresie mechanizacji rolnictwa, szerzyły wiedzę na temat stosowania nawozów i melioracji. Kółka Rolnicze obejmowały swym zasięgiem 1-2 wsie, rzadko całą gminę. Zob. Tamże, s. 233.

⁴³⁹ Spółdzielnie występują niekiedy pod nazwa Kółek Rolniczych, prowadziły sklepy wiejskie, rozprawdzały narzędzia rolnicze, nawozy sztuczne, węgiel, naftę itp. Zob. Tamże, s. 265.

⁴⁴⁰ Legalna migracja, według wydanych dokumentów, przedstawiała się następująco: 1897-50 osób, 1898 – 322, 1899 – 753, 1900 – 1389, a w 1912 – 10851 osób. Zob. *Dzieje Turku*, pr. zb. pod red. E. M a k o w s k i e g o, C. Ł u c z a k a, Poznań 2002, s. 99.

⁴⁴¹ Struktura gruntów należących do chłopów i mieszczan-rolników w roku 1880 na terenie powiatu tureckiego przedstawiała się następująco: do 3 mórg (do 1,67ha) – było 3360 gospodarstw; 3-6mórg(do 3,35) - 3836; 6-15 mórg (do 8,38ha) – 1012; 15-30morg (do 16,8ha) – 1228; powyżej 30mórg (ponad 16,8ha) – 212 gospodarstw. Natomiast w 1891 było na wsi 14132 osób bezrolnych. Zob. *Dzieje Turku*, s. 103.

⁴⁴² Za wybuch I wojny przyjmuje się dzień 28.07. 1914, kiedy to Austro-Węgry wypowiedziały wojnę Serbii. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 215.

⁴⁴³ W Królestwie w czasie wojny zarekwirowano 700tys. koni, 1170 tys. bydła rogatego, 200tys. nierogacizny i 272 tys. owiec. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza*, s. 285.

⁴⁴⁴ J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 220.

Jednym z kluczowych problemów odrodzonego państwa był 57% analfabetyzm na terenach Królestwa Polskiego. W związku z tym Naczelnik Państwa wydał dekret nakazujący obowiązek szkolny dla dzieci w wieku 7-14 lat⁴⁴⁵.

Ważną dla życia na wsi była uchwała rolna z 10.07.1919 roku, która wprowadzała zasadę przymusowego wykupu ziemi powyżej określonego areалу. Reguły parcelacji ustalono w lipcu 1920 roku. Wprowadzono różne granice parcelacji. Dla omawianego terenu był to obszar 180 ha, powyżej którego majątek podlegał parcelacji. Za wywłaszczone majątki przysługiwało odszkodowanie w wysokości połowy ceny rynkowej. Warto również zwrócić uwagę, że 80% sprzedanej ziemi przeznaczono dla bezrolnych i małorolnych⁴⁴⁶. Trzeba jednak przyznać, że wyżej wspomniane uchwały nie zostały w pełni zrealizowane, a parcelacja objęła zazwyczaj majątki państwowe. Dopiero na mocy tzw. paktu lanckorońskiego, z roku 1923, reforma została zrealizowana. Ostatecznie ustawa z 28.12.1925 roku wydała odpowiednie zarządzenia. Na pierwszy plan wysunięto parcelację realizowaną bezpośrednio przez zainteresowanych właścicieli majątków⁴⁴⁷. Na skutek tych działań zmieniła się struktura gospodarstw chłopskich⁴⁴⁸.

Pod koniec lat 20-tych największą popularnością na wsiach powiatu tureckiego cieszył się młody lekarz - Ignacy Mularak.

Stronnictwo Ludowe było silne zwłaszcza na południu powiatu, gdzie w latach 1937-1938 przeprowadzono kilka akcji strajkowych, a ich koordynatorem był Stefan Lesiecki⁴⁴⁹. Widząc słabość rządów demokratycznych w Polsce, Józef Piłsudski podejmuje decyzję o przejściu władzy na drodze zamachu stanu⁴⁵⁰.

Mimo zwiększania się liczby mieszkańców wsi, którzy posiadali własne gospodarstwa, na przełomie lat 20- i 30-tych pojawił się kryzys gospodarczy na wsi. Najbardziej zauważalnym zjawiskiem był znaczny spadek cen na produkty rolne, w rezultacie czego spadły dochody, co przy dużym zadłużeniu wynikającym ze spląt rodzinnych i wykupu ziemi, stanowiło poważny problem⁴⁵¹.

Jednym ze sposobów przeciwdziałania kryzysowi na wsi, według ówczesnego ministra rolnictwa J. Poniatowskiego, było tworzenie racjonalnych gospodarstw chłopskich. Wzorcem dla tej propozycji była, niedaleka od interesującego nas terenu, wieś Lisków, której bliskość zapewne pozytywnie na niego wpływała.

Ostatecznie sytuacja na wsi zaczęła się poprawiać w drugiej połowie 1935 roku⁴⁵². Po tym czasie coraz bardziej rozwijała się też spółdzielczość handlowa, w której największe znaczenie miał Związek Spółdzielni Spożywców RP „Społem”. Ponadto, istniały sklepy

⁴⁴⁵ W roku szkolnym 1921/21 obowiązek szkolny realizowało 66 % dzieci, a w roku 1928/29 - 96,4%. W latach 30-tych przeprowadzono reformę szkolną. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski*, s. 306 .

⁴⁴⁶ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, Włocławek 2000, s. 313 .

⁴⁴⁷ W jej rezultacie w latach 1922-38 rozparcelowano łącznie 2650 tys. ha. Sami właściciele sprzedali 58,5% parcelowanego obszaru, pozbywając się przy okazji gruntów gorszej jakości. Reszta gruntów pochodziła z majątków państwowych. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, s. 313 .

⁴⁴⁸ W roku 1921 gospodarstwa do 2 ha stanowiły 29,3%; między 2-5 ha - 32,9%; między 5-10 ha - 24,9%; pomiędzy 10-20 ha - 10,4%; 20-50 ha - 2,5%. W dziesięć lat później struktura przedstawiała się w następujący sposób: gospodarstwa do 2 ha stanowiły 30,3%; między 2-5 ha - 33,6%; pomiędzy 5-10 ha 24,2%; 10-20 ha - 9,7%; 20-50 ha - 2,2%. Natomiast w roku 1938 był następujący stan: do 2 ha -30,7%; 2-5 ha - 33,8%; 5-10 ha - 23,9%; 10-20 ha - 9,5%; 20-50 ha - 2,1%. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza*, s. 344 .

⁴⁴⁹ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 22.

⁴⁵⁰ Przewrót majowy odbył się w dniach 12-14.05.1926. Zob. . K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 226.

⁴⁵¹ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza*, s. 324.

⁴⁵² W Liskowie znajdowała się szkoła rolnicza, seminarium nauczycielskie, ośrodek zdrowia, sierociniec, spółdzielnia mleczarska, kasa Stefczyka, dom ludowy oraz spółdzielnia zaopatrzenia i zbytu. Inwestycje w Liskowie finansowało państwo, samorząd oraz Polonia. Twórcą tej wzorcowej osady był ks. Wacław Bliźniński, ówczesny senator Rzeczypospolitej. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski*, s. 347

spółdzielni rolniczo-handlowych i rolniczo-spożywczych, powiązane ze związkami spółdzielni. Ruch spółdzielczy odegrał też poważną rolę w dziedzinie kredytów. Czołową pozycję zajmowała Centralna Kasa Spółek Rolniczych, skupiająca tzw. Kasy Stefczyka. Działyły też Banki Ludowe i Powszechne Spółdzielnie Kredytowe⁴⁵³.

Ksiądz Roman Kmiecik, będąc proboszczem w Dobrej w latach 20-tych, wydał kalendarz dla swoich parafian, umieścił w nim również kilka informacji na temat gminy w Kowalach Pańskich. Urząd gminny mieścił się w domu gminnym w Kowalach Pańskich. Kancelaria była czynna od godziny 8.30 do godziny 15.30. Skład osobowy urzędu przedstawiał się w następujący sposób: wójtem był Józef Rodziński, sekretarzem gminy Jan Krzesłowski, jego pomocnikami byli Stanisław Wojcieszowski i Konstanty Wiliński. W skład Rady Gminy Kowale Pańskie wchodził: Józef Jaworski, Walenty Wypior, Józef Białek, Franciszek Nowak, Józef Górski, Józef Barski, Walenty Kurzawa, Stanisław Kolenda, Wacław Czerniak, Piotr Rogalski, Michał Herman, Wojciech Kołata.

Struktura gospodarstw na terenie gminy w tym czasie przedstawiała się następująco: gospodarstwa do 5 ha – 741, od 5 do 15 ha – 463, od 15 do 60 ha – 50, od 60 do 150 ha – 1, od 150 do 500 ha – 2 i od 500 do 2000 ha -1.

Były tam również zakłady przemysłowe, takie jak: gorzelnia i rektyfikacja w Długiej Wsi Wartskiej, dwa młyny wodne, 9 wiatraków i cegielnia w Nowym Orzepowie.

Budżet gminy na rok 1928/29 wynosił 29745 zł 81gr, z czego wydawano: na administrację gminną - 47,04%, szkolnictwo – 21,85%, opiekę społeczną – 21,85%, komunikację – 5,05%, bezpieczeństwo publiczne – 0,84% i inne wydatki 3,37%.

W gminie działała Kasa Pożyczkowo-Oszczędnościowa, która mieściła się w Kowalach Pańskich. Kapitał zakładowy kasy wynosił 3 tys. zł. Wydała ona 187 pożyczek, na sumę 21820 zł, natomiast wkłady wynosiły 7433 zł 44gr. Miała jedną pożyczkę w Państwowym Banku Rolnym w kwocie 10 tys. zł.

W roku 1937 w gminie Kowale Pańskie mieszkało 10987osób, na obszarze 13452 ha, w tym 97% stanowili Polacy⁴⁵⁴.

Odbudowa państwa polskiego zostaje brutalnie przerwana w dniu 1.09.1939 roku przez wybuch II wojny światowej⁴⁵⁵.

Od września 1939 rozpoczął się okres represji, którymi okupant niemiecki próbował zastraszyć ludność podbitą⁴⁵⁶, a w dalszej konsekwencji prowadził do jego eksterminacji. Rozpoczęła się też akcja germanizacyjna, w ramach której przymuszano do wpisywania się na volkslistę, konfiskowano gospodarstwa⁴⁵⁷, wysiedlano ludność polską do Generalnej Guberni, a na jej miejsce sprowadzano Niemców⁴⁵⁸, głównie z krajów bałtyckich, Wołynia, Besarabii i innych terenów Europy. Okupant z terenów zajętych na ziemiach polskich chciał urządzić zaplecze żywnościowe dla swojej armii walczącej na wschodzie⁴⁵⁹. Na wszystkich Polaków w wieku od 14-70 lat nałożono obowiązek pracy, choć faktycznie pracowały zarówno małe dzieci jak i starcy⁴⁶⁰.Warto również zauważyć, że ostrze prześladowania okupantów

⁴⁵³ Tamże, s. 349.

⁴⁵⁴ A. Piasecki, *Powiat turecki*, s. 25.

⁴⁵⁵ Konik, D. Skorupa, W. Sienkiewicz, *Tablice historyczne*, s. 232.

⁴⁵⁶ Między innymi zmieniono nazwę Kowali Pańskich na Schulzendorf. Zob. A. Piasecki, *Powiat turecki*, s. 27.

⁴⁵⁷ Do lutego 1942 roku, na terenie całego kraju, skonfiskowano Polakom około 900 tys. gospodarstw, o łącznym obszarze 9,2 mln ha. Zob. M. Krąjewski, *Historia gospodarcza*, s. 377.

⁴⁵⁸ Niemcy na terenie powiatu tureckiego planowali osiedlić 7 tys. swoich rodaków i liczba ich miała wzrosnąć do 50 tys. Zob. A. Piasecki, *Powiat turecki*, s. 28.

⁴⁵⁹ M. Krąjewski, *Historia gospodarcza...*, s. 381.

⁴⁶⁰ Polacy pracowali na miejscu w Polsce, ale wywożono ich do pracy również i do Niemiec. Zob. Tamże, s. 382-384.

najbardziej było skierowane przeciw inteligencji⁴⁶¹, gdyż spośród tej grupy społecznej wojny i czasu bezpośrednio po niej nie przeżyło 95% populacji⁴⁶². W szczytowym okresie konspiracji na terenie obwodu tureckiego było zaprzysiężonych 1614 żołnierzy AK, natomiast w południowej jego części działały grupy Batalionów Chłopskich⁴⁶³.

Wojska niemieckie uciekały w popłochu przed nadciągającą armią radziecką⁴⁶⁴. To zapowiadało wyzbycie się okupanta hitlerowskiego, ale jak już wkrótce miało się wielu przekonać, nowa przyjaźń nieraz była trudniejsza od dawnej niewoli. Naocznie przekonali się o tym mieszkańcy Kowali Pańskich, gdy obserwowali płonący dwór. Pierwszym powojennym wójtem w Kowalach był Paruszewski⁴⁶⁵.

Po przedstawieniu ogólnego tła historycznego przejdę teraz do szczegółowego omówienia poszczególnych miejscowości. Jako podstawę przyjmę pozostałości dawnych budowli.

W XIX wieku pod nazwą **Będziechów** występują zarówno wieś, kolonia, jak i folwark, które należą do gminy w Skarżynie. Mieszkańcy wioski posiadają gospodarstwa od 10-20 morgowe, koloniści - 15-20 morgowe, a folwark był własnością Sokołowskiego i miał powierzchnię 14 włók⁴⁶⁶. Świadectwem dawnych lat są materialne ślady, a najstarszym wiatrak koźlak z XIX wieku. Nieco późniejsza, bo z przełomu XIX i XX wieku, była zagroda nr 72, na którą składały się: drewniany dom, stodoła, żuraw i gliniana obora. W początkach XX wieku powstały: murowany budynek szkoły⁴⁶⁷, drewniany dom nr 59, murowany dom nr 62, drewniany dom nr 29. Z lat 30-tych XX wieku pochodzi zagroda nr 58. Był to drewniany dom, murowana obora i drewniana stodoła⁴⁶⁸.

We wsi **Bielawki** w roku 1879 było 21 gospodarstw ze 154 morgami ziemi⁴⁶⁹. Należała ona do majątku Kawęczyn.

W roku 1827 **Chocim** liczył 23 domostwa i 115 mieszkańców⁴⁷⁰. W 1836 roku majątek kupił Józef Zaborowski, w którego rodzinie pozostawał aż do 1904 roku⁴⁷¹. Reorganizacje, zarówno administracyjne, jak i rolne, doprowadziły do sytuacji, że w latach 80-tych XIX wieku Chocim należał do gminy w Tokarach. Obszar majątku wynosił 3420 mórg, w tym ziemi ornej było 1140, łąk - 240, lasów - 1200, ogrodów, pastwisk i dróg - 300. Wieś, składająca się z rolników uwłaszczonych przez cara, miała 122 osadników, którzy posiadali 540 mórg ziemi. Dobra Chocim składały się z folwarków Chocim, Nowogród, Olesin lub Wielopole oraz wsi: Kaszew, Ziemiecin i Okręglica. Razem - 1000 mieszkańców. W majątku znajdowała się hodowla owiec gatunku Rambouillet-Negretti i stadnina koni. Była tu także gorzelnia wyrabiająca dziennie 50 korcy zacieru i wiatrak o trzech gankach. Gdy gospodarstwo objęła rodzina Zaborowskich, wprowadzono płodozmianę 10-polowę. Na miejscu znajdowało się także gospodarstwo rybne z 8 stawami⁴⁷². Prowadzono też systematyczną gospodarkę leśną, dzieląc całość lasów na kilka części: drzewa stare ponad 100-letnie, zagajniki wyhodowane we własnych szkółkach, las dębowy, modrzewiowy, brzoźowy, sosnowy i świerkowy. W lasach znajdowała się znaczna ilość saren i zajęcy. Znane

⁴⁶¹ Represje na tym terenie objęły 130 nauczycieli, z których 56 zginęło. Do obozów wywieziono i zamordowano 22 księży i około 100 działaczy społecznych. Zob. A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, s. 29.

⁴⁶² Spis ludności w Polsce odbyty w roku 1946 wykazuje około 100 tys. ludzi ze średnim i wyższym wykształceniem. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 406.

⁴⁶³ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, s. 28.

⁴⁶⁴ Pierwsze oddziały radzieckie dotarły na teren powiatu 19.01.1945 roku. Zob. Tamże, s. 29.

⁴⁶⁵ Tamże.

⁴⁶⁶ S. W., *Będziechów*, [w:] *SGKP*, t. 1, Warszawa 1880, s. 165.

⁴⁶⁷ Powstał w 1905.

⁴⁶⁸ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 39.

⁴⁶⁹ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴⁷⁰ A. P a l., M. T r., *Chocim*, [w:] *SGKP*, t. 1, Warszawa 1880, s. 598.

⁴⁷¹ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 85.

⁴⁷² A. P a l., M. T r., *Chocim*, [w:] *SGKP*, t. 1, Warszawa 1880, s. 598.

są też nazwy poszczególnych części: Raszewski bór, Okrąglica i Lesisko Piaski⁴⁷³. We wsi Chocim było 14 włościan, posiadających 8 mórg gruntu, natomiast we wsi Okrąglica - 26 osadników, posiadających 91 mórg. Z kolei wieś Ziemięcín miała 54 mieszkańców, uprawiających 160 mórg, a Kaszew osadników 28, posiadających 152 morgi ziemi⁴⁷⁴.

W pierwszej połowie XIX wieku, na zachód od drogi Turek – Błaszki, zlokalizowano rozległy 8 ha park krajobrazowy, założony jeszcze przez rodzinę Czarneckich, choć ostateczną formę przyjął, gdy właścicielami majątku byli już Zaborowscy⁴⁷⁵.

Na jego zachodnim skraju znalazła się siedziba dziedziców. Dwór⁴⁷⁶ ulokowano na pograniczu części rezydencjonalnej i gospodarczej, łączył w sobie osie perspektywiczne i komunikacyjne. Na zachód od niego było podwórze gospodarcze, do którego wiodła droga od skrzyżowania dróg z Tokar, Gozdowa, Lipicz. W tej zachodniej części wzniesiono kompleks budynków gospodarczych⁴⁷⁷, wśród których należy wymienić gorzelnię, owczarnię, stajnię, wozownię i kolonię mieszkalną dla pracowników majątku⁴⁷⁸.

Zarówno park, dwór, jak i budynki folwarczne otaczały ze wszystkich stron sady. Główny dojazd zaplanowano od wschodu, poprzez ponad kilometrową aleję bukowano-jesionową, a dalej przez bramę główną, sad, obok stawów rybnych i teren parku w stronę dworu. W kompozycji parku dominującą rolę odgrywały właśnie stawy: duży – południowy i mniejszy – północny, na którym znajdowała się sztucznie usypana wyspa. W parku⁴⁷⁹ posadzono kilkadziesiąt gatunków drzew i krzewów, między innymi: buki, dęby, kasztanowce, klony, jesiony, świerki, sosny, wierzby, topole, brzozy, graby i cyprysy. Pozostałością XIX wiecznego dworu było, prawdopodobnie, przylegające od zachodu do nowego dworu skrzydło murowano-drewniane, z którego później urządzono zaplecze gospodarcze⁴⁸⁰.

Na początku XX wieku dobra przejął Henryk Iwańczyk. On to w roku 1910 wystawił obecnie istniejącą rezydencję⁴⁸¹. Została ona wzniesiona na planie prostokąta z cegły, na fundamencie z kamieni polnych i pokryta niskim dachem czterospadowym. W siedmioosiowej reprezentacyjnej elewacji wschodniej architekt zaakcentował część środkową trójosiowym ryzelitem, poprzedzonym tarasem ze schodami, na osi znalazł się balkon piętra wsparty na dwóch ujmujących wejście filarach, a całość zwieńczył przy pomocy trójkątnego naczółka. Elewacja zachodnia jest sześcioościowa, z dodatkowym zejściem do ogrodu. Elewacje boczne - północną i południową - potraktowano marginalnie, dopasowując do całości⁴⁸².

Po wybudowaniu dworu Henryk Iwańczyk gospodarzył tu do wybuchu II wojny światowej. Jego dobra w latach 20-tych przedstawiano jako wzorcowo prowadzone (w ramach ówczesnego województwa łódzkiego). Szczególnie zwracano uwagę na gospodarstwo rybne i zaplecze mieszkalne dla służby dworskiej. Niestety, majątek stawał się coraz mniejszy i w roku 1938 liczył już tylko 652 ha. W czasie II wojny światowej mienie przejął okupant niemiecki⁴⁸³.

⁴⁷³ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 85.

⁴⁷⁴ A. P a l., M. T r., *Chocim*, s. 598.

⁴⁷⁵ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 86.

⁴⁷⁶ Szczegółowy opis założenia parkowego i rezydencji. Zob. Tamże, s. 83-95.

⁴⁷⁷ Pozostałością tamtych zabudowań z XIX wieku są: kapliczka murowana, magazyn gorzelni, dom murowany z kamienia. Zob. *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 16.

⁴⁷⁸ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 88.

⁴⁷⁹ Park wpisany do rejestru zabytków Nr A-313/55 z 14.05.1984. Zob. *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 15.

⁴⁸⁰ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 88.

⁴⁸¹ Wpisany do rejestru zabytków Nr A-313/55 z 14.05.1984. Zob. *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 15.

⁴⁸² M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 90.

⁴⁸³ Tamże, s. 92.

Nazwa **Ciemień** obejmowała folwark i wieś, należące do gminy Kowale Pańskie. Gruntów ornych wraz z łąkami należącymi do dziedzica było 154 morgi. Całość jednak majątku obejmowała jeszcze ziemie włościańskie z folwarku Zastruże oraz młyn wodny Pakuła i wynosiła 683 morgi gruntu. Ziemie były tu przeważnie pszenne, bardzo urodzajne. W XIX wieku właścicielami majątku byli Truszkowscy⁴⁸⁴.

W roku 1827 **Czachulec Stary** zamieszkiwało 141 osób, w 25 domach. W drugiej połowie XIX wieku niepokojono się jednak, że osiadła tam kolonia niemiecka mało się polonizuje, a co za tym idzie, słabo włada językiem polskim. Jednym z elementów separatyzmu niemieckiego była szkoła ewangelicka. Gospodarzący w tej wsi mieszkańcy byli zamożni. Swoje dochody czerpali z rolnictwa, rzemiosła, wyrabiali bowiem deski i gont, zajmowali się także ogrodnictwem⁴⁸⁵.

Podobnie sprawa miała się z **Czachulcem Nowym**, który również zasiedliła kolonia niemiecka. W 1827 roku mieszkało tu 130 osób, w 20 domach, a w latach 90-tych ilość gospodarstw wzrosła do 27. Również i ich pracowitość chwalono, a ganiono nacjonalizm niemiecki⁴⁸⁶.

Na tym też terenie zostały zapisane najsmutniejsze karty II wojny światowej, gdyż w latach 1941-1942 znajdowało się centrum getta żydowskiego, przez które przeszło, według różnych szacunków, od 4 do 6 tys. Żydów⁴⁸⁷.

Dziewiątka w roku 1827 miała 12 domów i 90 mieszkańców. Pod tą nazwą kryje się wieś i folwark, które należały do dóbr Kowale Pańskie, a tym samym i do gminy w Kowalach. Podlegała pod okręg sądowy gminny w Tokarach. W drugiej połowie XIX wieku liczyła 116 mieszkańców⁴⁸⁸. Najstarsze istniejące zabytki w tej miejscowości pochodzą z początków XX wieku i są to: dom nr 7, zbudowany z gliny i drewna oraz drewniany dom nr 15⁴⁸⁹.

Dzierzbotki w roku 1827 liczyły 16 domostw, których żyło 86 mieszkańców. Po rozparcelowaniu dawnego majątku Kożuchowskich, stały się kolonią, która obejmowała 51 mórg ziemi i zamieszkiwało ją 371 osób. Należały do gminy Kowale Pańskie⁴⁹⁰. W roku 1879 były 23 gospodarstwa, posiadające 95 mórg gruntów⁴⁹¹. Najstarszym, do dziś istniejącym zabytkiem, jest dom drewniany nr 18, pochodzący z 1890 roku, a z początków XX wieku pozostała zagroda nr 17, na którą składa się murowany dom i gliniana obora. Ponadto dom nr 10 powstał około roku 1930⁴⁹². Cennym świadectwem dawnych czasów pozostał wiatrak koźlak z roku 1900⁴⁹³. Wieś należała do majątku Kawęczyn.

Na podobnej zasadzie funkcjonowała **Dzierzbocka Cegielnia**, należąca dawniej do majątku Kożuchowskich, a w interesującym nas czasie kolonię zamieszkiwało 70 osób. Ona również należała do gminy w Kowalach⁴⁹⁴. W roku 1879 posiadała 8 gospodarstw na 51 morgach ziemi⁴⁹⁵. Należała do majątku Kawęczyn.

Głuchów w roku 1827 obejmował 25 domów, 182 mieszkańców i 43 osadników. W latach 80-tych XIX wieku, rozłożony był na 1650 morgach, z czego włościanie posiadali

⁴⁸⁴ Tr. M., *Ciemin*, [w:] SGKP, t.1, Warszawa 1880, s. 687.

⁴⁸⁵ A. T y c z y n o, *Czachulec*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴⁸⁶ A. T y c z y n o, *Czachulec Nowy*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴⁸⁷ Na temat getta powstało szereg prac. Zob. P. J a n i c k i, *Eksterminacja Żydów w getcie „Czachulec” w latach 1941-1942*, [w:] *Konińskie Zeszyty Muzealne*, t. 4, Konin 2008, s. 67-89; A. T y c z y n o, *Czachulec Nowy*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴⁸⁸ Tr. M., *Dziewiątka*, [w:] SGKP, t. 2, Warszawa 1881, s. 290.

⁴⁸⁹ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, s. 17.

⁴⁹⁰ Tr. M., *Dzierzbotki*, [w:] SGKP, t. 2, Warszawa 1881, s. 279.

⁴⁹¹ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁴⁹² AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 17.

⁴⁹³ Tamże, s. 39.

⁴⁹⁴ M. Tr., *Dzierzbocka*, [w:] SGKP, t. 2, Warszawa 1881, s. 279.

⁴⁹⁵ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

390mórg. Do dworu należało 660 mórg gruntów ornych, lasów - 240 mórg, łąk - 300 mórg, które były irygowane. Było również 6 stawów z gospodarstwem rybnym. Wieś zabudowano wzorowo⁴⁹⁶.

Zespół dworski od wieków znajdował się w centrum miejscowości. W jego skład wchodził dwór otoczony parkiem, w którym znajdowały się pozostałości siedziby na kopcu, a także zabudowa gospodarcza oraz duże stawy rybne. Północną granicę całego założenia stanowiła szosa wiodąca z Rzymska, a wzdłuż jej osi rozlokowano kolejne folwarki, dwór i stawy. Przy północno-zachodnim narożniku, znajdowało się skrzyżowanie czterech przecinających się w Głuchowie dróg: z Tokar, od Kawęczyna, od Rzymska, a także od Chocimia. Na północ odeń rozlokowano regularną zabudowę wsi, skupioną po wschodniej stronie szosy do Kawęczyna. Według pomiaru sporządzonego w 1885 roku park zajmował powierzchnię 2,90 mórg⁴⁹⁷, ogrody owocowo-warzywne - 5,310, podwórze folwarku wraz z zabudową gospodarczą - 5,120 mórg⁴⁹⁸.

Wspomniany dwór powstał zapewne w drugiej połowie XIX wieku z fundacji rodziny Zaborowskich⁴⁹⁹. Nie odnaleziono jednak żadnych przedstawień tej posiadłości, dlatego trudno jednoznacznie określić jego wygląd⁵⁰⁰.

Pozostałością z lat świetności tych dóbr w XIX wieku są: spichrz dworski⁵⁰¹, dom zarządcy majątku⁵⁰², obora murowana⁵⁰³, a także dom murowany nr 3⁵⁰⁴.

Dobra Głuchów będące w posiadaniu Lecha i Izabeli Zaborowskich, stopniowo parcelowano. W 1937 folwark liczył już tylko 267 ha. Prawdopodobnie jeszcze przed wybuchem II wojny światowej przestał istnieć, a jego właściciel, Lech Zaborowski, po śmierci żony wyjechał do Warszawy⁵⁰⁵.

Pod nazwą **Gozdów** – kryła się wieś i folwark, które należały do gminy Tokary. W roku 1827 było w nim 8 domostw i 143 mieszkańców. Był częścią majątku Tokary i przynależał do rodziny Biernackich⁵⁰⁶. Gozdów posiadał 413 mórg ornego gruntu dworskiego, łąk - 97, zagajników - 120 mórg⁵⁰⁷. Na skutek parcelacji majątku w Tokarach wyodrębniła się samodzielna własność w Gozdowie. Zapewne rodzina Biernackich, ówczesnych właścicieli, podjęła trud budowy swojej siedziby w tym miejscu⁵⁰⁸.

W parku krajobrazowym⁵⁰⁹, wysadzonym dębami, bukami, klonami, lipami, świerkami, cyprysami, srebrnymi świerkami i tujami, znajdował się dwór⁵¹⁰. Usytuowano go frontem na południe. Składał się z dwóch przecinających się pod kątem prostym brył. Był to parterowy korpus i piętrowe skrzydło nałożone osiowo na korpus. W ten sposób w obu dłuższych elewacjach powstały ryzelity. Tak rozplanowane bryły pokryto dachami dwuspadowymi, dzięki czemu w trójkątne zamkniętych elewacjach szczytowych korpusu

⁴⁹⁶ *Głuchów*, [w:] *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 612-613.

⁴⁹⁷ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 306.

⁴⁹⁸ Tamże, s. 308.

⁴⁹⁹ Tamże.

⁵⁰⁰ Tamże, s. 310

⁵⁰¹ Współcześnie pełni funkcję kościoła parafialnego.

⁵⁰² Obecnie pusty budynek przez lata służył jako plebania.

⁵⁰³ Dziś nadal pełni funkcję budynku gospodarczego.

⁵⁰⁴ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 17.

⁵⁰⁵ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 310.

⁵⁰⁶ Całość majątku Tokary razem z Gozdowem 1161 mórg.

⁵⁰⁷ *Gozdów*, [w:] *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 759.

⁵⁰⁸ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 155.

⁵⁰⁹ Park krajobrazowy o powierzchni blisko 6 ha założony w 2 połowie XIX wieku został wpisany do rejestru zabytków Nr A-409/151 z 27.09.1988. Zob. *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 15.

⁵¹⁰ Dwór z 2 połowy XIX wieku został wpisany do rejestru zabytków Nr A-409/151 z 27.09.1988. Zob. Tamże.

i ryzalitów powstało miejsce na okna dodatkowych kondygnacji poddasza⁵¹¹. Na północ i zachód od siedziby znajdowało się kilka stawów połączonych kanałem. Na zachód od rezydencji znajdowała się część gospodarstwa ustawiona w czworobok⁵¹², z niej pozostał do dziś istniejący spichrz kamienny z około 1860⁵¹³.

W roku 1906 majątek Gozdów przeszedł w ręce rodziny Młodeckich, która go posiadała do czasu II wojny światowej. Podlegał on parcelacji w latach 20-tych i 30-tych, choć jeszcze w roku 1939 obejmował ponad 400 mórg⁵¹⁴. Początkowo majątek tętnił życiem towarzyskim, zwłaszcza, że właściciele - Władysław i Maria Młodeccy - mieli trzy córki i dopóki nie wyszły za mąż, to pojawiała się tu wielu adoratorów młodych dziedziczek. Kiedy jednak zawarły związki małżeńskie i wyprowadziły się, a pan Władysław zmarł, w domu pozostała jedynie samotna dziedziczka - Maria Młodecka. Jej dramat zaczął się, gdy wiosną 1940 roku została zmuszona do natychmiastowego opuszczenia majątku i tułała się po różnych obozach przejściowych, by umrzeć w jednym z nich, pod Toruniem⁵¹⁵.

Od pierwszej połowy XIX wieku do roku 1939 majątek **Kawęczyn** był własnością rodziny Młodzianowskich⁵¹⁶. W samej wiosce w roku 1827 znajdowało się 18 domów, w których mieszkały 174 osoby. Majątek obejmował wsie: Kawęczyn, Dzierzbotki, Dzierzbocka Cegielnia i Bielawki. Miał powierzchnię 601 mórg. Gruntów ornych i ogrodów było 447 mórg, łąk - 67, lasu - 35, a nieużytków i terenów zabudowanych - 31 mórg. W folwarku było 11 budynków murowanych i 6 drewnianych. Prowadzono płodozmian 9 i 12-polowy. W roku 1879, po wycięciu lasu, odłączono od tych dóbr 337 mórg. We wsi Kawęczyn były wtedy 44 gospodarstwa posiadające 101 mórg ziemi⁵¹⁷.

9. Maksymilian Młodzianowski
właściciel Kawęczyna od 1850 r.

Źródło: Prywatne zbiory Piotra Młodzianowskiego

10. Tomasz Młodzianowski
właściciel majątku w Kawęczynie do 1938r.

Źródło: Prywatne zbiory Piotra Młodzianowskiego

⁵¹¹ Opis szczegółowy założenia parkowego i rezydencji, zob. M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, t. 2, cz. 1, s. 153-162.

⁵¹² Tamże, s. 157.

⁵¹³ *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 17.

⁵¹⁴ A. T y c z y n o, *Gozdów*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁵¹⁵ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 159n.

⁵¹⁶ Tamże, s. 165.

⁵¹⁷ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

Młodzianowscy, w pierwszej połowie XIX wieku, rozplanowali i założyli obszerny zgeometryzowany park, w którym około 1850 roku powstała rezydencja rodzinna⁵¹⁸, a konkretnie - dwór drewniany umieszczony w zachodniej części założenia, frontem do głównej drogi wiodącej z Kawęczyna na północ. W tym też czasie powstał folwark, położony na południe od części rezydencyjnej, po drugiej stronie szosy wschód-zachód, wiodącej przez osadę⁵¹⁹. Trudno dziś jednoznacznie określić czas, w którym budowla drewniana została zastąpiona przez obecnie znany gmach murowany⁵²⁰. Najprawdopodobniej w latach 20-tych lub 30-tych XX wieku istniała już rezydencja murowana⁵²¹. Od jej zachodu znajdował się duży owalny klomb, a od wschodu usytuowano dwa kwadratowe partery, między którymi znajdowała się oś głównej alei, zamknięta od zachodu przez kuliste grupy drzew na rozległej polance. Kompozycję oparto na sieci równoległych i prostopadłych dróg, akcentując rolę centralnej osi i obwodnic, obsadzonych alejami grabowo-lipowymi. We wschodniej części parku, na jego głównej osi, powstała owalna wyspa – otoczona stawem połączonym z kanałami wybiegającymi na północ i południe. Można było na nią się dostać mostkami, które prowadziły na okazałą polankę krajobrazową, ze ścieżkami o nieregularnym przebiegu, zamykającą całość od wschodu. Przy kształtowaniu parku⁵²² użyto zróżnicowanych gatunków drzew, posadzono: dęby, graby, lipy, jesiony, czeremchy, orzechy włoskie, modrzewie, sosny, świerki, topole i wierzy⁵²³.

Na przełomie XIX i XX wieku majątek Kawęczyn leżał na terenie gminy Kowale. Wieś zamieszkiwało 229 osób, a chłopcy posiadali 163 morgi ziemi⁵²⁴. Gruntu dworskiego ornego było 620 mórg, łąk - 60 mórg i lasów - 40 mórg. Młodzianowscy inwestowali w gospodarstwo rybackie, zlokalizowane na północ od siedziby, za pasem sadów i ogrodów warzywnych⁵²⁵. Wartym zauważenia był fakt istnienia szkoły początkowej⁵²⁶. Ostatnim właścicielem majątku był Tomasz Młodzianowski⁵²⁷, który objął majątek w roku 1904 po poprzedniku - Janie Młodzianowskim⁵²⁸. Gospodarował na niewielkim już areale 186 ha. Pozostałe grunty zostały wcześniej sprzedane, między innymi w ramach reformy rolnej w roku 1925⁵²⁹. Po wkroczeniu Niemców, na początku II wojny światowej, w grudniu 1939, właściciele opuścili swój majątek, a jeden z potomków ostatniego dziedzica, Stanisław Młodzianowski, zginął w powstaniu warszawskim, w randze podporucznika⁵³⁰.

Kowale Pańskie to zarówno wieś, jak i folwark, a także probostwo. Tam też mieściła się siedziba gminy. Wieś Kowale wraz z Wolą Kowalską miała 21 domostw, w których mieszkały 323 osoby. Z probostwem był związany jeden dom, w którym mieszkało 6 osób, a w folwarku (w 5 domach) mieszkały 153 osoby. Gmina Kowale Pańskie posiadała w roku 1867 obszar 12791 mórg i miała 4038 mieszkańców. Podlegała sądowi gminnemu okręgu IV, w Tokarach. Na miejscu była też szkoła początkowa⁵³¹. Pamiątką świetności Kowali Pańskich

⁵¹⁸ Opis założenia parkowego i rezydencji w Kawęczynie zob. M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 163 – 174.

⁵¹⁹ Tamże, s. 165.

⁵²⁰ Dwór został wpisany do rejestru zabytków nr A-314/56 z 14.05.1984. Zob. AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 15.

⁵²¹ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 169.

⁵²² Park został wpisany do rejestru zabytków Nr A-315/57 z 14.05.1984. Zob. AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 15.

⁵²³ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 170.

⁵²⁴ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁵²⁵ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 167.

⁵²⁶ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁵²⁷ Urodził się w roku 1875, od roku 1915 pełnił funkcję sędziego w Sądzie w Dobrej.

⁵²⁸ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 167.

⁵²⁹ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁵³⁰ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 172.

⁵³¹ *Kowale Pańskie*, [w:] *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 505.

w początkach XX wieku pozostał murowany budynek dawnego urzędu gminnego, w którym obecnie znajduje się posterunek policji. Tamte czasy pamięta też drewniany budynek posesji nr 32⁵³².

Dobra Kowale Pańskie albo Szlacheckie składały się z folwarków: Kowale Pańskie, Kaczki Mostowe, Kaczki Średnie, Siedliska, Dziewiątka i Muchtów oraz osady leśnej - Młyn Przygoński. Dobra te zamieszkiwało 425 mężczyzn i 432 kobiety. Grunty dworskie w latach 80-tych XIX wieku zajmowały 4020 mórg: ornych było 1337, łąk - 689, lasu - 830. Dobra te miały różnych właścicieli i należały do Walewskich, Czarneckich, a w drugiej połowie XIX wieku do Węgierskich i Scholtzów⁵³³.

Robert Scholtz założył młyn parowy⁵³⁴, a także fabrykę, która wytwarzała rocznie około 500 ton mączki kostnej. Po nim właścicielem dóbr stał się Jan Kołodziejski, a następnie rodzina Skowrońskich.

Ostatnimi właścicielami byli Józef Janusz Skowroński wraz z małżonką Zofią z domu Nałęcz-Raczyńska⁵³⁵. Kolejne lata XX wieku doprowadziły do rozparcelowania tych dóbr, między innymi oddzielono Kaczki Średnie i ich nowy właściciel postawił sobie tam odrębną siedzibę⁵³⁶. W czasie okupacji majątek zajęli Niemcy, a rodzinie Skowrońskich w dniu 8.12.1939r. dano kwadrans na opuszczenie siedziby. Wędrując przez kolejne punkty etapowe: kościół w Turku i Koło, zostali wraz z innymi właścicielami ziemskimi wysiedleni do Bochni, później przebywali czasowo również w Warszawie i w okolicach Sochaczewa⁵³⁷.

We wsi Kowale Pańskie osiedlonych było 30 gospodarzy na 60 morgach, we wsi Cegielnej - 11 na 41 morgach, w Kaczkach Średnich było ich 10 na 112 morgach, w Kaczkach Mostowych mieszkało 14 na 24 morgach, a wieś Siedliska miała 14 gospodarzy pracujących na 204 morgach⁵³⁸.

W roku 1920 powstała jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej w Kowalach Pańskich⁵³⁹. Inicjatorami byli ks. Stanisław Dutkiewicz i grono mieszkańców, m.in. Ludwik Kleśta, Czesław Paruszewski i Jan Wiśniewski. Pierwszą remizą było pomieszczenie udostępnione na plebanii. Kolejny proboszcz - ks. Tadeusz Rutkowski wydzielił z ziemi parafialnej działkę, na której w 1925r. powstała niewielka strażnica.

⁵³² AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 18.

⁵³³ *Kowale Pańskie*, [w:] *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 505.

⁵³⁴ Tamże.

⁵³⁵ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 373.

⁵³⁶ Tamże, s. 375.

⁵³⁷ Tamże.

⁵³⁸ *Kowale Pańskie*, [w:] *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 505

⁵³⁹ Opracowanie dziejów OSP w Kowalach Pańskich. Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, Turek 2009, s. 107 -110.

11. Budynek dawnego Urzędu Gminy w Kowalach Pańskich, obecnie posterunek policji

Źródło: „Archiwum Igły” z 1942 r.

Opisując Kowale Pańskie z XVIII wieku, wspominałem o chlubie tej miejscowości, czyli o siedzibie właścicieli ziemskich, przepięknym dworze modrzewiowym. Urokliwe to miejsce wydawało się, że będzie zawsze symbolem majątku Kowale Pańskie. Nie zniszczyli go Niemcy, ale niestety, nie przetrwało wyzwolenia. W styczniu 1945 roku zatrzymał się we dworze oddział wojsk rosyjskich. Żołnierze na różny sposób się pocieszali po kolejnym dniu walk. Jednym z ich pomysłów było rozpalenie ogniska wewnątrz budowli, co niestety doprowadziło do jej doszczętnego zniszczenia⁵⁴⁰.

Leśnictwo – zasadniczo w miejscowości tej istnieją tylko zabytki pochodzące z XX wieku. Należą do nich: dom murowany nr 47, pochodzący z roku 1918 i dwie budowle z 1930 roku, a mianowicie dom drewniany nr 11 i obora murowana w zagrodzie nr 9⁵⁴¹.

Marcjanów – najstarszym wytworem rąk ludzkich na tym terenie pozostaje wiatrak koźlak⁵⁴² z połowy XIX wieku i drewniany dom nr 18, z początku XX wieku⁵⁴³.

Marianów – o życiu w XIX wieku na tym terenie świadczą dwa zabytki: dom drewniany nr 14, powstały przed połową XIX wieku i kapliczka murowana z około 1850 roku. Pozostałe zabytki pochodzą już z XX wieku, a są to: murowany dom nr 15, z pierwszej ćwierci wieku, drewniana stodoła w zagrodzie nr 5, z 1927 roku, murowany dom nr 18, z 1929 roku i również murowany dom nr 26, z 1935 roku⁵⁴⁴.

W Milejowie⁵⁴⁵ w roku 1802 przychodzi na świat syn Ignacego Konopnickiego i Tekli z Potockich - Wawrzyniec, późniejszy powstaniec listopadowy. Z jego potomstwa pochodził Jarosław, mąż znakomitej pisarki - Marii Konopnickiej⁵⁴⁶.

⁵⁴⁰ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 375.

⁵⁴¹ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, s. 18.

⁵⁴² W rejestrze zabytków Nr A-367/109 z 10.12.1984. Zob. Tamże, s. 16.

⁵⁴³ Tamże, s. 18.

⁵⁴⁴ Tamże.

⁵⁴⁵ Czasem używano nazwy Milejew.

⁵⁴⁶ A. T y c z y n o, *Milejów*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

Dane z roku 1827 wskazują, że były w tej wsi 22 domostwa, z ogólną liczbą 244 mieszkańców. Do Milejowa przynależą: wieś, folwark, osada karczmy i młyn, które leżą na terenie gminy Tokary. W drugiej połowie XIX wieku we wsi było 21 domów i wraz z osadą Stępka zamieszkiwało tu 286 osób. Folwark posiadał 9 domów z 95 mieszkańcami. Osada karczmarzka miała 1 dom, w którym żyło 4 ludzi, młyn oraz jeden budynek, w którym mieszkały 3 osoby. Folwark i wieś zajmowały obszar 946 mórg, z czego gruntów ornych i ogrodów - 503, łąk - 145, pastwisk - 59, wody - 5, lasu - 173, zarośli - 44, nieużytków i placów - 18 mórg. Budynków murowanych było 10, zaś z drewna - 12. W uprawie stosowano płodozmian 4-plonowy, wykorzystywano też wiatrak. Wieś Milejów miała 47 osadników, gospodarzących na 350 morgach⁵⁴⁷.

O XIX wieku przypomina drewniana stodoła w zagrodzie nr 33, z końca tego wieku. Pozostałe budowle pochodzą już z wieku XX i należą do nich: dom drewniany nr 35 z początku wieku, dom drewniany nr 15 z 1910 roku. Kolejne- to budowle z roku 1920: zagroda nr 7, na którą składają się murowany dom, chlew murowano-kamienny, drewniana stodoła; zagroda nr 36, składająca się z drewnianych domu i stodoły, murowany dom nr 83. Zagrodę nr 90, składającą się z drewnianego domu, murowanej obory i drewnianej stodoły, datuje się na 1. ćwierć XX wieku, a zagroda nr 63, na którą składają się gliniane domy, obora i drewniana stodoła, powstała w roku 1933⁵⁴⁸.

W roku 1922 zebrała się grupa inicjatywna, która widziała potrzebę powstania jednostki OSP w **Milejowie**⁵⁴⁹. Najprawdopodobniej jej pierwszym prezesem był Edmund Drapiński, nauczyciel szkoły podstawowej w Milejowie, a naczelnikiem - Stanisław Ciesielski. Początkowo spotkania odbywały się w domu rodziny Ćwiklińskich. Pierwszą drewnianą strażnicę wybudowano na gruncie, który straż otrzymała po parcelacji majątku w Milejowie. Warto zauważyć, że strażacy, oprócz gaszenia pożarów, prowadzili też działalność kulturalną, m.in. działał teatr amatorski. Potrzebna więc była większa remiza, którą oddano do użytku w roku 1935. W dwa lata później jednostka otrzymała sztandar, który wykonały siostry zakonne z Liskowa.

Nowy Świat – kolonia w gminie Tokary posiadała 99 mieszkańców⁵⁵⁰. Na terenie kolonii znajdują się zabytki z początków XX wieku, a mianowicie kapliczka z 1 ćwierci tego wieku i gliniany dom nr 9, z około 1920 roku⁵⁵¹.

Natomiast w **Okręglicy** w XIX wieku istniało 10 domów, była także karczma z jednym domostwem, z 11 mieszkańcami. Należała do gminy w Tokarach⁵⁵². Można się domyślać, że spotkane dziś zabytkowe domy pochodzą z tamtych czasów. I tak do dziś przetrwały: drewniano-gliniany nr 13, (z przełomu XIX/XX wieku) nieco późniejszy, bo z 1910 roku, nr 7 i murowany nr 9, z około 1920 roku⁵⁵³.

Siedliska⁵⁵⁴ to wieś należąca do majątku Kowale Pańskie. W 1827 posiadała 7 domów i 75 mieszkańców, a w drugiej połowie XIX wieku zamieszkiwało tu już 14 gospodarzy, należały do nich 204 morgi ziemi⁵⁵⁵. Zarówno wieś, jak i folwark położone były nad strumieniem Przywaska i położone były na terenie gminy w Kowalach Pańskich.

⁵⁴⁷ Milejów, [w:] SGKP, t. 6, Warszawa 1885, s. 422.

⁵⁴⁸ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 19.

⁵⁴⁹ Opracowanie dziejów OSP w Milejowie. Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 113-118.

⁵⁵⁰ Nowy Świat, [w:] SGKP, t. 7, Warszawa 1886, s. 306.

⁵⁵¹ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 19.

⁵⁵² Okręglica, [w:] SGKP, t. 7, Warszawa 1886, s. 434.

⁵⁵³ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 19

⁵⁵⁴ Używano różnych nazw Siedliska albo Siedlisko.

⁵⁵⁵ Kowale Pańskie, [w:] SGKP, t. 4, Warszawa 1883, s. 505.

Wieś miała 9 domów, wraz z Kolonią Dziewiątką albo Cegielnią 191 mieszkańców, 14 gospodarstw, 204 morgi. Folwark Siedliska wchodził w skład dóbr Kowale⁵⁵⁶.

Siewieruski w XIX wieku dzieliły się na Małe i Wielkie. I tak, pod nazwą Siewieruski Małe znajdujemy wieś i kolonię składającą się z 16 domów i 95 mieszkańców, a także folwark z trzema domami, w których mieszkało 28 osób. Na obszarze tej wioski powstały wcześniej wsie Wojciechów, Rudniki i Nowy Świat. Natomiast Siewieruski Wielkie posiadały 7 domów z 54 mieszkańcami, folwark, jeden dom z 13 mieszkańcami. Była też pojedyncza osada z 8 osobami. Na jej terenie powstała wcześniej wieś Marianów⁵⁵⁷.

Skarżyn to swoista wiejska aglomeracja, na którą składały się wsie Skarżyn i Skarżynek oraz dwa folwarki Skarżynek i Andrzejów⁵⁵⁸.

Skarżynek⁵⁵⁹ był wsią z folwarkiem w gminie Skarżyn. Folwark miał 2 domostwa, z 46 mieszkańcami. Wieś to obecny Skarżyn, który posiadał w 1827 roku 6 domów i 60 mieszkańców⁵⁶⁰. Świadkiem końca XIX wieku był drewniany dom nr 5, a z pierwszej ćwierci XX wieku pochodzi zagroda nr 18, na terenie której znajdują się drewniane budynki: dom i stodoła⁵⁶¹.

Skarżyno⁵⁶² to wieś i folwark w gminie Skarżyn. Wieś miała 25 domostw, wraz ze Skarżynkiem i kolonią Stanisława posiada 327 mieszkańców. Folwark miał 3 domy i 16 mieszkańców. Dobra Skarżyn składały się w 1888 roku z folwarku Skarżynek i Andrzejów, a były rozłożone na 1408 morgach. Skarżyn posiadał 517 mórg gruntów ornych i ogrodów, łąk - 19, lasu - 314, nieużytki to 21 mórg. Budynków murowanych było 11, a drewnianych 6. Stosował wtedy w uprawie płodozmian na 12 polach.

Folwark Skarżynek posiadał grunty ornych i ogrodów 194 mórg, łąk - 11, nieużytków - 7, budynek murowany - 1, drewnianych - 3.

Folwark Andrzejów miał 6 mórg gruntów ornych i ogrodów, łąk - 4, pastwisk - 7, lasu - 241, nieużytków - 10, w odpadkach - 57 mórg. Były także trzy budynki drewniane⁵⁶³.

Ochotnicza Straż Pożarna powstała w **Skarżynie**⁵⁶⁴ w roku 1928, a jej założycielami byli Ignacy i Stanisław Bałwasowie i Stanisław Smak. W roku następnym zakupiono wóz konny i pierwszą sikawkę ręczną. Pierwszą siedzibę jednostka zorganizowała sobie w zakupionym wiatraku, w którym dolna część służyła za magazyn sprzętu, a górna była wykorzystywana dla celów kulturalnych.

Stanisława – to kolonia, o której wspomniano wyżej, znajdowała się na terenie gminy Skarżyn. Z początku XX wieku pochodzi zespół młynarski; wiatrak koźlak i dom młynarza⁵⁶⁵.

Tokary składały się z dwóch wiosek, stąd jedno nazwano Wielkie, a drugie Małe. Tokary Wielkie w 1827 roku składały się z 16 domów i 193 mieszkańców, którzy posiadali 27 mórg. Folwark po rozkolonizowaniu⁵⁶⁶ miał w roku 1878 zaledwie 310 mórg.

Folwark kościelny (114 mórg), po powstaniu styczniowym został zabrany parafii i przekazany niejakemu Chersońskiemu. Wieś Tokary Małe posiadała 12 domów i 114 mórg. W skład dóbr wchodził jeszcze Gozdów i wsie - Myszkowice i Kolonia Żdźary⁵⁶⁷.

⁵⁵⁶ *Siedliska*, [w:] *SGKP*, t. 10, Warszawa 1889, s. 509.

⁵⁵⁷ *Siewieruski*, [w:] *SGKP*, t. 10, Warszawa 1889, s. 602.

⁵⁵⁸ A. T y c z y n o, *Skarżyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁵⁵⁹ Różne nazwy Skarżynko

⁵⁶⁰ *Skarżynek*, [w:] *SGKP*, t. 10, Warszawa 1889, s. 658.

⁵⁶¹ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 20.

⁵⁶² Różne nazwy Skarzyn, Skarzyno, Skarżyn.

⁵⁶³ A. T y c z y n o, *Skarżyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁵⁶⁴ Opracowanie dziejów OSP Skarżyn. Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 118-123.

⁵⁶⁵ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 20.

⁵⁶⁶ Parcelacja gruntów po powstaniu styczniowym.

W Tokarach murowany dwór⁵⁶⁸ pochodził z 1. połowy XIX wieku i był znacznie skromniejszy niż w innych wioskach. Kolejny budynek, warty uwagi, to murowana oficyna⁵⁶⁹, pochodząca z 2. połowy XIX wieku i murowany dom nr 33, pochodzący z końca XIX wieku⁵⁷⁰.

Jednym z modniejszych stowarzyszeń w czasie międzywojennym był Związek Strzelców, oddział tego stowarzyszenia powstał również i w Tokarach, a jego prezesem był dziedzic Głuchowa Lech Zaborowski⁵⁷¹.

Jednostka OSP w Tokarach⁵⁷² powstała w roku 1915. Wsparcie dla niej okazywali właściciele majątków w Głuchowie i Chocimiu. W latach 20-tych zakupiono beczkowóz i ręczną pompę. Kierownik miejscowej szkoły, Alfons Ślęzak zorganizował w roku 1935 orkiestrę dętą. W latach 30-tych miejscowa społeczność ufundowała jednostce sztandar. Natomiast w roku 1939 oddano do użytku strażnicę im. Józefa Piłsudskiego, która miała służyć celom zarówno organizacyjnym, jak i kulturalnym. Wybuch II wojny światowej spowodował zawieszenie działalności straży.

Wojciechów to kolonia w gminie Kowale Pańskie, w której znajdowały się 24 domy z 213 mieszkańcami. Żyło w niej 34 osadników na 320 morgach i należała do dóbr Siewierszki⁵⁷³. Do zabytków zaliczamy: dom drewniany nr 38, z 1910 roku, dom drewniany nr 28, z roku 1920, dom drewniany nr 42, z 1924 roku, dom drewniany nr 29 z 1926 roku⁵⁷⁴.

W **Żdżarach** w 1827 roku były dwa domy z 27 osobami, natomiast w 2. połowie XIX wieku było już tylko 17 domów, a mieszkańców - 286. Kolonia ta należała do gminy w Tokarach⁵⁷⁵.

3. Gmina w latach: 1945 - 1989

Po zakończeniu II wojny światowej⁵⁷⁶ nowy ustrój widział całą przyszłość w proletariacie, który miał mu wszystko zawdzięczać i być podstawą funkcjonowania nowej władzy komunistycznej. W wyniku działań okupanta zlikwidowano wielką własność ziemską, a dzieła zniszczenia dopełniła reforma rolna⁵⁷⁷ PKWN⁵⁷⁸.

Początkowy okres powojenny, do 1946, związany był ze znaczną migracją z terenu powiatu na ziemie odzyskane. W tym czasie wyjechało 10767 osób, a jednym z powodów opuszczenia miejsca zamieszkania był nadmiar rąk do pracy⁵⁷⁹.

⁵⁶⁷ Tokary, [w:] *SGKP*, t. 12, Warszawa 1892, s. 359n.

⁵⁶⁸ Obecnie budynek szkoły.

⁵⁶⁹ Obecnie biblioteka i ośrodek zdrowia.

⁵⁷⁰ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 20.

⁵⁷¹ A. T y c z y n o, Tokary, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁵⁷² Opracowanie dziejów OSP Tokary. Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 123-127.

⁵⁷³ *Wojciechów*, [w:] *SGKP*, t. 13, Warszawa 1893, s. 739.

⁵⁷⁴ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 20.

⁵⁷⁵ *Żdżary*, [w:] *SGKP*, t. 14, Warszawa 1895, s. 751.

⁵⁷⁶ Oficjalna bezwarunkowa kapitulacja wojsk niemieckich nastąpiła w nocy z 8/9 maja 1945. Faktycznie teren ten w styczniu 1945 roku został oczyszczony z wojsk niemieckich. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 267.

⁵⁷⁷ Do końca roku 1946 zlikwidowano 9,3 tys. majątków o powierzchni 2,1 mln ha i około 1 mln lasów. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 417.

⁵⁷⁸ Manifest PKWN ogłoszono 22.07.1944 roku. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 262.

⁵⁷⁹ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, s. 31.

W Polsce rozpoczęto gospodarkę planową. Pierwszym jej etapem był trzyletni plan odbudowy⁵⁸⁰. Początek tego okresu przebiegał w atmosferze poparcia dla rolnictwa indywidualnego. Wspierano je kredytami i pomocą materialną, głównie ze środków zagranicznych, skierowanych w ramach pomocy zwaną w skrócie UNRA-ą. Odbudowa przebiegała wolno. W 1947 roku rolnictwo nie osiągnęło jeszcze połowy stanu wytwórczego z roku 1937. Mimo tego sytuacja na tyle się poprawiła, że od 1.01.1949 roku zlikwidowano system kartkowy. Niestety, z tym rokiem związana była zmiana nastawienia państwa do rolnictwa⁵⁸¹.

W grudniu 1948 roku na I Kongresie PZPR⁵⁸² przyjęto wytyczne do planu sześcioletniego, obejmującego lata 1950-55, a jednym z jego elementów była kolektywizacja wsi⁵⁸³. Już we wrześniu 1948 roku pojawił się program kolektywizacji wsi, oparty na wzorcach przejętych z ZSRR, choć oficjalnie nie używano rosyjskiego słowa „kołchoz”. W roku 1949 opracowano typowe statuty spółdzielni produkcyjnych, które oparte były na wzorcach rosyjskich. Powołano do życia Państwowe Gospodarstwa Rolne, które miały stać się symbolem dominacji w rolnictwie sektora państwowego nad prywatnym. Według zasad ustalonych przez PPR, we wsi mogła powstać spółdzielnia, gdy chęć jej założenia wyraziło co najmniej pięć osób. Członkom spółdzielni gwarantowano różne przywileje: ulgi w podatkach, ubezpieczenie na starość, opiekę lekarską, a nawet pierwszeństwo w kształceniu dzieci⁵⁸⁴. Chłopi podchodzili do kolektywizacji bardzo niechętnie, a nawet wrogo⁵⁸⁵.

Proces zakładania spółdzielni produkcyjnych w 1951 powierzono aparatowi partyjnemu i urzędowi bezpieczeństwa. Te ostatnie przy pomocy gminnych posterunków Milicji Obywatelskiej „rozkułaczając” polską wieś, dopuszczaly się aktów przemocy, nie wyłączając tortur i aresztów. Rząd też w latach 1951-52 stopniowo przywrócił obowiązkowe dostawy zboża, trzody chlewnej, mleka i ziemniaków. W krótkim czasie stały się one narzędziem kolektywizacji wsi, bowiem ceny za dostarczone produkty były niższe od przeciętnych kosztów produkcji. Za nie wywiązywanie się z obowiązkowych dostaw, „niedbalstwo” podczas akcji siewnej, stosowano powszechnie kary grzywny z zamianą na areszt, czy też osadzenie w obozach pracy.

Oprócz nacisków ekonomicznych stosowano zmasowaną akcję propagandową. Należały do niej wyjazdy agitacyjne studentów i pracowników na wieś. Mimo wielkich nakładów propagandowych i ekonomicznych kolektywizacja nie przyniosła spodziewanych wyników⁵⁸⁶ i dlatego wprowadzono w latach 1951-52 częściową reglamentację zaopatrzenia, a w roku następnym drastyczne podwyżki cen żywności⁵⁸⁷. Spowodowało to ucieczkę

⁵⁸⁰ Plan na lata 1947-1949 zakładał: zwiększenie wytworzenia środków dla rolnictwa; osiągnięcie pełnego stanu zatrudnienia i likwidacji przeludnienia na wsi; przemiany strukturalne związane z reformą rolną i osadnictwem; prace parcelacyjno-osadnicze na Ziemiach Zachodnich; eksport produkcji rolnej; podporządkowanie spółdzielczości państwu; kontrola cen na produkty spożywcze; kolektywizację rolnictwa. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 425-27.

⁵⁸¹ Produkcja roślinna była o 37% niższa, a hodowlana o 46% niższa. Zob. Tamże, s. 429-30.

⁵⁸² Był to Kongres Zjednoczeniowy, w rezultacie którego powstała PZPR, odbywał się w dniach 15-21.12.1948. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 274.

⁵⁸³ Zakładał zwiększenie roli przemysłu ciężkiego i chemicznego. W rolnictwie natomiast wzrost produkcji o około 50%. Uznano też potrzebę powszechnej elektryfikacji wsi, a także konieczność melioracji i pełniejszego wykorzystania zasobów agrotechniki. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 453.

⁵⁸⁴ Kolektywizacja miała objąć przede wszystkim gospodarstwa średnie od 5-20 ha, które zajmowały 68,2% powierzchni użytków rolnych. Zob. Tamże, s. 455.

⁵⁸⁵ Związane to było z przywiązaniem do ziemi, którą wielu chłopów otrzymało po wielowiekowej walce o nią, prowadzonej przez ich dziadków. Niemalży wpływ miała też znajomość radzieckich kołchozów. Zob. Tamże, s. 456.

⁵⁸⁶ Plon z czterech zbóż w roku 1955: w sektorze prywatnym wynosił 14,3q z ha, w spółdzielczym 14,9q z ha. Na 100ha użytków rolnych w gospodarstwach chłopskich przypadały 44 sztuki bydła i 55 sztuk trzody chlewnej, w spółdzielniach zaś 32 i 40. Zob. Tamże, s. 456.

⁵⁸⁷ Tamże, s. 461.

z przeludnionej i biednej wsi, głównie młodych, do miasta. Masowej fali przejścia ludności wiejskiej do miasta towarzyszyły specjalne kampanie prowadzone z inicjatywy „kierowniczej” partii⁵⁸⁸. W roku 1952 wprowadzono też obowiązkowe ubezpieczenie, których wpłacane składki uderzały przede wszystkim w rolników indywidualnych⁵⁸⁹.

Na wsi tworzone i popierano spółdzielczość skupioną w Centrali Rolniczej „Samopomoc Chłopska”. Spółdzielnie w niej skupione zmonopolizowały handel wiejski⁵⁹⁰. Dopiero w roku 1954 produkcja globalna na wsi była większa niż przed wojną⁵⁹¹. Gospodarka polska zdołała w tym czasie odbudować zniszczenia wojenne, ale „budowa podstaw socjalizmu” nie dawała realnych perspektyw dla młodego pokolenia. Zapał młodych był zjawiskiem niekwestionowanym. Młodzi, wyrwani z wiosek i małych miasteczek, śpiewali dla jej aktywu „Wszystko, co w Polsce młode i piękne, idzie pod nasze sztandary”⁵⁹².

Kolejny etap gospodarczy - poprzedziły go wydarzenia, które miały miejsce w czerwcu i październiku 1956 roku⁵⁹³ - nazwano planem pięcioletnim i dotyczył lat 1956-1960. Podstawą miał być szybki wzrost płac i konsumpcji, zwłaszcza dóbr pochodzenia przemysłowego. W rolnictwie zaprzestano kolektywizacji, a 80% istniejących spółdzielni produkcyjnych rozwiązało się⁵⁹⁴. Pozytywne zmiany wynikały przede wszystkim z tego, że rolnikom nie przeszkadzano w ich pracy. Znikła obawa przed siłą kolektywizacją, a chłopów nie nazywano już kułakami. Wzrosła produkcja maszyn i narzędzi rolniczych, a w ramach reanimacji spółdzielczości wzrosła sieć placówek detalicznych prowadzonych przez spółdzielnie spożywców. Zaktywizowała się także spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu na wsi. Ciągłe jednak brakowało artykułów spożywczych i aby temu przeciwdziałać podwyższano ceny, a od 1957 roku wprowadzono „beźmięsne poniedziałki”⁵⁹⁵.

Warto również zauważyć, że pięciolatka ta związana była z rozwojem przemysłu energetycznego, który realizowany miał być też na terenie powiatu tureckiego. W grudniu 1958 roku rząd zatwierdził uchwałę o powstaniu Kopalni Węgla Brunatnego „Adamów”. Prace rozpoczęto w roku następnym, a jednocześnie w roku 1960 zaczęła powstawać elektrownia „Adamów”. Dzięki tym zakładom pracy okoliczna ludność znalazła zatrudnienie. Zmieniała się struktura gospodarcza regionu, z rolniczej na przemysłowo-rolniczą. Zaczęli też przyjeżdżać pracownicy do wyżej wspomnianych zakładów z terenu całej Polski, co również wpłynęło na strukturę ludności⁵⁹⁶.

W marcu 1959 roku III Zjazd PZPR⁵⁹⁷ opowiedział się za dalszym rozwojem spółdzielczości na wsi poprzez zastosowanie specjalnych ulg, bonifikat i pomocy finansowej państwa. W ten sposób rozpoczęto kolejną pięciólatkę: 1961-65. Przedmiotem szczególnej troski partii w tym okresie miały być kółka rolnicze i większa spółdzielczość. W propagandzie nasiliły się ponownie akty walki z gospodarstwami rodzinnymi i dużymi gospodarstwami indywidualnymi powyżej 20 ha. W tym samym roku powołano też Fundusz Rozwoju Rolnictwa. Fundusz miał dysponować środkami, które przede wszystkim miały aktywizować Kółka Rolnicze, które stały się „tylnymi drzwiami” w procesie kolektywizacji polskiej wsi.

⁵⁸⁸ Tamże, s. 462.

⁵⁸⁹ Ubezpieczano budynki od ognia, uprawy od gradobicia i powodzi, a także od nieszczęśliwych wypadków w komunikacji i od odpowiedzialności cywilnej. Zob. Tamże, s. 464.

⁵⁹⁰ Tamże, s. 460.

⁵⁹¹ Przekroczono poziom produkcji z roku 1938. Zob. Tamże, s. 462.

⁵⁹² Tamże, s. 465.

⁵⁹³ W czerwcu tzw. wydarzenia poznańskie związane z krwawo stłumionym strajkiem, a w październiku wydarzenia przede wszystkim w Warszawie, których rezultatem był powrót do władzy Władysława Gomułki. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 282 i 284.

⁵⁹⁴ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 465.

⁵⁹⁵ Tamże, s. 472.

⁵⁹⁶ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, s. 32.

⁵⁹⁷ Obrady odbywały się w dniach 10-19.03.1959. Był to kolejny etap odchodzenia od założeń października 1956. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 286.

Celem tych działań miało być umocnienie zespołowego gospodarowania. Koordynacją rozdziału środków Funduszu Rozwoju Rolnictwa zajmował się powołany do życia Centralny Związek Kółek Rolniczych. Co najmniej 75% funduszy miało być przeznaczonych na inwestycje zespołowe kółek, tj. zakup traktorów i maszyn rolniczych, a pozostałe - 25% na meliorację, budowę zakładów przetwórczych, wytworni materiałów budowlanych itp. Trudności w zakupie maszyn i urządzeń, w utrzymaniu kredytów i materiałów budowlanych powodowały duże zainteresowanie chłopstwa tą formą upaństwowienia rolnictwa. Warunkiem korzystania z Funduszu Rozwoju Rolnictwa było wniesienie przez rolnika pewnej kwoty w formie udziału do Kółka Rolniczego. Na efekty takiej polityki nie trzeba było długo czekać, gdyż już w 1962 roku blisko 70% sołectw miało na swoim terenie kółka, a powyżej 30% rolników było ich członkami. W 1968 roku istniały już w 87% wsiach i zrzeszały 54 % rolników. Jednocześnie podwyższono wymiar kontyngentów wobec gospodarstw indywidualnych. Wprowadzano więc socjalizm na wsi poprzez preferowanie sektora państwowego i spółdzielczego⁵⁹⁸.

Lata 60-te to czas, w którym na opisywanym terenie zaczęto elektryfikować wieś. I tak w roku 1965 elektryczność posiadało już 140 wsi, a w kolejnych latach, do roku 1970, zelektryfikowano jeszcze 106⁵⁹⁹.

Kolejny etap w życiu gospodarczym Polski wyznaczają lata 1966-1970. Okres ten nazwano polityką selektywnego rozwoju. Zauważono bowiem, że państwo nie było w stanie rozwijać wszystkich dziedzin gospodarki, trzeba więc było wybrać niektóre jako ważniejsze. W dziedzinie rolnictwa założono obniżenie tempa rozwoju. Zakładano jednak wysoką dynamikę rozwoju PGR, co potwierdzało tezę o konsekwentnym popieraniu sektora państwowego w rolnictwie⁶⁰⁰. Ponadto, trudne warunki atmosferyczne w roku 1969 spowodowały poważne zmniejszenie produkcji rolnej. Wpłynęło to na znaczny wzrost cen, a w rezultacie do wystąpienia robotników i strajku w stoczni gdańskiej, który rozpoczął się 14.12.1970 roku⁶⁰¹. Wydarzenia te miały tragiczny finał i doprowadziły do upadku ekipy Władysława Gomułki⁶⁰².

W grudniu 1970 roku do władzy dochodzi E. Gierek⁶⁰³, który swoją działalność prowadzi pod hasłem „aby Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatnio”. Kierowanie państwem rozpoczął od pozyskania kredytów w krajach Europy Zachodniej i w oparciu o nie rozpoczął reformę gospodarki⁶⁰⁴.

Pierwsze lata gierkowskiej dekady przyniosły zmiany w polityce rolnej państwa. Partia deklarowała tworzenie lepszych warunków produkcji we wszystkich sektorach gospodarstw rolnych, preferując jednak PGR i spółdzielnie produkcyjne. Uznano jednocześnie, że chłopca należy mocniej związać z państwem, m.in. poprzez system powszechnej kontraktacji produkcji rolniczej. Zniesienie z dniem 1.01.1972 roku obowiązkowych dostaw po zaniżonych cenach stwarzało warunki do poprawy egzystencji gospodarstw rodzinnych, w tym przede wszystkim możliwości ich unowocześniania. Zniesione przepisy dały możliwość powiększenia gospodarstw. Temu celowi służyły wprowadzone dożywotnie renty z tytułu przekazanej państwu ziemi. Nastąpiły pewne zmiany

⁵⁹⁸ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 473-4.

⁵⁹⁹ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, s. 33.

⁶⁰⁰ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 480.

⁶⁰¹ Strajki na wybrzeżu trwały od 14-22.12. 1970, zostały krwawo stłumione. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 294.

⁶⁰² M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza...*, s. 482-483.

⁶⁰³ J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 294.

⁶⁰⁴ Reforma zakładała: zwiększenie produkcji dóbr konsumpcyjnych; wprowadzenie emerytur i rent rolniczych; objęcie bezpłatną opieką zdrowotną chłopów pracujących we własnych gospodarstwach; zniesienie obowiązkowych dostaw na wsi; podjęcie produkcji samochodu marki Fiat 126p. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, s. 443-444.

w strukturze agrarnej gospodarstw indywidualnych. Z jednej strony wzrosła liczba gospodarstw najmniejszych (do 2 ha), kosztem średnich (2-10 ha), z drugiej strony zaś, w związku z preferencjami państwa dla gospodarstw specjalistycznych, zwiększyła się liczba gospodarstw dużych (10-20 ha). Proces ponownej industrializacji kraju powodował szybki odpływ młodzieży ze wsi do miast, pojawiły się więc gospodarstwa bez następców. Ziemia tych gospodarstw trafiała do Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ). W latach 1971-75 do funduszu trafiło ponad 895 tys. ha. Około 288 tys. ha przeszło do gospodarstw chłopskich, pozostałą przydzielono PGR i spółdzielniom produkcyjnym⁶⁰⁵.

Kolejnym elementem związanym z przejmowaniem przez państwo gruntów było powołanie w roku 1973 Spółdzielni Kółek Rolniczych (SKR), które powiązane z urzędami gmin, przejęły część zadań realizowanych dotąd przez gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”. Zajmowały się one głównie mechanizacją upraw rolnych, świadcząc w tym względzie usługi dla rolników. SKR powstały przymusowo i w roku 1975 istniało ich w Polsce 1894. W efekcie znacznie uszczuplona została prywatna własność, co zostało przyjęte przez PZPR jako sukces w uspołecznianiu polskiego rolnictwa. Niezależnie od tego zmniejszył się areał uprawny. Zaczął się pojawiać niedobór zbóż, zwłaszcza na pasze, które początkowo niwelowano importem. Mimo że globalna produkcja w latach 1971-75 wzrosła, to powoli następowało jej załamanie ze względu na nieurodzaj spowodowany warunkami pogodowymi, które nastąpiły w roku 1975⁶⁰⁶.

Niestety, już w roku 1976 zaczął się pojawiać brak żywności i w związku z tym znaczenie wzrosły ceny⁶⁰⁷. Fakt ten pociągnął za sobą falę strajków⁶⁰⁸. Przyczyną upadku systemu gospodarczego była tzw. pułapka kredytowa, gdyż ¼ dochodów z eksportu przeznaczano była na spłatę zadłużenia⁶⁰⁹. W sierpniu 1976 roku⁶¹⁰ wyrazem kryzysu było ponowne (po wielu latach) wprowadzenie kartek na cukier

W polityce rolnej, w okresie 1975-80, w PZPR obowiązywały wcześniej przyjęte kanony, polegające na tworzeniu warunków do funkcjonowania Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR), Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych (RSP) i Spółdzielni Kółek Rolniczych (SKR) oraz indywidualnych gospodarstw specjalistycznych. Dowodem niesłabnącej roli sektora państwowego w rolnictwie był fakt, że blisko 2/3 nakładów na inwestycje produkcyjne kierowano do PGR-ów, Spółdzielni i Kółek Rolniczych, przy czym te ostatnie w latach 1976-80 uzyskały dodatkowy priorytet⁶¹¹. W tym też czasie, głównie na skutek tzw. ustaw socjalnych, zmniejszył się areał uprawiany przez rolników indywidualnych, co prowadziło do malejącej wydajności w produkcji rolnej. Skutkiem tego był zwiększający się import zbóż⁶¹². Wzrosła liczba placówek handlowych należących do organizacji spółdzielczych, rozwijał się też sektor handlu prywatnego⁶¹³.

W roku 1980 kolejki przed sklepami wydłużały się coraz bardziej, powstawały „komitety kolejkowe”, a od 1 lipca wprowadzono podwyżki cen. W sierpniu zaczęły się

⁶⁰⁵ Tamże, s. 495.

⁶⁰⁶ Powodem takiej sytuacji były olbrzymie nakłady na sektor państwowy i spółdzielczy, które wspierano m. in. importowaną paszą, a mimo tych nakładów sektory te nie wykazywały się efektywnością gospodarowania. Zob. Tamże, s. 496-497.

⁶⁰⁷ Tamże, s. 443-444.

⁶⁰⁸ Zamieszki odbyły się w dniu 25.06.1976. Odbyły się przede wszystkim w Radomiu i Ursusie, zostały stłumione przez siły porządkowe. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 298.

⁶⁰⁹ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, s. 501.

⁶¹⁰ Tamże, s. 502.

⁶¹¹ W roku 1980 w przeliczeniu na 1ha użytku rolnego w spółdzielniach produkcyjnych na inwestycje przeznaczono 15,1tys. zł, w PGR - 8,4tys. zł, a w indywidualnych zaledwie 2,4tys. zł. Zob. Tamże, s. 506.

⁶¹² Ustawy socjalne, czyli przekazywanie gospodarstw w zamian za rentę do państwowego funduszu ziemi. Zob. Tamże, s. 507.

⁶¹³ Tamże, s. 511.

strajki na Wybrzeżu, stopniowo obejmujące cały kraj. W Polsce zostaje zarejestrowany NSZZ „Solidarność”⁶¹⁴. Duch wolności pojawił się również i w środowiskach wiejskich, powstał NSZZ RI „Solidarność”⁶¹⁵. Władze państwowe, mimo zapowiadanych reform, nie przedstawiły odpowiedniego programu, który dawałby na to nadzieję. Wymyślono w końcu stan wojenny, który ogłoszono w dniu 13.12.1981 roku⁶¹⁶, zapowiadając w dalszej kolejności reformy⁶¹⁷.

Jedną z korzystniejszych regulacji prawnych była zgoda, aby rolnicy indywidualnie przejmowali grunty z PFZ. Bardzo szybko okazało się, że 79% tego zasobu zostało przejęte przez mieszkańców wsi- rolników⁶¹⁸. Wieś odczuwała dotkliwie brak nawozów sztucznych do produkcji roślinnej i pasz do produkcji zwierzęcej, co powodowało, że rolnictwo nie mogło nabrać odpowiedniego rozpędu⁶¹⁹.

Po 1981 roku rozszerzono system kartkowego zaopatrzenia. Kolejne rządy podejmowały działania dla polepszenia sytuacji gospodarczej, jednak niewielkie odnosiło to skutki⁶²⁰. Dopiero ustawa z dnia 20.07.1983 roku zagwarantowała trwałość prywatnych gospodarstw chłopskich⁶²¹.

W dniu 6.02.1989 roku rozpoczęły się rozmowy przy okrągłym stole, które doprowadziły w dniu 4.06.1989 roku do pierwszych, częściowo wolnych, wyborów w powojennej Polsce⁶²². Nastąpił koniec PRL-u i gospodarki nakazowo-rozdzielczej, a rozpoczęto wprowadzanie gospodarki rynkowej i wielopartyjnego systemu politycznego⁶²³. We wrześniu 1989 roku opublikowano program gospodarczy rządu solidarnościowego, zwany planem Balcerowicza⁶²⁴.

Za koniec epoki komunizmu przyjmuje się więc rok 1989, kiedy to odbyły się wybory parlamentarne i wprowadzono organy władzy ustawodawczej - sejm i senat, głową państwa został prezydent, a władzą wykonawczą był rząd.

W roku 1989 wprowadzono urynkowienie rolnictwa, które polegało na liberalizacji cen detalicznych i marż żywności, jednak bez koniecznych posunięć demonopolizacyjnych w dziedzinie zaopatrzenia i obrotu produkcji w tej dziedzinie gospodarki. Jednym ze skutków tej sytuacji była hiperinflacja⁶²⁵.

⁶¹⁴ W dniach 30.08.-3.09.1980, rząd podpisuje tzw. porozumienia sierpniowe w Szczecinie, Gdańsku i Jastrzębiu. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, Wrocław 2003, s. 300. Głównymi organizatorami związku na terenie Turku byli Andrzej Lichodziejewski, pracownik szpitala i Jerzy Żurawiecki, z zawodu socjolog. Po wprowadzeniu stanu wojennego 8 działaczy NSZZ „Solidarność” było internowanych. Zob. A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, s. 36.

⁶¹⁵ Kontynuatorem działań NSZZ RI „Solidarność”, choć w trochę innym zakresie, było Krajowe Stowarzyszenie Sołtysów, zarejestrowane w roku 1994. Zob. P. G o ł d y n, *Rzeczpospolita sołecka*, Konin 2009.

⁶¹⁶ Wprowadzenie stanu wojennego - 13.12.1981; zawieszenie - 31.12.1982; zniesienie - 22.07.1983; okrągły stół - 1989; z dniem 31.12.1990 roku przestała istnieć Polska Rzeczpospolita Ludowa. Zob. M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, s. 445-447.

⁶¹⁷ Tamże, s. 515.

⁶¹⁸ Tamże, s. 518.

⁶¹⁹ Tamże, s. 519.

⁶²⁰ System objął: mięso i jego przetwory, masło i przetwory zbożowe, tłuszcze, mleko, benzynę, podstawowe środki czystości oraz papierosy i alkohol. Zob. Tamże, s. 522.

⁶²¹ Tamże, s. 436.

⁶²² Obrady okrągłego stołu trwały od 6.02.-5.04.1989 roku, a wybory odbywały się w dwóch turach - 4 i 18 czerwca. Zob. J. K o n i k, D. S k o r u p a, W. S i e n k i e w i c z, *Tablice historyczne*, s. 308.

⁶²³ M. K r a j e w s k i, *Historia gospodarcza Polski do 1989 roku*, s. 529.

⁶²⁴ Zakładał on: uwolnienie cen, aż do wystąpienia tzw. inflacji korekcyjnej; wprowadzenie wymienności złotego i podniesienie jego kursu; wprowadzenie zaporowego podatku od wynagrodzenia zwanego popiwkiem; podjęcie polityki twardego pieniądza, wyrażającego się w drogim kredycie, realnej stopie oszczędności; ograniczenie wydatków budżetowych i jednocześnie wzrost dochodów budżetowych państwa. Zob. Tamże, s. 530.

⁶²⁵ Tamże, s. 528.

Rok 1990 wyznaczał początek nowego systemu gospodarczego w Polsce. Operację transformacji gospodarki w kapitalistyczną, wolnorynkową podzielono na dwa etapy: pierwszy – krótki, w granicach kilku miesięcy, miał doprowadzić do stabilizacji i drugi – obliczony na kilka lat, miał na celu przeprowadzenie transformacji systemowej i rzeczowej⁶²⁶.

Oprócz wyżej wspomnianych spraw ogólnopństwowych, którymi żyli również i mieszkańcy naszej gminy, pojawiły się te mniej istotne w skali całego kraju, ale ważne w życiu lokalnym. Na początku lat 70-tych wybudowano stacje uzdatniania wody wraz z siecią wodociągową w Tokarach Pierwszych. W latach 80-tych w naszej gminie wybudowano hydroformie w Marcjanowie i Kowalach Pańskich - Kolonia oraz położono główne linie sieci wodociągowej wraz z przyłączami we wsiach: Głuchów, Milejów, Okręglica, Chocim, Marianów Wieś, Marcinów, Wojciechów, Skarżyn, Kawęczyn, Kowale Pańskie Wieś, Kowale Pańskie – Kolonia, Siedliska, Stanisława, Ciemięń, Leśnictwo, Nowy Świat, Tokary Drugie. Położono również nawierzchnię asfaltową na drogach Tokary-Milejów, Wojciechów-Nowy Świat oraz część Będziechowa i Borku Głuchowskiego.

Jednym z ważniejszych wydarzeń jednoczących cały **Będziechów** była niewątpliwie działalność Ochotniczej Straży Pożarnej. W dniu 10.10.1965 roku na zebraniu inauguracyjnym powołano do istnienia jednostkę OSP⁶²⁷. Jej inicjatorem i założycielem był Roman Kęska – przewodniczący Gromadzkiej Rady Narodowej w Tokarach. Pierwszym prezesem był Józef Dzikowski, a naczelnikiem, Ireneusz Kalinowski. W ciągu kolejnych lat pozyskiwano sprzęt gaśniczy, a w roku 1973 oddano do użytku strażnicę OSP, którą w ciągu kolejnych lat rozbudowywano i modernizowano. Jednostka w roku 1995 zyskała pojazd bojowy marki Nysa, a od 2002 roku posiada pojazd marki Żuk. W dniu 15.05.2005 roku, w 40-tą rocznicę istnienia, społeczeństwo wsi i sponsorzy ufundowali strażakom sztandar. Aktualnie jednostka posiada samochód bojowy marki Lublin II.

Inną ważną sprawą dla tej społeczności była szkoła podstawowa, która prowadziła zajęcia w klasach I-IV, a następnie 0-IV. Po wojnie uczyli w niej małżonkowie Mistejko, a następnie Stanisława i Jan Walczyńscy. Po nich opiekę nad szkołą przejęli państwo Janina i Czesław Balcerczykowie. Na skutek zwiększającej się liczby dzieci postanowiono zbudować oddzielny dom dla nauczycieli, dotąd mieszkających w budynku szkolnym, a ich mieszkania zagospodarować na kolejne klasy lekcyjne. Zamierzenie to zostało spełnione w roku 1965⁶²⁸. Szkoła funkcjonowała do końca roku szkolnego 1995/1996.

Po zakończeniu wojny **Chocim** podzielił losy innych dworów, majątek upaństwowiono, a resztówkę przekazano do Państwowego Funduszu Ziemi. We dworze zamieszkali pracownicy zlikwidowanego majątku. Bardzo szybko rozpoczął się proces dewastacji. Jeszcze w latach 40-tych rozebrano na materiał budowlany większość budynków gospodarczych. Wycięto sad okalający teren i północną alejkę graniczną parku. Na gruntach należących niegdyś do dworu, w rejonie Olesina, po 1945 powstała wieś Chocim. Często zmieniali się administratorzy i użytkownicy dworu, popadającego stopniowo w ruinę. W najgorszym stanie znajdowało się skrzydło zachodnie, w końcu XX wieku dożywające swych dni⁶²⁹. Ostatnim właścicielem Chocimia był Henryk Iwańczyk.

W roku 1968 zespół dworsko-parkowy przechodzi w użytkowanie Koła Rolniczego w Głuchowie, a w roku 1979 przekazany zostaje Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej w Skarżynie⁶³⁰.

⁶²⁶ Tamże, s. 533.

⁶²⁷ Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 99-101.

⁶²⁸ Szkoła powstała w roku 1905, na działce ofiarowanej przez Stanisława Heresztyna. Zob. J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy Kawęczyn na przestrzeni wieków*, Kawęczyn- Sompolno 1993, s. 28.

⁶²⁹ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 92.

⁶³⁰ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, s. 29.

Transformacja ustrojowa otworzyła w przypadku Chocimia drogę do sprzedaży zespołu dworskiego, co nastąpiło w 1992 roku. W latach 90-tych prywatny nabywca przeprowadził kompleksowy remont, rozbierając część zachodnią, na miejscu której powstał taras, dwór zyskał wówczas od południa współczesną, udaną elewację nawiązującą do przeszłości. Położono nowe tynki i dach, zabezpieczono wnętrze budowli przed dalszym zniszczeniem. W ten sposób zabytkowy budynek został uratowany przed zagładą, która w tym samym czasie dokonała się w okolicznych majątkach. Niemniej jednak rozpoczęty remont nigdy nie został doprowadzony do końca⁶³¹.

Już w XXI wieku, w roku 2005, Chocim zmieniał właścicieli, a od kilku lat jest własnością mieszkanki Turku. W dawnym magazynie gorzelni – jedynej zachowanej z folwarku budowli – znajduje się obecnie mieszkanie dla administrujących dworem pracowników. Na miejscu dawnego folwarku powstały stawy rybne- odrodziła się długa, jeszcze XIX wieczna tradycja. Dwór, ocalony od zniszczenia, czeka jeszcze na przywrócenie funkcji mieszkalnych i reprezentacyjnych. Rozległy park ze stawami, pełen pomników przyrody – jak wspaniały dąb na skraju północnej polany, czy głaz narzutowy na zachód od dworu – pozostaje nadal przestrzenią dziewiczą, wymagającą jeszcze kompleksowych działań. W miejscu skrzyżowania szlaków, przy zachodniej granicy założenia, o przeszłości przypomina tylko kapliczka św. Wawrzyńca⁶³².

Głuchów – po rozebraniu na części majątku resztówka wraz z dworem weszła w posiadanie mieszkańców wsi i dawnych pracowników dziedzica. W czasach PRL-u dawny obraz Głuchowa zaczął się zacierać. Na materiał budowlany rozebrano budynki gospodarcze, stawy rybne wyschły. Dwór Zaborowskich jeszcze w latach 60-tych służył jako miejsce zabaw i majówek. Podzielony między wielu właścicieli teren założenia dworskiego przeistoczył się powoli w użytki rolne. Całkowicie wycięto park, na którego terenie znalazły się łąki i pola uprawne. Na miejscu dawnej zabudowy wyrosły domy mieszkalne. Dwór spłonął, a pozostałe ruiny, ceglane rumowisko, w którym poniewierały się szczątki dawnego wyposażenia i detalu architektonicznego, topniały z roku na rok. W roku 2007 tam, gdzie niegdyś stała siedziba Zaborowskich, można było napotkać już tylko wystające z ziemi cegły⁶³³.

O dawnej świetności Głuchowa mogą świadczyć pozostałe z zespołu dworskiego: murowany spichrz z 2. połowy XIX wieku⁶³⁴, obora murowana z tego samego czasu, murowana oficyna z przełomu wieków XIX i XX⁶³⁵, a także dom nr 3, z tego samego okresu⁶³⁶.

Myśl o zorganizowaniu OSP w Głuchowie⁶³⁷ pojawiła się w roku 1946, choć jej zarejestrowanie nastąpiło dopiero w roku 1948. Organizatorem jednostki był Jan Gromadziński, pierwszym prezesem był Antoni Koziarek, a naczelnikiem - Ignacy Pietrzak. W roku 1960 oddano do użytku remizę, która pozwoliła straży na rozpoczęcie działalności kulturalnej, między innymi działał tu amatorski zespół teatralny. Obiekt ten modernizowano i ostatecznie ukończono prace w 1988 roku. W listopadzie roku 1991 OSP w Głuchowie zakupiła wóz bojowy marki Żuk. W roku 1994 jednostka zyskała sztandar ufundowany przez mieszkańców wsi. Po kolejnych kilku latach, w 1997 roku strażacy otrzymali wóz bojowy marki Star. Bardzo dobre rezultaty przyniosło szkolenie bojowe, gdyż OSP z Głuchowa od lat zajmuje czołowe miejsca na zawodach strażackich zarówno krajowych, jak

⁶³¹ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 93.

⁶³² Tamże.

⁶³³ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 310.

⁶³⁴ W budynku tym od 1951 roku mieści się kościół parafialny.

⁶³⁵ Przez wiele lat w tym budynku mieściła się plebania.

⁶³⁶ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, s. 17.

⁶³⁷ Opracowanie dziejów OSP Głuchów. Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 101-104.

i międzynarodowych. Funkcję prezesa pełni Krzysztof Kwińciak, a naczelnika - Adrian Kwińciak.

Gozdów – po przejściu w roku 1945 i rozparcelowaniu majątku w dworze urządzono szkołę podstawową, działającą tu do roku 1987. W tym czasie przekształcono wnętrze, a w ramach prowizorycznych remontów oszpecono też główną elewację wymieniając balustradę balkonu i zatynkując część boniowaną. Rozebrano zabudowania gospodarcze, wycięto też część starych drzew parkowych, a ogród zostawiono swojemu losowi. W 1991 blisko czterohektarowy teren „resztówki” znalazł się w posiadaniu gminy Kawęczyn, do której zgłosiły się spadkobierczynie Marii Młodeckiej. Jednakże zamiast trafić do rąk potomków dawnych właścicieli Gozdów w grudniu roku 1993 stał się własnością inwestora z gminy Żelazków, który nie dopełnił zawartego w umowie warunku kupna, czyli wyremontowania dworu i przywrócenia parku do dawnej świetności, choć udało się rozpocząć prace zabezpieczające drzewostan. Budowla jednak bardzo szybko zmieniła się w ruinę. Dwór od 2006r. jest własnością Ewy i Andrzeja Oplątków, którzy rozpoczęli odrestaurowywanie zabytkowego dworku⁶³⁸.

Kawęczyn – po zakończeniu wojny, przez dwa lata, w opuszczonym dworze mieszkała rodzina byłego ogrodnika, Jana Zajaca. Dawny majątek szlachecki, okrojony przez międzywojenne parcelacje, został ostatecznie zlikwidowany i przekształcony w Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska”⁶³⁹. W 1947 roku w dworku umieszczono szkołę podstawową, która działała 48 lat. W owym czasie dawna forma całego zespołu zaczęła się zacierać⁶⁴⁰.

W latach pięćdziesiątych rozebrano część zabudowań należących niegdyś do folwarku. Reprezentacyjny podjazd przed dworem zastąpiło boisko szkolne, zniknęły partery ogrodowe po wschodniej stronie, a przylegające od północy i zachodu warzywniak i sady zostały zamienione na grunty orne, a z czasem i w części zabudowane. Parcelacja otoczenia okrojonego parku negatywnie wpłynęła na jego stan. Od strony południowej, przy głównej drodze wioski, wyrósł kompleks nowej zabudowy, a sąsiedztwo składowiska nawozów uszkodziło cenne aleje grabowo-lipowe⁶⁴¹.

Nie obyło się bez przekształceń i w ogrodzie. Fatalną była decyzja lokalizacji betonowej muszli koncertowej, z kręgiem tanecznym, na głównej osi całego układu. Niemniej park nadal wykorzystywano – często odbywały się tutaj zabawy i dożynki. Choć na początku lat 80-tych geometryczny układ był jeszcze czytelny, to już wówczas autorzy dokumentacji konserwatorskiej podkreślali zły stan tej zabytkowej przestrzeni i konieczność podjęcia działań ratowniczych⁶⁴².

Po wojnie powstała biblioteka, której kierownikiem była pani Jasnowska, jednak już w roku 1958 jej księgozbiór trafił do biblioteki w Tokarach. W roku 1973 powstała Gmina Kawęczyn i mimo że początkowo jej siedziba była w Kowalach Pańskich, to jednak w roku 1976 przeniesiona została ostatecznie do Kawęczyna, a to spowodowało systematyczny rozwój miejscowości⁶⁴³. Tu zaczęły pojawiać się instytucje, które do swojego funkcjonowania potrzebowały bliskości władz lokalnych. To za sobą pociągnęło budownictwo gospodarcze i mieszkaniowe. Niewątpliwie więc przeniesienie siedziby gminy przyczyniło się do znacznego rozwoju Kawęczyna.

Po przemianach ustrojowych początkowo sytuacja dworu w Kawęczynie nie zmieniła się, pozostał on własnością gminy, dopiero w 1995 roku wyprowadziła się stąd szkoła.

⁶³⁸ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 160.

⁶³⁹ A. T y c z y n o, *Kawęczyn*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁶⁴⁰ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 172.

⁶⁴¹ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, s. 59.

⁶⁴² M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, t. 2, cz. 1, s. 172.

⁶⁴³ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, s. 59.

Istniała koncepcja adaptacji zabytku na siedzibę Gminnego Ośrodka Kultury, jednak z braku funduszy i konieczności innych inwestycji, upadła⁶⁴⁴. Ostatecznie samorząd sprzedał zespół dworski osobom prywatnym. Obecnie jest on w gestii dwóch właścicieli⁶⁴⁵. Dwór jednak - przez 14 lat nieużytkowania - przedstawia stan daleko posuniętej ruiny, ze splekanymi murami, odpadającym tynkiem, zniszczonym stropem, zawilgoceniem⁶⁴⁶.

Założenie jednostki OSP w Kawęczynie⁶⁴⁷ miało miejsce w roku 1958. Jej pierwszym prezesem był Jan Zajac, a naczelnikiem - Edward Kostrzewski. W roku następnym zakupiono pierwszy sprzęt gaśniczy, który systematycznie uzupełniano. W roku 1987 dokonano otwarcia remizy w Kawęczynie, a jednocześnie uzyskano też, wtedy pierwszy, wóz bojowy marki Żuk. Kolejnym był, w roku 1991, wóz marki Jelcz, a później następne. W roku 1998 jednostka dzięki staraniom mieszkańców Kawęczyna, Dzierzbinek, Młodzianowa, Nowego Świata, Wojciechowa oraz innych darczyńców, otrzymała sztandar. Obecnie prezesem jest Wojciech Dytwiński, a naczelnikiem - Krzysztof Dytwiński.

Kowale Pańskie – wcześniej wspomniałem, że wyzwolenie tej miejscowości przez wojska rosyjskie było niemniej tragiczne niż sama II wojna światowa, spalono wówczas modrzewiowy dwór z połowy XVIII wieku. Majątek Kowale, z racji swych niewielkich rozmiarów, nie podlegał reformie rolnej (według zaleceń z roku 1944). Dodatkowym „atutem” ,który chronił przed reformą rolną, był fakt zniszczenia samego dworu.

Dawni właściciele – rodzina Skowrońskich - przez jakiś czas mieszkali na terenie swej dawnej siedziby, przystosowując do celów mieszkalnych kurnik. Ten stan rzeczy utrzymywał się do lat 50-tych, gdy - w atmosferze stalinowskiego terroru - ostatecznie pozostałości dóbr sprzedano na działki budowlane. Na miejscu zabudowy folwarcznej powstała między innymi remiza strażacka i hotel. Po rozebraniu ruin dworu, w dawnym ogrodzie, wyrósł pawilon mieszczący placówkę zdrowia, częściowemu zabudowaniu uległy sady. Smutnym świadectwem przeszłości był, do dziś stojący, samotny słupek dawnej bramy wjazdowej do dworu. Obok pozostało jeszcze kilka drzew⁶⁴⁸.

Po zakończeniu II wojny światowej rozpoczęła swoją działalność również szkoła w Kowalach Pańskich, jej kierownikiem w latach 1945-1960 był Mikołaj Bułaszenko. W szkole zajęcia prowadzili również: Maria Świątczak, Józefa Kloczkowska, p. Stępień, p. Krygier. Kolejnymi kierownikami, a później dyrektorami byli: Maria Świątczak, Józef Kolenda i Eugeniusz Małolepszy. Za jego dyrekcji powstała myśl rozbudowy szkoły, gdyż budynek powstały tuż przed II wojną był już za mały.

Od 1991 roku dyrektorem szkoły była Halina Kurzawa. Szkoła miała punkt filialny w Młodzianowie, ale w roku 1991 został on zlikwidowany z powodu małej liczby dzieci⁶⁴⁹.

Po wojnie druhowie z OSP rozpoczęli systematyczną pracę szkoleniową i organizacyjną, której jednym z elementów było wybudowanie nowej remizy. Powstała ona w 1967 roku. Ochotnicza Straż Pożarna otrzymała w roku 1970 sztandar, który ufundowali mieszkańcy wsi. Jednostka posiadała kolejno kilka wozów bojowych, a obecnie posługuje się samochodem marki Star-Man. Od 1997 roku jednostka znajduje się w Krajowym Systemie Ratowniczo-Gaśniczym. W roku 2006 naczelnikiem OSP w Kowalach Pańskich został January Mikołajczyk, a w roku następnym jednostka otrzymała nowy sztandar⁶⁵⁰.

⁶⁴⁴ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 172.

⁶⁴⁵ Tamże, s. 173.

⁶⁴⁶ Tamże.

⁶⁴⁷ Opracowanie dziejów OSP Kawęczyn. Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, Turek 2009, s. 105-107.

⁶⁴⁸ M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta i powiatu tureckiego*, s. 377.

⁶⁴⁹ Szkoła powstała jeszcze w XIX wieku, kiedy powstała gmina. Wielkim nakładem sił miejscowej ludności, na krótko przed wybuchem II wojny światowej, został oddany nowy budynek szkolny J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy...*, s. 29.

⁶⁵⁰ Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 107-110.

W miejscowości tej w roku 1946 została zarejestrowana biblioteka, choć praktycznie zaczęła działać dopiero w roku 1947⁶⁵¹. Funkcjonuje ona do czasów obecnych. Wcześniej mieściła się w budynku Komendy Policji, a od 2007 na parterze miejscowego budynku ośrodka zdrowia.

Początki powojennej służby zdrowia w Kowalach Pańskich sięgają roku 1956, gdy w budynku gromadzkiej rady narodowej powstał punkt felczerski. Później został przeniesiony do budynku straży pożarnej, w którym funkcjonował do roku 1973. W okresie tym o zdrowie miejscowej ludności dbał felczer, Telesfor Paczkowski. W roku 1974 wybudowano nowy gmach dla służby zdrowia. Kierownikiem ośrodka był lekarz, Franciszek Skrzywanek do 1998r.⁶⁵². Od 1999r. Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej (NZOZ) prowadzi Państwo Wioletta i Janusz Bogaccy, a stomatologiem jest Pani Jadwiga Kiesner-Porada.

Kowale Pańskie mogą poszczycić się również przedszkolem. Oddano je do użytku w roku 1974, w marcu tego roku trafili do placówki pierwsi wychowankowie. Początkowo był to jeden oddział dla wszystkich dzieci. W roku szkolnym 1977/1978 wyodrębniono drugą grupę dla dzieci 6-letnich. Pierwszym dyrektorem placówki była Bernadeta Bloch, która funkcję tę pełniła do 1997 roku. W tym też roku została wyremontowana zachodnia strona przedszkola, a po wakacjach nowym dyrektorem została Dorota Młynarska, która pełni tę funkcję do czasów obecnych⁶⁵³.

Początki OSP w **Marianowie**⁶⁵⁴ sięgają roku 1947, kiedy to odbyło się zebranie założycielskie, pierwszym prezesem wybrano Józefa Tomczyka, a naczelnikiem - Mariana Skotowskiego. Remizę oddano do użytku w roku 1974, później ją jeszcze powiększono. Jednostka też wzbogacała się o kolejne sprzęty gaśnicze, a w roku 1992 otrzymała pierwszy wóz bojowy marki Żuk.

Po zakończeniu wojny jednostka OSP w **Milejowie** podjęła trud działań organizacyjnych, który doprowadził druhów do stanu zorganizowania sprzed II wojny światowej. Pierwszy wóz bojowy jednostka otrzymała w roku 1952, a w trzy lata później zastąpiono go kolejnym, by wreszcie w początkach lat 60-tych mieć pojazd marki Star-21, który pełnił służbę do roku 1975. Obecnie OSP korzysta z pojazdu marki Magirus-Deutz.

W roku 1991 podjęto uchwałę o budowie nowej remizy OSP, a prace przy niej trwały sześć lat. W roku 2003 jednostka otrzymała nowy sztandar, który był repliką pierwszego sztandaru, z roku 1937, a ufundował go ks. kan. Jan Matusiak.

Na czele zarządu jednostki w latach 1991-2007 stał prezes Jan Nowak, a po nim funkcję tę przejął Włodzimierz Filipczak - wiceprezesa to ks. Antoni Janicki i Jarosław Król, naczelnikiem jest Paweł Nowak⁶⁵⁵.

Po II wojnie OSP w **Skarżynie** zorganizowała się w roku 1946 roku. Jednym z podstawowych zadań, jakie sobie postawiła, była budowa nowej remizy, którą oddano do użytku w roku 1957. Pierwszy samochód bojowy otrzymała w roku 1973 i był to Star 20. Po pięciu latach OSP otrzymała sztandar z fundacji organizacji społecznych i własnych składek. W początkach lat 80-tych podjęto starania, aby wybudować nową remizę. Do użytku oddano ją w roku 1984, z kolei w 1986r. jednostka otrzymała samochód bojowy marki Star⁶⁵⁶.

⁶⁵¹ Według karty rejestracji biblioteki założona została 12.10.1946 roku, natomiast najstarsze dowody wpływu książek i zapisy w księdze inwentarzowej pochodzą z roku 1947. Kierownikami bibliotek byli w latach 1947-51 – Maria Hejto; 1951 – Ryszard Śliwiński, Genowefa Mikołajczyk; 1959-1994 – Teresa Gaik.; 1994-2003 – Halina Kustos; od 2003 – Elżbieta Kalinowska; Zob. AGK, *Informacja o funkcjonowaniu bibliotek publicznych na terenie gminy w Kawęczynie*, s. 1.

⁶⁵² J. Czyżewski, *Obszar gminy...*, s. 38.

⁶⁵³ AGK, *Informacja o funkcjonowaniu przedszkola w Kowalach Pańskich*, s. 1.

⁶⁵⁴ Opracowanie dziejów OSP w Marianowie. Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 110-112.

⁶⁵⁵ Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 113-118.

⁶⁵⁶ Zob. Tamże, s. 118-123.

W czasach powojennych powstała też i funkcjonowała biblioteka, choć nie zachowały się dane, kto ją prowadził. **Tokary** – po wojnie reaktywowano gminę w Tokarach. Przetrwiała ona do 1972 roku, kiedy to ówczesne władze wprowadziły dwuszczeblowy podział administracji kraju. Wówczas zlikwidowano już istniejącą gminę i włączono ją, wraz z częścią gminy Kowale Pańskie, do nowo powstałej gminy Kawęczyn⁶⁵⁷.

OSP w Tokarach działalność wznowiła w roku 1946. W roku 1955 rozbudowano remizę, którą później jeszcze powiększono w latach 70-tych i 90-tych. W roku 1959 jednostka otrzymała pierwszy samochód strażacki, a kolejny wóz bojowy - marki Star 244 i inny sprzęt pożarniczy - otrzymano w roku 1982. Później zakupiono jeszcze wóz marki Żuk i Ford Transit, który służył do przewozu strażaków⁶⁵⁸.

W Tokarach szkoła istniała⁶⁵⁹ od niepamiętnych czasów. Po zakończeniu II wojny światowej wrócił do szkoły jej przedwojenny kierownik, Alfons Ślęzak i wraz z żoną podjął się organizacji zajęć. Od połowy lat osiemdziesiątych szkoła funkcjonowała w dwóch budynkach. W okresie powojennym kierownikami i dyrektorami szkoły byli: Stefan Nitecki, Tadeusz Zielonka, Jan Osiewała, Jadwiga Piekarska, Ewa Łączna, Karolina Kurc, Krzysztof Kolenda⁶⁶⁰. A obecnie od 2003r. funkcję tę pełni Ewa Wojtczak.

12. Szkoła im. Jana Pawła II w Tokarach Pierwszych

Źródło: Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie

Biblioteka w Tokarach powstała w roku 1958, najprawdopodobniej podstawowym jej księgozbiorem były pozycje przejęte z biblioteki w Kawęczynie. Obecnie biblioteka ta mieści

⁶⁵⁷ A. T y c z y n o, *Tokary*, [w:] *Materiały...*, stowarzyszenie-kmieciak.blog.onet.pl

⁶⁵⁸ Zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 123-127.

⁶⁵⁹ Szkoła była najprawdopodobniej była w Tokarach od czasów szkoły parafialnej o której wiadomo, że istniała już w roku 1521. najprawdopodobniej w XIX wieku została przejęta przez gminę i tak funkcjonuje, Az do dnia dzisiejszego.

⁶⁶⁰ J. Czyżewski, *Obszar gminy...*, s. 29-30.

się na poddaszu budynku ośrodka zdrowia i jest filią Biblioteki Publicznej Gminy Kawęczyn⁶⁶¹.

Początki służby zdrowia po II wojnie sięgają roku 1950. Przez 10 lat pracował tu felczer, Józef Łańduch. Po nim kolejni felczerzy, a następnie już lekarze: Świszcz, Tadeusz Kwiatkowski, Stefan Kubicki, Franciszek Skrzywanek, Władysław Mikulski i Mikulska Gabriela (stomatolog), Antoni Szałek, Bogusław Mikowski i Józef Kuliś. Obecnie od 1986r. kierownikiem ośrodka zdrowia jest lek. Jarosław Król. Ośrodek mieści się w dawnym budynku Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Tokarach, który w roku 1981 poddany został kapitalnemu remontowi⁶⁶².

W okresie powojennym, w roku 1947, gdy w kraju leczono rany zadane przez wojnę, w **Żdżarach**⁶⁶³ zebrała się grupa mieszkańców, która powołała do istnienia jednostkę OSP. Pierwszym jej prezesem był Kazimierz Zduniak (w latach 1947-1996), a naczelnikiem - Jan Szczegiecki. Pierwszy sprzęt pożarniczy był w roku 1949, jednak dopiero w roku 1955 wybudowano garaż, w którym go przechowywano. Po siedmiu latach do istniejącego budynku dobudowano salę taneczną, a w roku 1963 dokupiono brakujący sprzęt. W roku 1989 przekazano do użytku nową strażnicę, a w trzy lata później jednostka otrzymała pierwszy wóz bojowy marki Żuk. W roku 2007 wręczono OSP Żdżary sztandar - symbol jednostki. W roku 2009 stan sprzętu gaśniczego wzbogacił się o wóz bojowy marki Renault.

Na tym terenie w budynku Dworu w Gozdowie funkcjonowała również Szkoła Podstawowa w Żdżarach, którą powołano do istnienia w 1945r. o sześciu oddziałach. Naukę w klasie VII dzieci kontynuowały w SP w Tokarach. W roku 1956 utworzono na miejscu również klasę siódmą. W 1961r. został wprowadzony system ośmioklasowy. Taka organizacja szkoły trwała do roku 1977, kiedy to uczniowie klas IV-VIII zaczęli uczęszczać do Tokar, a szkoła staje się filią Szkoły Podstawowej w Tokarach. W roku 1984 zostały przeniesione również klasy I-III. Do 1987 roku funkcjonował tam jeszcze oddział „0”. W tym to właśnie roku szkołę zlikwidowano. Przełożonymi po II wojnie byli: Kazimiera Stasińska, Jan Olek, Bogdan Jarych, Stanisław Kujawiński, Andrzej Adamczewski i Gertruda Szajrych (już jako kierownik filii)⁶⁶⁴.

⁶⁶¹ Kierownikami biblioteki w Tokarach byli w latach: 1958-1960 – Roman Kęska; 1960 – Jan Sieradzan; 1961 – Zofia Szablowska; 1965 – Zofia Kęska; 1965-1993- Halina Kustosz; 1993 - 2003 Elżbieta Kornacka (Kalinowska); 2003-2006 Katarzyna Olek; 2006-2008 – Anna Duczmańska; 2008 - Aleksandra Antczak. Zob. AGK, *Informacja o funkcjonowaniu bibliotek publicznych na terenie gminy w Kawęczynie*, s. 1-2.

⁶⁶² J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy...*, s. 38-39.

⁶⁶³ Opracowanie dziejów OSP Żdżary, zob. B. S t a c h o w i a k, *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych Powiatu Tureckiego*, s. 127-130.

⁶⁶⁴ J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy...*, s. 30.

Rozdział III

Parafie na terenie gminy

1. Organizacja Kościoła w Polsce

Za czas powstania chrześcijaństwa w Polsce przyjmuje się rok 966, w którym to książę Mieszko I⁶⁶⁵ (z najbliższym otoczeniem) przyjął sakrament chrztu⁶⁶⁶. Często jednak zwraca się uwagę na fakt, że początki chrześcijaństwa na ziemiach polskich sięgają znacznie wcześniejszego okresu. Potwierdzeniem tego jest chociażby wspomnienie o księciu na Wiślicy⁶⁶⁷, który został nawrócony przez braci soluńskich⁶⁶⁸. Innym argumentem może być i ten, że wprowadzanie chrześcijaństwa w X wieku nie napotykało na specjalne trudności. Można zatem przypuszczać, że wielu Słowian zetknęło się z wyznawcami Chrystusa lub sami już nimi byli⁶⁶⁹.

Faktem pozostaje, że w roku 968 powstała pierwsza diecezja na ziemiach polskich, która swoją siedzibę miała w Poznaniu⁶⁷⁰, a zasięgiem obejmowała całe terytorium państwa Piastów. Taki stan utrzymywał się do końca wieku X. Wtedy to w roku 997 ginie śmiercią męczeńską Wojciech⁶⁷¹, wcześniejszy biskup Pragi, który najprawdopodobniej z polecenia władcy Polski, a możliwa jest również i decyzja papieska, miał prowadzić działalność misyjną na terenach dzisiejszej północnej Polski. W czasie ewangelizacji, poniósł męczeńską śmierć. Wydarzenie to odbiło się tak szerokim echem w ówczesnej Europie, że wszyscy wielcy tego świata zapragnęli oddać cześć świętemu męczennikowi. Do Gniezna więc pospieszył cesarz ze swoim dworem, możni świeccy, przedstawiciele papieża i dostojnicy kościelni. Spotkanie, które odbyło się w roku 1000, nazywa się najczęściej Zjazdem Gnieźnieńskim⁶⁷². Trzeba też zauważyć, że ów zjazd miał znamiona również synodu kościelnego, zwłaszcza że jego efektem było nowe rozgraniczenie diecezji na ziemiach podległych Bolesławowi Chrobremu⁶⁷³. Powstała więc metropolia w Gnieźnie pod patronatem św. Wojciecha, a także diecezje w Krakowie, Kołobrzegu i Wrocławiu. Nadal też istniała diecezja w Poznaniu. Szybko jednak okazało się, że pogaństwo było jeszcze na tyle silne na Pomorzu, że diecezja w Kołobrzegu upadła około roku 1013. Najprawdopodobniej

⁶⁶⁵ Mieszko I, syn Ziemomysła, książę polski w latach 963-992. Przyjął chrzest, który pozwolił jego państwu wejść na arenę dziejową. Zob. K. L e p s z y, S. A r n o l d, *Słownik biograficzny historii powszechnej do XVII stulecia*, Warszawa 1968, s. 323-324.

⁶⁶⁶ J. K ł o c z o w s k i, *Średniowiecze i Rzeczpospolita*, [w:] *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją J. K ł o c z o w s k i e g o, Kraków 1986, s. 21.

⁶⁶⁷ Gród słowiański w pobliżu Krakowa.

⁶⁶⁸ Braciami soluńskimi nazywano pochodzących z Salonik Cyryla i Metodego. Zob. B. K u m o r, *Historia Kościoła*, t. 2, Lublin 2005, s. 125.

⁶⁶⁹ W. A b r a h a m, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XI*, Poznań 1962, s. 96.

⁶⁷⁰ B. K u m o r, *Biskupstwo w Poznaniu. Utworzenie metropolii w Gnieźnie*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją B. K u m o r a, Z. O b e r t y Ń s k i e g o, cz. 1, t. 1, Poznań-Warszawa 1974, s. 38.

⁶⁷¹ J. K ł o c z o w s k i, *Średniowiecze i Rzeczpospolita*, s. 24.

⁶⁷² B. K u m o r, *Biskupstwo w Poznaniu. Utworzenie metropolii w Gnieźnie*, s. 40.

⁶⁷³ Bolesław Chrobry – urodził się w roku 967, jego matką była Dobrawa, córka Bolesława I księcia Czech i Mieszko I - książę Polski. Objął rządy w roku 992, panował do śmierci (1025). Koronowany na pierwszego króla Polski w 1025 roku. Zob. M. T y m o w s k i, *Bolesław I Chrobry Wielki*, [w:] *Księga królów i książąt polskich*, praca zbiorowa pod redakcją S. K. K u c z y Ń s k i e g o, Warszawa 1999, s. 18-21.

wtedy powstała diecezja w Kruszwicy, która objęła obszar wyżej wspomnianej⁶⁷⁴. W XI wieku powstały jeszcze diecezje w Płocku, w 1123 we Włocławku⁶⁷⁵ i w Lubuszu.

Do naszych rozważań wystarczy naszkicowanie organizacji diecezjalnej w tej części ziem polskich. Co prawda, najstarszy dokument potwierdzający przynależność diecezjalną interesującego w tej pracy terenu, czyli obecnej gminy Kawęczyn, pochodzi z roku 1136⁶⁷⁶, to jednak możemy się domyślać, że przynależność administracyjna, od początku istnienia archidiecezji, nie zmieniła się. Stan ten zachował się do roku 1818, gdy na skutek postanowień Kongresu Wiedeńskiego i odpowiednich dokumentów Stolicy Apostolskiej⁶⁷⁷, teren ten znalazł się w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej.

Po odzyskaniu niepodległości, w roku 1918, podjęto też działania mające na celu uregulowanie spraw kościelnych w nowych granicach państwa. Ich skutkiem było podpisanie przez Rzeczpospolitą w roku 1925 konkordatu ze Stolicą Apostolską. Na jego podstawie została wydana bulla „Vixdum Poloniae unitas” powołująca do istnienia diecezję włocławską⁶⁷⁸, w której granicach pozostaje do dnia dzisiejszego, mimo dwukrotnej jeszcze jej reorganizacji.

Kolejną sprawą, która będzie interesującą w niniejszej pracy, jest kwestia istnienia parafii. Można powiedzieć, że parafia to w znaczeniu administracji Kościoła jej najniższe ogniwo, czyli w rozumieniu administracji cywilnej - to również gmina. Czasami ta jednostka administracji kościelnej była również wykorzystywana przez administrację państwową. W tym jednak miejscu zwrócę uwagę na parafię w znaczeniu czysto kościelnym.

Pojawiające się na ziemiach polskich chrześcijaństwo swoje pierwsze świątynie miało przede wszystkim w grodach książęcych, gdyż tam miały one zapewnione bezpieczeństwo, a dostojnicy budowali je przede wszystkim dla własnych potrzeb. Z czasem, gdy wzrastała liczba chrześcijan, potrzebą chwili było wznoszenie nowych świątyń w miejscach siedzib władz lokalnych, a następnie w siedzibach prywatnych dostojników książęcych. Powoli więc obszar kraju pokrywał się kościołami, do których dążyli wierni z okolicy. Nie były to jednak parafie w dzisiejszym znaczeniu, gdyż nie miały ściśle określonego okręgu, a oparte były na naturalnym zmierzaniu do najbliższej świątyni⁶⁷⁹. Władysław Abraham uważa, że jeszcze w czasach Bolesława Krzywoustego nie było na terenie państwa polskiego parafii⁶⁸⁰. Chodzi oczywiście o parafie w ścisłym tego słowa znaczeniu, czyli z oznaczonym okręgiem parafialnym. Dopiero Sobór IV na Lateranie nakazał ich tworzenie. Od tego czasu, zaczyna się okres powstawania nie tylko nowych kościołów, ale przede wszystkim parafii.

Wyższą jednostką organizacyjną od parafii były dekanaty i archidiaconaty. Parafie nas interesujące w czasie przynależności do archidiecezji gnieźnieńskiej to: Kowale Pańskie należące do dekanatu konińskiego w archidiaconacie gnieźnieńskim oraz Głuchów i Tokary należące do dekanatu stawskiego w archidiaconacie kaliskim⁶⁸¹. W okresie działalności diecezji kujawsko-kaliskiej, wszystkie parafie należały najpierw do dekanatu stawskiego,

⁶⁷⁴ W. K u j a w s k i, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, [w:] *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 17-18.

⁶⁷⁵ Do powstania diecezji we Włocławku przyczyniło się zniszczenie Kruszwicy i z niej przeniesiono diecezję do Włocławka. Zob. W. K u j a w s k i, *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej*, [w:] *Jan Paweł II Apostoł prawdy*, praca zbiorowa pod redakcją J. K ę d z i e r s k i e g o, Włocławek 2005, s. 190.

⁶⁷⁶ Bulla wydana dla arcybiskupa gnieźnieńskiego określał teren jego diecezji. W dokumencie tym wskazane są kasztelanie należące do tej diecezji, a wśród nich została wymieniona kasztelania spycimierska, do której należały nasz teren. Zob. W. A b r a h a m, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, s. 227.

⁶⁷⁷ Bulla „Ex imposita Nobis” z 1818, rozgraniczała diecezje w ramach Królestwa Polskiego, na mocy tego dokumentu powstała diecezja „włocławska, czyli kaliska”, a w końcu utrwaliła się nazwa kujawsko-kaliska. Zob. W. K u j a w s k i, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, s. 21-22.

⁶⁷⁸ Tamże.

⁶⁷⁹ S. Z a c h o r o w s k i, *Początki parafii polskich*, Kraków 1909, s. 12.

⁶⁸⁰ W. A b r a h a m, *Organizacja Kościoła*, s. 190.

⁶⁸¹ Potwierdzają to protokoły wizytacyjne.

a gdy zaborca domagał się dostosowania dekanatów do granic powiatów, w nowo powstałym powiecie w Turku utworzono również siedzibę dekanatu, do którego należały wyżej wspomniane parafie.

13. Dekanat dobrski

Źródło: Na podstawie *Diecezja Włocławska 2000*, Włocławek 2001.

Już w czasach współczesnych, w ramach diecezji włocławskiej, przy okazji kolejnej reorganizacji dekanatów utworzono dekanat z siedzibą w Dobrej, do którego włączono te parafie. Taki też stan istnieje do dnia dzisiejszego.

Kolejnym elementem, na który należy zwrócić uwagę, to sposób tworzenia parafii. Pierwszym etapem było znalezienie instytucji lub osoby, która byłaby jej fundatorem⁶⁸², miała odpowiednie fundusze potrzebne do wybudowania świątyni, utrzymania świątyni i kapłana, który by przy niej pracował.

Wystawienie budynku kościoła i zaplecza gospodarczego, a także przekazanie mienia na utrzymanie świątyni i jej duszpasterza tworzyło fundację⁶⁸³, a kiedy fundacja została zorganizowana, zwracano się do władzy kościelnej o erygowanie, czyli utworzenie parafii.

⁶⁸² W. G ł o w a, *Fundator*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, szp. 772.

⁶⁸³ W. W ó j c i k, *Fundacja*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, szp. 760-761.

Po wydaniu odpowiedniej decyzji - aktu erekcyjnego⁶⁸⁴ - powstawało beneficjum parafialne⁶⁸⁵, a kapłan, który był do niej kierowany, stawał się beneficjentem⁶⁸⁶.

Warto również zaznaczyć, że dokument erygujący parafię zawierał: okręg parafialny⁶⁸⁷, uposażenie, wezwanie kościoła, przywileje⁶⁸⁸. Mieszkańcy byli zobowiązani do przestrzegania prawa parafialnego⁶⁸⁹. Niestety, w średniowieczu akty powołujące do życia parafie do naszych czasów nie zachowały się. Wobec tego, jako dokument potwierdzający istnienie parafii, czyli akt erekcyjny, przyjmowano zapis Jana Łaskiego⁶⁹⁰ w „Liber beneficiorum”⁶⁹¹. Tak było również i w przypadku opisywanych.

Początkowo kościół stanowił własność tej osoby, która go wybudowała. Pobierane podatki kościelne nie stanowiły własności kościelnej tylko prywatną, budowniczego. Dopiero wskutek reformy gregoriańskiej, która w Polsce została wprowadzona w XIII wieku, prawo własności przeszło w prawo patronatu⁶⁹² i co za tym idzie - prezenty. Fundator więc i jego spadkobiercy, jako patronowie, mieli pewne prawa i obowiązki względem tejże parafii. Do obowiązków należało dbanie o świątynię i odpowiednie zabezpieczenie materialne dla jej duszpasterza⁶⁹³. Przywilejem najważniejszym dla nich było prawo przedstawienia – prezentowania⁶⁹⁴ - kandydata na proboszcza parafii. Po opuszczeniu jej przez poprzednika, władza diecezjalna zwracała się do kolatora o przedstawienie kandydata na proboszcza. Po wskazaniu osoby była ona mianowana na to beneficjum. Przywilejem patrona było też i to, że w dokumentach kościelnych był on zawsze wskazywany i w sytuacjach ważnych pytano również jego o zdanie w kwestiach parafialnych. Miał w świątyni swoją ławkę i za

⁶⁸⁴ Erekcja – akt prawny powołujący do istnienia urząd kościelny, beneficjum, instytucję oraz stowarzyszenie kościelne. Zob. W. G ó r a l s k i, *Erekcja*, [w:] EK, t. 4, Lublin 1985, szp. 1068.

⁶⁸⁵ Beneficjum - z łac. dobrodzieństwo. W prawie kanonicznym urząd kościelny z własnym uposażeniem. Zob. J. R y b c z y k, *Beneficjum*, [w:] EK, t. 2, Lublin 1985, szp. 262-265.

⁶⁸⁶ Beneficjent – właściwy zarządca majątku benefikalnego oraz jego użytkownik, ale nie był właścicielem beneficjum. Zob. J. R y b c z y k, *Beneficjent*, [w:] EK, t. 2, Lublin 1985, szp. 262.

⁶⁸⁷ Miejscowości należące do danej parafii. Zob. W. A b r a h a m, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, s. 191.

⁶⁸⁸ Głównymi przywilejami parafii były odpusty.

⁶⁸⁹ Iura parocialia (łac. prawo parafialne) – wszelkie uprawnienia i obowiązki działalności duszpasterskiej parafii, jak: nauczanie, sprawowanie liturgii (zwłaszcza sakramentów), zarządzanie wspólnotą wiernych. Zob. E. W i l e m s k a, *Iura parocialia*, [w:] EK, t. 7, Lublin 1997, szp. 554. Obowiązek mszalny należało realizować w swoim kościele parafialnym, w nim również należało przyjmować wszystkie sakramenty, a przede wszystkim przystępować do spowiedzi i przyjmować Komunię Świętą. Zob. I. S k i e r s k a, *Miasto w kościele*, [w:] *Ecclesia et civitas*, praca zbiorowa pod redakcją H. M a n i k o w s k i e j, H. Z a r e m s k i e j, Warszawa 2002, s. 398.

⁶⁹⁰ Jan Łaski – urodzony w 1456 roku w Łasku. Od 1503 roku był kanclerzem wielkim koronnym. W 1511 mianowany arcybiskupem gnieźnieńskim. Zmarł w Kaliszu w dniu 19.05.1531 roku. Po objęciu urzędu arcybiskupa nakazał sporządzić opis majątków parafialnych, prace trwały przez kilka lat (1510-1522). Zob. P. J a n o w s k i, *Łaski Jan*, [w:] EK, t. 11, Lublin 2006, szp. 415-418.

⁶⁹¹ Liber beneficiorum - księga uposażeń – zawierająca opisy beneficjów w diecezji wraz z podaniem ich dochodów. Sporządzano je najczęściej w związku z nakładaniem n duchowieństwo kontrybucji na potrzeby Rzeczypospolitej np. subsydium charitativum, których wysokość była określana przez synod prowincjonalny lub diecezjalny, na wnioszek króla lub sejmu. Nas interesujący powstał od roku 1510, z polecenia abp Jana Łaskiego dla diecezji gnieźnieńskiej. Zob. E. G i g i l e w i c z, *Liber beneficiorum*, [w:] EK, t. 10, Lublin 2004, szp. 946-947.

⁶⁹² Prawo patronatu było wykonywane przez właściciela miasta lub wioski lub przez osobę przez niego wyznaczoną. Zob. Z. Z y g l e w s k i, *Religijność w miastach kujawskich późnego średniowiecza*, [w:] *Ecclesia et civitas*, praca zbiorowa pod redakcją H. M a n i k o w s k i e j, H. Z a r e m s k i e j, s.330.

⁶⁹³ W czasach staropolskich opieka nad świątynią parafialną należała do tego, komu przysługiwały prawa patronackie. W miastach lokowanych na prawie niemieckim do kontroli nad beneficjum i „fabryką kościoła” poczuwały się lokalne społeczności reprezentowane przez swe władze. Zob. W. K o w a l s k i, *Kościół w mieście opatów. Źródła i wysokości dochodów parafii jędrzejowskiej w średniowieczu i w czasach wczesnonowożytnych*, [w:] *Ecclesia et civitas*, pr. zb. pod redakcją H. M a n i k o w s k i e j, H. Z a r e m s k i e j, s. 269.

⁶⁹⁴ W. A b r a h a m, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, s. 221.

niego również modlono się. Kolatorzy w niektórych miejscach występowali jeszcze przed II wojną światową. Przestali funkcjonować po jej zakończeniu, zwłaszcza że zabrano majątki, z których można było wspierać potrzeby kościoła. Współcześnie biskupi samodzielnie mianują nowych proboszczów, a obowiązek utrzymania parafii spoczywa na wszystkich parafianach.

Warto również zwrócić uwagę, że funkcjonowanie parafii postrzegane bywa przez pryzmat instytucji. Dla przeciętnego jednak człowieka żyjącego na danym terenie parafia to pewien określony rytm życia, bowiem cykl roczny oparty został nie tylko na systemie wegetacji, ale również i na cyklu liturgicznym. Okres zabawy, ale również i okres umartwiania - to czas wynikający z cyklu liturgicznego, który każdego roku rozpoczyna się na nowo. Podobnie z okresem tygodniowym opartym na niedzieli, jako dniu wypoczynku od pracy, a który poświęca się Bogu. Również dzwony „wołające” na „Anioł Pański”, trzykrotnie w ciągu dnia, określały czas rozpoczęcia pracy, czas przerwy na obiad i czas zakończenia pracy, a w sytuacjach niebezpieczeństwa obwieszczały zagrożenie.

Omawiając parafie, które mają siedziby na terenie obecnej gminy Kawęczyn, spróbuję wykazać pewne wspólne elementy. Należą do nich: czas powstania, fundator i kolator, okręg, uposażenie, świątynia i jej przywileje, wystrój, duszpasterzy i duszpasterstwo.

2. Parafia w Głuchowie

Powstanie parafii w Głuchowie spowija mrok dziejów. Faktem jest, że już w XV wieku pojawia się w dokumentach kościelnych jako wieś parafialna⁶⁹⁵ i stąd domyślać się należy, że powstała przynajmniej na przełomie XIV i XV wieku⁶⁹⁶. Niestety, nic na temat daty jej erekcji nie wiemy, ponieważ nie zachował się do naszych czasów dokument ustanawiający parafię, jako ten akt, późniejsze wizytacje przyjmowały dokument potwierdzający stan parafii, który został sporządzony na polecenie arcybiskupa gnieźnieńskiego, Jana Łaskiego, który my znamy pod nazwą „Liber beneficiorum”, a dotyczy archidiecezji gnieźnieńskiej. Parafia Głuchów występuje w nim w ramach archidiaconatu kaliskiego i dekanatu stawskiego⁶⁹⁷. Do tego dokumentu będę się odwoływał wielokrotnie.

Ponieważ nie zachował się oryginalny akt erekcyjny, nie wiemy, kto był fundatorem kościoła i parafii. Domyślać się jednak możemy, że był to ówczesny właściciel wsi Głuchów, zwłaszcza, że w dokumentach późniejszych - jako kolatorzy - występują właśnie właściciele tejże wsi.

I tak, w 1521 roku właścicielami Głuchowa jest rodzina Zarembów⁶⁹⁸, mająca swoją siedzibę rodową w Kalinowej (koło Błaszek), z której wywodził się między innymi wojewoda kaliski – Jan Zaremba. Zapewne przez długie lata oni właśnie tę funkcję pełnili. W roku 1753 kolatorem był Tomasz Gałczyński⁶⁹⁹, który (wypełniając swoje obowiązki) wystawił nowy kościół. Po nim zapewne tę funkcję sprawowali jego potomkowie.

⁶⁹⁵ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, Gniezno 1881, s. 68, przypis.

⁶⁹⁶ K. R u r k a, *Głuchów*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, s. 1153.

⁶⁹⁷ Cały tekst dotyczący tej parafii znajduje się na dwu stronach. Zob. J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, Gniezno 1881, s. 68-69.

⁶⁹⁸ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, Gniezno 1881, s. 68.

⁶⁹⁹ *Głuchów*, [w:] *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, Włocławek 1877, s. 88. Choć wizytacja z 1825 roku jako budowniczego kościoła podaje Jana Gałczyńskiego. Zob. ADWł, ABK-Kal Wiz 10, s. 30

Kolejnymi właścicielami wsi, a zatem i kolatorami, były rodziny Ostrowskich, Wężyków, Pstrokońskich⁷⁰⁰, Cieleckich, Borzęckich, a ostatnimi Zaborowscy.

W XX wieku pojawił się organ zwany dozorem kościelnym, który, co prawda, nie był wprost kolatorem parafii, ale troszczył się o problemy parafialne i występował do władzy diecezjalnej w sprawie obsadzenia parafii⁷⁰¹.

Od XIII wieku zaczęto erylować parafie terytorialne. Jedną z istotniejszych spraw była kwestia okręgu parafialnego. Pierwotnie parafia obejmowała majątek dziedzica głuchońskiego⁷⁰². Kolejne wizytacje wspominają o pobieraniu podatku kościelnego, czyli dziesięciny tylko z Głuchowa, a więc tylko ten majątek i wioska należały do parafii. Z roku 1825 istnieje informacja o przynależności do parafii dwóch wiosek, w których znajdują się dwory, a mianowicie - Głuchowa i Wilczkowa⁷⁰³. Z czasem, zapewne dzięki karczowaniu lasu, jak i zmianom spowodowanym przez uwłaszczenie w czasie powstania styczniowego, pojawia się już jednoznacznie wyodrębniona wioska Borek Głuchoński. Opis parafii z roku 1877 informuje już o tym, że należą do niej: Głuchów, Wilczków i Borek Głuchoński⁷⁰⁴. Jeszcze w roku 1972 widnieją tylko te trzy miejscowości, natomiast w roku 1991 wymienione zostało także Rzymisko⁷⁰⁵. Domyślać się należy, że na przełomie lat 70-tych i 80-tych ta miejscowość została włączona do parafii w Głuchowie⁷⁰⁶. Po roku 2000 zostały włączone trzy rodziny z miejscowości Ostrówek, z parafii Dobra, które miały zdecydowanie bliżej do kościoła w Głuchowie.

Kolejną sprawą, która była istotną, było jej uposażenie. Zapisywano je w akcie erekcyjnym, a ponieważ takowy się nie zachował, dlatego ponownie pozostaje odwołać się do „Liber beneficiorum”. Przypomnę, co składało się na uposażenie parafii, a zatem i proboszcza, bo pierwotnie nie rozróżniano tych dwóch spraw. Kwestie majątkowe regulowały przepisy prawa kościelnego i umowa między państwem i Kościołem wówczas obowiązująca. Na uposażenie składały się więc: ruchomości przeznaczone do użytku służby Bożej, ziemie z nieruchomościami i inwentarzem, a także ludność poddana w nich mieszkająca, wraz ze swoimi świadczeniami. Ponadto, właściciel ziemi i inne osoby przekazywały Kościołowi także pewne swoje prawa i dochody. Ostatnim elementem były dziesięciny⁷⁰⁷ i opłaty wynikające⁷⁰⁸ z posługi kapłańskiej⁷⁰⁹. Na określenie spraw

⁷⁰⁰ Kolatorstwo rodzin Pstrokońskich i Wężyków potwierdza wizytacja z roku 1825. Zob. Tamże.

⁷⁰¹ ADWł, AKDWł, Akta parafii Głuchów z lat 1926-1939, o sygnaturze AKDWł par.63, zawierają wiele listów dozoru kościelnego proszących o przysłanie stałego proboszcza do tej parafii.

⁷⁰² W tekście Liber beneficiorum wymieniony jest bowiem tylko Głuchów, natomiast w przypisie w tym dokumencie są wymienione inne miejscowości, ale tego zapewne wpisu dokonał wydawca pozycji przed jej wyjściem w wersji drukowanej. J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, Gniezno 1881, s. 68-69.

⁷⁰³ ADWł, ABK-Kal. Wiz 10, k. 31v.

⁷⁰⁴ *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 88.

⁷⁰⁵ *Rocznik diecezji włocławskiej 1991*, Włocławek 1991, s. 580.

⁷⁰⁶ Zaznaczyć jednak należy, że nie cała wioska Rzymisko należy do parafii w Głuchowie.

⁷⁰⁷ Podatek pobierany w naturze od podwładnych, obejmujący 10% ich dochodów i był przeznaczony na potrzeby świeckie i kościelne, przede wszystkim na utrzymanie duchowieństwa. Dziesięcina mogła być naturalna, czyli uiszczana w snopach zboża (snopkowa), albo w wymłóconym zbożu, niekiedy zamienianą na gotówkę, zwaną wtedy dziesięciną pieniężną. Jedną z form dziesięciny było tzw. meszne czyli ofiara z którą proboszcz sprawował cały rok mszę za parafian. Z czasem dziesięcinę wymierzano szacunkowo zniżając ją do 1/12. 1/15, 1/20, a nawet 1/50. Na sejmie w piotrkowie w 1562-1563 opodatkowano dziesięcinę. Zob. J. D u d z i a k, *Dziesięcina*, [w:] EK, t. 4, Lublin 1985, szp. 600-602.

⁷⁰⁸ W. A b r a h a m, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 238.

⁷⁰⁹ Tzw. iura stolae – ofiary składane przez wiernych na utrzymanie duchownych z okazji spełniania przez nich posług kapłańskich typu: udzielanie sakramentów świętych, odprawianie pogrzebów. Zob. H. K a r b o w i a k, *Iura stolae*, [w:] EK, t. 7, Lublin 1997, szp. 554.

majątkowych parafii używano pojęcia „fabrica ecclesiae”⁷¹⁰. Majątek kościelny był spisany w inwentarzu⁷¹¹, a w czasie wizytacji był wpisywany do protokołu.

Parafia w Głuchowie na początku XVI wieku posiadała swój majątek, na który składało się pole położone w miejscu nazywanym „Lyskowsky”, podzielone na 4 części i ogród⁷¹². Na ziemiach parafialnych mieszkało trzech rolników, którzy te pola obrabiali, a byli to: Stanisław Gryśza (możliwe Gruska), Maciej Doliwa i Stefan Szczepan. Ponadto, proboszcz pobierał dziesięcinę⁷¹³ od dziedzica i rolników. Ogólnie dochód ten obliczany był na 5 marek. Oprócz tego, poprzedni dziedzic zapisał parafii 50 marek, z których co roku miała otrzymywać 3 marki, 16 groszy⁷¹⁴. Była tam też plebania i budynki gospodarcze.

W początkach XVII wieku podstawą dochodu proboszcza była dziesięcina, którą otrzymywał od dziedzica, Janusza Zaremby, a która wynosiła 10 marek. Parafia posiadała też zapis na kwotę 55 marek, którego dokonał do księgi grodzkiej w Sieradzu⁷¹⁵ w roku 1505 Adam Dębiński. W roku 1640 dobra proboszczowskie posiadały kilka terenów. Pierwszym był ten, na którym znajdował się kościół z plebanią, ustawioną na wschód od świątyni. W pobliżu znajdował się ogród, a w samym Głuchowie było ich kilka. Ponadto, proboszcz posiadał ziemię uprawną, którą otrzymał od dziedzica. Z wsi kościelnej otrzymywał 12 korców zboża z racji dziesięciny, od dziedzica po 2 korce żyta, pszenicy, jęczmienia i owsa, natomiast od chłopów po jednym z każdego rodzaju zboża. Miał także legaty⁷¹⁶.

Wizytacja z 1765 nie wykazuje szczególnie posiadłości ziemskich, zwraca jednak uwagę, że proboszcz pobiera dziesięcinę snopkową i meszne⁷¹⁷ z Głuchowa. Więcej uwagi poświęca zapisom dokonywanym na rzecz kościoła w Głuchowie⁷¹⁸.

Z wizytacji w roku 1783 wiadomo, że była zapisana testamentalnie na kościół lokata-przez ks. M. Gałczyńskiego, kan. katedry gnieźnieńskiej i oficjała kaliskiego⁷¹⁹. Z tego czasu zachował się też opis ziemi parafialnej, położonej w kilku miejscach. Ponadto, z Głuchowa

⁷¹⁰ Fabryka Kościoła (łac. fabrica ecclesiae) – dawna kanoniczna nazwa kościoła (budynku) jako osoby prawnej, mającej zdolność do nabywania, posiadania, zarządzania i zbywania ruchomych i nieruchomości dóbr materialnych (zdolność prawna). Zob. Z. L a b u d a, A. W e i s s, *Fabryka kościoła*, [w:] EK, t. 5, Lublin 1989, s. 8.

⁷¹¹ Inwentarz kościelny (łac. inventarium) – wykaz spis wszystkich dóbr ruchomych i nieruchomości oraz praw i obowiązków kościoła i proboszcza. Zob. L. A d a m o w i c z, *Inwentarz kościelny*, [w:] EK, t. 7, Lublin 1997, s. 418.

⁷¹² Ogród w czasie wizytacji używany przez dziedzica.

⁷¹³ Była to dziesięcina snopkowa

⁷¹⁴ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, s. 69.

⁷¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 271. Zapisy w tym czasie dokonywane były na 7-5%, zapewne więc w takim przedziale mieścił się i ten. Dopiero później w XVIII wieku, gdy następowała dewaluacja pieniądza zapisy kształtowały się od 5-3,5%.

⁷¹⁶ Zapis z roku 1675, w wysokości 1000 florenów, na dobrach Rzuchta (Rzechta) na jedną mszę za duszę Łukasza Mączyńskiego i drugą za zmarłych z jego rodziny. Ponadto, wspomina się o dawniejszych legatach Andrzeja z Uniejowa na dochód z kwoty 70 fl, choć nie wiadomo, dlaczego odbiorcą tegoż zapisu jest proboszcz z Malanowa. I kolejna lokata 30 flpl, dla kościoła w Głuchowie, którą otrzymuje miejscowy proboszcz. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 571.

⁷¹⁷ Inaczej mszalne, czyli opłata za którą proboszcz w niedziele i święta odprawiał mszę świętą za parafian.

⁷¹⁸ Ks. kan. katedry gnieźnieński i oficjał kaliski, Jan Gałczyński, zapisał 5% dochodu od sumy 3 tys. florenów polskich na dobrach Głuchów w roku 1729, w księdze grodzkiej w Sieradzu, z przeznaczeniem na dwie msze święte w tygodniu. Z czasem na skutek dewaluacji zmniejszono nakaz do odprawienia 1 mszy tygodniowo. Inny zapis – dochód 35 flpl od kwoty 1000 flpl na dobrach Rzychta (prawdopodobnie Rzechta) z roku 1675. Proboszcz miał w zamian odprawić jedną mszę tygodniowo, w sobotę, za duszę śp. Łukasza Mączyńskiego i drugą, w piątek, za wszystkich zmarłych z tej rodziny. Następny zapis – dochód 5 florenów i 8 groszy, od kwoty 155 flpl na dobrach wsi Pradzew (nazwa miejscowości trudna do odczytania), a zapis dokonano w księdze grodzkiej w Kaliszu, choć dochód ten nie dochodził. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 720n.

⁷¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 79, k. 16

dziesięciny snopkowe i meszne w wymiarze po dwa korce: żyta, pszenicy, jęczmienia i owsa. Proboszcz posiadał w swoim gospodarstwie dwa konie, cztery woły i dwie krowy⁷²⁰.

W roku 1825 dochody z parafii obliczano na 532 zł i 26 gr. Składały się na nie dochody z gruntów, dziesięcina zbożowa i pieniężna, a także dochody z kapitałów. Parafia posiadała w dobrym stanie plebanię, podobnie budynki gospodarcze, które wystawił ówczesny proboszcz (własnym kosztem), a drewno na budynki ofiarował dziedzic⁷²¹.

W roku 1938 ks. Stanisław Perliński zwrócił się do Kurii we Włocławku o pozwolenie na sprzedaż 1900 m² gruntu wraz z budynkami (plebanią i obórką). Za pieniądze z tej transakcji zakupił teren po przeciwnej stronie drogi, wraz z dawnym spichrzem, który zamierzał przerobić na kościół⁷²², i dwoma innymi budynkami oraz domem zarządcy (z przeznaczeniem na plebanię) i budynek gospodarczy. Proponował też proboszcz zakupić drugi spichrz pod rozbiórkę, a zyskaną z tego cegłę przeznaczyć na przebudowę budynku przeznaczonego na kościół. Planował jeszcze zaciągnąć pożyczkę na cele budowlane⁷²³.

Po wojnie zakupione budowle wykorzystywano dla celów parafialnych. W domu zarządcy była plebania, natomiast do celów gospodarczych służyły pozostałe budynki. Choć początkowo budynek mieszkalny zasiedlono miejscowymi rodzinami, to z czasem jednak stał się faktycznie mieszkaniem księdza. Jednak w latach 90-tych stan budynku był katastrofalny, wilgoć sięgała już pierwszego piętra, tak więc nowo przybyły proboszcz, ks. Stanisław Kiermasz postanowił budować nową plebanię. Podjęty trud zaowocował powstaniem w roku 1998 nowego domu dla proboszcza⁷²⁴. Majątkiem własnym parafii pozostało także 5,36 ha ziemi⁷²⁵.

Kolejnym elementem, na który zwrócę uwagę w niniejszym opracowaniu, będzie kościół parafialny. Nie znamy ani czasu, w którym powstał pierwotny kościół parafialny, ani jego wyglądu. Najstarsze bowiem informacje pochodzą z drugiej połowy XV wieku i informują, że już wtedy była świątynia⁷²⁶. Jednak, czy była to pierwotna budowla, czy już kolejna, nie wiadomo.

Z początków XVII wieku są pierwsze pełniejsze informacje, m.in. ta, że kościół był drewniany i konsekrowany pod wezwaniem Matki Bożej Śnieżnej (w roku 1597)⁷²⁷. Ponadto, miał dziewięć ozdobnych ołtarzy i wieżyczkę – sygnaturkę, w której mieścił się dzwonek do sygnowania. Przy kościele była także dzwonnica z trzema dzwonami⁷²⁸. Zapewne znajdowała się na cmentarzu przykościelnym, bo przypomnijmy, pierwotnie zmarłych dobrodziejów kościoła chowano w jego podziemiach – jeżeli takowe były, a innych wiernych obok świątyni. Domyślamy się, że i tak było w Głuchowie.

W 1607 roku pojawia się informacja, że miejscowy kościół ma jako swojego patrona św. Macieja⁷²⁹, a jeden z dziewięciu jego ołtarzy poświęcony był Matce Bożej Śnieżnej⁷³⁰. Stwierdzenie to może zastanawiać, gdyż nic nie wskazuje na powstanie nowej świątyni, ale niewątpliwie nastąpiła zmiana wezwania.

⁷²⁰ Pola parafialne rozciągały się w kierunku Wilczkowa i w samym Wilczkowie, w kierunku Ziemięcina, w kierunku Tokar i w kierunku Milejowa. Posiadały też swoje nazwy: „Przedziałki”, „Wiory”, „Na Piecu”. Zob. Tamże, k. 17v.

⁷²¹ ADWł, ABK-Kal. Wiz 10, k.32v

⁷²² Kościół pierwotny spłonął w roku 1919.

⁷²³ ADWł, AKDWł, par. 63, s. 23-31.

⁷²⁴ *Diecezja Włocławska 2000*, s. 202.

⁷²⁵ Tamże.

⁷²⁶ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, s. 68 przypis.

⁷²⁷ K. R u r k a, *Głuchów*, [w:] *EK*, t. 5, Lublin 1989, szp. 1153.

⁷²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 268n.

⁷²⁹ Święty Maciej – dołączył do grona apostołów na miejsce Judasza. Jego wybór był jednym z pierwszych działań pierwotnej wspólnoty Kościoła. Liturgiczne wspomnienie – święto przypada obecnie 14 maja, wcześniej obchodzono je 24 lutego. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1998, s. 250-251.

⁷³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 247.

W roku 1640 kościół posiada tylko trzy ołtarze: wielki, poświęcony Najświętszej Maryi Pannie- z jej obrazem, drugi poświęcony Trójcy Świętej i trzeci z obrazem przedstawiającym Jezusa Chrystusa. Zapewne na ołtarzu, przynajmniej głównym, znajdowało się tabernakulum, w którym przechowywano Najświętszy Sakrament. Pierwsze dwa ołtarze określane są jako starożytne, więc zapewne trzeci został niedawno wybudowany. Ponadto, jest informacja, że w małym chórze, czyli w prezbiterium, znajduje się podłoga, a w wielkim chórze, czyli w nawie, posadzka zrobiona z cegły. Kościół posiadał podwójne drzwi: główne zapewne na końcu nawy, a drugie, boczne, z lewej strony. Wystrój wewnętrzny świątyni stanowiły przede wszystkim drewniane ołtarze z niezniszczonymi portatylami, na których znajdowały się krzyż, lichtarze i potrójne obrusy. Poza tym była zapewne ambona i chrzcielnica. W nawie stały ławki. Wizytator stwierdza, że nie było w kościele organów. W zakrystii, umieszczonej zapewne w pobliżu prezbiterium, znajdował się konfesjonał i szafy na sprzęty liturgiczne. Nie było już jednak dzwonnicy⁷³¹.

Warto również zauważyć, że każdy kościół miał swoje przywileje, do których należały przede wszystkim odpusty. W tym czasie obchodzono dwa. Pierwszy związany był z dedykacją kościoła, obchodzono go w niedzielę po św. Jadwidze, a drugi z patronem kościoła, czyli liturgicznym wspomnieniem św. Macieja⁷³².

W połowie XVIII wieku świątynia była w tak złym stanie, że ówczesny dziedzic Głuchowa - Tomasz Gałczyński⁷³³ - postanowił wybudować nową, z drewna modrzewiowego⁷³⁴.

Wizytacja z roku 1765 była zapisem pełnym radości, że oto przed 10 laty oddano do użytku nową świątynię. Prawdopodobnie zbudowana była na wzór poprzedniej, również pod wezwaniem św. Macieja. W kościele znajdowały się trzy ołtarze, a w ołtarzu głównym – wielkim, wykonanym z drewna, znajdowało się tabernakulum. Nie był konsekrowany, ale posiadał cały portatyl. Umieszczono w nim obraz Matki Bożej Częstochowskiej⁷³⁵. Drugi ołtarz poświęcony został Cierpiącemu Panu Jezusowi i umieszczony w nawie, trzeci - dedykowany Trójcy Świętej. Na każdym z ołtarzy umieszczono krzyż i świece, a także nakryto je obrusami. Wystroju dopełniały chrzcielnica, ustawiona w centrum świątyni i ambona, do której prowadziły dwa wejścia⁷³⁶.

Pod koniec XVIII wieku, w roku 1783, wizytator zauważa w świątyni cztery ołtarze. Oprócz wspomnianych wyżej, zbudowano jeszcze ołtarz poświęcony św. Annie⁷³⁷. Piszze również, że cmentarz przy kościele był już za mały i dlatego został zamknięty⁷³⁸. Trudno jednoznacznie powiedzieć, czy już wtedy powstał obecnie istniejący cmentarz (pomiędzy drogami do Tokar i Milejowa). Przy kościele była dzwonnica z dwoma dzwonami.

W początkach XIX wieku, w roku 1825, świątynia był w niezłym stanie, jednak ściana frontowa potrzebowała już naprawy, gdyż w dwóch miejscach była nadgnita. Teren przykościelny został otoczony parkanem, choć i on potrzebował remontu. Przy świątyni znajdował się grób śp. Michaliny Węgierki⁷³⁹, na którym była adnotacja dotycząca jej urodzin

⁷³¹ ADWł, AAG. Wiz 11, s. 569-571.

⁷³² Tamże

⁷³³ *Głuchów*, [w:] *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 613.

⁷³⁴ *Rocznik diecezji włocławskiej 1972*, Włocławek 1972, s. 307.

⁷³⁵ Kult Matki Bożej Częstochowskiej rozwinął się po ocaleniu kraju od potopu szwedzkiego, a tym bardziej po roku 1717, czyli roku koronacji cudownego obrazu na Jasnej Górze.

⁷³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 717n.

⁷³⁷ Święta Anna, matka Najświętszej Maryi Panny, kult rozwinął się w XVI wieku, w czasie panowania Stefana Batorego i Anny Jagiellonki. W tym czasie zaczęły też powstawać Bractwa św. Anny, które jeszcze bardziej pobudziły do oddawania czci świętej. Wspomnienie liturgiczne 26 lipca. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 425-426.

⁷³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 79, k. 16.

⁷³⁹ Nazwisko może być błędnie odczytane.

i śmierci. Ilość ołtarzy najprawdopodobniej nie uległa zmianie, a przy głównym, w czasie nabożeństw, paliła się wieczna lampka.

Wtedy już był niezależny cmentarz do chowania zmarłych, który nie miał ogrodzenia tylko otoczony został rowem. Umieszczono na nim krzyż⁷⁴⁰. Na cmentarzu też w roku 1835 powstała kaplica p.w. błogosławionej Salomei⁷⁴¹, a w roku 1875 teren przykościelny na nowo został ogrodzony⁷⁴².

Świątynia zapewne podlegała remontom, ale funkcjonowała do roku 1919. Spłonęła pod wpływem wyładowań atmosferycznych. W roku 1922 przygotowano prowizoryczny budynek drewniany, który w latach międzywojennych pełnił funkcje świątyni parafialnej. W roku 1951 przebudowano wnętrze zakupionego przed wojną spichrzu i w nim rozpoczęto sprawować posługę sakramentalną. W latach 1959-1960 dobudowano dwa pomieszczenia, z których jedno pełniła funkcje sali katechetycznej⁷⁴³, a drugie zakrystii. Obecny wygląd wnętrzu nadano w ramach prac prowadzonych w latach 1972 -1981⁷⁴⁴. W tym też roku kościół został konsekrowany⁷⁴⁵.

Obecnie kościół św. Macieja Apostoła w Głuchowie posiada 6 rzeźb zabytkowych: postacie św. Piotra⁷⁴⁶, św. Pawła⁷⁴⁷, św. Jana Nepomucena⁷⁴⁸, Jezusa Ukrzyżowanego, Boga Ojca, św. Anny oraz dwa XIX-wieczne feretrony⁷⁴⁹.

Po omówieniu statycznego elementu parafii, jakim zawsze była świątynia, przyszedł czas, aby zwrócić uwagę na to, co jest elementem zmiennym, ale też nadającym życie parafii, czyli na duszpasterzy i prowadzone przez nich duszpasterstwo. Wspomnę też o świeckich pracownikach parafii.

Nim opiszę pracę duszpasterzy i prowadzonego przez nich duszpasterstwa, trzeba zauważyć, że parafia na skutek tego, iż posiadała niewielkie uposażenie, wielokrotnie wakowała, czyli nie posiadała własnego proboszcza. Dorywczo posługę pełnili proboszczowie innych parafii lub zakonnicy, zazwyczaj bernardyni⁷⁵⁰ z Warty.

Duszpasterstwo zazwyczaj związane było ze sprawowaniem sakramentów świętych i głoszeniem słowa Bożego, dlatego wskazywać będę na inne formy pracy kapłanów.

Najdawniejszym znanym proboszczem w Głuchowie był ks. Jakub Strzemski, który pracował w początkach XVI wieku. W tym czasie kościołem opiekowali się Mikołaj Vidal i Marcin Klucznik⁷⁵¹.

⁷⁴⁰ ADWł, ABK-Kal. Wiz 10, k. 30n.

⁷⁴¹ Salomea, córka Leszka Białego, urodzona około 1212 roku. Była żoną księcia węgierskiego, Kolomana. Po śmierci męża wróciła do Polski i resztę swoich dni dopełniła w klasztorze klarysek na Skałce. Zmarła 17 listopada 1268 roku. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 735-738.

⁷⁴² *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 88.

⁷⁴³ Z czasem została przerobiona na kaplicę przedpogrzebową.

⁷⁴⁴ Kronika parafialna przedstawia poszczególne etapy i szczegóły podejmowanych prac. Zob. APG, *Kronika parafii św. Macieja w Głuchowie*, t. 1.

⁷⁴⁵ *Diecezja Włocławska 2000*, s. 202.

⁷⁴⁶ Piotr – pierwszy z apostołów, biskup Rzymu i głowa Kościoła. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 352-356.

⁷⁴⁷ Paweł – prześladowca chrześcijan o imieniu Szaweł, który pod Damaszkiem nawraca się i w tym mieście przyjmuje chrzest, na którym otrzymuje imię Paweł. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 356-359.

⁷⁴⁸ Jan Nepomucen żył w XIV wieku w Czechach, zamęczony przez króla Wacława IV. Według jednej z wersji dlatego, że nie chciał królowi ujawnić grzechów jego żony, której był spowiednikiem. Śmierć męczeńską poniósł 20.03.1393 roku. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 264-265.

⁷⁴⁹ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, s. 22.

⁷⁵⁰ Franciszkanie – Zakon Braci Mniejszych – założony przez św. Franciszka. Z czasem ulegał różnym podziałom, tworząc przynajmniej w nazewnictwie oddzielne zakony. Faktycznie bernardyni to jedna z prowincji franciszkańskich, o ostrzejszej niż inne regule. Posiadają po dzień dzisiejszy swój klasztor w Warcie. Zob. B. Ł o z i ń s k i, *Leksykon zakonów w Polsce*, Warszawa 2002, s. 50-51.

⁷⁵¹ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, s. 68.

14. Obecny kościół parafialny w Głuchowie
Źródło: Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie

W początkach XVII wieku była przy parafii szkoła⁷⁵², której rektorowi proboszcz płacił rocznie 5 florenów, a kantorowi - 12⁷⁵³. W kilka lat później pracował tu jako proboszcz Błażej z Brzeźna, który święcenia kapłańskie przyjął w roku 1598, a w parafii pracował od 1609. Kantorem był Walenty z Kowali, który za swoją posługę otrzymywał 4 fl⁷⁵⁴.

Następny wizytator już w XVIII wieku, jako proboszcza pokazuje nam ks. Marcina Starzewskiego, który został wyświęcony w roku 1714. Posiadał on potrzebne książki, czyli brewiarz, rubrycelę i inne pozycje niezbędne do nauczania. Obsługiwał też drugie beneficjum, w Miłkowicach⁷⁵⁵.

W 1765 roku duszpasterstwo w parafii prowadził ks. Antoni Goździewski, który święcenia kapłańskie otrzymał w roku 1747, a do pracy w Głuchowie skierowany został w roku 1758. Pracował sam, nie było już szkoły, a kantor przyjeżdżał do pomocy tylko na święta⁷⁵⁶.

Kolejnym proboszczem, w latach 1780-1783, był ks. Dominik Wartski⁷⁵⁷, a od 1783 ks. Jan Siewierski, który urodził się w roku 1753, a święcenia kapłańskie otrzymał w roku 1778. Był przygotowany intelektualnie i duchowo do spowiadania w tej parafii⁷⁵⁸.

⁷⁵² Szkoły w tym czasie istniały zwłaszcza w miastach, gdzie na tyle przygotowywały swoich uczniów, aby ci mogli udawać się na studia do szkół katedralnych bądź na uniwersytet do Krakowa. Spośród uczniów tych szkół rekrutowali się pisarze znajdujący zatrudnienie zarówno w kancelariach świeckich, jak i kościelnych. Istotą szkół wiejskich było opanowanie czytania i pisania. Były to jedyne szkoły przez wieki istniejące w Polsce. Prowadzenie szkół należało do obowiązków Kościoła.

⁷⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 271.

⁷⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 251.

⁷⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 572.

⁷⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 721n.

⁷⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 79, k. 16.

⁷⁵⁸ Tamże, k. 17v.

W XIX wieku, w roku 1823, urząd proboszcza pełnił ks. Odo Trząsowski, który urodził się w roku 1796. Świecenia kapłańskie przyjął będąc w Ładzie u cystersów⁷⁵⁹, a później przeszedł do diecezji. Posiadał on książki zarówno teologiczne, jak i kaznodziejskie, a także medytacje i pozycje o tematyce moralnej. Był bardzo dobrym gospodarzem, odbudował budynki gospodarcze. Złożył też egzaminy proboszczowskie, nie odprawił jednak rekolekcji. Z pracowników zatrudniony był tylko jeden człowiek, który łączył funkcję kościelnego i organisty, i zarabiał 105 zł⁷⁶⁰.

Kolejnym znanym administratorem parafii był bernardyn o. Bonifacy Baryłkiewicz, który urodził się w roku 1817. Świecenia kapłańskie otrzymał w roku 1842, a do parafii przyszedł w 1871. Gorliwie zajmował się pracą zarówno gospodarczą, jak i duszpasterską. Ogrodził m.in. cmentarz przykościelny. W ramach prowadzonego duszpasterstwa zajmował się bractwem kościelnym⁷⁶¹. Było to Bractwo Opaczności Bożej. Darzono go szczególnymi względami, ponieważ po 30-tu latach był pierwszym „własnym” proboszczem⁷⁶².

W 1887 roku do parafii przybył ks. Walenty Wyczyszkievicz, co do gorliwości którego wizytator z roku 1888 miał wiele zastrzeżeń. Napisał między innymi „żadnej gorliwości w wypełnianiu obowiązków nie miał”, choć uczciwie przyznał, że nie słyhać o jego niemoralnym życiu. Przy parafii pracował jeden człowiek, jednocześnie będący i kościelnym, i organistą, a jego żona była gospodynią na plebanii⁷⁶³.

Najprawdopodobniej od ks. Franciszka Stopierzyńskiego rozpoczął się w dziejach parafii okres, w którym proboszczowie przebywali na parafii bardzo rzadko, a faktycznie parafia była pod opieką proboszcza z Tokar. Sam ksiądz Franciszek Stopierzynski był prałatem kapituły katedralnej we Włocławku, profesorem w seminarium duchownym i pełnił funkcję wizytatora klasztorów na terenie diecezji. Do parafii zapewne nie przyjeżdżał, czego można się domyślać z faktu, że nie był nawet w czasie wizytacji biskupiej⁷⁶⁴. Odbyła się ona w dniu 28.04.1910 roku, przeprowadzona została przez bp Stanisława Zdzitowieckiego⁷⁶⁵. W sprawozdaniu zaznaczył, że w parafii była ochronka⁷⁶⁶, którą założyła i zapewne finansowała rodzina Zaborowskich. Dzieci z niej śpiewały na powitanie wizytatora. Pod nieobecność proboszcza, ks. F. Stopierzyńskiego, parafią administrował ks. Kacper Korycki proboszcz z Tokar.

Ksiądz biskup udzielił też sakramentu bierzmowania 118 osobom. Na zakończenie wizytacji odbył się obiad u dziedziców, a jednocześnie kolatorów - Izabelli i Leszka Zaborowskich⁷⁶⁷.

⁷⁵⁹ Cystersi – Zakon powstał w roku 1098, do Polski przybyli w 1140. Był to odłam benedyktynów o ostrzejszej regule. W duchowości tego zakonu drogą do naśladowania Chrystusa była liturgia. Zob. B. Ł o z i ń s k i, *Leksykon zakonów...*, s. 40-41.

⁷⁶⁰ ADWł, ABK-Kal. Wiz. 10, k. 32n.

⁷⁶¹ Bractwo było formą organizacyjną wiernych w oparciu o kult patrona, formę modlitewną lub sposób działania. Wszyscy byli sobie równi, zarówno duchowni, jak i świeccy, nie było też różnic wynikających z zamożności. Istnienie różnych bractw wskazuje na znaczne nimi zainteresowanie, zarówno w miastach jak i na wsi. Zob. H. W i t c z a k, *Z życia religijnego w królewskim mieście Koninie*, Włocławek 2006, s. 256. A także - K. K u ź m a k, *Bractwa kościelne*, [w:] EK, t. 2, Lublin 1985, szp. 1013-1016.

⁷⁶² *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 88.

⁷⁶³ ADWł, ABK-Kal. Wiz. 18, s. 7.

⁷⁶⁴ *Kronika diecezji kujawsko-kaliskiej*, t. 4 Włocławek 1910, s. 381.

⁷⁶⁵ Stanisław Zdzitowiecki urodzony w roku 1854 w Barzkowicach koło Piotrkowa Trybunalskiego. Świecenia kapłańskie otrzymał w Warszawie w roku 1877. Biskupem kujawsko-kaliskim mianowany 02.1902 roku, sakrę biskupią otrzymał 23.11.1902 z rąk abp Jerzego Józefa Szembeka, rządy w diecezji objął w grudniu 1902. Zmarł we Włocławku 11.02.1927 roku. Zob. Z. S z u b a, *Biskupi polscy XX wieku*, [w:] *Życie katolickie*, t. 5-6, Warszawa 1983, s. 49-50.

⁷⁶⁶ Rodzaj dzisiejszego przedszkola.

⁷⁶⁷ *Kronika diecezji kujawsko-kaliskiej*, t. 4 Włocławek 1910, s. 240.

Kolejne lata w parafii to uporczywe zabieganie parafian o mianowanie proboszcza do Głuchowa i spory z kolejnymi proboszczami w Tokarach. Chodziło o to, aby jak najczęściej przyjeżdżali z posługą do parafii. Zachowała się z tego czasu korespondencja między parafianami i kurią biskupią. Materiał ten bardzo szczegółowo ukazuje, w jakie dni przybywali księża z Tokar z posługą do Głuchowa⁷⁶⁸.

W roku 1936 na terenie parafii uczono religii w szkole, w Wilczkowie. Była to szkoła o dwu oddziałach, do której uczęszczało 50 dzieci⁷⁶⁹.

Radość w parafii była bardzo duża, gdy w 1938 roku przybył młody, energiczny kapłan, ks. Stanisław Perliński. Zajął się on najpierw zakupem spichrza z przeznaczeniem na kościół, sprzedał ziemię parafialną z myślą, aby za zdobyte pieniądze wyremontować i przystosować zakupiony obiekt. Chciał wziąć również pożyczkę, na cele budowlane⁷⁷⁰. Niestety, wybuchła II wojna światowa i plany nie mogły zostać zrealizowane. Gorliwy ks. Stanisław trafia do obozu koncentracyjnego⁷⁷¹, który przeżył i po wojnie pracował w innych parafiach.

Po wojnie parafię obsługiwali znowu proboszczowie z Tokar. Pierwszym własnym proboszczem był ks. Jan Trzaskowski, który przybył w 1956 roku. Czasy tamte jednak nie sprzyjały działalności w parafii. Władze państwowe nie dawały pozwolenia na prace, więc kolejni księża szybko się zmieniali. I tak, w jednym tylko 1956 roku w parafii pracowało kilku księży: wspomniany już ks. J. Trzaskowski, od 1.10. - ks. Józef Łacki, a od 5.11. - ks. Adolf Rajzer. Kolejni duszpasterze przebywali niewiele dłużej: wspomniany ks. A. Rajzer w latach 1956-57, ks. Józef Lisewski (1957-59), Zenon Mateja (1959-60), dopiero ks. Klemens Nowakowski pracował pięć lat (1960-1965). W czasie jego pobytu przystosowano i dobudowano dwa pomieszczenia do spichrza i poczyniono dalsze prace, aby świątynia spełniała wymogi liturgiczne. Jego następcami byli: ks. August Brandt w latach 1965-1968, ks. Józef Dusiński od roku 1968 do 1972. Domyślać się należy, że oni rozpoczęli systematyczną pracę duszpasterską⁷⁷².

Jednak dopiero ks. Stanisław Bazela, podjął prace przystosowujące w pełni budynek do celów liturgicznych. Usunął stojące na środku kościoła filary i nadał mu obecny wygląd. On też, pracując w parafii przez wiele lat⁷⁷³, prowadził systematyczne duszpasterstwo, czego ślady pozostały w kronice parafialnej⁷⁷⁴.

Po ks. Stanisławie Bazeli przyszedł ks. Stanisław Stasiak, który przez cztery lata spełniał obowiązki duszpasterskie, jako proboszcz tej parafii. Pracował w latach 1985-1989⁷⁷⁵. Po nim, przez następny rok, choć nie jako proboszcz, tylko pomoc duszpasterska, był ks. Wacław Ławiński⁷⁷⁶.

W roku 1990 przyszedł ks. Stanisław Kiermasz, o którym na podstawie posiadanych danych można powiedzieć, że był najdłużej pracującym w parafii proboszczem. O jego pracy gospodarczej wspomniałem już wcześniej, teraz przypomnę tylko, że przez lata systematycznie sprawował posługę sakramentalną, poprzedzoną odpowiednim

⁷⁶⁸ Między innymi ks. L. Kwaśkiewicz informuje biskupa, że w Głuchowie odprawia: odpust, w niedzielę po Bożym Ciele, drugi dzień Bożego Narodzenia, Wielkanocy i Zielonych Świąt, w co drugą niedzielę, ponadto w suche dni i pogrzeby. ADWł, AKDWł par. 63, k. 3-22.

⁷⁶⁹ ADWł, AKDWł, par.207, k. 32.

⁷⁷⁰ ADWł, AKDWł, par.63, k. 23-31.

⁷⁷¹ Ks. Stanisław Perliński - więzień obozu w Dachau. „Nawet w czasie głodu względnie mocny ciałem, a całkowicie mocny duchem. Był uczynny dla kolegów, zwłaszcza słabszych, spiesząc im z pomocą przy pracy na plantacjach i przy noszeniu kotłów.” Zob. F. K o r s z y Ń s k i, *Jasne promienie w Dachau*, Poznań-Warszawa 1985, s. 203.

⁷⁷² APG, *Kronika parafii św. Macieja w Głuchowie*, t. 1, k. 1-2.

⁷⁷³ Pracował w latach 1972-1985.

⁷⁷⁴ Zob. APG, *Kronika parafii św. Macieja w Głuchowie*, t. 1-2.

⁷⁷⁵ Tamże, t. 2, k.20v.

⁷⁷⁶ Pracował od 1.07.1989 do 30.06.1990. Zob. Tamże.

przygotowaniem. Zajmował się więc przygotowaniem dzieci do I spowiedzi i Komunii św., młodzież przygotowywał do sakramentu bierzmowania i małżeństwa, a zmarłych parafian odprowadzał na miejsce wiecznego spoczynku. Ta cicha, ale systematyczna praca po latach dawała wspaniałe rezultaty, z których – jako proboszcz – korzystał autor niniejszej pracy.

Kolejnymi więc duszpasterzami w parafii byli w latach 2007-2008 ks. Henryk Witczak, ks. Marek Biskupski od 2008 do 2009r. i obecnie pracujący ks. Dariusz Horbiński, który do parafii przyszedł w roku 2009. Działalność duszpasterska w parafii obejmuje: Koło Żywego Różańca, Duszpasterską Radę Parafialną i Liturgiczną Służbę Ołtarza⁷⁷⁷.

3. Parafia w Kowalach Pańskich

W źródłach została zapisana legenda, jakoby kościół w Kowalach Pańskich został przeniesiony z Turku. Jak to często bywa, zapewne ziarnkiem prawdy w tym opowiadaniu był fakt, że kościół przyniesiono z Turku⁷⁷⁸, ale nie w znaczeniu materialnym - budynku, tylko w przenośnym, ponieważ pierwotnie Kowale należały do parafii w Turku.

W XV wieku istnieje już parafia, choć nie wiadomo przez kogo i kiedy została erygowana⁷⁷⁹. Domyślamy się, że było to na przełomie XIV i XV wieku⁷⁸⁰. Nie znamy też jej fundatora i kościoła. Można jedynie postawić pewne hipotezy. Pierwsza wskazywałaby na zarządcę majątku arcybiskupiego, którego siedziba była najpierw w Uniejowie, a później w Turku, jako na tego, który ufundował kościół- zwłaszcza że do pewnego momentu i Kowale wchodziły w skład dóbr arcybiskupich. Równie dobrze można przyjąć, że po podziale tej wsi na dwie części arcybiskupią⁷⁸¹ i szlachecką⁷⁸², właściciel tej drugiej, chcąc nadać jej większe znaczenie, wybudował tu świątynię.

Wokół więc kościoła powstała parafia, dla której z braku zachowania oryginalnego aktu erekcyjnego, za takowy uważa się dokument zwany „Liber beneficiorum” Jana Łaskiego⁷⁸³. Mimo iż nie znamy fundatora, to jednak wiemy, że kolatorem parafii był dziedzic wsi Kowale Pańskie⁷⁸⁴. W XVI wieku była to rodzina Walewskich⁷⁸⁵, w roku 1608 Jadwiga Wilewska⁷⁸⁶. Z roku 1732 pochodzi informacja, że kolatorem świątyni był Franciszek Gałecki, starosta bydgoski⁷⁸⁷. W dostępnych dokumentach od roku 1766⁷⁸⁸ do 1790⁷⁸⁹ jako właściciel Kowali, a zatem i kolator występuje Ignacy Gałecki, również starosta bydgoski. W XIX wieku jako kolatorzy pojawiają się: w roku 1801 – Ignacy Radoliński, w 1825 - wymieniona została generałowa Fiszerowa⁷⁹⁰, a dopiero kolejny - Antoni Czarnecki,

⁷⁷⁷ *Rocznik diecezji włocławskiej 2009*, s. 231.

⁷⁷⁸ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 1, Gniezno 1880, s. 260.

⁷⁷⁹ *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 91.

⁷⁸⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 202.

⁷⁸¹ Kowale Księżę.

⁷⁸² Kowale Pańskie lub Szlacheckie.

⁷⁸³ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 260-261.

⁷⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 163v.

⁷⁸⁵ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 260 przypis.

⁷⁸⁶ Możliwy błąd odczytu wtedy nadal była by to Walewska. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 163v.

⁷⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 21.

⁷⁸⁸ Tamże, s. 20.

⁷⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 137.

⁷⁹⁰ Zdaje się, że wymieniona generałowa była właścicielką dóbr, jednak przebywa ona na stałe za granicą, najprawdopodobniej w Rosji. Były przekazywane w dzierżawę (faktycznie dzierżawi je W. Łuba). Stąd zapewne mierne zainteresowanie owego dzierżawcy sprawami parafialnymi. ADWł, ABK-Kal. Wiz 10, k. 42.

spełniał swoje obowiązki. Na miejsce starej, zniszczonej świątyni wybudował nową⁷⁹¹. Kolejnym właścicielem Kowali był Rober Scholtz⁷⁹², który nie poprzestawał tylko na uprawie ziemi, ale również rozpoczął działalność, którą można było wtedy nazwać przemysłową, choć brak śladów, aby opiekował się parafią.

Pierwotny okręg parafialny obejmował wsie Kowale i Siedliska⁷⁹³. W XVIII wieku, w roku 1775 wyszczególnieni są przystępujący do spowiedzi mieszkańcy następujących wiosek: Kowale, Wola, Siedliska i Dziewiątka⁷⁹⁴. W trzy lata później, w kolejnej wizytacji, pojawia się Muchtów⁷⁹⁵, natomiast wizytacja, z roku 1825, dodaje jeszcze Przygonki⁷⁹⁶. Informacje z drugiej połowy XIX wieku określają w następujący sposób okręg parafialny: Kowale, Siedliska, Wola i Cegielnia Kowska, Dziewiątka, Muchtów, Młyn Przygoński i Horyza⁷⁹⁷.

Już w XX wieku, w latach dwudziestych, do parafii należały wioski: Kowale Pańskie, Wola Kowska, Dzierzbotki, Siedliska, Muchtów, Marcjanów, Ciemięń, Leśnictwo, Kolonia-Ciemięń, Dziewiątka, Kolonia-Dzierzbotki, Cegielnia Dzierzbocka, Zastruże, Parcele⁷⁹⁸. Obecnie okręg parafialny stanowią następujące miejscowości: Kowale Pańskie, Kowale Pańskie-Kolonia, Ciemięń, Dzierzbotki, Dziewiątka, Leśnictwo, Młodzianów, Marianów-Kolonia, Siedliska⁷⁹⁹.

Podstawą funkcjonowania każdej instytucji, w tym również parafii, są środki materialne do utrzymania jej oraz pracowników. Uposażenie więc było zapisywane w akcie erekcyjnym. Z braku oryginalnego aktu powołującego parafię, za takowy przyjmujemy dokument powstały w kancelarii abpa Jana Łaskiego, zwany „Liber beneficiorum”. Z niego dowiadujemy się, że do parafii należy plac, na którym stoi kościół i plebania wraz z przylegającym doń ogrodem. Ponadto, teren po drugiej stronie drogi, również z ogrodem, a także jeden łąn ziemi wraz z łąkami. Proboszcz otrzymywał dziesięcinę, następnie dziesięcinę snopkową z wszystkich pól, zarówno dworskich, jak też i chłopskich w Kowalach, a także jako meszne po dwa korce zboża, a na kołędę - po 1 groszu. Z Siedliska zaś meszne z łąnu po dwa korce owsa, a także po 1 groszu kołędę⁸⁰⁰.

Bardzo obszernie uposażenia parafii opisuje wizytacja z roku 1790. Między innymi określa położenie poszczególnych pól, które podzielone są na trzy części⁸⁰¹. Na zachód od kościoła był plac, na którym stała plebania. Od kościoła oddzielał ją sad, dalej w kierunku północnym ogród, już trochę zaniedbany, ciągnący się do strugi. W ogrodzie była stodoła i pomieszczenie na sprzęty rolnicze. Plebania nie była zamieszkała przez księdza, tylko wykorzystywana przez służbę dworską. Przedstawiała się następująco: wejście główne było

⁷⁹¹ Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877, s. 91.

⁷⁹² Kowale Pańskie, [w:] SGKP, t. 15, Warszawa 1900, s. 142.

⁷⁹³ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 1, Gniezno 1880, s. 260.

⁷⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 28.

⁷⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 91.

⁷⁹⁶ Prawdopodobnie młyn Przygoński.

⁷⁹⁷ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 260 przypisy.

⁷⁹⁸ ADWł, AKDWł par. 112, s. 7v.

⁷⁹⁹ *Rocznik diecezji wrocławskiej 2009*, s. 233.

⁸⁰⁰ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 261.

⁸⁰¹ W części pierwszej (obsiane wtedy ozimina): pierwsze - na zachód od kościoła, pomiędzy polem Feliksa Kmiecica a Andrzeja Kurzyńskiego - zagrodnika; drugie - położone między łąkami kowskimi, a ciągnące się do granicy Ciemięnia; trzecie - obok również Feliksa Kmiecica, a ciągnące się w stronę Siedliska; czwarte - od tychże samych łąk, rozciągające się do Tobolic (?); piąte - równoległe do poprzedniego; szóste - na Krocicach (?) ku Dziewiątce w dwóch miejscach, w pobliżu pola Feliksa Kmiecica; łąka pomiędzy łąkami dworskimi a kowala. W drugiej części: pierwsze - w stronę Cienienia, aż do jego granicy, między gruntami Feliksa i Andrzeja Kurzyńskich; drugie w stronę Trzepowa, od drogi idącej do Woli do granicy Ciemięnia; trzecie - podobnie jak poprzednie. Trzeciej części: pierwsze - na północ w pobliżu roli Feliksa Kmiecica, poczynając od łąki, aż na północ do Borku; drugie - z drugiej strony drogi do Turku, również obok ziemi Feliksa, poczynając od łąk dworskich, aż do Borku. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 144-144v

od południa, z którego - wchodząc na lewo - była wielka izba, w której mieszkał kucharz dworski, na prawo od wejścia - mała izba, w niej mieszkał zarządca dworski⁸⁰².

Ponadto, na majątek parafialny składały się jeszcze podatki: z Kowali - pięciu kmieci płaciło meszne po 2 wiertle żyta i tyleż owsa; z Woli Kowalskiej - 6 kmieci dawało meszne także jak poprzednicy; młynarz miejscowy - jeden wiertel mąki żytniej pyłkowej; z Siedliska - 5 kmieci i młynarz dają tyle, co poprzednicy. Oprócz tego żadnych budynków innych ani inwentarza gruntowego, ani sprzętu parafia nie posiadała. Przeglądając się wykazowi mienia kościelnego, można by było powiedzieć, że uposażenie wcale nie było małe. Rodzi się więc pytanie, dlaczego brak na miejscu duszpasterza.

Sprawa wyjaśnia się, gdy przejrzy się zarządzenia powizytacyjne. Okazuje się, że ziemię przejął dziedzic, podobnie i plebanię, więc nie było ani gdzie mieszkać, ani z czego się utrzymać. Dorywczo pracujący zakonnicy traktowani byli bardziej jako kapelani dziedzica niż proboszczowie, wobec czego mieszkali i żywili się prawdopodobnie we dworze⁸⁰³.

Wizytacja z 1801 roku informuje wprost, że plebani nie ma, a jest tylko plac, na którym powinna stać. Był natomiast budynek, w którym mieszkał organista. Budynek składał się z sieni i jednej izby. Majątek ziemski nadal był w użytkowaniu dziedzica⁸⁰⁴.

Sytuacja majątkowa zmieniała się, gdy właścicielem dóbr został Antoni Czarnecki, który nie tylko wybudował kościół, ale jeszcze plebanię i budynki gospodarcze. Oddał też zabrane ziemie parafialne. Plebania ta funkcjonuje do dziś, a po ostatnim remoncie (w roku 2004) nabrała nowego blasku⁸⁰⁵.

W 1888 roku parafia posiada już 6 mórg ziemi, a proboszcz dzierżawił jeszcze od chłopów ziemię i ją uprawiał. Oczywiście miał gdzie mieszkać i zasadniczo nie miał problemów z utrzymaniem się⁸⁰⁶.

W latach dwudziestych XX wieku oprócz plebanii były zabudowania gospodarcze i oddzielny dom dla organisty. Na majątek parafii składało się 8 mórg ziemi z ogrodem, proboszcz posiadał także inwentarz⁸⁰⁷. Współcześnie na jej uposażeniu jest 4,88 ha ziemi⁸⁰⁸.

Centrum życia religijnego znajduje się oczywiście w świątyni, dlatego teraz zajmę się tym elementem parafii. Pierwotny znany kościół⁸⁰⁹ w Kowalach Pańskich został wystawiony pod wezwaniem Wszystkich Świętych i była to budowla drewniana⁸¹⁰. Bliższe o niej informacje posiadamy jednak dopiero z roku 1608. Wtedy w świątyni były trzy ołtarze. Na głównym znajdowało się tabernakulum. Były to ołtarze drewniane tylko z kamiennym portatylem. Na środku stał krzyż, była też chrzcielnica, z wodę chrzcielną poświęconą w sobotę przed Zesłaniem Ducha Świętego. Do świątyni była dobudowana zakrystia, a obok stała dzwonnica z dwoma dzwonami⁸¹¹.

Jeszcze więcej o niej informacji jest z XVIII wieku. Nadal znajdują się trzy ołtarze: wielki, nie konsekrowany z portatylem. Na nim znajduje się obraz Wszystkich Świętych, ładnie ozdobiony, i tam ustawione zostało tabernakulum. Po bokach jest 6 świeczników cynowych. Drugi ołtarz, w wielkim chórze, z obrazem Najświętszej Maryi Panny Bolesnej,

⁸⁰² Tamże, k. 144.

⁸⁰³ Tamże, k. 145.

⁸⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 39.

⁸⁰⁵ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, s. 27.

⁸⁰⁶ Owe 6 mórg ziemi był to majątek obligatoryjny dla parafii klasy III. Klasyfikację parafii wprowadzili Rosjanie po powstaniu styczniowym, zabierając ziemie parafialne, a pozostawiając to, co niezbędne do utrzymania, czyli owe 6 mórg.

⁸⁰⁷ ADWł, AKDWł par.112, k. 114n.

⁸⁰⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 205.

⁸⁰⁹ Pierwotnie świątynia stała w innym miejscu niż obecna. Umiejscowiona była przy obecnym rondzie między drogami do Kawęczyna i do Dobrej. W tym też miejscu znajdowały się zabudowania parafialne.

⁸¹⁰ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 260.

⁸¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 164v.

który służył łaskami, wyposażony - podobnie jak poprzedni - w świeczniki. Trzeci, umieszczony naprzeciw poprzedniego, w którym znajduje się obraz św. Antoniego Padewskiego⁸¹².

Kolejna wizytacja nie przedstawia nowych ołtarzy, zwraca tylko uwagę, że chrzcielnica nie jest już najnowszą. W dzwonnicy były dwa dzwony, trzeci zaś w wieżyczce na kościele jako sygnatka⁸¹³. W roku 1778, w głównym ołtarzu, znajduje się już obraz Matki Bożej Bolesnej, na którym umieszczone było również tabernakulum do przechowywania Najświętszego Sakramentu⁸¹⁴.

Gorliwym musiał być wizytator dokonujący opisu stanu parafii w roku 1790, gdyż, tak jak w przypadku innych elementów, tak i w sprawie świątyni był bardzo dokładny. Kościół, jak wcześniej wspomniałem, był drewniany, na środku z sygnaturką. Dookoła niego znajdował się cmentarz z ogrodzeniem drewnianym z zamykaną furtką, nad którą pod daszkiem była dzwonnica z dwoma dzwonami. Na cmentarzu przykościelnym była również wybudowana kostnica, czyli dzisiejsza kaplica przedpogrzebowa. Wchodząc do wnętrza świątyni, wizytator zobaczył trzy ołtarze. Wielki ołtarz był poświęcony Wszystkim Świętym i obraz ich przedstawiający znajdował się w głównej kondygnacji, powyżej natomiast był obraz św. Marcina⁸¹⁵. Drugi poświęcony był Matce Bożej Bolesnej, a na jego zasuwie znajdował się obraz Jezusa Ukrzyżowanego⁸¹⁶. Trzeci zaś - właśnie Męce Pana Jezusa i dlatego w centrum był obraz przedstawiający Jezusa Ukrzyżowanego, a na jego zasuwie - św. Wojciech. Chrzcielnica została umieszczona po prawej stronie wielkiego ołtarza, ale była już stara. Przy ołtarzu była też ambona. Na chórze muzycznym znajdował się pozytyw o 5 głosach, który służył do podtrzymywania śpiewu. Wystroju dopełniały dwa konfesjonały ustawione w widocznych miejscach⁸¹⁷.

Informacje jednak z roku 1825 były już tragiczne: sufit i ściany z dwóch stron spróchniały, kościół pochylił się, a dach i podłoga zniszczone. Było już tak źle, że w świątyni nie było nawet Najświętszego Sakramentu i olejów świętych⁸¹⁸.

Przyszedł jednak czas radości dla parafian w Kowalach Pańskich, kiedy właścicielem majątku został Antoni Czarnecki, hrabia na Lubiszynie, krojczy wielki koronny⁸¹⁹. W latach 1842-47 wybudował nowy murowany kościół⁸²⁰, przygotował też miejsce pod nowy cmentarz. Zapewne główny ciężar prac budowlanych wziął na siebie dziedzic, ale i parafianie opodatkowali się na malowanie świątyni po 2 tys. marek od morgi. W roku 1851 kościół został poświęcony przez kan. kaliskiego, ks. Michała Zienieckiego, proboszcza w Charlupie Małej. Świątynię poświęcono Najświętszej Maryi Pannie i określono ją wezwaniem Matki Bożej Bolesnej.

Przedstawiała się imponująco, wewnątrz były trzy murowane ołtarze. Wielki wykonany został na styl frontonu świątyni doryckiej, z czterema kolumnami i malowany był olejno, w kolorze stalowym. Tabernakulum drewniane, dostosowane do całości ołtarza. W centrum ołtarza gipsowy krzyż z Jezusem Ukrzyżowanym. Ołtarz drugi, po prawej

⁸¹² ADWł, AAG, Wiz. 63, s.20-21.

⁸¹³ ADWł, AAG, Wiz. 67, s. 27.

⁸¹⁴ ADWł, AAG, Wiz. 70, s. 89.

⁸¹⁵ Św. Marcin biskup Tours – urodził się około 316, a zmarł 397. Zasłynął jako żołnierz odmawiający walki z powodu wyznawanej wiary, a później jako gorliwy biskup. Jego liturgiczne wspomnienie przypada 11 listopada. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 706-710.

⁸¹⁶ Możliwe, że do ołtarza został sprowadzony nowy obraz przedstawiający Jezusa Ukrzyżowanego, a stary zapewne jeszcze nie zniszczony wstawiono jako zasuwę do tego ołtarza.

⁸¹⁷ ADWł, AAG, Wiz. 85, k. 136v-137v.

⁸¹⁸ ADWł, AAG, Wiz. 105, k. 42.

⁸¹⁹ *Kowale Pańskie*, [w:] *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 505.

⁸²⁰ Warto zaznaczyć, że świątynia powstała w innym miejscu niż była pierwotna. W materiałach pojawiają się różne daty dotyczące powstania kościoła poczynając od roku 1842, 1847-1853. Faktem było to, że poświęcenie nastąpiło w roku 1851, a prawdopodobnie prace trwały jeszcze po poświęceniu.

stronie⁸²¹, poświęcony był Matce Bożej Bolesnej, a po lewej - św. Antoniemu. Również na ołtarzach bocznych znajdowały się tabernakula. Chrzcielnica, pod ścianą obok ołtarza św. Antoniego, wykuta z marmuru przedstawia anioła w klęczącej postawie dźwigającego czarę chrzcielniczy, w środku naczynie z wodą święconą. Oleje święte znajdowały się w zamknięciu przy tym ołtarzu. Ambona, po prawej stronie w prezbiterium, była murowana, na nią nałożone piękne stiukowe ozdoby, choć już trochę zniszczone. Dwa drewniane konfesjonały umieszczono z boku. W nawie było 10 ławek brzożowych, przy ołtarzach bocznych - po jednej dębowej, z wysokim oparciem. Chór muzyczny był na dwóch kolumnach murowanych, a balustrada pomalowana. Na nim organy piszczałkowe⁸²².

W 1920 założono na kościele pokrycie z blachy ocynkowanej. W świątyni, w okresie kilkudziesięciu lat co pewien czas były prowadzone bieżące naprawy. W roku 2006 przeprowadzono remont kapitalny kościoła: wymieniono pokrycie dachu z blachy na dachówkę karpiówkę, osuszono mury, naprawiono i pomalowano elewację, na wieży wymieniono stolarkę okienną i zamontowano zegary, wykonano remont zakrystii, zamykającej bryłę kościoła od strony wschodniej. Obiekt w chwili obecnej znajduje się w dobrym stanie technicznym⁸²³.

Konserwację polichromii w kościele przeprowadzono w 1986 roku. Obecnie stan malowideł określić należy jako nienajlepszy. Na różnorodność zniszczeń polichromii wpłynął cały szereg czynników działających niszcząco zarówno w samym obiekcie, jak i na zewnątrz. Miały na to wpływ zmiany mikroklimatu panującego w świątyni, gromadzący się kurz, brud, postępująca degradacja użytych materiałów warstwy pokrywającej malowidła, a także destrukcyjne działanie wody, na skutek nieszczelnego pokrycia dachu, która spowodowała wypłukanie się wielu składników zaprawy. Malarstwo ścienne wymaga szybkiej interwencji konserwatorskiej, która pozwoli na uczynienie malowideł i ich ponowne wyeksponowanie⁸²⁴.

Do zabytków ruchomych w kościele zaliczono 32 obiekty⁸²⁵. Wśród nich przede wszystkim: murowany ołtarz główny i boczne, z połowy wieku XIX i z tego samego okresu ambonę oraz obrazy „Pieta Anielska” i „św. Antoni”⁸²⁶. Ponadto, neobarokową chrzcielnicę i barokowe naczynia liturgiczne. Bogaty wystrój kościoła tworzy również polichromia z końca XIX w. Na ścianach są stacje Męki Pańskiej. Strop dekorowany jest scenami: „Ostatnia Wieczerza”, „Matka Boska Szkaplerzna”, a nad chórem muzycznym- „Święta Cecylia” - w iluzorycznych ramach. Są też kasety z medalionami kartusзовymi obwiedzionymi akantem, dekoracja sztukatorska w układzie kandelabrowym z motywami amfor, winnej latorośli i akantu. Nad wejściem głównym znajduje się stiukowa „supra porte”⁸²⁷, czyli rozeta z symetrycznym motywem palmety w obramieniu gzymsu wspartego na konsolkach⁸²⁸.

⁸²¹ Patrząc od ołtarza w stronę drzwi wyjściowych.

⁸²² Opis ten został dokonany w roku 1923. Zob. ADWł, AKDWł par.112, k. 7-9v.

⁸²³ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 27.

⁸²⁴ Tamże, s. 31.

⁸²⁵ Nr B-49/10 na podstawie decyzji Woj. Kon. Zab. z 10.12.1985

⁸²⁶ Święty Antoni urodził się w Lizbonie około 1195 roku, zmarł w roku 1231. Większość życia spędził w Padwie stąd często występujące określenie „Padewski”. Wspomnienie liturgiczne przypada 13 czerwca. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 315-319.

⁸²⁷ Supra porte – dosłownie - nad wejściem.

⁸²⁸ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, s. 21.

15. Kościół parafialny w Kowalach Pańskich
Źródło: Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie

Każda świątynia miała swoje przywileje, czyli odpusty. Zazwyczaj związane były z patronem Kocioła i pamiątką jego konsekracji lub poświęcenia. W większych parafiach pojawiały się jeszcze przywileje związane z bractwami czy lokalnymi świętami. Przyjrzyjmy się i pod tym względem opisywanej parafii. Zapewne pierwotny odpust związany był z obchodzeniem dnia Wszystkich Świętych, czyli 1 listopada. Pamiątkę dedykacji obchodzono w niedzielę po św. Michale. Istniał też przywilej na odpust z racji wspomnienia Najświętszej Maryi Panny Bolesnej⁸²⁹. Wizytacja z roku 1825, do wspomnianych wcześniej, dodaje odpust na Matkę Bożą Szkaplerzną⁸³⁰. Podobne obchodzono również w latach międzywojennych⁸³¹. Współcześnie zaś odpusty odprawia się z racji Siedmiu Boleści Najświętszej Maryi Panny, który przypada w piątek, przed Niedzielą Palmową i Matki Bożej Szkaplerznej - w niedzielę po 16 lipca⁸³².

Przeglądając wizytacje, można zauważyć, że przez długie lata parafia nie miała swojego proboszcza. Nominalnym był proboszcz z którejś z okolicznych parafii, a faktycznie pracował jakiś zakonnik. Już w XVI wieku nie miała swojego proboszcza, tylko obsługiwana była przez wędrownego kapłana, czyli jakiegoś zakonnika⁸³³. W początkach XVII wieku funkcję proboszcza pełnił ks. Mateusz z Chlewa, który nie mógł utrzymać się na tej parafii, był więc proboszczem jeszcze i w Tokarach⁸³⁴.

W 1765 roku nominalnie proboszczem był proboszcz z Turku, ks. Roch Koszutski kan. uniejowski, a faktycznie na miejscu pracowali bernardyni z Warty, między innymi o. Mikołaj Gracki, a organistą był Antoni Szumiański. W wizytacji wspomniana była także

⁸²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 20.

⁸³⁰ ADWł, ABK-Kal. Wiz. 10, k. 42v.

⁸³¹ ADWł, AKDWł par.112, s.

⁸³² *Rocznik Diecezji wrocławskiej 2009*, s. 233.

⁸³³ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 260.

⁸³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k.163v.

akuszerka, co prawda nie z imienia, ale jako ta, która została przyuczona do udzielenia chrztu w niebezpieczeństwie śmierci. Wydaje się, że w tamtym czasie duszpasterstwo było rozwinięte. Wspomina się bowiem, że wymiana Najświętszego Sakramentu odbywa się co dwa tygodnie, duszpasterz odwiedza chorych, a także istnieje Bractwo Szkaplerzne. Do powstania tego stowarzyszenia przyczynił się w roku 1732⁸³⁵ kolator parafii- Franciszek Gałęcki. Promotorem wspólnoty był pracujący na miejscu ksiądz⁸³⁶.

W dziesięć lat później dowiadujemy się, że parafia (od roku 1725) nie ma własnego proboszcza. Nominalnie był nim wtedy ks. Franciszek Czyżewski, proboszcz w Turku, a faktycznie pracowali bernardyni. Bractwo natomiast zostało zatwierdzone przez papieża Klemensa XIV w roku 1734. Zamieszczono też w wizytacji informacje o praktykowaniu sakramentów świętych. Do spowiedzi wielkanocnej przystąpiło: z Kowali – na 122 osoby – 34, z Woli na 49 - 15, z Siedlisk na 91 - 34, z Dziewiątki na 69 - 17. Niestety, nie funkcjonowała tu szkoła, nie było też innych form pracy duszpasterskiej⁸³⁷. Kolejna wizytacja, z 1778 roku, potwierdza stan sprzed trzech lat, zauważa jednak, że oo. bernardyni bardziej funkcjonują jako kapelani dziedzica niż jako duszpasterze w parafii⁸³⁸.

Nominalnie proboszczem od 1769 roku był ks. Franciszek Czyżewski, teraz już kan. uniejowski, a faktycznie przez ostatnie dziesięć lat pracował na miejscu bernardyn, o. Piotr Mayzner. W chwili jednak wizytacji był już inny zakonnik, tego samego zakonu, o. Jacek Jarzębiński, który posiadał pozwolenie na spowiadanie. Zakrystianinem drugi rok był Karol Sikora. Funkcjonowała szkoła, choć nauczyciela nie było, tylko pracujący bernardyn uczył sześciorgo dzieci. Do spowiedzi wielkanocnej przystąpiło w ostatnim roku 350 osób. W roku 1789 było 6 ślubów i 28 chrztów, a pochowano 10 osób.

Ponadto, w niedziele i święta głoszone były nauki, a podczas odpustów kazania, po których odmawiane były akty cnót teologicznych wraz z pacierzem. Chrztu sprawuje się w kościele, bierzmowanie wierni przyjmowali w Uniejowie albo w Koninie. Chorzy byli zaopatrywani w sakramenty święte. Sakrament pokuty sprawowany był w uroczystości i odpusty. Dla dzieci w święta był różaniec, godzina nauki i msza śpiewana. Istniały w tamtym czasie w parafii dwa bractwa, szkaplerzne i miłosierdzia. Bractwo Szkaplerzne, o którym wspominałem wcześniej, zostało zorganizowane przez oo. karmelitów⁸³⁹, a do niego zostało przyłączone Bractwo Miłosierdzia. Oba mają uczestniczyć w czasie uroczystości, ze światłem przy wystawieniu Najświętszego Sakramentu, zarówno w czasie odpustów, jak i innych uroczystości⁸⁴⁰.

W początkach XIX wieku zarządzał proboszcz z Dobrej, a na miejscu był ks. Adam Sępowski, kanonik regularny laterański⁸⁴¹, który pełnił funkcję kapelana dziedzica. Zauważono też wtedy, że parafia już od 80 lat nie ma własnego proboszcza⁸⁴².

W roku 1843 przyszedł tu ks. Augustyn Gajkowski, który pracował w niej jeszcze w roku 1884⁸⁴³. Trafił on w parafii na czas jej odrodzenia, które dokonywało się przy

⁸³⁵ Pozwolenie na jego funkcjonowanie wydał abp Teodor Potocki. Zob. ADWł, AAG. Wiz.85, k. 138.

⁸³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 21n.

⁸³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 28.

⁸³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 90.

⁸³⁹ Karmelici – Zakon Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel. Powstał w 1206 roku. Do Polski przybyli zakonnicy w 1397. Duchowość maryjna oparta na objawieniach Szymona Stocka, który od Matki Bożej otrzymał szkaplerz. Zob. B. Ł o z i ń s k i, *Leksykon zakonów...*, s. 68-69.

⁸⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 137.

⁸⁴¹ Zakon Kanoników Regularnych św. Augustyna Kongregacji Laterańskiej Najświętszego Zbawiciela – powstał na przełomie IV i V wieku, do Polski zakonnicy przybyli na przełomie XI i XII wieku. Zakon powstał jako wspólnota będąca zapleczem biskupim dla funkcjonowania instytucji diecezji. B. Ł o z i ń s k i, *Leksykon zakonów...*, s. 64-65.

⁸⁴² ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 37.

⁸⁴³ Informacja umieszczona na tablicy pamiątkowej na ścianie świątyni w Kowalach Pańskich.

wspieraniu dziedzica. Za jego więc czasów powstał kościół, plebania i zabudowania gospodarcze, nastąpiło też ożywienie duchowe⁸⁴⁴.

Od roku 1884 proboszczem był ks. January Walkowski. Bardzo dobrze wypowiada się o nim dziekan, jako o gorliwym kapłanie, który chętnie spieszy z pomocą sąsiadom, sam również nabożeństwa odprawia regularnie i z taką gorliwością, że przychodzą na nie wierni z innych parafii⁸⁴⁵.

Kolejni proboszczowie pracowali już w XX wieku. Ks. Stanisław Dutkiewicz zwraca się do biskupa z prośbą o to, aby w niedziele i święta mógł odprawiać dwie msze z racji potrzeb duszpasterskich⁸⁴⁶.

Ks. Tadeusz Rutkowski prowadził spór z jednym z rolników o teren po dawnym cmentarzu parafialnym, gdyż władze administracyjne teren ten traktowały jako nieużytki i w końcu sprzedały go pod uprawę owemu rolnikowi⁸⁴⁷. Zmobilizował również parafian do działań melioracyjnych, parafię wpisał do spółki wodnej. Przyczynił się do powstania remizy OSP. Został zapamiętany jako proboszcz - społecznik⁸⁴⁸.

Ks. Aleksander Krzesiński uczył - wraz z nauczycielką - religii w szkole. Proboszcz uczył w Kowalach w siedmiu oddziałach, w czterech odrębnych klasach: pierwsza grupa - klasy I i II, druga - III, trzecia - IV, czwarta - V, VI, VII. W Siedliskach uczyła katechetka w jednej grupie łączone klasy I i II⁸⁴⁹.

Ostatnim proboszczem przed wojną był ks. Władysław Kochanowski, który przyszedł do parafii w roku 1935. W roku następnym rozgorzały gorące spory wokół Bractwa Szkaplerznego. Najprawdopodobniej na skutek sporu proboszcza z cechmistrzem, powstał dylemat, kto przewodzi bractwu, cechmistrz czy proboszcz. Sprawa dotarła do biskupa, który przypomniał ogólne zalecenia dotyczące bractw kościelnych, a mianowicie, że promotorem - przewodniczącym bractwa był proboszcz. On przewodniczył zebraniom, kontrolował składki kwartalne oraz odczytywał dochód i rozchód. Po załatwieniu kwestii składek i rozchodów pieniądze zostawały przeliczone przez proboszcza i cechmistrza i wpisane do księgi. Dochody bractwa przeznaczano na światło kościelne, oliwę do wiecznej lampki, knotki, kadzidło, a także pranie bielizny kościelnej. Zakupy powinny być przedstawiane na zebraniu ogólnym. Księgi brackie należało przechowywać u proboszcza. Jeżeli w kasie było ponad 50 zł, należało złożyć je na książeczkę oszczędnościową w banku⁸⁵⁰.

Na podstawie prośby, którą proboszcz skierował do kurii, o misję kanoniczną dla Mariana Waclawa Olczaka, możemy stwierdzić, że również i w Młodzianowie istniała szkoła podstawowa⁸⁵¹.

Gdy w początkach II wojny światowej przybyli Niemcy, usunęli z plebanii proboszcza, który zamieszkał w Ciemieniu. Nadal jednak sprawował posługę duszpasterską⁸⁵². Wywieziono go jednak do obozu koncentracyjnego w Dachau i tam zmarł 16.06.1942 roku⁸⁵³.

Po wojnie w parafii pracowało kilku księży, którzy starali się ożywić ją duchowo i odnowić materialnie. Dłużej pracował ks. Marian Stroiński⁸⁵⁴, który wbrew decyzjom władz,

⁸⁴⁴ *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 91.

⁸⁴⁵ ADWł, ABK-Kal. Wiz. 18, s. 11.

⁸⁴⁶ ADWł, AKDWł par. 112, k. 4.

⁸⁴⁷ Tamże, k. 17.

⁸⁴⁸ J. K o ł a t a, *Z dziejów parafii w Kowalach Pańskich do roku 2007*, Warszawa 2009, s. 60. Praca magisterska, wydruk komputerowy dostępny w PWT w Warszawie oddział w Koninie.

⁸⁴⁹ ADWł, AKDWł par. 112, k. 46.

⁸⁵⁰ Tamże, k. 52-55.

⁸⁵¹ Tamże, k. 56.

⁸⁵² J. K o ł a t a, *Z dziejów parafii...*, s. 60.

⁸⁵³ J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy Kawęczyn na przestrzeni wieków*, Kawęczyn-Sompolno 1993, s. 12.

⁸⁵⁴ Pracował w latach 1950-1961.

wraz z parafianami wybudował figurę Pana Jezusa⁸⁵⁵, a jego następcą, ks. Stanisław Cała⁸⁵⁶, prowadził prace remontowe w kościele i na plebanii, a także zorganizował salkę katechetyczną⁸⁵⁷.

Kolejny kapłan - to dobroduszny ks. Eustachy Dominiak⁸⁵⁸, który zajmował się przede wszystkim wystrojem wnętrza świątyni, a na zewnątrz założył chodnik⁸⁵⁹.

Jego następcą, ks. Jan Ordan⁸⁶⁰ prowadził prace remontowe na plebanii, założył między innymi centralne ogrzewanie, a także przeprowadził prace na zewnątrz świątyni. Z jego inicjatywy parafianie ufundowali dwa dzwony⁸⁶¹. W czasie jego pobytu odbyły się też misje parafialne.

Przez kolejne trzy lata⁸⁶², pracował ks. Zygmunt Głabała, który w tym czasie podjął prace na cmentarzu wykonał ołtarz polowy i chodnik⁸⁶³.

16. Plebania w Kowalach Pańskich

Obecny proboszcz ks. Mirosław Dereszowski, pracuje w parafii od roku 2002 i przez kolejne lata przeprowadził remont kapitalny plebanii, świątyni na zewnątrz⁸⁶⁴ oraz

⁸⁵⁵ J. K o ł a t a, *Z dziejów parafii...*, s. 60.

⁸⁵⁶ Pracował w latach 1968-1978.

⁸⁵⁷ APKP, *Kronika parafialna od 1971*, s.11-23.

⁸⁵⁸ Pracował w latach 1978-1989.

⁸⁵⁹ Wymieniono okna, założono nagłośnienie, zmieniono krzyż i figurę Pana Jezusa, zakupiono figurę Matki Bożej do głównego ołtarza, pomalowano kościół wewnątrz. Zob. J. K o ł a t a, *Z dziejów parafii w Kowalach Pańskich...*, s. 61.

⁸⁶⁰ Pracował w latach 1989-1999.

⁸⁶¹ APKP, *Kronika parafialna...*, s. 127.

⁸⁶² Pracował w latach 1999-2002.

⁸⁶³ Tamże, s. 158.

wybudował kaplicę przedpogrzebową⁸⁶⁵. W ramach działań duszpasterskich podejmowanych przez niego funkcjonują: Katolickie Stowarzyszenie Mieszkańców Wsi i Małych Miast, Trzy Koła Żywego Różańca (dziecięce, młodzieżowe i dorosłych). Ponadto, prężnie funkcjonuje boisko parafialne i świetlica⁸⁶⁶.

4. Parafia w Tokarach

Powstanie parafii w Tokarach ginie w mrokach dziejów, choć wydaje się, że powstała nieco później niż dwie wcześniej omawiane. Pamiętamy o wspomnianym już roku 1362 i ówczesnym dziedzicu tych dóbr - Przedwoju, jednak z tej informacji trudno ustalić, czy była tam już wtedy parafia. Przyjmuje się, więc że jej powstanie mogło nastąpić dopiero w pierwszej połowie XV wieku, od kiedy pojawiają się informacje w dokumentach kościelnych (najprawdopodobniej w 1448r.)⁸⁶⁷. Dokładniejszych danych o erekcji parafii, niestety brak, dlatego też jako podstawowy dokument przyjmuje się „Liber beneficiorum” Jana Łaskiego, z roku 1521⁸⁶⁸.

Mniej wątpliwości było, co do fundatorów. Byli nimi właściciele Tokar, którymi w początkach XVI wieku była rodzina Tokarskich. Możliwe, że członkowie byli fundatorami świątyni. Oni właśnie w „Liber” wymienieni zostali jako kolatorzy parafii. Wizytacje w początkach XVI wieku wskazują jednak już na dwóch kolatorów, mianowicie Jana Sulimowskiego i Marcina Tokarskiego, którzy wówczas byli właścicielami Tokar⁸⁶⁹. Wydaje się, że znaczną rolę odgrywał już ród Mycielskich, z którego Jadwiga ufundowała kaplicę⁸⁷⁰. W drugiej połowie wieku XVII kolatorem był Tomasz Kwiatkowski, natomiast około połowy XVIII - Michał Niwski (w czasie wizytacji w roku 1761 jego spadkobiercy)⁸⁷¹.

W roku 1825, jako kolator wymieniony został Józef Konopnicki, który mieszkał w Tokarach⁸⁷². Niewątpliwie kolejną kolatorką była Kazimiera z Miłkowskich - Sulimierska, która wybudowała w latach 1858-1861 obecnie istniejący kościół⁸⁷³.

Najstarszy znany okręg parafialny pochodzi z roku 1521. Wówczas do parafii należały następujące wioski: Tokary Wielkie i Tokary Małe, Milejów, Siewieruszki, Kawęczyn, Parchowo⁸⁷⁴.

W drugiej połowie XIX wieku w skład okręgu parafialnego wchodziły: Tokary i Tokary Kolonia, Milejów, Siewieruszki Małe i Siewieruszki Wielkie, Kawęczyn, Parchowo, Gozdów, Karolina, Marianów, Myszkowice, Okręglica, Pacht, Piaski, Podarek, Stępka, Wielopole albo Wielkie, Wojciechów, Krzyżówki, Żdżary⁸⁷⁵.

⁸⁶⁴ Wymienił pokrycie dachu na świątyni, okna w wieży, pomalował kościół na zewnątrz. Zob. APKP, *Kronika Parafialna...*, s. 213.

⁸⁶⁵ APKP, *Kronika parafialna...*, s. 213.

⁸⁶⁶ *Rocznik diecezji wrocławskiej 2009*, s. 233-234.

⁸⁶⁷ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 213.

⁸⁶⁸ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, Gniezno 1881, s. 67-68.

⁸⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz 2, s. 263. Podobnie następna wizytacja. ADWł, AAG. Wiz 4, s. 240.

⁸⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz 2, s. 264.

⁸⁷¹ ADWł, AAG. Wiz 56, s. 708.

⁸⁷² ADWł, ABK-Kal. Wiz 10, k. 86.

⁸⁷³ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, t. 2, Gniezno 1881, s. 68 przypis.

⁸⁷⁴ Tamże, s. 67

⁸⁷⁵ Tamże, s. 68 przypis.

Obecnie do parafii w Tokarach należą: Chocim, Gozdów, Kawęczyn, Kolonia Głuchowska, Marianów, Milejów, Myszkowice, Okręglica, Siewieruszki, Tokary I, Tokary II, Wojciechów, Żdżary⁸⁷⁶.

„Liber beneficiorum” wskazuje, że do uposażenia proboszcza należał jeden łan ziemi ornej, a także mały ogród, zabudowania plebańskie i szkoła. Ponadto, dziesięcina snopkowa z dworu i wsi w Tokarach, także z Tokar Małych, z których płacono 6 groszy od łanu. Z Milejowa dziesięcina od dziedzica, z Siewieruszek - z dworu, podobnie z Kawęczyna. Niestety z Parchowa proboszcz nie otrzymywał podatku⁸⁷⁷.

W niecałe sto lat później, mimo nieczytelnych akt wizytacyjnych, dowiadujemy się, że dziesięcina snopkowa do parafii spływa z Tokar, od Jana Bratkowskiego, w wysokości 5 marek, dochodziła również nieznana suma od rodziny Sulikowskich. Rodzina Tokarskich nic nie płaciła. Ponadto, z Milejowa, od rodziny Sulimowskich - 10 marek, natomiast od mieszkańców wioski - 15 marek. Z Siewieruszek Wielkich płacił dziedzic, Kacper Potocki, a także mieszkańcy, którzy dawali 12 marek. Mniejsza część wsi, a więc Siewieruszki Małe, od mieszkańców dostarczała 7 marek, płacił także dziedzic, Jan Roźniatowski. Również dziedziczka Kawęczyna, Jadwiga Mycielska, odprowadzała podatki kościelne, tak, jak mieszkańcy wsi, którzy płacili 8 marek dziesięciny snopkowej. Podobnie dziedzice z Gozdowa, Jan Sulimowski i Marcin Tokarski, a także z Okrąglicy - Jan Koryciński i Wojciech Sulimowski. Warto zauważyć, że tylko część podatków spływała do proboszcza w Tokarach, gdyż część była płacona proboszczowi w Skęczniewie i do kasy wikariuszy w Uniejowie. To dość jednoznacznie pokazuje, iż teren parafii w Tokarach, a przynajmniej jego część, należała najpierw do parafii w Uniejowie, a gdy powstała w Skęczniewie, te tereny do niej przyłączono⁸⁷⁸.

17. Plebania w Tokarach z roku 1866.

⁸⁷⁶ *Rocznik diecezji wrocławskiej 2009*, s. 243.

⁸⁷⁷ J. Łaski, *Liber beneficiorum*, s. 67.

⁸⁷⁸ Na wikariuszy w Uniejowie i na proboszcza w Skęczniewie płacono podatki z Siewieruszek Wielkich i Małych i Kawęczyna. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 267

Bardzo rozległy opis uposażenia proboszcza znajdujemy w wizytacji z roku 1719. Na inwentarz proboszczowski składało się 6 wołów, 4 krowy, cielę, 2 konie, 30 owiec, 5 świń. Do wyposażenia gospodarstwa należał pług i radło z żelaznym wyposażeniem oraz wóz. Własnością parafii był plac, na wschód od kościoła, na którym stała plebania, gdzie mieszkał proboszcz i jego służba. Dom ten posiadał dwie izby i komorę. Były ponadto zabudowania gospodarcze oraz położona w wielu miejscach ziemia⁸⁷⁹. Proboszcz otrzymywał także dziesięciny snopkowe z Tokar, z dworu i od mieszkańców, a także z Milejowa, z dworu, podobnie z dworów w Siewieruszkach i Kawęczynie. Była też jedna legata na 1000 flpl, na dobrach w Tokarach, zapisana w roku 1630 w aktach grodzkich sieradzkich. Na mocy tego zapisu należało odprawić jedną mszę tygodniowo, choć procent od tej sumy nie wpływał⁸⁸⁰.

Również wizytacja z roku 1761 zawiera obszerny opis dóbr parafialnych. Proboszcz posiadał inwentarz⁸⁸¹, a także ziemie w kilku częściach⁸⁸². Ponadto miał dochody z dziesięciny i mesznego. I tak z dworu w Tokarach otrzymywał dziesięcinę snopkową w wysokości 12 korcy żyta, 4 korce pszenicy, 2 korce jęczmienia, 2 owsa i 2 wozów grochu. A mieszkańcy wioski oddawali od roku 1670 po 1 korcu żyta i pszenicy, 30 snopków pszenicy, 15 snopków owsa i grochu, jęczmienia - 8, prosa - 7 snopków⁸⁸³. Mieszkańcy z Gozdowa płacili ustaloną kwotę - 6 groszy. Z Kawęczyna zbierano podatek w snopkach, choć przeliczono to również na pieniądze. I tak z dworu otrzymywał proboszcz 20 flpl, z Siewieruszek kwotę 18 flpl. Z Milejowa pobierano 6 korców żyta, 4 korce pszenicy, a także 1 korzec zboża jarego, 3 korce owsa, 2 jęczmienia, 2 wozy grochu i 12 fl.pl. Okręglica płaciła podatek zwany meszne, po 15 groszy z łanu⁸⁸⁴.

Na parafię istniały zapisy, w wysokości 1 tys. flpl, na jedną mszę tygodniowo, dokonane w aktach grodzkich w Kaliszu, a potwierdzone w Łowiczu, w 1745.

Kolejny zapis był na dochód 7 fl 23 gr od sumy 250 fl. na dobrach Poradzew, dokonany w aktach grodzkich, w Sieradzu, w roku 1729. Dotyczył on mszy rocznicowej w oktawie Wniebowstąpienia Pańskiego za duszę śp. ks. Marcina Tarnowskiego, dawnego proboszcza w Tokarach⁸⁸⁵.

Ponieważ wcześniej wskazywane wizytacje podawały informacje w sposób niepełny, dlatego w tym miejscu przedstawione zostaną wszystkie znane w roku 1783 darowizny.

⁸⁷⁹ Na południe od kościoła były dwie działki, jedna z przeznaczeniem na utrzymanie dla organisty, a druga dla służby kościelnej. Pole kolejne, położone w dwu miejscach, w pierwszym o wymiarach 16 składów, 6 stadiów, w innym miejscu o wymiarach stadiów 3, a składów 20. Położone były między polami miejscowych rolników. Kolejne pola położone były w trzech miejscach, posiadały ono 8 składów. Łąkę w dwóch częściach, jedna pod Gozdowem w miejscu zwanym „Trzęsawka”, z której zbierano 8 wozów siana, a drugą w miejscu zwanym „Pilczyska”, z tego zbierano 6 wozów siana. Posiadał też łąkę w Milejowie zwaną „łąka brzozowska”, ofiarowaną przez Tomasza z Milejowa, Kwiatkowskiego w roku 1685. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 565.

⁸⁸⁰ Tamże.

⁸⁸¹ Posiadał 6 wołów, 4 krowy, 2 konie, 7 świń, 30 owiec, 5 kur, 1 kogut, 6 gęsi. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 712.

⁸⁸² W części pierwszej: pole naprzeciw wsi Gozdów, długie na 6 stadiów, szerokie 16 składów, inne długie na 6 stadiów, szerokie 4 skład, kolejne o długości 6 stadiów, szerokie na 4 skład. W drugiej części naprzeciw wsi Gozdów: pierwsze pole długie 5 stadiów, szerokie 10 skład; drugie o wymiarach 5 stadiów na 4 skład; trzecie – naprzeciw wsi Tokary, o długości 4 stadia na 1 skład; czwarte – przy granicy z Głuchowem, długie na 3 stadia, a szerokie na 2 skład; piąte – przy drodze do Głuchowa, o długości 2 stadia i szerokości 8 składów. W trzeciej części: pole przeznaczone na łąkę o długości 3 stadia, szerokie 6 składów; w drugim miejscu za Grzywaczem, o długości 1 stadium, a szerokości 4 składów; w trzecim miejscu – o szerokości 4 składów, a długości podobnej do innych w tym miejscu. W pobliżu wsi Gozdów w „Trzęsawce” była łąka, z której zwożono 5 wozów siana. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 713.

⁸⁸³ Najprawdopodobniej część podatku była płacona w snopkach zboża zbieranego z pola, a część w wymłóconym już zbożu i wtedy przeliczano go w korchach.

⁸⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 714.

⁸⁸⁵ Tamże.

I tak, dochód od sumy 250fl, z roku 1720, z przeznaczeniem na mszę świętą za śp. ks. Rocha Marcina Tarnowskiego, która powinna być odprawiona w oktawie Wniebowzięcia Pańskiego. Kolejny zapis to 1000 fl, na dobrach Tokary, z roku 1630. Trzeci, to suma 1000 złp. na dobrach Milejów, dokonany w roku 1745. Kolejny, na kwotę 500 złp dokonany na synagodze w Dobrej, z roku 1766, za które to pieniądze proboszcz ma odprawić cztery msze za Jana i Katarzynę, przed ołtarzem Najświętszej Maryi Panny, w kaplicy. Następny, dokonany na dobrach wsi Kawęczyn, z przeznaczeniem na jedną mszę przed obrazem Najświętszej Maryi Panny, z fundacji Piotra Maniewskiego. I ostatni, dokonany w roku 1757, na kwotę 700 złp na dobrach Siewierszki Wielkie przez Wojciecha Siennickiego, z przeznaczeniem na msze pojedyncze⁸⁸⁶.

Na przełomie XVIII i XIX wieku stan dochodów parafii przedstawiał się nie najlepiej, gdyż dochód proboszcza, ze wszystkich dziedzin gospodarowania, obliczano na 943 zł. I właśnie tak małym dochodem tłumaczy się częste zmiany proboszczów, a co za tym idzie kiepskim stanem plebanii i budynków gospodarczych. Proboszcz mieszkał w jednej izbie z alkierzem, wraz z czeladzią, a stodoła groziła przewróceniem⁸⁸⁷.

Dopiero od 1819⁸⁸⁸ roku ksiądz posiadał 50 mórg ziemi, 9½ morgi łąki, otrzymywał też dziesięciny, miał także prawo do wycinki drzew w lasach dóbr Tokary. W roku 1850, ówczesny proboszcz, ks. Franciszek Zieliński zawarł jeszcze układ, na mocy którego otrzymał jeszcze 10 mórg ziemi⁸⁸⁹. Stan ten trwał do rozpoczęcia represji po powstaniu styczniowym. Na mocy zarządzenia władz rosyjskich parafii pozostawiono wtedy tylko 6 mórg ziemi, a rząd wypłacał proboszczowi 300 rubli na rok. W czasie pierwszej wojny światowej natomiast wypłacano przez jakiś czas proboszczowi 648 marek⁸⁹⁰.

Po tym trudnym czasie przychodzi poprawa stanu finansowego parafii, gdy kolatorką zostaje Kazimiera z Miłowskich, Sulimierska, która wspiera budowę nowego kościoła, a parafianie pomagają w wystawieniu nowej plebanii w roku 1866 i drewnianych zabudowań gospodarczych w 1873, murowana organistówka powstaje zaś w roku 1874⁸⁹¹.

W inwentarzu parafialnym z roku 1922 wymieniona została plebania, o której wyżej, a także przedstawiono jej opis. Była długa na 32½ łokcia, szeroka na 17, wysoka na 6. Dach pokryty blachą. Mieściła 5 pokoi, kuchnię, schowanko, strych i 2 piwnice. Ponadto, funkcjonowała organistówka, co prawda w kiepskim stanie, pokryta słomą. Wizytator sugeruje, że nie nadaje się już ona do naprawy i należy pobudować nową. Z budynków gospodarczych proboszcz posiada drewnianą stodołę, która również zacieka. Ma ona wymiary: długość - 48 łokci, szerokość - 18, wysokość - 6. Podzieloną ją w ten sposób, że zrobiono spichlerz, drwalnię i wozownię. Ponadto, jest jeszcze obora, chlew, dwie stajnie, które wybudowano z kamienia. Parafia nadal posiadała tylko 6 mórg ziemi⁸⁹².

Obecnie parafia ma 4,8 ha ziemi, tę samą plebanię, która powstała w roku 1866, murowaną organistówkę i trzy budynki gospodarcze⁸⁹³.

Najstarszy znany kościół w Tokarach, o którym informują akta diecezjalne, z drugiej połowy wieku XV, był budowlą drewnianą, pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła⁸⁹⁴, choć wizytacja z początku XVII wieku zwraca uwagę, że świątynia była pod wezwaniem św.

⁸⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 78, k.10v-11v.

⁸⁸⁷ ADWł, ABK-Kal. Wiz. 10, k. 88v-89.

⁸⁸⁸ Po dokonanych zaborach władze pruskie zarekwirowały mienie królewskie i kościelne na rzecz skarbu państwowego. Najprawdopodobniej po Kongresie Wiedeńskim ziemie zabrane parafiom do nich wróciły.

⁸⁸⁹ *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 99.

⁸⁹⁰ ADWł, AKDWł par.207, k. 7v.

⁸⁹¹ *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 99.

⁸⁹² ADWł, AKDWł par.207, k. 5-5v.

⁸⁹³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 215.

⁸⁹⁴ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, s. 67-68.

Andrzeja i 11 tys. Dziewic⁸⁹⁵. I to wydaje się pełne wezwanie pierwotnego kościoła. Świątynia została wybudowana zapewne w XV wieku, nakładem ówczesnych właścicieli Tokar. Brak jest jednak aktu fundacyjnego. W wizytacji z początku XVII wieku wspomina się o Jadwidze Mycielskiej jako również fundatorce⁸⁹⁶, a dotyczyło to najprawdopodobniej kaplicy, zwanej w późniejszych wizytacjach kaplica Mycielskich. Trudno jednoznacznie określić, czy była ona połączona ze świątynią, czy stała jako budynek samoistny, obok⁸⁹⁷.

W tym czasie w świątyni było dziewięć ołtarzy⁸⁹⁸.

W drugiej połowie XVII wieku świątynia uległa na tyle zniszczeniu (prawdopodobnie przyczynił się do tego i potop szwedzki), że trzeba było myśleć o jej odbudowie.

Zadania tego podjął się Tomasz Kwiatkowski, który wybudował, drugi z kolei, drewniany kościół w roku 1679⁸⁹⁹. Konsekwrowany został w roku 1680⁹⁰⁰, pod wezwaniem św. Andrzeja i św. Anny⁹⁰¹.

Wizytacja z roku 1719 zwraca uwagę, że świątynia miała sześć ołtarzy. Ołtarz wielki był wyrzeźbiony w drewnie i pomalowany w kolorze czerwonym, z elementami złotymi. Poświęcony został głównym patronom kościoła - św. Annie, z jej obrazem w centrum i św. Andrzejowi, którego podobiznę umieszczono w wyższej kondygnacji. Ołtarz był konsekrowany⁹⁰², posiada cały portatył. Przy nim gromadziło się bractwo św. Anny. Drugi ołtarz poświęcony został św. Franciszkowi. Posiadał drewnianą mensę i portatył. Kolejny poświęcony został św. Antoniemu. Wykonany był z drewna, z elementami rzeźbionymi i połączanymi, również można było przy nim odprawiać mszę świętą. Na ten ołtarz był dokonany zapis w roku 1694, na dobrach Kawęczyn, który przeznaczony został na odprawienie raz na kwartał mszy świętej za zmarłych członków Bractwa św. Antoniego. Ołtarz następny, poświęcony Matce Bożej Częstochowskiej, był podobny do poprzedniego. Ołtarz piąty - Świętej Trójcy, częściowo był połączany. Nie posiadał jednak portatyłu, więc nie nadawał się do odprawiania mszy świętej. Kolejny poświęcony został Świętemu Patronom, prawdopodobnie czczono Wszystkich Świętych. Był rzeźbiony w drewnie, ale nie pomalowany i nie nadawał się do sprawowania eucharystii. Siódmy ołtarz znajdował się w kaplicy Mycielskich⁹⁰³, wykonany w czarnym kolorze z obrazem Błogosławionej, domyślamy się, że był poświęcony Najświętszej Maryi Pannie. Mensa ołtarzowa była drewniana, a kaplica wyłożona kamienną posadzką⁹⁰⁴.

Poza tym wizytacja informuje, że ogólny stan budynku był dobry, posadzka w całym kościele kamienna. Wewnątrz znajdowały się także ławki i małe organy, a na środku świątyni ustawiona była ambona i wygodne konfesjonały. Kościół posiadał wieżę z dzwonem, obok umieszczona była dzwonnica z czterema dzwonami. Całość otoczona cmentarzem przykościelnym⁹⁰⁵.

⁸⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 240.

⁸⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 264.

⁸⁹⁷ Część bowiem informacji świadczyła za jedną, a część za drugą opcją.

⁸⁹⁸ Tamże.

⁸⁹⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 213.

⁹⁰⁰ Konsekracji dokonał biskup Wojciech Stawowski, sufragan gnieźnieński. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 708.

⁹⁰¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 213.

⁹⁰² W czasie konsekracji kościoła.

⁹⁰³ Kaplica podobnie jak wcześniej nie wiadomo, czy stanowiła jedną całość ze świątynią, czy była budowlą samoistną. Możliwe jednak, że przetrwała z poprzedniego założenia architektonicznego. Do dalszych badań przyjmujemy, że kaplica była wspólnym założeniem architektonicznym z całym kościołem, czyli kościołem i kaplica stanowiły całość.

⁹⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 561.

⁹⁰⁵ Tamże, s. 565-566.

Po dziesięciu latach odbyła się kolejna wizytacja parafii, która zawiera podobne, choć nie takie same, informacje dotyczące wystroju wnętrza świątyni. Częściowo się różniła i dlatego została w całości przedstawiona⁹⁰⁶.

Ołtarz wielki był poświęcony św. Andrzejowi⁹⁰⁷, a po jego prawej stronie znajdował się ołtarz Najświętszej Maryi Panny, a po lewej - trzeci, poświęcony św. Franciszkowi⁹⁰⁸. Te trzy ołtarze znajdowały się w prezbiterium. Z kolei czwarty był umieszczony już w nawie głównej, po lewej stronie i poświęcony św. Antoniemu, piąty - ku czci Najświętszej Trójcy. Kolejny wystawiony był ku czci świętych: Rocha⁹⁰⁹, Sebastiana⁹¹⁰ i Rozalii⁹¹¹ (o nim była informacja, że został niedawno wybudowany). Ostatni znajdował się w kaplicy Mycielskich (ku czci Matki Bożej), choć ona potrzebowała już naprawy⁹¹².

Wizytacja z połowy wieku XVIII ukazuje kolejne szczegóły związane z istniejącym w Tokarach kościołem. Przede wszystkim dowiadujemy się, że jest to budowla drewniana z wieżą, składająca się z małego i wielkiego chóru, czyli z prezbiterium i nawy głównej. W prezbiterium znajduje się wielki ołtarz, na którym umieszczone zostało tabernakulum z Najświętszym Sakramentem, przed którym w niedziele i święta pali się lampka. W centrum świątyni ustawiona była chrzcielnica. W wielkim ołtarzu znajduje się obraz św. Anny, matki Najświętszej Maryi Panny, na którym umieszczone były trzy srebrne korony. Był przykryty trzema obrusami i ustawiono na nim cztery świeczniki cynowe. Kolejny ołtarz poświęcony Matce Bożej Częstochowskiej i jej obraz wisiał w centrum ołtarza. Na obrazie znajdowały się dwie korony srebrne, uchodził za cudowny i stąd na ołtarzu były umieszczone wota. Trzeci, również w prezbiterium, poświęcony św. Franciszkowi. Kolejny już w nawie głównej, a więc czwarty - ku czci św. Antoniego, również łaskami słynący, na którym znajdują się srebrne wota. Piąty, również po lewej stronie, z obrazami św. Rocha i św. Rozalii, jednak bez portatyli. I ostatni, szósty, w kaplicy, poświęcony Matce Bożej Pocieszenia. Zakrystia, również drewniana, została umieszczona obok prezbiterium, w niej znajdował się stół i szafy. Do świątyni wchodziło się przez dwoje drzwi. Na chórze muzycznym były małe organy, posadzka w kościele była z cegły⁹¹³.

Po tej wizytacji musiały nastąpić jakieś wydarzenia, których dzisiaj bliżej nie znamy. Kościół był bardzo zniszczony i musiał całościowo być wyremontowany 1.05.1777 roku został poświęcony przez dziekana stawskiego. W świątyni zmniejszono ilość ołtarzy i od tej pory były już tylko cztery. Wielki, poświęcony św. Andrzejowi, drugi, przy którym oddawano

⁹⁰⁶ Różnica w informacjach może wynikać, albo z pewnych zmian w wyglądzie, albo co bardziej prawdopodobne z niestaranności jednego lub drugiego wizytatora.

⁹⁰⁷ Święty Andrzej był bratem św. Piotra pochodził z Betsaidy, mieszkał w domu Piotra. Uroczystość liturgiczna przypada 30 listopada. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 757-760.

⁹⁰⁸ Święty Franciszek z Asyżu - żył w latach 1181-1226. Założył wspólnotę Braci Mniejszych, żyjących z otrzymanych datków i zajmujących się głoszeniem słowa Bożego. Z czasem powstał jeden z największych zakonów, od jego imienia zwany popularnie franciszkańskim. Z czasem przyjmowało jego sposób patrzenia na świat wiele wspólnot wchodząc w skład rodziny franciszkańskiej. Wspomnienie liturgiczne w dniu 4 października. Zob. Tamże, s. 602-607.

⁹⁰⁹ Święty Roch człowiek żyjący w średniowieczu (XIV wiek), zajmował się pomocą ludziom, którzy znaleźli się na terenach objętych epidemiami. W czasach staropolskich, gdy takowe epidemie pojawiały się również na ziemiach polskich stał się jednym z bardziej znanych świętych. Zob. Tamże, s. 473-475.

⁹¹⁰ Święty Sebastian żył w III wieku. Był dowódcą straży przybocznej cesarza Dioklecjana. Sebastian wypomnił cesarzowi męczeństwo chrześcijan, za to tenże skazał go na śmierćadaną mu przez łuczników. Liturgiczne wspomnienie 20 stycznia. Zob. Tamże, s. 47-48.

⁹¹¹ Święta Rozalia, żyła w XII wieku. Złożywszy w dzieciństwie ślub czystości, gdy była przymuszana do ślubu opuściła rodzinny dom i żyła jako pustelnica w skalnej grocie, gdzie zmarła na skutek wycieńczenia organizmu. Liturgiczne wspomnienie przypada na 4 września. Zob. Tamże, s. 521-522.

⁹¹² ADW1, AAG. Wiz. 14, s. 219-220.

⁹¹³ ADW1, AAG. Wiz. 56, s. 709-712.

część św. Annie i kolejny- ku czci św. Antoniego. Czwarty ołtarz - nowy - znajdował się w kaplicy i był poświęcony Matce Bożej⁹¹⁴.

W roku 1825 pojawiają się informacje o fatalnym stanie świątyni. Potrzebuje ona nowego pokrycia dachu, reperacji zarówno konstrukcji jak i ścian, które trzeba na nowo obić deskami, podobnie jest z wieżą i dzwonnica. Nawet i otaczający cmentarz kościelny parkan potrzebuje naprawy. Wizytator zauważył także, że w parafii istnieje oddzielny cmentarz grzebalny⁹¹⁵.

Niewiele lat później kościół spłonął (w roku 1843), od wyładowań atmosferycznych i przez kolejne 18 lat nabożeństwa były odprawiane w tymczasowej kaplicy⁹¹⁶.

Dopiero w latach 1858⁹¹⁷-1861⁹¹⁸, staraniem Kazimierzy z Miłkowskich, Sulimierskiej, dziedziczki gozdowskiej, powstał obecny klasycystyczny kościół pod wezwaniem św. Andrzeja. Zbudowany został z cegły, pokryty blachą żelazną, z wysoką wieżą. Posiadał wymiary 50 łokci wysokości, 22½ szerokości i 17 wysokości⁹¹⁹. Konsekwany był przez biskupa Michała Marszewskiego w dniu 26.10.1869 roku⁹²⁰. Zapewne jeszcze przed konsekracją zainstalowano w nim organy. Do ich powstania przyczynił się zapis ks. Zielińskiego w wysokości 1000 rubli⁹²¹. Wykonała je firma Stanisława Bielawskiego z Kalisza. Niestety, w czasie I wojny światowej Niemcy zabrali kilka piszczałek⁹²². Po latach będzie się o nich mówiło jako o ozdobie liturgii.

W roku 1922 kościół posiadał cztery ołtarze: wielki - św. Andrzeja i św. Anny, drugi - Najświętszej Maryi Panny, trzeci - św. Antoniego Padewskiego i czwarty, w kaplicy pod wezwaniem św. Kazimierza⁹²³.

Dzwonnica na podmurówce miała dwa dzwony: „Kazimierz” i „Maria”, które odlano w Kaliszu przez firmę W. Peykera w roku 1860. Jednego z nich jednak zabrano w czasie powstania styczniowego. Był też dzwon-sygnaturka na wieży kościoła. Cmentarz przykościelny otoczył mur o długości 270 łokci i wysokości 2½ łokcia. W ogrodzeniu, od strony południowej, umieszczono bramę i dwie furtki, a od wschodniej - furtkę. Powstały one w czasie, gdy proboszczem był ks. Ostrowski⁹²⁴.

Cmentarz grzebalny na polach wsi Milejów ma powierzchnię 1,20 ha, otoczony był parkanem z cegły, w którym była brama i furtka żelazna. Prace związane z ogrodzeniem cmentarza odbywały się, gdy proboszczem był ks. Guranowski⁹²⁵.

Obecna więc świątynia to budowla powstała w latach 1858-1861 z pewnymi późniejszymi przeróbkami. Przypomnę, że powstała jako budowla murowana z cegły, później została otynkowana. Zbudowana jest na planie wydłużonego prostokąta, w kierunku wschodnim, zamknięta absydą. Od zachodu została umieszczona wieża, która na poziomie

⁹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 78, s. 10-10v.

⁹¹⁵ ADWł, ABK-Kal. Wiz. 10, s. 86-87.

⁹¹⁶ *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 99.

⁹¹⁷ W dniu 10.05. 1858 ks. Andrzej Wągrowski, dziekan stawski, a proboszcz turecki, poświęcił kamień węgielny. Zob. Tamże.

⁹¹⁸ W dniu 8.12.1861 ks. Antoni Ojrzanowski, prałat kaliski i proboszcz w Opatówku poświęcił zbudowaną świątynię. Tamże.

⁹¹⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 213.

⁹²⁰ *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 99.

⁹²¹ Tamże.

⁹²² ADWł, AKDWł par 207, s. 6.

⁹²³ Tamże, s. 6v.

⁹²⁴ Tamże, s. 5.

⁹²⁵ Tamże.

przyziemia tworzy kruchtę. Dach jest dwuspadowy, pokryty blachą⁹²⁶. Na narożnikach kościoła i wieży po cztery wieżyczki, postawione w latach sześćdziesiątych XX wieku⁹²⁷.

Wnętrze ma trzynawowe, z prezbiterium zamkniętym półkoliście, a sufit płaski. Posadzka świątyni jest z mozaiki marmurowej⁹²⁸. Malatura świątyni pochodzi z roku 1927⁹²⁹, a została odnowiona w roku 1973⁹³⁰. Część okien ma witraże, część oszklona jest szkłem ozdobnym⁹³¹.

18. Kościół parafialny w Tokarach

Źródło: Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie

W ołtarzu głównym, późnoklasykistycznym, umieszczony jest obraz Matki Bożej Częstochowskiej namalowany w roku 1962 przez Franciszka Bąkowskiego, a na zasuwie obraz św. Andrzeja. Na zwieńczeniu ołtarza, nad obrazem Matki Bożej wisi obraz św.

⁹²⁶ W roku 1983 założono blachę ocynkowaną. Zob. AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 28.

⁹²⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 214.

⁹²⁸ Zakładanie nowej, obecnej posadzki rozpoczęto w roku 1987. Zob. AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 28.

⁹²⁹ Wystrój polichromia z 1927 wykonano w technice klejowej autorstwa krakowskiego artysty Zientarskiego. Składają się na nią sceny figuralne w dekoracyjnych obramowaniach i motywy ornamentalne pokrywające większą część sklepienia, prezbiterium i nawy. Sklepienia w prezbiterium dekorowane jest sceną „Ostatnia Wieczerza” na stropie w nawie umieszczono „Przemienienie Pańskie”, „Świątą Rodzinę”, „Św. Izydora” na ścianach w nawie wizerunek „Św. Floriana”, „Św. Antoniego z Dzieciątkiem Jezus”, „Św. Rocha” i „Św. Jana Nepomucena”. Zob. AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 22.

⁹³⁰ W 1973 częściowo została odnowiona polichromia. Przez kilkadziesiąt lat malowidła ulegały zniszczeniu, górne fragmenty polichromii uległy zabrudzeniu, górna część sklepienia w prezbiterium nosiła ślady spękań i odspojień. Dolne partie polichromii były zawilgocone. Zob. AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 31.

⁹³¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 214.

Walentego. Powyżej są rzeźby św. Stanisława⁹³² i św. Małgorzaty⁹³³ z XVII wieku oraz świętych - Piotra i Pawła z wieku XVII-XIX. Ołtarze boczne są w stylu klasycystycznym; jeden z XIX-wiecznym obrazem św. Antoniego z Dzieciątkiem, pędzla H. Bezlera⁹³⁴ i XVII-wieczne rzeźby św. Barbary⁹³⁵ i św. Elżbiety⁹³⁶. Drugi z obrazem Maryi Wniebowziętej⁹³⁷. Ponadto jest XVII-wieczna rzeźba św. Jana Ewangelisty⁹³⁸. Oba ołtarze boczne, wraz z polichromią, w roku 2006 zostały poddane pracom konserwatorskim⁹³⁹.

Świątynia posiada także: rzeźbę ludową Chrystusa Zmartwychwstałego, z XVII wieku, powstałą w tradycji gotyckiej, krucyfiks barokowy, krzyż ołtarzowy z XIX wieku, obraz św. Kazimierza z drugiej połowy wieku XVIII, dwa świeczniki w kształcie klęczących aniołów, z około połowy XVII w., monstrancja z 1721, feretrony z XIX w. i dwa zabytkowe konfesjonały⁹⁴⁰.

W kościele umieszczono epitafium z około 1620 roku – Jana i Katarzyny Sulmowskich. W prezbiterium tablica pamiątkowa proboszcza parafii Tokary ks. Tomasza Cieślińskiego (1824-1897), a obok wejścia do kościoła tablica innego proboszcza tokarskiego, ks. Leona Kwaśkiewicza (1884-1942), zamężzonego w Dachau⁹⁴¹.

Warto również zauważyć, że elementy znajdujące się wewnątrz świątyni, jako zabytki ruchome zostały wpisane do rejestru zabytków⁹⁴².

W roku 2005 wykonano konserwację ścian wewnętrznych: osuszenie, odsalanie, wzmocnienie struktury muru. Pilnego podjęcia prac remontowych wymaga więźba dachowa nad nawą i konstrukcja wieży, szczególnie narażone na destrukcje wpływów warunków zewnętrznych⁹⁴³.

Dzwonnica ze stalowej konstrukcji, z dwoma dzwonami – św. Andrzej i św. Anna – były poświęcone w roku 1973⁹⁴⁴.

Trzeba również przypomnieć, że pod koniec lat 80-tych powstała kaplica filialna w Kawęczynie, która w roku 1990 została poświęcona przez biskupa Henryka Muszyńskiego i ofiarowana Matce Bożej Różańcowej. W ołtarzu umieszczony został obraz Matki Bożej Częstochowskiej i figura św. Maksymiliana Kolbe. Obok kaplicy zainstalowano dzwonnice z jednym dzwonem i figury: Matki Bożej Niepokalanej, Najświętszego Serca Pana Jezusa i św. Józefa⁹⁴⁵.

⁹³² Święty Stanisław ze Szczepanowa, został zamordowany na rozkaz króla Bolesława Śmiałego 1079 roku. Liturgiczna uroczystość przypada w dniu 8 maja. Był symbolem niezależności i wolności Polski, a także przeciwstawiania się władzy tyrańca. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 235-241.

⁹³³ Ponieważ jest wiele świętych o tym imieniu trudno określić, która z nich została uwieczniona.

⁹³⁴ Inwentarz kościoła parafialnego z 1922 wskazuje na Buchbriniera z Warszawy, jako na autora tego obrazu, a ponadto miał on również być autorem fresku bocznego. Zob. ADWł, AKDWł par 207, k.6v

⁹³⁵ Święta Barbara to młoda dziewczyna, żyjąca na przełomie III i IV wieku. Wydana na śmierć przez własnego ojca, który przeciwstawiał się wyznawanej przez nią wierze w Jezusa Chrystusa. Patronka dobrej śmierci. Liturgiczne wspomnienie 4 grudnia. Zob. W. Z a l e s k i, *Święci...*, s. 772-774

⁹³⁶ O tym imieniu występuje wiele świętych.

⁹³⁷ Była to kopia obrazu Murilla.

⁹³⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 214.

⁹³⁹ AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 31.

⁹⁴⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 214.

⁹⁴¹ Tamże.

⁹⁴² Zabytki ruchome w kościele w Tokarach – zostały umieszczone w rejestrze zabytków Nr B-112/58 decyzja Woj. Kons. Zabyt. Z 22.10.1997 w większości z 2 poł XIX w., z okresu budowy kościoła; neoklasycystyczny ołtarz główny i dwa boczne z barokowymi rzeźbami; XIX w. obraz „Św. Antoniego z Dzieciątkiem Jezus”; feretrony i konfesjonały, rzeźba „Chrystusa zmartwychwstałego” z 1 poł. XIX w., barokowy krucyfiks, świeczniki i monstrancja, renesansowo-barokowe epitafium Jana i Katarzyny Sulmowskich. Zob. AGK, *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków...*, s. 21.

⁹⁴³ Tamże, s. 28.

⁹⁴⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 214.

⁹⁴⁵ Tamże.

Przy omawianiu kolejnych świątyni zwróciłem uwagę, że kościół w kolejnych etapach swojego istnienia posiadał różne wezwania. Zawsze pierwszym wezwaniem było św. Andrzeja, drugim, w pierwszym etapie, było 11 tysięcy Dziewic⁹⁴⁶, w drugim zaś św. Anny, Matki Najświętszej Maryi Panny⁹⁴⁷, a obecnie tylko świętego Andrzeja⁹⁴⁸.

Wezwania stawały się podstawą do przywilejów parafialnych, czyli odpustów. Podstawowym odpustem był ten związany z pamiątką dedykacji kościoła, kolejny z patronem głównym świątyni, czyli św. Andrzejem, a dodatkowe z innymi patronami, zwłaszcza tymi, które wynikały z istnienia bractw.

W roku 1719 obchodzono następujące odpusty: pierwszy związany z dedykacją świątyni, który obchodzono w pierwszą niedzielę po św. Mateuszu Ap. Ew., kolejne związane z patronami świątyni, czyli na św. Andrzeja i św. Annę⁹⁴⁹. Zapewne wtedy również obchodzono odpust na św. Antoniego, gdyż przywilej na ten odpust pochodził od papieża Innocentego już z roku 1694. Potwierdzony przez władze diecezjalną został w roku następnym⁹⁵⁰.

W roku 1825 odpusty były odprawiane przy podobnych uroczystościach liturgicznych, a więc: na dedykację świątyni, na św. Andrzeja, św. Annę i św. Antoniego⁹⁵¹. Obecnie w parafii odbywa się odpust w uroczystość św. Andrzeja w dniu 30 listopada, a także w tradycyjne uroczystości parafialne z racji wspomnienia św. Antoniego w dniu 13 czerwca i św. Anny, w niedzielę po 26 lipca⁹⁵².

Elementem kształtującym parafię był zawsze jej duszpasterz. Przypomnę, że duszpasterstwo w dawniejszych czasach funkcjonowało nieco inaczej, bo oprócz duszpasterstwa ogólnego, związanego ze sprawowaniem sakramentów świętych i głoszeniem słowa Bożego, istniało jeszcze specjalne albo specjalistyczne. Należało do niego prowadzenie bractw i cechów, a także kierowanie szkołami i domami opieki. Te bowiem zadania należały, jak byśmy to dziś powiedzieli, do zadań zleconych przez państwo. Stąd ściągane podatki, zwane ogólnie dziesięcinami, miały również finansować tego typu działania.

Najdawniejszym znanym nam proboszczem był ks. Bartłomiej z Rawy⁹⁵³, o którym wspomina „Liber beneficiorum”. Do pomocy dobrał sobie wieśniaków Alberta i Stanisława Czychę⁹⁵⁴. Proboszcz najprawdopodobniej zajmował się prowadzeniem szkoły, bo takowa została wymieniona, a nie wskazano na innego nauczyciela.

Na początku XVII wieku proboszczem był ks. Albert Gaworowski, który zapewne w szkole nie uczył, gdyż wymieniony został oddzielnie, choć nie z imienia jako rektor szkoły⁹⁵⁵. Prawdopodobnie następcą był ks. Mateusz z Chlewa, który został wykazany w wizytacji parafii Kowale, wraz z informacją, że równocześnie był proboszczem w Tokarach⁹⁵⁶. Brak jednak czytelności wizytacji z lat 1610-1611 nie pozwala na zweryfikowanie tejże informacji⁹⁵⁷.

W roku 1719 proboszczem był ks. Marcin Tarnowski⁹⁵⁸. Opinia wizytatora o nim była pozytywna, gdyż zauważył, że ma brewiarz i rubrycelę, a także inne księgi. Uczył katechizmu

⁹⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 240.

⁹⁴⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 213.

⁹⁴⁸ *Rocznik diecezji włocławskiej 2009*, s. 243.

⁹⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz.11, s. 565.

⁹⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz.56, s. 710.

⁹⁵¹ ADWł, ABK-Kal. Wiz. 10, k. 86v.

⁹⁵² *Rocznik diecezji włocławskiej 2009*, s. 243.

⁹⁵³ J. Ł a s k i, *Liber beneficiorum*, s. 67.

⁹⁵⁴ *Może Czecha*.

⁹⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 266.

⁹⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 163v.

⁹⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 266.

⁹⁵⁸ Ks. Marcin Tarnowski – święcenia kapłańskie przyjął 10.04.1700 w Łowiczu, wyświęcony przez biskupa Konstantego Zielińskiego, sufragana gnieźnieńskiego. Przedstawiony na beneficjum w Tokarach przez kolatora

i sprawował sakramenty święte w niedzielę oraz święta, ponadto prowadził życie moralne i nie sieje zgorszenia. Do spowiedzi wielkanocnej przystąpiło wtedy 476 osób.

Warto zauważyć, że prowadził dom opieki dla ubogich. Znajdują się w nim trzy kobiety i czterech mężczyzn. Na ich utrzymanie przeznaczony został jeden ogród i dochody od sumy 200 fl. pl. zapisane przez Samuela Mysińskiego na dobrach w Kawęczynie w roku 1628⁹⁵⁹. Po zapisie można się domyslać, że obiekt ten istniał już od około 100 lat.

Proboszcz prowadził Bractwo św. Antoniego, które związane było od 1694 roku. Posiadało też swój fundusz, pochodzący z zapisu 2 tys. fl. pl. na dobrach w Kawęczynie, jak również ze składek członkowskich. Proboszcz, jako promotor bractwa, odprawiał raz na kwartał mszę za zmarłych członków stowarzyszenia⁹⁶⁰. Dziesięć lat później był jeszcze ten sam proboszcz, należy się więc spodziewać, że prowadzone przez niego duszpasterstwo było podobne⁹⁶¹.

Kolejnym znanym z wizytacji proboszczem był ks. Adam Saganowski⁹⁶². Beneficjum objął z prezentacji Michała Niwskiego. Zajmował się duszpasterstwem ogólnym, natomiast do prowadzenia szkoły miał rektora, którym był organista, Karol Pałaski. Proboszcz czuwał nad funkcjonowaniem domu opieki, w którym mieszkało sześć osób. Utrzymanie domu oparte było, tak jak wcześniej, na ogrodzie i zapisie, z którego jednak pieniądze nie zawsze spływały⁹⁶³. Ks. Saganowski opiekował się też Bractwem św. Anny⁹⁶⁴ i Bractwem św. Antoniego⁹⁶⁵. Kapłan posiadał też sporą bibliotekę, w której - oprócz pozycji liturgicznych - znajdowała się literatura o tematyce moralnej i pedagogicznej⁹⁶⁶.

W roku 1823 proboszczem został Walenty Kaweczyński⁹⁶⁷. Nazwisko może wskazywać na jego pochodzenie z Kawęczyna, choć w dokumentach nie zostało to potwierdzone. Wizytator określa, że posiada on dostateczne wykształcenie do pracy duszpasterskiej. Również od strony moralnej nie można mu niczego zarzucić. Zauważył, że z parafii wyjeżdżał tylko na odpusty do sąsiednich parafii. Zdał wymagane do pracy egzaminy, jednak nie odbył rekolekcji. Posiadał też własną bibliotekę, jednak mniejszą niż poprzednik. W ciągu roku, na podstawie zapisów, miał obowiązek odprawić 77 mszy rocznicowych, czytanych i jedną śpiewaną. Nabożeństwa odprawiane były według przepisów, z wyjątkiem soboty, gdyż wtedy nie miał kto kalikować⁹⁶⁸ organście i w związku z tym nie było mszy świętej. Ponadto, prowadził nauki i uczył katechizmu w kościele. Niestety, w parafii nie funkcjonowała już ani szkoła, ani dom opieki⁹⁶⁹.

Fabiana Sebastiana Sokołowskiego w dniu 19.12.1708 roku. Był jednocześnie zarządcą parafii w Kowalach. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 566.

⁹⁵⁹ Tamże, s. 566-567.

⁹⁶⁰ Tamże, s. 561.

⁹⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 220.

⁹⁶² Adam Saganowski – pierwszą tonsurę i niższe święcenia przyjął od biskupa Moszyńskiego, natomiast subdiakoniat, diakonat i prezbiterat od biskupa Józefa Trzcńskiego sufragana gnieźnieńskiego. Niestety nieczytelny tekst nie pozwala ustalić roku przyjętych święceń i rozpoczęcia posługi. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 715.

⁹⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 715.

⁹⁶⁴ Trudno powiedzieć od kiedy w parafii istniało, opierało się bowiem na ogólnym przywileju, które otrzymało bractwo w Warszawie w roku 1679. Zob. Tamże, s. 710.

⁹⁶⁵ Tamże, s. 710.

⁹⁶⁶ Biblioteka zawierała następujące pozycje: „Mszał święteczny”, „Mszał za zmarłych”, „Psałterz”, „Agenda”, „Cancjonał”, „Święta Biblia według Konkordancji”, „Canciones” - Starowolskiego, Bierkowski, Wujek, P. Młodzianowski – „Tonus unus Exemplorum”, „Promptuarium pro Dominicis”, „Canciones” - Stapletti, „Gladies Evaginatius”, P. Głowacki, „Roczne Dzieci” - Kwiatkowskiego, „Tractatus Moralis” - Bonacinae, „Pedagogus christinus”, „Canciones” - Wuykowskiego, „Vexilla major quatuor minora”. Zob. Tamże, s. 711.

⁹⁶⁷ Walenty Kaweczyński – urodzony w roku 1755, przez 14 lat był w zakonie franciszkańskim w Warszawie i tam przyjął święcenia kapłańskie. Zob. ADWł, ABK-Kal. Wiz. 10, k. 88.

⁹⁶⁸ Poruszać miechem organów.

⁹⁶⁹ Tamże, s. 87.

Od roku 1848 pracował ks. Tomasz Cieśliński⁹⁷⁰. Wizytator zachwala jego pracę duszpasterską, zwraca uwagę na fakt, że jego duszpasterstwo było przykładne i przynosiło widome korzyści w parafii, gdyż w czasie pełnienia przez niego posługi powstaje nowy kościół i plebania z zabudowaniami gospodarczymi. Zauważa też jego roztropność w pobieraniu opłat za posługi kapłańskie⁹⁷¹.

Trzeba też wspomnieć, że proboszczowie z Tokar mieli też pod opieką parafię w Głuchowie. I mimo tego, że parafianie Głuchowscy narzekali, iż ich zaniedbują i mało się o nich troszczą, to jednak nie było łatwo połączyć obowiązków proboszcza obu parafii. Przykładem takiej sytuacji może być chociażby wizytacja kanoniczna, którą odbyła się w obu parafiach w roku 1910, a którą odbywał biskup Stanisław Zdzitowiecki. W obu przypadkach dostojnego gościa podejmował proboszcz z Tokar ks. Kacper Korycki.

Wizytator w Tokarach przeegzaminował dzieci z prawd wiary i określił ich umiejętności na dostateczne. Zauważył także średni stan moralny, a za główną wadę parafian uznał pijaństwo. Bierzmował wówczas 313 osób⁹⁷².

Taki stan, czyli połączenie parafii Tokary i Głuchów wówczas przez jednego proboszcza, funkcjonował zarówno przed II wojną światową, jak i po niej, a praktycznie do roku 1956. Nie należy zatem się dziwić, że ówczesne duszpasterstwo było prowadzone do działalności kaznodziejsko-sakramentalnej, choć informacje dotyczące działalności wykraczającej poza to minimum też posiadamy.

Ks. Jan Węgrowski w roku 1928 podejmuje działania wynajęcia organistówki na agencję pocztową. Sprawa ta została jednak załatwiona negatywnie⁹⁷³.

W roku 1930 zwraca się do biskupa z prośbą o pozwolenie na poświęcenie kapliczki we wsi Wojciechów, w posesji rodziny Grzywaczów⁹⁷⁴.

Ks. Leon Kwaśkiewicz w roku 1936 informuje kurię diecezjalną o prowadzonych zajęciach katechetycznych w szkołach na terenie parafii. W Tokarach znajdowała się szkoła VI-klasowa, do której uczęszczało 250 dzieci, w Żdżarach - VI-klasowa z 80 dziećmi, w Kawęczynie była szkoła VI-klasowa i uczyło się w niej 220 dzieci⁹⁷⁵. Praca ks. Leona została przerwana przez II wojnę światową. A sam budynek kościoła został zajęty przez okupanta.

Proboszczowie powojenni, ks. Leon Dobrowolski, pracujący na przełomie 1945 i 1946 roku, i ks. Alfred Komorski (1946-1948). Zajmowali się najpotrzebniejszymi pracami i organizacją działalności parafii⁹⁷⁶.

Ks. Franciszek Bartczak, pracujący w latach największego terroru stalinowskiego, czyli 1948 -1956, raczej musiał się zmagać z tymi, którzy chcieli się przypodobać władzy ludowej, niewiele mógł więc podejmować działań⁹⁷⁷.

Przez rok pracował również ks. Zdzisław Musialik, było to na przełomie 1956 i 1957 roku⁹⁷⁸.

Ks. Paweł Ruskiewicz był proboszczem w latach 1957-1963. W tym okresie została odnowiona polichromia w świątyni i powstał nowy obraz Matki Bożej Częstochowskiej (do głównego ołtarza)⁹⁷⁹.

⁹⁷⁰ Ks. Tomasz Cieśliński – urodzony 11.12.1824, święcenia kapłańskie przyjął w roku 1848. Zob. *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, s. 99.

⁹⁷¹ ADWł, ABK-Kal. Wiz. 18, s. 22.

⁹⁷² *Kronika diecezji kujawsko-kaliskiej*, t. 4, Włocławek 1910, s. 240

⁹⁷³ ADWł, AKDWł par.207, k. 24.

⁹⁷⁴ Tamże, k. 28.

⁹⁷⁵ Tamże, k. 33.

⁹⁷⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 216.

⁹⁷⁷ Tamże.

⁹⁷⁸ Tamże.

⁹⁷⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 214.

Ks. Władysław Pawik był w parafii w latach 1963-1969, zajmował się prowadzeniem duszpasterstwa kaznodziejsko-sakramentalnego⁹⁸⁰.

Ks. Wiktor Ptak, pracował w parafii w latach 1969-1984. W czasie jego pobytu powstała dzwonnica o konstrukcji stalowej, z dwoma dzwonami: „Św. Andrzej” i „Św. Anna”, które wraz z dzwonnica zostały poświęcone w roku 1973⁹⁸¹.

Ks. Stefan Baranowski⁹⁸² przyszedł do parafii w roku 1984. Największym jego dziełem była budowa kaplicy filialnej połączonej z punktem katechetycznym w Kawęczynie, w roku 1989. W roku następnym poświęcił ją ówczesny ordynariusz wrocławski biskup Henryk Muszyński. Nie mniej ważną sprawą w tamtych czasach była kwestia urządzenia kaplicy przedpogrzebowej⁹⁸³.

Ks. Antoni Janicki⁹⁸⁴ przyszedł do parafii 29.11.1998r. W czasie swojej posługi, w istniejącej już kaplicy przedpogrzebowej, roku 2002, w zamontował chłodzię. W kolejnym roku dokonał renowacji i wyłączenia figur z XVII wieku, czyli św. Stanisława Biskupa, św. Małgorzaty, św. Barbary, św. Elżbiety, św. Jana Ewangelisty. Ufundowano również brakującą figurę św. Łukasza. W kolejnych latach dokonano odwilgocenia i odgrzybienia świątyni. W związku z tym założono nowy tynk w kościele na wysokości 1,5 m. Odnowiono polichromie w całej świątyni, uzupełniono ubytki. Dokonano złocenia wszystkich ołtarzy i chóru. Założono także nową instalację w kościele⁹⁸⁵. Od lipca 1999r. ks Antoni Janicki jest Powiatowym Kapelanem Strażaków. Od czerwca 2007r. jest członkiem Zarządu Oddziału Wojewódzkiego Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP Województwa Wielkopolskiego im. generała Stanisława Taczaka w Poznaniu.

19. Ks Antoni Janicki

Źródło: Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie

⁹⁸⁰ Tamże, s. 216.

⁹⁸¹ Tamże.

⁹⁸² Ks. Stefan Baranowski – urodzony 21.09.1936, święcenia kapłańskie przyjął w roku 1962, do parafii przyszedł w roku 1984. Zob. *Rocznik diecezji wrocławskiej 1991*, s. 588.

⁹⁸³ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 214.

⁹⁸⁴ Ks. Antoni Janicki – urodzony 30.06.1953, święcenia kapłańskie przyjął w roku 1985. W latach 1993-1998 był proboszczem parafii Matki Bożej Licheńskiej w Tomisławicach. Zob. *Rocznik diecezji wrocławskiej 2009*, s. 243.

⁹⁸⁵ Tamże, s.244.

Rozdział IV

Gmina dziś⁹⁸⁶

1. Oświata

W 1990 roku na terenie gminy istniało sześć szkół podstawowych i jedno przedszkole. Reforma oświaty rozpoczęta w 1989 roku, przewidywała przejście szkół podstawowych przez gminy z dniem 1 stycznia 1994 roku. Niewiele gmin się na to zdecydowało, ze względu na wieloletnie zaniedbania dotyczące bazy lokalowej i infrastruktury technicznej, jak i problemy finansowe, z jakimi borykały się szkoły. W związku z tym parlament wprowadził dwuletnie odroczenie obligatoryjnego terminu przejścia przez gminy obowiązku prowadzenia szkół podstawowych. Skorzystała z tego gmina Kawęczyn.

Dopiero nowelizacja ustawy o systemie oświaty z dnia 21 lipca 1995 roku o formie organizacji szkół prowadzonych przez gminy, jako jednostek budżetowych, wpłynęła na zasady finansowania oświaty gminnej i spowodowała, że gmina Kawęczyn przejęła z dniem 31 grudnia 1995 roku szkoły podstawowe. Jednak już wcześniej gmina zabiegała o poprawę bazy dydaktycznej. Pomoc w budowie, rozbudowie i modernizacji szkół udzieliła gminie m. in. Europejska Fundacja Rozwoju Wsi, której prezesem w latach 1991–1998 był Artur Balazs, minister w rządach Tadeusza Mazowieckiego, Jana Olszewskiego i Jerzego Buzka.

Szkoła Podstawowa w Będziechowie. Szkoła czteroklasowa, filia Szkoły Podstawowej w Kawęczynie, a następnie w Skarżynie. Ostatnią jej kierowniczką była Beata Goślińska, a jej poprzedniczką Bożena Tylak.

Szkoła Podstawowa Młodzianów. Istniała tam trzyklasowa Szkoła Podstawowa. Do 1966 roku dzieci uczyły się w budynkach prywatnych. Wówczas pobudowano szkołę 1000-latkę. Kolejnymi jej kierownikami byli: Franciszek Bartzak – do 1960, Janina Kleśta od 1.09.1960 do 31.08.1961r., Kazimiera Chojnacka 1.09.1961- 31.08.1969, Kazimierz Jędrych 1.09.1969- 31.08.1987, Anna Kaczmarzyńska 1.09.1988 – 31.08.1989. Ostatnim kierownikiem Młodzianowskiej szkoły została w dniu 1.09.1990r. roku Ewa Grzybek. Z końcem roku szkolnego 1990/1991 szkoła została zlikwidowana przez Kuratora Oświaty w Koninie.

Szkoła Podstawowa w Kawęczynie. Istniała już w latach dwudziestych XX wieku. Do 1927 roku kierowniczką szkoły i zapewne jedyną nauczycielką była pani Adamska. W latach 1927-1939 szkołą kierował Stanisław Nowaczyk. Szkoła została reaktywowana tuż po wyzwoleniu. Kierownikiem szkoły od 22.04.1945 do czerwca 1947 roku była Maria Toegel. Na siedzibę szkoły władze państwowe przejęły należący do Tomasza Młodzianowskiego dworek. Nauka w nim rozpoczęła się 1.09.1947r.. Wtedy też kierownikiem szkoły został Jan Klimaszewski. Stanowisko to piastował do 31.08.1951 roku. Wraz z nowym rokiem szkolnym 1951, kierownikiem została Zofia Urbańczyk. Od 1.09.1952 r. obowiązki po niej przejął Kazimierz Wodziński, które pełnił do 31.08.1965 roku. W roku szkolnym 1965/1966 szkołą kierowała Genowefa Wodzińska. W latach 1966-1984 najpierw kierownikiem, a następnie pierwszym dyrektorem szkoły była Marianna Tylżanowska. Po niej obowiązki dyrektora pełnił w latach 1984-1987 Piotr Tylżanowski. Od 1.09.1987r. stanowisko to powierzono Arlecie Biegańskiej. W dniu 12 kwietnia 1985 roku powołano Społeczny Komitet Budowy Szkoły. Na jego czele stanął Henryk Raszewski z Dzierżbotek. Sekretarzem była Teodora Binkowska. Do 1990 roku wyłano tylko

⁹⁸⁶ Rozdział ten powstał w oparciu o dokumenty znajdujące się w Urzędzie Gminy w Kawęczynie. Został on zredagowany na zasadzie kronikarskiej, aby zauważyć wszystkie instytucje jakie istniały na terenie gminy w okresie po roku 1990. Dla ukazania ich pełniejszej działalności cofnięto się wstecz nawet do czasów powojennych.

fundamenty piwnic. Dopiero starania gminnych władz samorządowych sprawiły, że w dniu 26 stycznia 1995 roku, oddano do użytku nowy budynek szkolny w sąsiedztwie Urzędu Gminy. Z dniem 1 września 1999 roku w wyniku reformy oświaty, szkoła podstawowa zmniejszona została do sześciu klas. Obowiązki dyrektora szkoły powierzono Halinie Majdzie, która pełniła je do czerwca 2003 roku. Kolejnym etapem rozbudowy szkoły, było oddanie sali sportowej, które nastąpiło 17 października 2001 roku.

Gimnazjum w Kawęczynie. Powołano do życia z dniem 1 września 1999 roku. Trzyklasowe Gimnazjum posiadało też oddziały nauczania w Kowalach Pańskich. Dyrektorem szkoły do końca roku szkolnego 2002/2003 była Arleta Biegańska.

Zespół Szkół w Kawęczynie. W miejsce osobnych placówek oświatowych (szkoły podstawowej i gimnazjum) utworzono z dniem 1 września 2003 roku Zespół Szkół w Kawęczynie. Jego dyrektorem została Arleta Biegańska. W dniu 10 grudnia 2003 roku, nadano szkole imię Marii Skłodowskiej-Curie. Zastępcą dyrektora była Halina Majda. Pełniła tę funkcję do 31 sierpnia 2008 roku, czyli do przejścia na emeryturę. Jej miejsce z dniem 1 września 2008 roku, zajęła Bożena Tylak.

Szkoła Podstawowa w Kowalach Pańskich. Ośmioklasowa szkoła. W latach 1975-1991 dyrektorem był tam Eugeniusz Małolepszy. Jego poprzednikami byli: kierownik Józef Kolenda (1.09.1966-31.08.1975), Maria Świątczak (1.09.1960-31.08.1966) i Mikołaj Bułaszenko (1945-1960). Dyrektor Małolepszy zainicjował w 1985 roku rozbudowę szkoły. Stał na czele Społecznego Komitetu Budowy. Jego zastępcą w Komitecie był Jan Krawczyk, sekretarzem Tadeusz Krupiński, a skarbnikiem Józef Niestrata. Inwestycję rozpoczęto w 1989 roku. Zakres budowy obejmował cztery nowe izby lekcyjne i zaplecze kuchenne oraz salę gimnastyczną.

W dniu 1.09.1991 roku dyrektorem szkoły została Halina Kurzawa-Piechota. Wówczas to ruszyła w szybkim tempie budowa, którą zajęła się gmina. Nowy obiekt oddano do użytku 11 października 1994 roku. Zaraz po tym rozpoczęto budowę sali sportowej, której otwarcie nastąpiło w październiku 1997 roku. Z dniem 1.09.1999 roku nastąpiła reforma szkolnictwa. Powołano sześcioklasową Szkołę Podstawową. Jej dyrektorką została Halina Kurzawa-Piechota. Stanowisko to piastowała do 31.08.2003, kiedy ponownie zreorganizowano szkołę.

Zespół Szkół w Kowalach Pańskich. Ta nowa placówka oświatowa utworzona została z dniem 1 września 2003 roku. Składa się ze Szkoły Podstawowej i Gimnazjum. Dyrektorem została Magdalena Wiatrowska. Z dniem 1 września 2009 roku nowym dyrektorem została Iwona Sobińska.

Szkoła Podstawowa w Tokarach. Pierwszym powojennym kierownikiem tej szkoły był Alfons Ślęzak (1.09.1945-31.08.1946). Po nim od 1.09.1946 do 31.12.1946, szkołą kierowała Kazimiera Ślęzak – jego żona. Z dniem 1 stycznia 1947 obowiązki od niej przejął Stefan Nitecki. Odwołany został 31.08.1954. Kolejnym kierownikiem był Tadeusz Zielonka (1.09.1954-31.08.1970). Po nim obowiązki przejął Jan Osiewała (1.09.1970-31.08.1984). Z jego inicjatywy przystąpiono w 1982 roku do remontu i rozbudowy szkoły, który zakończono w 1986 roku. Od 1.09.1984 do 31.08.1991 roku, dyrektorem ośmioklasowej szkoły była Jadwiga Piekarska. Z dniem 1 września 1991 roku dyrektorem szkoły została Ewa Łączna, sprawowała funkcję do 31.08.1994. Z dniem 1.09.1994 roku stanowisko dyrektora objęła Karolina Kurc. W dniu 7 grudnia 1994 roku, podczas zebrania wiejskiego w Tokarach powstała inicjatywa budowy nowego obiektu szkolnego. Gorącym zwolennikiem tej inicjatywy był Jan Osiewała – wówczas przewodniczący Rady Gminy Kawęczynie oraz Józef Nykiel prezes miejscowej OSP. Przewodniczący przedstawił projekt, który na sesji został włączony do wieloletniego planu inwestycyjnego. W dniu 25 marca 1997 roku, na XX Sesji Rady Gminy w Kawęczynie, podjęto uchwałę o zakupie dwóch działek o łącznej powierzchni 1,37 ha przy drodze do Okręglicy, od Jana Kubisiaka i Andrzeja Krzykacza. Z dniem

31.08.1999 roku, zakończyła się kadencja pani dyrektor Kurc. Jej następcą z dniem 1.09.1999 r, został Krzysztof Kolenda. W dniu 22 marca 2001r. odbyło się zebranie założycielskie Społecznego Komitetu Budowy Szkoły Podstawowej w Tokarach. W skład jego Zarządu weszli: Krzysztof Kolenda - przewodniczący, Sylwester Dewicki - wiceprzewodniczący, Jan Osiewała - wiceprzewodniczący, Barbara Osiewała - sekretarz, Henryk Janiak - skarbnik, Halina Ambroziak - członek, Stanisław Urbaniak - członek.

We wrześniu 2002 roku opracowano projekt budowy szkoły. W listopadzie 2003 roku został wybrany wykonawca budowy pierwszego etapu (stan surowy otwarty) szkoły. Przetarg wygrało Kaliskie Przedsiębiorstwo Budowlane. W dniu 19 maja 2004 roku dokonano wbudowania Aktu Erekcyjnego pod nową szkołę. Od 1 września 2004 roku dyrektorem tej szkoły została Ewa Wojtczak, która sprawuje tę funkcję do dziś. W dniu 16 października 2008r. nadano szkole imię Jana Pawła II. Nowo powstały budynek szkolny, którego wykonawcą była firma Andrzeja Jafry z Cisewa, oddany został do użytku w dniu 1 września 2010 roku.

Szkoła Podstawowa w Skarżynie. Szkoła istniała już przed II wojną światową. Ostatnim przedwojennym kierownikiem szkoły był pan Ziemiański. W latach 1947-1959, szkołę prowadził Stanisław Wiśniewski. Kolejnymi kierownikami szkoły byli: Stanisław Czystek (1.09.1950-31.08.1953), Mieczysław Gruszczyński (1.09.1953-31.08.1954), Czesław Balcerczyk (1.09.1954-31.08.1962), Janina Balcerczyk (30.08.1962-31.08.1964), Czesław Balcerczyk (1.09.1964-28.01.1966. Z dniem 1.02.1966 r. obowiązki kierownika powierzono Mieczysławowi Gruszczyńskiemu.

W roku szkolnym 1966/1967 obowiązek szkolny zwiększono z siedmiu do ośmiu klas. Z dniem 1.09.1969 roku nowym kierownikiem szkoły została na rok szkolny Eugenia Kumant. Z dniem 1.09.1970 roku jej obowiązki przejął Kazimierz Nowicki. Dnia 31.08.1976 roku dyrektorem ośmioklasowej szkoły został Mieczysław Gruszczyński, Na tym stanowisku pozostał do 31.08.1981 roku. Z dniem 1.09.1981r. zastąpiła go Honorata Gruszczyńska, a ją w dniu 1.09.1991 zmienił Paweł Gruszczyński. W wyniku konkursu obowiązki dyrektora z dniem 1.09.1991 r, powierzono Marii Antoszczyk, która wypełnia je do dziś. 24 czerwca 1992r. rozpoczęto rozbudowę i modernizację budynku szkolnego. Zakończono ją w 1996 roku. Placówka zyskała sześć nowych izb lekcyjnych. W 1999 roku szkołę w wyniku reformy zmniejszono do sześciu klas. W dniu 17 października 2010r. nastąpiła uroczystość nadania Szkole Podstawowej w Skarżynie im. płk pilota Stanisława Jakuba Skarżyńskiego.

Gminne Przedszkole w Kowalach Pańskich. Dyrektorem dwuoddziałowego przedszkola była od 1 lutego 1974 roku do 31 sierpnia 1997 roku Bernardeta Bloch. Przedszkole przejęła w 1991 roku gmina. Z dniem 1 września 1997 roku dyrektorką dwuoddziałowego przedszkola z zerówką została Dorota Młynarska.

Liczba uczniów w szkołach podstawowych na terenie gminy Kawęczyn w poszczególnych latach

ROK	SP w Kawęczynie	SP w Kowalach Pańskich-Kolonia	SP w Skarżynie	SP w Tokarach Pierwszych	OGÓŁEM
1990/1991	164	264	121	229	778
1991/1992	175	260	122	231	788
1992/1993	163	250	123	244	780
1993/1994	163	249	128	237	777
1994/1995	151	254	135	323	863
1995/1996	152	242	149	237	780
1996/1997	153	224	131	215	723
1997/1998	158	298	109	201	766

**Liczba uczniów w szkołach podstawowych i gimnazjach na terenie gminy Kawęczyn
w poszczególnych latach**

Rok	SP w Kawęczynie	SP w Kowalach Pańskich- Kolonia	SP w Skarży nie	SP w Tokarach Pierwszych	Gimnazjum w Kawęczynie	Gimnazjum w Kowalach Pańskich - Kolonia	Ogółem
1999/2000	136	175	105	180	77	-	673
2000/2001	115	158	76	156	162	-	667
2001/2002	114	144	77	157	246	-	738
2002/2003	109	157	78	153	235	-	732
2003/2004	112	153	80	151	165	75	736
2004/2005	103	154	74	152	170	72	725
2005/2006	103	142	61	148	181	81	716
2006/2007	99	133	61	138	177	78	686
2007/2008	87	121	53	105	172	84	622
2008/2009	97	115	67	116	143	73	611
2009/2010	95	110	66	121	151	74	617

Liczba uczniów w Gminnym Przedszkolu w Kowalach Pańskich – Kolonia

Rok	3-5 -latki	6-latki	OGÓŁEM
2008/2009	27	20	47
2009/2010	27	14	41

2. Zakłady i instytucje

Bank Spółdzielczy w Kawęczynie. Jest jedynym bankiem działającym na terenie gminy Kawęczyn. Swoją działalność rozpoczął 19 listopada 1961 roku. Jego siedziba mieściła się w prywatnym budynku Eugeniusza Jasnowskiego. Jego kierownikiem został Michał Sikorski, a główną księgową Halina Dymkowska. Poza nimi zatrudnione były jeszcze trzy osoby. W skład trzyosobowego Zarządu Banku wchodził: Kazimierz Wodziński – prezes oraz Kazimierz Gatka i Leonard Kleśta – członkowie.

Teren działania banku obejmował dwie gromady: Kowale Pańskie i Tokary, w których skład wchodziło 25 wsi. Bank posiadał punkty kasowe w Mikulicach i Kawęczynie. Członkami banku było 245 osób. Statutowa wysokość udziału wynosiła 30 złotych. Michał Sikorski był kierownikiem Banku do 31.11.1971 roku. Z dniem 1 grudnia 1971 roku na to stanowisko wybrano Henryka Skierę. Podczas plenarnego posiedzenia Rady i Zarządu Banku w dniu 5.03.1973 roku podjęto uchwałę w sprawie budowy własnego budynku bankowego obok powstającego biurowca Urzędu Gminy. Działki pod budowę nabyto od Władysława Binkowskiego, Marii Sypniewskiej i Feliksa Wroniaka. Budynek oddano do użytku w dniu 14.08.1974 roku. Funkcję prezesa powierzono Władysławowi Binkowskiemu. Dyrektorem Banku został Michał Sikorski, a Halina Dymkowska – główną księgową.

Po reformie administracyjnej kraju rozpoczął działalność Bank Gospodarki Żywnościowej, w którego struktury z dniem 1.07.1975 roku kawęczyński Bank został włączony. W 1990 roku BS w Kawęczynie wyszedł ze struktur BGŻ i podpisał umowę

o współpracy z Gospodarczym Bankiem Wielkopolskim S.A. w Poznaniu. W 1994 roku funkcję prezesa Zarządu objął Henryk Binkowski. Trudności jakie przeżywał Bank spowodowały, że podczas Zebrania Przedstawicieli w dniu 25.05.1995 roku, postanowiono połączyć się z Bankiem Spółdzielczym w Malanowie, którego dyrektorem jest Jan Tygielski.

Urząd Pocztowy w Kawęczynie. Swoją działalność rozpoczął w 1973 roku. Poprzednio w gminie funkcjonowały trzy Urzędy Pocztowe: w Kowalach Pańskich, Tokarach i Skarżynie, czyli siedzibach Gromadzkich Rad Narodowych. Po oddaniu do użytku budynku banku, utworzono na jego piętrze jeden gminny Urząd Pocztowy w Kawęczynie. Był on urzędem IV kategorii. Tam też zlokalizowano centralę telefoniczną z trzydziestoma numerami.

W Kowalach Pańskich i Tokarach stały centrale automatyczne z wyjściem na centralę telefoniczną w Dobrej. W nowym urzędzie zatrudnionych było czternastu pracowników. Naczelnikiem została Barbara Merdzińska. Poza nią były dwie asystentki, sześciu listonoszy i pięć telefonistek. W 1992 roku pani Merdzińska przeszła na emeryturę. Na stanowisku naczelnika zastąpiła ją w dniu 11.05.1992 Grażyna Brzeskwiniwicz. W 1996 roku zdecydowano powiększyć Urząd Pocztowy. Bankową salę konferencyjną zamieniono na salę obsługi klienta. Do użytku oddano ją w 1997 roku. Był to koniec świetności kawęczyńskiej poczty.

W dniu 25.05.1999 roku zlikwidowano ręczną centralę telefoniczną, którą zastąpiła automatyczna. Z dniem 1 maja 2005 roku nastąpiła kolejna reorganizacja. Listonoszy przeniesiono do Urzędu Pocztowego w Dobrej, a asystentkę Jadwigę Tylka do Urzędu Pocztowego w Malanowie. W Kawęczynie pozostała tylko pani naczelnik Brzeskwiniwicz i asystent Elżbieta Jaśkiewicz. Kategorię Urzędu obniżono do V klasy. W lutym 2006 roku stanowisko naczelnika objęła Elżbieta Jaśkiewicz. Obecnie zatrudniona jest tam także na połowie etatu Paulina Grucela.

Biblioteka Publiczna Gminy Kawęczyn. W 1990 roku mieściła się w dawnym budynku Urzędu Gminy w Kowalach Pańskich. Dzieliła go wspólnie z Posterunkiem Policji. Kierownikiem Biblioteki była Teresa Gaik, która pracowała tutaj od 1959 roku, kiedy była to jeszcze Gromadzka Biblioteka Publiczna. Jej poprzednikami na tym stanowisku byli: Maria Hejto – nauczycielka, Ryszard Śliwiński, Genowefa Mikołajczyk. W 1994 roku kierowniczką biblioteki została Halina Kustosz. Prowadziła ją do 2003 roku. Zastąpiła ją dyrektor Elżbieta Kalinowska, która prowadzi ją do dziś.

Po 1990 roku istniało szereg punktów bibliotecznych. W Będziechowie kierowniczką była Józefa Kalinowska. Punktem w Gozdowie kierowała Józefa Zduniak, a w Głuchowie Józefa Jędrzejczak i Zofia Janicka. Punkt w Ciemieniu prowadziła Halina Buda, w Chocimiu-Krystyna Pluta, a w Skarżynie -Teresa Maćczak. Punkty te zlikwidowano w 2003 roku.

Biblioteka, poprzednio gromadzka, istniała w Tokarach. Kierowała nią od 1965 do 1993 roku Halina Kustosz. Jej poprzednikami byli: Roman Kęska (1958-1960), Jan Sieradzan, Zofia Szabłońska i Zofia Kęska. Biblioteka ma swoją siedzibę na poddaszu Ośrodka Zdrowia w Tokarach. Obecnie jest to filia biblioteki gminnej. W latach 1993-2003 kierowała ją Elżbieta Kornacka (obecnie Kalinowska dyr. BPGK), a po niej: Katarzyna Olek (2003-2006), Anna Duczmańska (2006-2008), a od 2008 roku Aleksandra Antczak.

W dniu 15 stycznia 2007 roku Biblioteka Publiczna Gminy Kawęczyn zmieniła siedzibę. Przeniosła się do pomieszczeń po aptece w dawnym ośrodku zdrowia w Kowalach Pańskich. Na koniec 2009 roku księgozbiór BPGK liczył 14.239 woluminów. Zbiory są na bieżąco uzupełniane i opisywane w komputerowej bazie danych. W latach 2003-2009 zakupiono 3.748 książek.

W tych samych latach zarejestrowano 3.578 czytelników. Do ich dyspozycji są w czytelniku komputery z dostępem do Internetu.

Spółdzielnia Kólek Rolniczych w Kawęczynie. Jej pierwszym prezesem był Piotr Straszewski, po nim Edward Kończak, Jan Jatczak. Ostatnim prezesem do roku 2002 był Bogdan Kucharski.

Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna w Skarżynie. Spółdzielnia, której prezesami byli Marian Smak i Jerzy Ogłaza, zajmowała się uprawą ziemi i produkcją pustaków. W Chocimiu posiadała oborę, w której hodowano bydło opasowe. Została zlikwidowana w latach 1993/1994.

Gminna Spółdzielnia Samopomoc Chłopska w Kawęczynie. Zajmowała się wyłącznie handlem. Posiadała sklepy spożywczo-przemysłowe: w Kawęczynie, Młodzianowie, Kowalach pańskich, Ciemieniu, Skarżynie, Marcjanowie, Będziechowie, Gozdowie, Wojciechowie, Milejowie, Głuchowie, Chocimiu, Tokarach. Handlowała też węglem, nawozami i materiałami budowlanymi. Od 1990 roku prezesem GS była Krystyna Krzyżan, a przed nią Adam Kuśmierczak. Ostatnim prezesem spółdzielni w 1993 roku została Alina Biadasiewicz. W 1995 roku spółdzielnia została zlikwidowana.

3. Organizacje polityczne, związkowe i pozarządowe

Zjednoczone Stronnictwo Ludowe. Partia chłopska, będąca satelitą PZPR, była drugą działającą w gminie Kawęczyn. Ostatnim prezesem gminnej organizacji ZSL-owskiej był Zenon Tomczyk z Milejowa, a przed nim była Jan Owczarek, który w 1990 roku został wójtem gminy Turek. W listopadzie 1989 roku rozwiązano ZSL.

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Ostatnim I sekretarzem Komitetu Gminnego PZPR był Marian Zawadka. Jego poprzednikami byli: Józef Urbaniak i Antoni Karolak. Do 1989 była to partia państwowa, sprawująca władzę absolutną, także w gminie Kawęczyn. W nocy z 28 na 29 stycznia 1990 roku PZPR została rozwiązana.

Polskie Stronnictwo Ludowe. Powołano je w maju 1990r. w miejsce ZSL. W Kawęczynie na czele nowej organizacji partyjnej stanął Ryszard Augustyniak ze Skarżyna i sprawuje funkcję do chwili obecnej.

NSZZ RI „Solidarność”. Na dwa dni przed rejestracją chłopskiej „Solidarności” w dniu 12 maja 1981 roku w gminie Kawęczyn istniały dwa koła z czternastoma członkami. Była to wówczas obok gminy Olszówka największa gminna organizacja związkowa w województwie konińskim. Kilka miesięcy później organizacja związkowa w gminie Kawęczyn, liczyła już 111 członków. W organizację NSZZ RI „S” zaangażowany był ks. Stanisław Bazela z Głuchowa.

Wraz ze stanem wojennym 13 grudnia 1981 roku zawieszono działalność organizacji politycznych i związkowych. Reaktywację NSZZ RI „S” w gminie Kawęczyn rozpoczęto na początku 1989 roku. Utworzono Gminną Radę Związku, na bazie byłych działaczy związkowych. W jej skład weszli: Wiktor Sukienniczak – przewodniczący, Franciszek Raszewski, Józef Krotowski, Sylwester Przyłęcki, Zenon Tomczyk i Jan Jasiak. Następnie przewodniczącym był Franciszek Raszewski z Dzierzbinek. Z końcem 90-tych chłopska działalność związkowa wygasła.

Gminny Komitet Obywatelski „S” w Kawęczynie. Powstał w drugiej połowie kwietnia 1989r. i funkcjonował do końca 1990r., przewodniczącym był Jan Szymański z Głuchowa. ”

Gminne Koło Krajowego Stowarzyszenia Sołtysów. Stowarzyszenie Sołeczno-Kulturalne Sołtysów Województwa Konińskiego zarejestrowane zostało 28 października 1991 roku. Kawęczyńskie Gminne Koło SSKSWK powołano na zebraniu w dniu 19 grudnia 1991 roku. Jego pierwszym przewodniczącym został Józef Gebler – sołtys Marcinowa. W maju 1994 roku w Licheniu powołano do życia Krajowe Stowarzyszenie Sołtysów,

w którego skład weszło konińskie. Przewodniczącą w latach 1994-2002 była Marianna Jarachowska z Kowali Pańskich.

Obecnie Koło Sołtysów w gminie Kawęczyn jest najliczniejsze spośród wszystkich działających na terenie byłego województwa konińskiego. Liczy 88 członków (sołtysów i członków rad sołeckich). Jego przewodniczącym jest Jacek Pawlak – sołtys z Marianowa, a członkami zarządu: Tadeusz Duszyński z Marcjanowa, Konrad Ambroziak z Tokar i Jan Rogalski z Ciemienia. Członkiem Zarządu Wojewódzkiego na chwilę obecna jest Jacek Pawlak, a członkiem Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej Jan Rogalski.

Towarzystwo Samorządowe (stowarzyszenie) założone zostało w 1994r. przez senatora Ireneusza Niewiarowskiego, który jest prezesem stowarzyszenia do dnia dzisiejszego. TS skupia około 500 członków. Wśród nich znajdują się przedstawiciele władz samorządowych, radni, sympatycy idei samorządności. TS podejmuje inicjatywy służące rozbudzeniu aktywności społecznej, promuje ideę demokracji lokalnej oraz budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Podstawową jednostką organizacyjną Towarzystwa jest Zarząd Powiatowy, który kieruje działalnością Towarzystwa na terenie danego powiatu. Zarząd Powiatowy obejmuje terytorialnie członków z gmin danego powiatu. Obecnie działają koła w czterech powiatach: kolskim, konińskim, słupeckim i tureckim. Od 1994r. istnieje Koło Gminne TS w Kawęczynie. Na dzień dzisiejszy zrzesza ok. 60 osób, prezesem Koła od 2005r. jest Henryk Binkowski.

Skarżyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Szkolnych zawiązane zostało 6 czerwca 2007 roku. Wstąpiło do niego 26 członków. Zarząd Stowarzyszenia liczy sześciu członków. Funkcję prezesa powierzono Beacie Ryśkiewicz. Wiceprezesem jest Beata Goślińska, skarbnikiem -Aldona Adamczyk, sekretarzem- Bożena Tobijas, a Bogumiła Dzikowska- członkiem.

Stowarzyszenie działa na rzecz wyrównania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży z obwodu szkolnego Skarżyn. W 2008 realizowało projekt „Edukacja dzieci i młodzieży z terenu Gminy Kawęczyn w zakresie tematyki ekologicznej”. W 2010 realizowało projekt „Edukacja dzieci i młodzieży z terenu Gminy Kawęczyn w zakresie tematyki ochrony zdrowia”.

Stowarzyszenie Kawęczyńskie Forum Rodziców. Założone zostało 8 marca 2004 roku. Liczy 42 członków. Zarząd Stowarzyszenia tworzyli: Sylwester Kasprzak – prezes, Izabela Tomczyk – wiceprezes, Alina Bartosik – sekretarz, Iwona Lejman – skarbnik, Grażyna Nowak, Krystyna Serafińska, Teresa Maćczak – członkowie.

W ciągu 5 lat działalności, członkowie stowarzyszenia przygotowali ponad 50 projektów zgłoszonych do konkursów organizowanych przez różne instytucje. Trzydzieści pięć uzyskało akceptację komisji konkursowych. Dzięki temu udało się pozyskać ok. 180 tys. dotacji finansowych na różne działania. Były to projekty naukowe, festyny rodzinne, warsztaty etnograficzne, nauka języka angielskiego oraz zajęcia rekreacyjno-sportowe. Stowarzyszenie wspomaga także dzieci znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej.

Obecnie w skład Zarządu Stowarzyszenia wchodzi: Sylwester Kasprzak – prezes, Izabela Tomczyk – wiceprezes, Małgorzata Tołkacz – skarbnik, Halina Majda – sekretarz, Grażyna Nowak, Krystyna Serafińska i Teresa Maćczak – członkowie.

Stowarzyszenie Przyszłość i Rozwój Wsi Ciemień, powstało w marcu 2007 roku. Inicjatorem i założycielem był sołtys Jan Rogalski i Rada Sołecka. W skład Zarządu wchodzi: Jan Rogalski - prezes, Elżbieta Fornalczyk - wiceprezes, Łukasz Miła - skarbnik, Jarosław Rosiakowski – sekretarz, Wojciech Górski, Edmund Jacek, Sylwester Kowalewski - członkowie.

Wszelkie przedsięwzięcia Stowarzyszenie finansuje ze środków własnych oraz pozyskanych od sponsorów i dotacji przyznawanych przez Gminę na składane projekty. Sztandarowa imprezą Stowarzyszenia jest organizowany od 2002r. co rok Piknik Wiejski.

Stowarzyszenie Rodziców i Przyjaciół Szkoły w Tokarach. Zawiązane zostało 16 listopada 2005 roku z inicjatywy Ewy Wojtczak - dyrektorki Szkoły Podstawowej w Tokarach. W zebraniu założycielskim uczestniczyło 29 osób. Byli wśród nich przedstawiciele władz gminy, radni z obwodu szkoły, rodzice, byli uczniowie i nauczyciele. Wybrano Zarząd, którego przewodniczącym został Janusz Jeżykowski. Funkcję wiceprezesa powierzono Beacie Goślińskiej. Skarbnikiem została Ewa Wojtczak, sekretarzem Beata Cepińska, a Emilia Skurka – członkiem.

W 2007 roku prezes Jeżykowski rezygnuje z pełnionej funkcji, jego miejsce zajmuje Beata Goślińska. Stowarzyszenie od samego początku działało bardzo aktywnie organizując corocznie Pikniki Rodzinne oraz realizując szereg projektów edukacyjnych.

Obecnie Stowarzyszenie liczy 41 członków. W skład Zarządu wchodzi: Beata Goślińska – prezes, Beata Cepińska – wiceprezes, Ewa Wojtczak – skarbnik, Agnieszka Stefanowska – sekretarz, Małgorzata Wojtczak – członek. Stowarzyszenie współpracuje z wieloma fundacjami, organizacjami pozarządowymi oraz instytucjami samorządowymi.

Stowarzyszenie Kawęczyńskie Towarzystwo Rozwoju. Utworzone zostało w marcu 2001 roku. Za cel postawiło sobie osiągnięcie wszechstronnego społeczno-gospodarczego rozwoju gminy Kawęczyn. Funkcję prezesa powierzono Janowi Nowakowi – wójtowi gminy. Obok niego w Zarządzie zasiadali: Henryk Binkowski – wiceprezes, Jolanta Krawczyk – skarbnik, Halina Ambroziak- Juszczak – sekretarz.

W 2006 roku, prezesem Stowarzyszenia został Jarosław Król – lekarz rodzinny z Tokar. Funkcję wiceprezesa zachował Henryk Binkowski – wicewójt Gminy Kawęczyn, a sekretarza Halina Ambroziak-Juszczak. Skarbnikiem został Karol Michalak. Skład Zarządu uzupełnia Barbara Osiewała.

Stowarzyszenie prowadzi szeroki zakres działalności. Pozyskuje środki z różnych źródeł (unijne, krajowe, gminne, prywatny sponsoring), dzięki którym wspomaga dzieci z biednych rodzin, kupując dla nich ubrania i żywność. Pomaga w rehabilitacji osób niepełnosprawnych organizując dla nich warsztaty, wycieczki i kupując sprzęt medyczny i rehabilitacyjny. Wspierało bezdomnych zamieszkujących w Domu Wspólnoty Barka w Młodzianowie. Organizuje cykliczne festyny rodzinne. Obecnie członkami Stowarzyszenia jest 67 osób. Aktualnie stowarzyszenie jest w trakcie realizacji Centrum Integracji Społecznej (CIS).

4. Kultura i sport

Zespół Ludowy „Sami Swoi”. W 1983 r. podczas zebraniu Koła Gospodyń Wiejskich w Żdżarach, postanowiono utworzyć zespół ludowy. Jego kierownikiem została Zdzisława Jaśkiewicz, a obok niej zespół tworzyli: Zofia Karbowska, Zofia Zduniak, Krystyna Wolska, Jadwiga Jaśkiewicz, Władysława Janiak, Marianna Gibasiewicz, Sabina Leonczuk, Alicja Błaszczyk, Zenon Kaczmarek, Józef Błaszczyk, Teresa Marciniak, Anna Kaczmarek, Krzysztof Marciniak, Ryszard Jaśkiewicz, Zygmunt Marciniak, Bogumił Marciniak, Zenon Białek. Instruktorem zespołu był Edward Bakalarski.

Do 1988 roku zespół występował pod nazwą „Gosposie” W tym samym roku zajął pierwsze miejsce na V Przeglądzie Ludowych Zespołów Śpiewaczych w Koninie. Największe sukcesy przysły, kiedy opiekę nad zespołem już „Sami Swoi” objął gminny samorząd. W 1993 roku zespół wyjechał na tournée po Białorusi. Trasa koncertowa wiodła przez Grodno - Woronowo - Nowijannę – Konwieliszki. W 1994r. - na Przeglądach Zespołów Ludowych

w Kramsku i Przykonia - „Samych Swoich” uznano za najlepszą kapelę ludową i wytypowano do udziału w Ogólnopolskim Przeglądzie Kapel i Śpiewaków do Kazimierza nad Wisłą.

W 2000 roku „Sami Swoi” wystąpili na I Regionalnym Przeglądzie Dorobku Artystycznego Gmin byłego Województwa Konińskiego. Tam zespół uhonorowano Pucharem „Przeglądu Konińskiego”. Zespół uświetniał wielokrotnie uroczystości i imprezy gminne. W 2008 roku zespół zawiesił swoją działalność.

LZS „Orzeł” Kawęczyn. Zebranie założycielskie Zrzeszenia Ludowych Zespołów Sportowych w Kawęczynie, odbyło się z inicjatywy Wójta Gminy Jana Nowaka w dniu 30.10.1996 roku w sali obrad Urzędu Gminy. Powołano Radę Gminną Zrzeszenia Ludowych Zespołów Sportowych w Kawęczynie w składzie: Krzysztof Kolenda, Marek Olek, Zbigniew Filipowicz, Barbara Śliwczyńska, Krzysztof Kowalczyk, Edward Krawczyk, Dariusz Mielczarek. W skład Komisji Rewizyjnej weszli: Arleta Biegańska, Zenon Tomczyk, Jerzy Jacek. W zebraniu uczestniczyli: Jan Nowak – wójt gminy Kawęczyn, Jan Osiewała – przewodniczący Rady Gminy w Kawęczynie i Grzegorz Pawlak – przedstawiciel OZPN w Koninie. W 2005 roku nastąpiła zmiana klubowych władz. Na czele klubu, będącego stowarzyszeniem, stanął Edward Krawczyk.

W 2010 roku w klubie działają dwie drużyny piłkarskie: seniorów - uczestnicząca w rozgrywkach A-klasy Konińskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej, juniorów młodszych - reprezentująca LZS w konińskiej lidze juniorskiej. Stowarzyszenie liczy 60 członków, z czego 40 to czynni zawodnicy.

Zarządzane jest przez ośmioosobowy Zarząd w składzie: Edward Krawczyk - prezes, Tomasz Musiałowski i Krzysztof Darul –wiceprezisi, Teresa Kęska – sekretarz, Szymon Woźniak – skarbnik, Karol Michalak, Marek Raszewski i Wiesław Osiewała – członkowie. Mecze piłki nożnej rozgrywane są na boisku gminnym w Tokarach. Obiekt ten w latach 2009/2010 poddany został gruntownej modernizacji. Wzniesiony został budynek zaplecza sanitarno-socjalnego i magazynowego, wykonana nowa płyta główna boiska, a także trybuny na 200 miejsc siedzących i ogrodzenie. Inwestycja została sfinansowana w 75% ze środków unijnych a 25% kosztów pokryła Gmina Kawęczyn. Orzeł Kawęczyn organizuje każdego roku na terenie gminy amatorskie turnieje: piłki nożnej, piłki siatkowej, tenisa stołowego oraz mistrzostwa gminy w szachach i warcabach.

5. Władze Gminy.

Do 1954r. obecny teren gminy Kawęczyn należał do gminy w Kowalach Pańskich. W roku 1954 dokonano reorganizacji, w wyniku, której utworzone zostały cztery jednostki Gromadzkich Rad Narodowych w Tokarach, Kowalach Pańskich, Kawęczynie i Skarżynie. GRN Kawęczyn i Skarżyn zlikwidowano wcześniej, a Tokary i Kowale Pańskie przetrwały do 31 grudnia 1972r.

Samorząd w Tokarach

W latach trzydziestych wójtem był Franciszek Gawron (Tokary Drugie) do likwidacji gminy do 1938r. W 1954r. utworzono Gromadzkie Rady Narodowe. Przewodniczącymi GRN w Tokarach byli: Tomasz Klimczak (Tokary Pierwsze) 1954-1958, Władysław Czechowski (Głuchów) 1958-1963, Jan Osiewała (Tokary Pierwsze) 1963-1964, Kęska Roman (Tokary Pierwsze) 1964-1970r. i Edward Osiewała (Tokary Pierwsze) od 1970 do 1972r. Sekretarzami byli: Wacław Janecki przed II Wojną Światową. Natomiast po wojnie Józef Matusiak (Milejów) 1954-1963r., Marian Chojnacki (Tokary Pierwsze) 1963-1964r., Helena Piaścik (Tokary Pierwsze) od 1964 do 1972r.

Samorząd w Kowalach Pańskich

Wójtami w latach 1945 – 1954 byli w kolejności: Edward Urbańczyk (Ciemień), Grzesiak (Ciemień), Franciszek Gawron (Tokary Drugie), Władysław Binkowski (Kawęczyn), Ignacy Suleja (Kaczki Mostowe), Stanisław Pietrzak (Żdźary). Przewodniczącymi Gromadzkiej Rady Narodowej byli: w latach 1954-1962r.-Franciszek Chojnacki (Siedliska), 1962-1964r.-Józef Piechota (Młodzianów), 1964-1972r.-Adam Gibasiewicz (Kowale Pańskie). Sekretarzami gminy byli: Jan Krzesłowski w latach 1926-1939 oraz po wojnie 1945-1949r., Owczarek 1949-1953r. Sekretarzami GRN byli: Narcyz Majewski 1954-1968r., Irena Jasiak 1968-1970r., Tadeusz Krupiński 1970-1972r. Z Gromadzkich Rad Narodowych w Tokarach i Kowalach Pańskich utworzona została Gmina Kawęczyn od 01.01.1973r.⁹⁸⁷

Samorząd w Kawęczynie

Pierwszym samorządowym wójtem gminy Kawęczyn został Jan Nowak, wybranym w dniu 21.06.1990 roku przez Radę Gminy. Poprzednio na czele gminnej administracji państwowej stali naczelnicy: Jan Korycki (1973-1982) i Czesław Mocny (1982—1990). Naczelnik Korycki zmarł 01.07.2002 roku. W kadencjach 1994-1998 i 1998-2002 radni ponownie wybierali Jana Nowaka na wójta, czyli przewodniczącego Zarządu Gminy i kierownika Urzędu Gminy. W 2002 roku Jan Nowak został wybrany na wójta w wyborach powszechnych. W 2006 roku, społeczeństwo zaufało mu ponownie. Sekretarzami Urzędu Gminy Kawęczyn byli: Tadeusz Krupiński 1973-1977r., Jan Owczarek 1977-1985, Zenon Tomczyk od 1985r. do 1990r. Od 01.08.1990r. Sekretarzem Gminy jest Zenon Tomczyk, który pełni funkcję do dziś.

Przewodniczący Gromadzkiej Rady Narodowej w Tokarach

20. Tomasz Klimczak
(ur.1907 – zm.1989r.)

21. Władysław Czechowski
(ur.1922r. – zm.2005r.)

22. Jan Osiewała
(ur.1935r - zm.2001r.)

⁹⁸⁷ Dane zebrane na podstawie oświadczeń znajomych i rodziny osób piastujących dane stanowiska.

23. Roman Kęska
(ur.1920r. – zm.1970r.)

24. Edward Osiewała
(ur.1930r. – zm.1999r.)

Przewodniczący Gromadzkiej Rady Narodowej w Kowalach Pańskich

25. Władysław Binkowski
(ur.1910r. – zm.1997r.)

26. Franciszek Chojnacki
(ur.1915r. – zm.1994r.)

27. Adam Gibasiewicz
(ur.1927r. – zm.2004r.)

Naczelnicy Gminy Kawęczyn

28. Jan Korycki
(ur. 1940r. – zm. 2002r.)

29. Czesław Mocny

Sekretarze Gromadzkiej Rady Narodowej w Tokarach

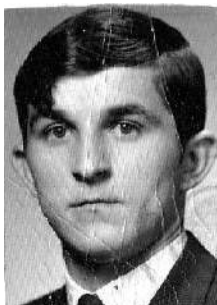

30. Marian Chojnacki
(ur. 1922 - zm. 2004r.)

31. Helena Piaścik

Sekretarze Urzędu Gminy w Kawęczynie

32. Tadeusz Krupiński

33. Jan Owczarek

34. Zenon Tomczyk

Kadencja 1990-1994. W pierwszych wyborach samorządowych w dniu 27 maja 1990 roku, mieszkańcy gminy Kawęczyn wybrali po raz pierwszy samorządową Radę Gminy. W jej skład weszło dziewiętnastu radnych: Jan Adamczyk - Skarżyn, Henryk Binkowski - Kawęczyn, Stanisław Czekala - Leśnictwo, Sylwester Dewicki - Chocim, Zenon Gośliński - Marianów, Mirosław Grudziński - Żdźary, Henryk Dzikowski - Będziechów, Edmund Jacek - Ciemień, Eugeniusz Jasnowski - Kowale Pańskie-Kolonia, Tadeusz Krupiński - Dziewiątka, Jan Nowak - Milejów, Józef Orligóra - Marianów Kolonia, Jan Osiewała - Tokary, Marek Przygoński - Kowale Pańskie, Kazimierz Rusek - Dzierzbutki, Jan Szymański - Głuchów, Barbara Śliwczyńska - Marcjanów, Kazimierz Warszawski - Wojciechów, Kazimierz Zduniak - Żdźary. Przewodniczącym Rady Gminy wybrano Edmunda Jacka. Jego zastępcą został Sylwester Dewicki. Jan Nowak został delegatem do Wojewódzkiego Sejmiku Samorządowego w Koninie.

Zarząd Gminy w tej kadencji tworzyli: Jan Nowak – wójt, Stanisław Czekala, Kazimierz Rusek i Marek Przygoński. W dniu 31 lipca 1990 roku na sekretarza gminy powołano Zenona Tomczyka, a na skarbnika Józefa Niestratę. Już w pierwszej kadencji władze gminy pokazały dynamizm swojego działania i słuszność reformy samorządowej. Rozpoczęto na dużą skalę wodociągowanie wsi. Wodociąg obejmował: Stanisławę, Marcjanów, Dziewiątkę, Żdźary i część Będziechowa. W sumie blisko 23 km sieci. Na odcinku ok 2,6 km ułożono asfalt na drodze Ciemień-Dzierzbutki 1,6 km w Chocimiu. Zmodernizowano także kilometrowy odcinek drogi żwirowej Ciemień –Dzierzbutki oraz pięćsetmetrowy w Będziechowie. Rozpoczęto rozbudowę i modernizację Szkoły Podstawowej w Skarżynie.

Kadencja 1994-1998. W dniu 19 czerwca 1994 roku odbyły się wybory do rady Gminy. Mandat otrzymało osiemnastu radnych. Byli to: Jan Adamczyk - Skarżyn, Arleta Biegańska - Kawęczyn, Henryk Binkowski - Kawęczyn, Alojzy Czechowski - Głuchów, Stanisław Czekala - Leśnictwo, Tadeusz Duszyński - Marcjanów, Edmund Jacek - Ciemień, Tadeusz Krupiński - Dziewiątka, Bogumił Marciniak - Żdźary, Edward Michalak - Marianów Kolonia, Jan Nowak - Milejów, Grzegorz Obsada - Kowale Pańskie-Kolonia, Janusz Osicki - Będziechów, Jan Osiewała - Tokary, Kazimierz Rusek - Dzierzbutki, Kazimierz Warszawski - Wojciechów, Wiesław Tomczak - Marianów, Jan Sasiak - Chocim. Na przewodniczącego Rady Gminy wybrano Jana Osiewałę. Wiceprzewodniczącym został Tadeusz Krupiński, a delegatem do Sejmiku ponownie wójt Jan Nowak.

W Zarządzie zasiadali: Jan Nowak – wójt, Zenon Tomczyk, Stanisław Czekala, Edmund Jacek, Grzegorz Obsada, Kazimierz Rusek.

Podczas tej kadencji od października 1995r. zaczęła ukazywać się Gazeta Gminna „Kawęczyniak”. Od października 1995r. do marca 2009r. był to dwutygodnik, natomiast od kwietnia 2009r. do chwili obecnej jest to miesięcznik.

Z inicjatywy wójta zaczęto również podejmować starania o ustanowieniu herbu Gminy Kawęczyn. Podczas sesji w grudniu 1997 roku, Rada opowiedziała się, aby w herbie gminy widniał bocian, uważany za symbol wiosny, obfitości, radości, nadziei i zdrowia. Projekt graficzny herbu przygotowało Centrum Heraldyki Polskiej w Warszawie. W dniu 23 kwietnia 1998 roku Rada Gminy przyjęła Uchwałę Nr XXXI/151/98 o nadaniu gminie herbu w zaproponowanej wersji. W dniu 18 czerwca 1998 roku dokonano odsłonięcia i poświęcenia herbu umieszczonego na budynku Urzędu Gminy.

35. Herb Gminy Kawęczyn

Źródło: Dane Urzędu Gminy w Kawęczynie

W drugiej kadencji wybudowano 7,2 km dróg asfaltowych: w Chocimiu, Tokarach Drugich, Marianowie Koloni, Maranowie Wsi, Kowalach Pańskich – Kolonia, Będziechowie i pomiędzy Głuchowem, a Wilczkowem. Powstało też siedem kilometrów dróg o nawierzchni żwirowej: w Marianowie Koloni, Leśnictwie, Będziechowie, Ciemieniu, Głuchowie i Milejowie. Zwodociągowano wsie: Dzierzbotki i Żdzary. Łączna długość położonej sieci wyniosła 13.471 m.b. Zmodernizowano także stacje wodociągowe w Tokarach Pierwszych i Marcjanowie. Wyremontowano budynek Ośrodka Zdrowia w Tokarach i Kowalach Pańskich. Oddano do użytku Świetlicę Wiejską w Marcjanowie. Zakończono też duże inwestycje oświatowe: rozbudowę szkoły i budowę sali sportowej w Kowalach Pańskich Koloni, rozbudowę szkoły w Skarżynie i budowę szkoły w Kawęczynie.

Kadencja 1998-2002. W dniu 11 października 1998 roku, po raz trzeci mieszkańcy gminy wybrali swoich przedstawicieli we władzach samorządowych. W Radzie Gminy zasiedli: Mirosław Antczak (Wojciechów), Henryk Binkowski (Kawęczyn), Marian Buda (Głuchów), Stanisław Czekala (Leśnictwo), Sylwester Dewicki (Chocim), Grzegorz Dzikowski (Będziechów), Józef Gebler (Marcinów), Halina Górka (Marcjanów), Jan Krawczyk (Kowale Pańskie Kolonia), Tadeusz Krupiński (Dziewiątko), Edward Michalak (Marianów Kolonia), Bogumił Migdański (Żdzary), Jan Osiewała (Tokary), Krystyna Papierkowska (Ciemię), Kazimierz Rusek (Dzierzbotki), Karol Rygas (Skarżyn), Wiesław Tomczak (Marianów Wieś), Stanisław Urbaniak (Milejów). Przewodniczącym Rady Gminy został Edward Michalak, a jego zastępcą Jan Osiewała. Stanowisko zastępcy wójta powierzono Zenonowi Tomczykowi.

Zarząd Gminy tworzyli: Jan Nowak – wójt, Zenon Tomczyk, Sylwester Dewicki, Henryk Binkowski, Stanisław Czekala. W dniu 1 lutego 1999 roku skład Zarządu uzupełnił Jan Krawczyk. Po raz pierwszy były to także wybory do Rad Powiatowych. W tej kadencji Gminę Kawęczyn reprezentowali w powiecie: Jan Nowak - Milejów, Jerzy Golak - Ciemięń i Eugeniusz Jasnowski – Kowale Pańskie.

W tej kadencji rozpoczęto i zakończono jedną z największych gminnych inwestycji, czyli oczyszczalnię ścieków w Kawęczynie. Do użytku oddano ją 29.07.1999 roku. W dniu 18 października 1999r. przyjęto Uchwałą Rady Gminy Nr XVII/74/99 w sprawie przyjęcia „Strategii Ekorozwoju Gminy”. Duży nacisk postawiono na modernizację gminnych dróg. Położono asfalt na 5,7 km dróg: w Kawęczynie, Kowalach Pańskich, Ciemięniu, Milejowie, Marcjanowie i Tokarach. Wykonano też 19,5 km dróg o nawierzchni żwirowej: w Leśnictwie, Ciemięniu, Marianowie Wsi, Kowalach Pańskich, Młodzianowie, Tokarach, Będziechowie, Stanisławie, Żdżarach, Głuchowie, Okręglicy, Dzierzbokach i Milejowie. Rozpoczęto budowę hali sportowej w Kawęczynie. W latach 2001-2002 zbudowano siedem kilometrów sieci kanalizacji ściekowej w Kawęczynie. Od 1999r. organizowane są Regionalne Zawody w Skokach przez Przeszkody.

Kadencja 2002-2006. W październiku 2002 roku wybrano piętnastoosobową Radę Gminy czwartej kadencji. W jej skład weszli: Henryk Antczak – Kawęczyn, Ryszard Augustyniak - Skarżyn, Krzysztof Deszcz - Kowale Pańskie, Sylwester Dewicki – Chocim, Grzegorz Dzikowski – Będziechów, Edmund Jacek – Ciemięń, Ryszard Jaśkiewicz – Żdżary, Janusz Jeżykowski – Głuchów, Jan Krawczyk - Kowale Pańskie –Kolonja, Tadeusz Krupiński – Dziewiątka, Helena Piaśnik - Tokary Pierwsze, Stanisław Urbaniak – Milejów, Edward Michalak - Marianów Kolonia, Kazimierz Rusek – Dzierzbok, Mirosław Antczak z Wojciechowa, zmarł w listopadzie 2004r.. Wybory uzupełniające wygrała w następnym roku jego żona Irena Antczak. Przewodniczącym Rady Gminy został Edward Michalak, a jego zastępcą Tadeusz Krupiński.

W tej kadencji rozpoczęto budowę nowego obiektu dydaktycznego dla Szkoły Podstawowej w Tokarach. Zbudowano też 7,5 km dróg o nawierzchni asfaltowej: w Marcinowie, Głuchowie, Leśnictwie, Będziechowie, Dzierzbokach, Żdżarach, Nowym Świecie, Kowalach Pańskich oraz pomiędzy Wojciechowem i Marianowem. Największą inwestycją tej kadencji była budowa kanalizacji sanitarnej w Kowalach Pańskich i Ciemięniu długości 17,5 km. Jej oddanie nastąpiło 23 sierpnia 2003 roku. W 2003 roku zamknięto wysypiska śmieci w Wojciechowie i Milejowie. Od 2004r. organizowane są Otwarte Mistrzostwa Gminy Kawęczyn w Powożeniu Zaprzęgami Konnymi.

Kadencja 2006-2010. W Radzie zasiada piętnastu radnych: Edward Michalak – Marianów Kolonia, Tadeusz Krupiński – Dziewiątka, Grzegorz Dzikowski – Będziechów, Krzysztof Deszcz - Kowale Pańskie, Halina Górka - Marcjanów, Edmund Jacek - Ciemięń, Ryszard Jaśkiewicz - Żdżary, Janusz Jeżykowski - Głuchów, Sylwester Kasprzak - Kawęczyn, Kazimierz Michalak - Tokary Pierwsze, Jacek Pawlak - Marianów, Sylwester Przyłęcki - Wojciechów, Józef Raszewski - Kowale Pańskie Kolonia, Jan Sasiak - Chocim, Stanisław Urbaniak - Milejów. Przewodniczącym Rady Gminy został Edward Michalak, a jego zastępcą Tadeusz Krupiński. W dniu 30 sierpnia 2007 roku, rada wybrała drugiego wiceprzewodniczącego. Został nim Grzegorz Dzikowski. Sekretarzem Gminy pozostaje Zenon Tomczyk, a skarbnikiem Rafał Woźniak, który swoją funkcję objął 27.09.2007r. po pani Krystynie Naglewskiej, która sprawowała ją od 28.06.2001r.

W tej kadencji wykonano 9,2 km dróg o nawierzchni asfaltowej: w Milejowie, Żdżarach, Ciemięniu, Stanisławie, Młodzianowie, Głuchowie, Wojciechowie, Kawęczynie, Ciemięniu, Marianowie - Kolonii i Okręglicy. Powstało też 950 metrów drogi żwirowej w Żdżarach.

W lipcu 2008r. oddano do użytku rondo na drodze krajowej 83 w Kowalach Pańskich – Kolonia, któremu Uchwałą Rady Gminy Nr XXX/138/09 z dn. 30.06.2009r. nadano imię Prezydenta Lecha Wałęsy. Dokonano termomodernizacji i remontu budynku Urzędu Gminy w Kawęczynie. Dokonano modernizacji stacji uzdatniania wody i boiska w Tokarach Pierwszych. Największym w tej kadencji wydarzeniem było oddanie do użytku w dniu 1 września 2010 roku nowego budynku Szkoły Podstawowej im. Jana Pawła II w Tokarach Pierwszych, od 1880r. nauka odbywała się w starym budynku nazywanym „owczarnią”. We wrześniu oddano również pierwszą w powiecie na terenie wiejskim sygnalizację świetlną na drodze wojewódzkiej 471 w Głuchowie.

Zakończenie

Przyczyną powstania niniejszej pracy była chęć przypomnienia dziejów terenu, który dziś nazywamy gminą Kawęczyn. Okazją do tego była 20-ta rocznica odnowienia samorządności w Polsce. Przy tej okazji chciano zapłacić lukę wynikającą z małej ilości⁹⁸⁸ opracowań dotyczących tego miejsca.

W celu zrealizowania pracy zgromadziłem materiały źródłowe, jak i różne opracowania dotyczące niniejszego tematu. Zaznaczyłem już we wstępie, że wykorzystałem szczególnie źródła kościelne, natomiast bardziej dostępne dokumenty, znajdujące się w archiwach państwowych, przytaczano za już istniejącymi opracowaniami. Zwłaszcza z programem elektronicznym „Teki Dworzaczka”, który zawiera wypisy źródłowe dotyczące czasów przed utratą niepodległości w roku 1793. Ponadto, wykorzystano materiały i opracowania zamieszczone na stronie internetowej Stowarzyszenie im. ks. Romana Kmiecika.

Nad zebrany materiał pracowałem zgodnie z przyjętymi założeniami prezentacji źródeł historycznych, uzupełniając je opracowaniami pomocniczymi. Materiał ten pomagał w lepszym i pełniejszym zrozumieniu funkcjonowania poszczególnych majątków ziemskich, wiosek i parafii, zwłaszcza, że zebrane źródła nieraz były skromne.

Ilość zebranego materiału związana była przede wszystkim z przyjętym założeniem – ukazywania archiwaliów kościelnych. Stanowiły je w szczególności wizytacje kanoniczne parafii, odbyte na polecenie arcybiskupów gnieźnieńskich, choć ich częstotliwość była jednak różna.

Najstarszym przedstawionym dokumentem był „Liber beneficiorum”, powstały między rokiem 1510 a 1521. Następnym zaś wizytacje odbyte prawie o sto lat później, z lat 1602 i 1608. Kolejne pochodziły jeszcze z XVII wieku: 1610, 1640. Najlepiej był udokumentowany wiek XVIII: 1719, 1729, 1761, 1766, 1765, 1775, 1783, 1788, 1790. Były też i te z XIX wieku, z lat: 1801, 1825 i 1888.

Taki rozkład materiału źródłowego powodował, że w wielu przypadkach po ogólnym zarysowaniu danego zagadnienia, opierając się na wcześniej znanych, trzeba było skoncentrować się na dokumentach z XVIII wieku. Tylko bowiem w ten sposób można było ukazać spójną całość tematu. Braki starałem się uzupełnić, wykorzystując materiał porównawczy zaczerpnięty z opracowań ogólnych.

We wstępie zapowiedziałem podział pracy na cztery rozdziały i w ten sposób temat rozwinąłem. W pierwszym zwróciłem uwagę na położenie obecnej gminy, aby było wiadomo jakiego terenu dotyczy praca. W drugim są dzieje tego terenu, w trzecim opis istniejących tu parafii, zaś w czwartym – gmina dziś.

Najpierw przedstawiłem teren rejonu Kawęczyna na mapie fizycznej, aby pokazać położenie interesującego obszaru, który znajduje się na Niżu Polskim, na Równinie Turecko-Liskowskiej, która zajmuje główną część opisywanego terenu. Na jej krańcach znajduje się Wał Małanowski i Obniżenie Teleszyny. W kontekście geograficznym zwróciłem uwagę na ciekę wodne, przyrodę, warunki klimatyczne i bogactwa naturalne, a potem na znaczenie szlaków komunikacyjnych dla rozwijającego się osadnictwa.

Następnie przedstawiłem etapy osadnictwa, wykorzystując znane materiały archeologiczne, na podstawie których można stwierdzić istnienie osadnictwa, poczynając już od epoki kamienia. Od tego okresu pojawiły się kolejne grupy osadnicze, zwłaszcza w epoce brązu i żelaza. Wspomnieć tu należy jedną z mutacji szlaku bursztynowego, który niewątpliwie przyczynił się również do rozwoju osadnictwa.

⁹⁸⁸ Faktycznie tylko jedna praca powstała na temat gminy w Kawęczynie. Zob. J. C z y ż e w s k i, *Obszar gminy Kawęczyn na przestrzeni wieków*, Kawęczyn-Sompolno 1993.

Kolejne epoki pozwalają ukazać etapy lokalizacji ośrodka osadniczego związanego ze Spycymierzem, jako, że ten teren w początkach państwowości podlegał kasztelanowi rezydującemu w tym właśnie grodzie. Z czasem znalazł się on na terenie powiatu i województwa sieradzkiego, w którym znajdował się do utraty niepodległości, w roku 1793. Władze carskie podporządkowały go województwu w Kaliszu, a z czasem nowo powstałemu powiatowi w Turku. Po odzyskaniu niepodległości początkowo wchodził w skład województwa w Łodzi, a przed II wojną światową został włączony do województwa poznańskiego. Po wojnie znajdował się na terenie tego samego województwa, z wyjątkiem, okresu istnienia województwa w Koninie, by obecnie wrócić pod władzę Poznania, w ramach województwa wielkopolskiego.

W drugim rozdziale przedstawiłem wydarzenia dokonujące się na obecnym terenie gminy w okresie do roku 1793. Najstarsza pewna wiadomość pochodzi dopiero z roku 1286⁹⁸⁹ i dotyczy Kowali Pańskich, jako osady należącej do dóbr arcybiskupich, kolejna z 1362 wspomina Przedwoja z Tokar⁹⁹⁰, a z roku 1374 dotyczy Głuchowa i informuje o Dobrogoście, herbu Nałęcz⁹⁹¹. Kolejne dotyczą Kawęczyna z roku 1390⁹⁹² i Skarżyna z roku 1477⁹⁹³. Ponadto, w tym pierwszym punkcie znalazło się szereg informacji opartych na zapisach aktów prawnych⁹⁹⁴.

W drugim punkcie tego rozdziału nadal ukazywałem wydarzenia na interesującym terenie, ale w oparciu o istniejące budowle⁹⁹⁵, spośród których kilka pozostało jeszcze do dziś. Do najwspanialszych należał zniszczony przez Rosjan dwór w Kowalach Pańskich, choć również istniejące do dziś dwory w Chocimiu, Kawęczynie, Gozdowie, świadczą o ich dawnej świetności.

Trzeci punkt poświęcony jest czasom po II wojnie światowej i pokazuje wydarzenia towarzyszące w tych latach zarówno mieszkańcom całej Polski, jak i mieszkańcom Kawęczyna i okolic. Rozważania doprowadzono do roku 1989.

Trzeci rozdział mówi o życiu religijnym organizowanym w parafiach, które mają swoje siedziby na terenie gminy, a są to parafie w Głuchowie, Kowalach Pańskich i Tokarach. Ich przedstawienie poprzedziło ogólne wprowadzenie, w pierwszym punkcie do dziejów Kościoła na ziemiach polskich, w którym ukazano rozwój chrześcijaństwa i w ślad za nim podążający rozwój organizacji kościelnej; zarówno diecezjalnej, jak i sposób organizowania się parafii.

Opisując parafie,⁹⁹⁶ pokazałem następujące elementy: czas powstania, fundatora i kolatora, okręg parafialny, uposażenie, świątynię, jej wystrój wewnątrz i otoczenie, przywileje kościoła, duszpasterzy – proboszczów i prowadzone przez nich formy duszpasterstwa. Taką formę opisu spowodowały wizytacje parafii, z których protokoły podają te informacje.

Parafie powstały w Głuchowie na przełomie XIV i XV wieku, w Kowalach i Tokarach w pierwszej połowie XV wieku. Dwie pierwsze były klasycznymi parafiami kolatorskimi, czyli takimi, które zostały zorganizowane przede wszystkim dla potrzeb właściciela majątku.

⁹⁸⁹ A. P i a s e c k i, *Powiat turecki*, Turek 1999, s. 59.

⁹⁹⁰ Tokary, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, Warszawa 1892, s. 360.

⁹⁹¹ A. P i a s e c k i, *Powiat Turek*, s. 59.

⁹⁹² Tamże.

⁹⁹³ A. T y c z y n o, Skarżyn, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Powiatu Tureckiego im. ks. Romana Kmiecika*, adres internetowy; stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl

⁹⁹⁴ Zob. Teki Dworzaczka

⁹⁹⁵ Rezydencje powiatu tureckiego. Zob. M. G ó r z y ń s k i, *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego*, t.2, cz.1, Turek 2009.

⁹⁹⁶ Pewnym problemem w korzystaniu z rękopisów była kwestia ich czytelności, gdyż w większości z wykorzystanych wizytacji tekst był nie w całości czytelny. Stąd luki czasowe i tematyczne w omówieniu.

Stąd, gdy dziedzic lub jego najbliżsi byli ludźmi pobożnymi, to parafia miała odpowiednie zaplecze finansowe, a gdy takich ludzi zabrakło wówczas one podupadały. W konsekwencji, gdy zabrakło środków na utrzymanie duchownego, nie było też proboszcza. Sytuację ratowano sprowadzaniem zakonników (najczęściej byli to bernardyni z klasztoru w Warcie). Niestety, jego tymczasowość nie pozwalała na systematyczną pracę zwłaszcza w sprawach materialnych i utrzymania świątyni. Za tym szło również i słabo rozwinięte duszpasterstwo, poprzestające na niezbędnym minimum.

Zupełnie inna sytuacja była w Tokarach, które były parafią o znacznym obszarze, a której celem nie była tylko obsługa własnego dziedzica i jego poddanych. Proboszczowie byli tu zawsze i rozwijali różne formy pracy duszpasterskiej.

W Głuchowie najstarsza, znana nam ze źródeł kościelnych, świątynia był pod wezwaniem Matki Bożej Śnieżnej i istniała już przed rokiem 1521.

W Kowalach Pańskich pierwotna świątynia powstała około połowy wieku XV i była pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Pierwsza w Tokarach nosiła wezwanie św. Andrzeja i 11 tys. Dziewicy i istniała w roku 1521.

Obecne kościoły - w dwóch przypadkach powstały w XIX wieku, najpierw Kowale Pańskie w latach 1842-1847, później Tokary w latach 1858-1861.

Świątynia w Głuchowie znajduje się w budynku dawnego spichrza dworskiego, który po dłuższym czasie, w latach 50-tych i 70-tych przystosowano do sprawowania liturgii.

Ostatni czwarty rozdział został zredagowany na zasadzie kronikarskiej, aby zauważyć wszystkie instytucje jakie istniały na terenie gminy w okresie po 1990r.

Niniejsza praca nie wyczerpuje tematyki związanej z dziejami obszaru obecnej Gminy Kawęczyn. Wydaje się jednak, że choć w niewielkiej części próbuje istniejącą lukę wypełnić. Warto jednak podjąć dalszą kwerendę w archiwach zarówno państwowych, jak i kościelnych, która pozwoliłaby wydobyć z przechowywanych archiwaliów materiały dotyczące interesującego terenu. Ciągłe bowiem mało wiemy o życiu codziennym ludzi realizujących tu swoje powołanie życiowe.

Za pomoc w przygotowaniu pracy dziękuję szczególnie Panu Wójtowi Janowi Nowakowi i Sekretarzowi Gminy Panu Zenonowi Tomczykowi, Pani Ewelinie Budzie i Panu Andrzejowi Tyczyno z Dobrej, a także pracownikom Urzędu Gminy w Kawęczynie oraz tym wszystkim, którzy swoją życzliwością wspierali mnie w jej powstawaniu. Zachęcam jednocześnie miłośników historii do podjęcia dalszych pracy nad dziejami Gminy Kawęczyn.

Aneksy

Aneks I

Dawne systemy miar⁹⁹⁷

System grzywny polskiej (powstał w XIII w.):

1 grzywna (210g) – 4 wiardunki (52,5g) – 24 skojce (8,75 g) – 240 denarów (0,916g).

System grzywny polskiej w XIV wieku:

1 grzywna – 4 wiardunki – 24skojec – 48 groszy – 96 kwart.

System złotowy wprowadzony w Polsce w 1526:

1 złoty polski – 5 szóstaków – 10 trojaków – 30groszy – 60 półgroszy – 90 szelągów – 180 trzeciaków – 540 denarów.

System monetarny z 1717:

1 dukat – 2 i 1/4 talara – 14 i 8/38 tymfa – 18 złotych polskich – 42 i 24/38 szóstaka – 108 trojaków – 540 groszy – 1620 szelągów.

Pieniądze Księstwa Warszawskiego:

Talar (6 zł) – dwuzłotek (2 zł) – 1 złoty(30 gr) – dziesiątek (10 gr) – szóstek (6 gr) – piąтак (5gr) – trojak (3gr) – grosz (1/30 zł) – półgrosz (1/2 gr) – szeląg (1/3 gr).

Pieniądze Królestwa Polskiego:

Podwójny złoty królewski (50 zł) – złoty królewski (25 zł) – dziesięciozłotówka (10 zł) – pięciozłotówka (5 zł) – dwuzłotówka (2 zł) – pięćdziesięciogroszówka (1 i 2/3zł) – czterdziestogroszowa – (1 i 1/3zł) – złoty (jednostka podstawowa) – (1 grosz – 1/30 zł) – dziesiątek (10 gr) – piąтак (5 gr) – trojak (3gr) – 1 grosz(miedziak).

Pieniądze rosyjskie (kursowały obok polskich do 1841, a następnie były obowiązujące:

Imperiał (10 rubli) – półimperial (5 rubli) – rubel (100 kopiejek) – półtynnik(50 kopiejek) – półpołtinnik(25 kop.) – dwugrywiennik (20 kop.) – grywiennik(10 kop.) – piąтак (5kop.) – altynnik (3 kop.) – kopiejka (1/100 rubla) - diengi (½ kop.) – połuszka (1/4 kop.)

Jednostki miar długości:

1 łokieć (58,6 cm) – 2 stopy (29,3 cm) – 4 ćwierć(14,65 cm) – 24 cale (2,44cm) – 192 ziarna (0,28 cm).

Jednostki miar powierzchni:

1 łan chełmiński (16,8 ha) – 30 mórg (0,56 ha) – 90 sznurów²(18,66 ara) – 900 prętów mierniczych (1,97 ara) – 9000 kopanek (0,19 ara) – 506250 łokci.

Jednostki miar ciał sypkich (XVI w.):

1 małdrat – 3 korce – 1 l ćwiertni – 48 korczyków – 96 miar

Jednostki miar masy(ciężaru). System grzywny w XVI w.

1 grzywna (196 g) – 4 wiardunki (49 g) – 8 uncji (24,5 g) – 16 łutów (12,25 g) – 24 skojce (8,16 g) – 96 kwart (2,041 g).

Jednostki miar ciał sypkich z 1764 roku (tzw. korzec warszawski):

1 Łaszt (3636,31 litrów) – 30 korców (120,31 l) – 60 półkorców (60,31 l) – 120 ćwierćkorców (30,15 l) – 240 miarek (15,081 l) – 960 garnców (3,77 l) – 2840 kwart (0,94 l) – 15360 kwaterek (0,23 l).

⁹⁹⁷ J. Konik, D. Skorupa, W. Sienkiewicz, *Tablice historyczne*, s. 344 - 349.

Aneks II

Liczba mieszkańców zameldowanych w poszczególnych wsiach w Gminie Kawęczyn, stan na dzień 01.09.2010r.

(opracowała B. Macudzińska)

L.p	Nazwa miejscowości	Liczba mieszkańców
1	Będziechów	301
2	Chocim	204
3	Ciemień	270
4	Dzierżbotki	159
5	Dziewiątka	197
6	Głuchów	437
7	Kawęczyn	544
8	Kowale Pańskie	192
9	Kowale Pańskie – Kolonia	453
10	Leśnictwo	227
11	Marcinów	146
12	Marcjanów	182
13	Marianów	176
14	Marianów – Kolonia	156
15	Milejów	274
16	Młodzianów	61
17	Nowy Czachulec	41
18	Nowy Świat	89
19	Okręglica	53
20	Siedliska	85
21	Skarżyn	159
22	Stanisława	58
23	Tokary Drugie	89
24	Tokary Pierwsze	187
25	Wojciechów	253
26	Żdźary	402
RAZEM	-	5.395

Aneks III

Wykaz powierzchni poszczególnych sołectw Gminy Kawęczyn (w ha)

(opracowała U. Begiert)

<i>Lp.</i>	<i>Nazwa sołectwa</i>	<i>Powierzchnia</i>
1.	Będziechów	515
2.	Chocim	691
3.	Ciemień	391
4.	Młodzianów	553

5.	Dzierżbotki	352
6.	Dziewiątka	287
7.	Głuchów	909
8.	Kawęczyn	414
9.	Kowale Pańskie	279
10.	Kowale Pańskie -Kolonia	342
11.	Leśnictwo	593
12.	Marcinów	225
13.	Marcjanów	447
14.	Marianów	442
15.	Marianów – Kolonia	207
16.	Milejów	722
17.	Nowy Świat	251
18.	Siedliska	115
19.	Skarżyn	234
20.	Stanisława	162
21.	Tokary	639
22 .	Wojciechów	443
23.	Żdźary	890
Razem (ok)		10.103,00

Aneks IV

Struktura i skład osobowy Rady Gminy Kawęczyn – kadencja 2006-2010

(opracował Z. Tomczyk)

Okręg wyborczy	Imię i nazwisko radnego	Miejsce zamieszkania
Nr 1-Dzierżbotki i Marianów	Jacek Pawlak	Marianów
Nr 2 - Kawęczyn	Sylwester Kasprzak	Kawęczyn
Nr 3 - Nowy Świat i Wojciechów	Sylwester Przyłęcki	Wojciechów
Nr 4 - Chocim	Jan Sasiak	Chocim
Nr 5 - Głuchów	Janusz Jeżykowski	Głuchów
Nr 6 - Milejów	Stanisław Urbaniak	Milejów
Nr 7 - Tokary Pierwsze	Michalak Kazimierz	Tokary Pierwsze
Nr 8 - Żdźary	Ryszard Jaśkiewicz	Żdźary
Nr 9 - Będziechów i Stanisława	Grzegorz Dzikowski	Będziechów

Nr 10 - Marcjanów i Skarżyn	Halina Górską	Marcjanów
Nr 11 - Ciemień	Edmund Jacek	Ciemień
Nr 12 - Dziewiątka, Młodzianów, Siedliska	Tadeusz Krupiński	Dziewiątka
Nr 13 - Kowale Pańskie, Marcinów	Krzysztof Deszcz	Kowale Pańskie
Nr 14 - Kowale Pańskie- Kolonia	Józef Raszewski	Kowale Pańskie-Kolonia
Nr 15 - Leśnictwo i Marianów Kolonia	Edward Michalak	Marianów-Kolonia

Na zdjęciu (*siedzą od lewej*): **Grzegorz Dzikowski** (Wiceprzewodniczący Rady, Przewodniczący Komisji Oświaty, Zdrowia, Opieki Społecznej, Pomocy Rodzinie, Kultury i Kultury Fizycznej); **Halina Górską**; **Edward Michalak** (Przewodniczący Rady); **Jan Nowak** (Wójt Gminy); **Tadeusz Krupiński** (Wiceprzewodniczący Rady, Przewodniczący Komisji Planu Gospodarczego, Budżetu, Gospodarki Komunalnej i Porządku Publicznego); **Henryk Binkowski** (Zastępca Wójta). (*stoją od lewej*): **Sylwester Kasprzak**; **Edmund Jacek** (Przewodniczący Komisji Rewizyjnej); **Józef Raszewski**; **Krzysztof Deszcz**; **Ryszard Jaśkiewicz** (Przewodniczący Komisji Rolnictwa, Ochrony Środowiska, Zaopatrzenia i Usług); **Sylwester Przyłęcki**; **Jacek Pawlak**; **Janusz Jeżykowski**; **Jan Sasiak**; **Stanisław Urbaniak**. Na zdjęciu nieobecny **Kazimierz Michalak** – Radny z Tokar.

Aneks V

Struktura i skład osobowy Urzędu Gminy w Kawęczynie

Na zdjęciu (siedzą od lewej): Henryk Binkowski (Zastępca Wójta Gminy); Rafał Woźniak (Skarbnik Gminy); Jolanta Krawczyk (Kierownik Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej); Jan Nowak (Wójt Gminy); Teresa Kęska (Kierownik Urzędu Stanu Cywilnego); Zenon Tomczyk (Sekretarz Gminy); Jerzy Jacek (Kierownik Gminnego Zespołu Obsługi Oświaty).
(stoją rząd 1 od lewej): Iwona Serafińska (UG); Mariola Urbańczyk (UG); Ewa Frątczak; Malwina Chojnacka; Karolina Osiborska (GOPS); Agnieszka Sasiak (UG); Agnieszka Stefanowska; Dorota Bartosik (Radca Prawny); Maria Bazela (GZOO); Halina Ambroziak-Juszczak (UG); Emilia Skurka (GOPS).
(stoją rząd 2 od lewej): Jolanta Krucka (UG); Ewelina Buda (UG); Justyna Goślińska-Kończak (GOPS); Danuta Danielewska (UG); Małgorzata Guźniczak (GOPS); Bożena Macudzińska (UG); Maria Siwerska (UG); Jan Tomczyk (UG).
(stoją rząd 3 od lewej): Tomasz Musiałowski (UG); Jan Podkowski (UG); Aldona Szprync (GOPS); Małgorzata Michalak (GOPS); Grażyna Heresztyn (UG); Zofia Osiborska (UG); Urszula Begiert (UG); Karol Michalak (UG); Marek Olek (UG); Krzysztof Ostojki.

1. Wójt – **Jan Nowak**
2. Zastępca Wójta – **Henryk Binkowski**
3. Sekretarz – **Zenon Tomczyk**
4. Skarbnik – **Rafał Woźniak**
5. Radca Prawny – **Dorota Bartosik**
6. Urząd Stanu Cywilnego – **Teresa Kęska i Bożena Macudzińska**
7. Sekretariat – stanowisko ds. ogólnooorganizacyjnych – **Iwona Serafińska**
8. Stanowisko ds. księgowości podatkowej – **Tomasz Musiałowski**
9. Stanowisko ds. wymiaru podatków i opłat – **Jolanta Kruka**
10. Stanowisko ds. obsługi kasowej – **Mariola Urbańczyk**
11. Stanowisko ds. księgowości budżetowej – **Grażyna Heresztyn**
12. Stanowisko ds. obsługi finansowo-księgowej – **Danuta Danielewska**
13. Stanowisko ds. drogownictwa, informatyki i komputeryzacji – **Marek Olek**
14. Stanowisko ds. pozyskiwania funduszy, zamówień publicznych i promocji gminy – **Ewelina Buda**
15. Stanowisko ds. infrastruktury technicznej – **Maria Siwerska**
16. Stanowisko ds. wojskowo-obronnych i ochrony przeciwpożarowej – **Jan Tomczyk**
17. Stanowisko ds. rolnictwa, rozwoju wsi i statystyki – **Urszula Begiert**
18. Stanowisko ds. gospodarki gruntami i gospodarki wodnej – **Zofia Osiborska**
19. Stanowisko ds. planowania przestrzennego i rozwoju gospodarczego – **Halina Ambroziak-Juszczak**
20. Stanowisko ds. obsługi Rady Gminy i ochrony środowiska – **Agnieszka Sasiak**
21. Punkt informacyjny – **Ewa Frątczak**
22. Kierowcy, pracownicy gospodarczy – **Jan Podkowski, Karol Michalak, Bożena Ciesielska**

Jednostki organizacyjne Gminy Kawęczyn

1. Ośrodek Doradztwa Rolniczego

Jadwiga Świerczyńska

2. Gminny Zespół Obsługi Oświaty

kierownik - Jerzy Jacek,

główny księgowy – Maria Bazela

3. Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej

kierownik - Jolanta Krawczyk

główny księgowy - Małgorzata Michalak

Justyna Goślińska-Kończak

Karolina Osiborska

Emilia Skurka

Aldona Szprync

Małgorzata Guźniczak

Aneks VI

Wykaz sołectw i sołtysów – kadencja 2006/2007 – 2010

Na zdjęciu (*siedzą od lewej*): **Kazimierz Mintus** (Marianów-Kolonia); **Agnieszka Sasiak** (UG); **Jan Rogalski** (Ciemień, członek zarządu KGS); **Jacek Pawlak** (Marianów, przewodniczący Koła Gminnego Sołtysów); **Tadeusz Duszyński** (Marcjanów, członek zarządu KGS); **Bożena Przygońska** (Kowale Pańskie); **Konrad Ambroziak** (Tokary Pierwsze, Okręglica, Tokary Drugie). (*stoją rząd 1 od lewej*): **Tomasz Tyrakowski** (Milejów); **Roman Sypniewski** (Marcinów); **Edward Tobijas** (Skarżyn); **Ryszard Jaśkiewicz** (Żdźary); **Józef Frątczak** (Nowy Świat); **Sławomir Andrzejak** (Stanisława); **Lech Błaszczyk** (Będziechów). (*stoją rząd 2 od lewej*): **Andrzej Jaworski** (Kowale Pańskie - Kolonia); **Leszek Durdyn** (Wojciechów); **Krzysztof Spychala** (Młodzianów, Nowy Czachulec); **Sylwester Kasprzak** (Kawęczyn); **Jan Łuczak** (Dzierzbutki). Na zdjęciu nieobecni: **Czapla Zbigniew** (Siedliska); **Gidelski Zbigniew** (Głuchów); **Kowalczyk Zdzisław** (Chocim); **Pusty Andrzej** (Dziewiątka); **Siwek Janina** (Leśnictwo).

Aneks VII

Dane Urzędu Stanu Cywilnego w Gminie Kawęczyn

Rok	Ilość urodzeń	Ilość zgonów	Ilość Małżeństw
1990	86	54	110
2000	67	64	93
2008	66	53	69

Kierownikami Urzędu Stanu Cywilnego byli:

Kazimierz Kubiak 1954 – 1972r.

Adam Gibasiewicz 1973 – 1982r.

Barbara Śliwczyńska 1983 – 2006r.

Teresa Kęska od 01.01.2007r. do dnia dzisiejszego.

Aneks VIII

Dyrektorzy Szkół

Na zdjęciu (od lewej): **Arleta Biegańska** (Dyrektor Zespołu Szkół im. Marii Skłodowskiej – Curie w Kawęczynie); **Maria Antoszczyk** (Dyrektor Szkoły Podstawowej w Skarżynie im. płk pilota Stanisława Jakuba Skarżyńskiego); **Ewa Wojtczak** (Dyrektor Szkoły Podstawowej im. Jana Pawła II w Tokarach Pierwszych); **Iwona Sobińska** (Dyrektor Zespołu Szkół w Kowalach Pańskich – Kolonia); **Dorota Młynarska** (Dyrektor Przedszkola Gminnego w Kowalach Pańskich – Kolonia).

Aneks IX

Wykaz proboszczów i administratorów parafii w Głuchowie⁹⁹⁸

Ks. Jakub Strzemiński – występuje w 1521.
Ks. Błażej z Brzeźna – potwierdzony od 1609 –
Ks. Marcin Starczewski – wyświęcony w 1714, potwierdzony
Ks. Antoni Goździewski – potwierdzony od 1758 – 1765
Ks. Dominik Wartski – potwierdzony w latach 1780-1783
Ks. Jan Siewierski – potwierdzony w roku 1783
Ks. Odo Trząsowski – ekscysters, potwierdzony w latach 1823-1825.
Ks. Tomasz Czyżewski – potwierdzony w 1851
Ks. Antoni Świątkowski – potwierdzony w 1852.
Ks. Stanisław Toborski – potwierdzony w 1854
Proboszczowie z Tokar
Ks. Bonifacy Baryłkiewicz, bernardyn z Warty – potwierdzony w latach 1871-1878
Ks. Jan Karwacki – potwierdzony od 1878 - 1882
Ks. Norbert Krzyżanowski, bernardyn – potwierdzony od 1882-1884
Ks. Feliks Władysław Drzewiecki, prof. w WSD we Włocławku – potwierdzony 1884-1886
Ks. Walenty Wyczyszkiewicz – potwierdzony w latach 1887-1888.
Ks. Andrzej Cabański – potwierdzony w latach 1889-1896
Ks. Stanisław Ławiński – potwierdzony w latach 1896-1897
Ks. Franciszek Stopierzyński, prałat papieski, prałat katedry we Włocławku, profesor w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku – potwierdzony w latach 1897 – 1911
Ks. Michał Lorentowicz (1911 – 1917);
Ks. Wojciech Helbich (1917 – 1919);
Ks. Ludwik Wiśniewski (1919) – faktycznie administrowali proboszczowie z Tokar;
Ks. Feliks Kąkolewski(1920);
w latach 1920 - 1938 proboszczowie z Tokar
Ks. Stanisław Perliński (1938 – 1940), później więzień obozu koncentracyjnego;
Ks. Leon Dobrowolski (1945 - 1946), równocześnie proboszcz w Tokarach;
Ks. Alfred Komorowski (1946 – 1948), równocześnie proboszcz w Tokarach;
Ks. Franciszek Bartzak (1948 – 1956), równocześnie proboszcz w Tokarach;
Ks. Jan Trzaskowski (1956)
Ks. Józef Łacki (1956)
Ks. Adolf Raizer(1956 – 1957);
Ks. Józef Lisewski (1957 - 1959);
Ks. Zenon Mateja (1959 - 1960);
Ks. Klemens Nowakowski (1960 – 1965);
Ks. Augustyn Brandt (1965 – 1968)
Ks. Józef Dusiński (1968 – 1972);
Ks. Stanisław Bazela (1972 – 1985);
Ks. Stanisław Stasiak (1985-1989);
Ks. Wacław Ławiński, pomoc duszpasterska – 1989-1990
Ks. Stanisław Kiermasz (1990 – 2007);
Ks. Henryk Witczak (2007 – 2008);
Ks. Marek Biskupski (2008 – 2009);
Ks. Dariusz Horbiński (od 2009)

⁹⁹⁸ Wykaz duszpasterzy dokonany na podstawie oficjalnych dokumentów kościelnych. Dane pełne dopiero od 1851.

Aneks X

Wykaz proboszczów i administratorów parafii w Kowalach Pańskich⁹⁹⁹

Ks. Mateusz z Chlewa, prawdopodobnie również proboszcz w Tokarach – potwierdzony w 1608

Od 1725 nie było proboszcza w Kowalach, nominalnie był proboszcz okolicznej parafii, a faktycznie na miejscu pracował zakonnik:

Ks. Roch Koszucki, proboszcz w Turku – proboszcz (nominalnie) potwierdzony w 1765

O. Mikołaj Gacki, bernardyn – (faktycznie) pracuje w 1765

Ks. Franciszek Czyżewski, proboszcz w Turku – proboszcz (nominalnie) potwierdzony od 1769 do 1778

O. Piotr Mayzner, bernardyn - potwierdzony w latach 1759-1769

O. Jacek Jarzębiński, bernardyn – potwierdzony w 1769

O. Adam Sępowski, kanonik regularny laterański – potwierdzony w roku 1801, nominalnie proboszczem był wtedy duszpasterz z Dobrej

Ks. Augustyn Gajkowski – potwierdzony w latach 1843–1884

Ks. January Walkowski, bernardyn - potwierdzony w latach 1884–1893

Ks. Bronisław Kozankiewicz – potwierdzony w latach 1893-1894

Ks. Pacyfik Samoraj, reformata – potwierdzony w latach 1894–1895

Ks. Eleutherius Małota – potwierdzony w latach 1895-1896

Ks. Antoni Żmigrodzki – potwierdzony w latach 1896-1897

Ks. Aleksander Żurawiński – potwierdzony w latach 1897–1898

Ks. prof. Józef Jędrychowski, prokurator w WSD we Włocławku – potwierdzony w latach 1899–1900

Ks. Antoni Ostrowski – potwierdzony w latach 1900–1901

Ks. prof. Idzi Radziszewski, późniejszy założyciel KUL w Lublinie – potwierdzony w latach 1901-1902

Ks. Stanisław Gruchalski - potwierdzony w latach 1902-1907

Ks. Józef Krukowski – potwierdzony w latach 1908-1919

Ks. Stanisław Dutkiewicz – potwierdzony w latach 1919–1923

Ks. Tadeusz Rutkowski – potwierdzony w latach 1923–1931

Ks. Aleksander Krześciński – potwierdzony w latach 1931–1935

Ks. Władysław Kochanowski – potwierdzony w latach 1935-1940

Ks. Jan Katarzyński – potwierdzony w latach 1945–1947

Ks. Zygmunt Pasternak – potwierdzony w latach 1947-1948

Ks. Romuald Dziegiński – potwierdzony w latach 1948-1949

Ks. Marian Stroiński – potwierdzony w latach 1949-1961

Ks. Wacław Przyjazny – potwierdzony w latach 1961-1968

Ks. Stanisław Cała – potwierdzony w latach 1968-1978

Ks. Eustachy Dominiak – potwierdzony w latach 1978–1989

Ks. Jan Ordan – potwierdzony w latach 1989-1999

Ks. Zygmunt Głabala – potwierdzony w latach 1999–2002

Ks. Mirosław Dereszewski - od 2002

⁹⁹⁹ Wykaz duszpasterzy na podstawie oficjalnych dokumentów kościelnych. Pełne dane od 1843.

Aneks XI

Wykaz proboszczów i administratorów w Tokarach¹⁰⁰⁰

Ks. Bartłomiej z Rawy – potwierdzony 1521
Ks. Albert Gaworowski - potwierdzony 1603-1607
Ks. Mateusz z Chlewa – potwierdzony w 1608, równocześnie proboszcz w Kowalach;
Ks. Marcin Tarnowski – potwierdzony w latach 1708-1729
Ks. Adam Saganowski – potwierdzony w 1761;
Ks. Walenty Kaweczyński – potwierdzony w latach 1823-1825
Ks. Franciszek Zieliński – potwierdzony w latach 1851-1854
Ks. Tomasz Cieśliński – potwierdzony w latach 1848-1897
Ks. Franciszek Marecki, sekretarz Konsystorza Generalnego we Włocławku – potwierdzony w latach 1897-1901
Ks. Zygmunt Guranowski – potwierdzony w latach 1901–1906
Ks. Kacper Korycki – potwierdzony w latach 1906–1911
Ks. Antoni Ostrowski – potwierdzony w latach 1911–1922
Ks. Hipolit Wysokiński – potwierdzony w latach 1922–1928
Ks. Jan Węgrowski – potwierdzony w latach 1928–1933
Ks. Leon Kwaśkiewicz – potwierdzony w parafii latach 1933–1940, zginął w obozie koncentracyjnym
Ks. Leon Dobrowolski – potwierdzony w latach 1945–1946, równocześnie proboszcz w Głuchowie
Ks. Alfred Komorski – potwierdzony w latach 1946–1948, równocześnie proboszcz w Głuchowie;
Ks. Franciszek Bartczak – potwierdzony w latach 1948–1956, równocześnie proboszcz w Głuchowie;
Ks. Zdzisław Musialik – potwierdzony w latach 1956–1957
Ks. Paweł Ruszkiewicz – potwierdzony w latach 1957–1963
Ks. Władysław Pawik – potwierdzony w latach 1963–1969
Ks. Wiktor Ptak – potwierdzony w latach 1969–1984
Ks. Stefan Baranowski – potwierdzony w latach 1984–1998
Ks. Antoni Janicki - od 1998

Aneks XII

Honorowi Obywatele Gminy Kawęczyn

1. **Jan Paweł II** Uchwała Rady Gminy Nr XIX/79/99 z dnia 15.11.1999r. w sprawie nadania Papieżowi Janowi Pawłowi II Honorowego Obywatelstwa Gminy Kawęczyn;
2. **Lech Wałęsa** Uchwała Rady Gminy Nr XXX/137/09 z dnia 30.06.2009r. w sprawie nadania Panu Prezydentowi Lechowi Wałęsie tytułu Honorowego Obywatela Gminy Kawęczyn.

¹⁰⁰⁰ Wykaz duszpasterzy na podstawie oficjalnych dokumentów kościelnych. Pełne dane od 1851.

Aneks XIII

Dożynki Gminno - Parafialne

Jednym z najważniejszych świąt od niepamiętnych czasów są gminno - parafialne Dożynki. W Gminie Kawęczyn corocznie odbywa się to święto plonów jako podziękowanie za zebrane plony i uznanie dla trudu rolników z naszej gminy.

Poniżej podajemy wykaz starostów oraz miejscowości, w których były zorganizowane dożynki w poszczególnych latach.

KAWĘCZYN 1990r.

Starostowie:

1. Bożena Przygońska- Kowale Pańskie
2. Ryszard Kowalczyk- Dzierbotki

KAWĘCZYN 1991r.

Starostowie:

3. Zofia Warszevska- Wojciechów
4. Jerzy Wojciech Gierosz- Ciemię

KAWĘCZYN 1992r.

Starostowie:

- Marianna Michalska- Żdzary
- Julian Grzesiak- Głuchów

KAWĘCZYN 1993r.

Starostowie:

- Danuta Marciniak- Tokary Drugie
- Andrzej Janik- Będziechów

KAWĘCZYN 1994r.

Starostowie:

- Anna Bąk- Tokary Pierwsze
- Henryk Pietrzak- Dziewiątka

KAWĘCZYN 1995r.

Starostowie:

- Elżbieta Marciniak- Kowale Pańskie - Kolonia
- Ryszard Sikorski - Tokary Drugie

KAWĘCZYN 1996r.

Starostowie:

- Krystyna Rogalska - Ciemię
- Antoni Zielonka – Okręglica

KAWĘCZYN 1997r.

Starostowie:

- Małgorzata Maciejewska- Żdzary
- Tadeusz Duszyński- Marcjanów

ŻDŻARY 1998r.

Dożynki połączone były z jubileuszem 15 lecia Zespołu Ludowego „SAMI SWOI” ze Żdzar

Starostowie:

- Bernadetta Papierska - Wojciechów
- Sylwester Dewicki - Chocim

WOJCIECHÓW 1999r.

Dożynki połączone z oddaniem Świetlicy w Wojciechowie

Starostowie:

- Grażyna Michalak- Wojciechów
- Edmund Jacek- Ciemię

29 sierpień 1999 roku odbyły się I Powiatowe dożynki we Władysławowie. Starostą dożynkowym był Mirosław Antczak z Wojciechowa.

MARCJANÓW 2000r.

Starostowie:

- Miszczak Jan- Marcjanów
- Jadwiga Małolepsza- Kowale Pańskie- Kolonia

KOWALE PAŃSKIE 2001r.

Starostowie:

- Dorota Niestrata- Kowale Pańskie
- Mirosław Grudziński- Żdzary

TOKARY PIERWSZE 2002r.

Starostowie:

- Teresa Chudzik- Okręglica
- Józef Gebler- Marcinów

BĘDZIECHÓW 2003r.

Starostowie:

- Teresa Tomczak- Będziechów
- Lech Błaszczuk- Będziechów

TOKARY PIERWSZE 2004r.

Dożynki powiatowo- gminno- parafialne

Starostowie:

- Anna Cholajda- Wojciechów
- Piotr Gebler- Marcinów

ĞŁUCHÓW 2005r.

Starostowie:

- Dorota Kwinciak- Głuchów
- Julian Grzesiak- Głuchów

KAWĘCZYN 2006r.

Dożynki połączone z II edycją Wielkopolskich Dni Rodziny

Starostowie:

- Stanisława Kaźmierczak - Dzierzbotki
- Sylwester Kasprzak- Kawęczyn

SKARŻYN 2007r.

Starostowie:

- Kinga Smak- Skarżyn
- Marek Gierosz- Kowale Pańskie- Kolonia

KAWĘCZYN 2008r.

Starostowie:

- Ewa Pawlak- Marianów
- Paweł Janaszczuk- Kowale Pańskie- Kolonia

MARIANÓW 2009r.

Starostowie:

- Urszula Paczeńska- Marianów
- Wiesław Tomczak- Marianów

ĞŁUCHÓW 2010r.

Starostowie:

- Agnieszka Malinowska – Rzymko BG
- Czesław Balcerzak – Głuchów

Aneks XIV

Ala Downarowicz – Młodzianowska - Komornicka, *Moje wspomnienia*, tekst powstał w Afryce Południowej w roku 1963.

W tym załączniku znajdują się fragmenty wspomnień ostatniej z dziedziczek Kawęczyna, żony Stanisława Młodzianowskiego-Ali. Ze wspomnień wybrano fragmenty dotyczące ich pobytu w Kawęczynie w latach 1938-1939.

[W dniu 22.10.1938 odbył się w kościele św. Mikołaja ślub Stanisława Młodzianowskiego z Alą Downarowicz. Po podróży poślubnej wracają do Kawęczyna.]

„W pierwszej połowie grudnia przyjechaliśmy do Kawęczyna do domu Stasia, w którym się urodził i wychował, który kochał ponad wszystko, a który miał się stać i moim domem. Przywitali nas Rodzice Stacha i moja Mamusia, która przyjechała nam dom urządzić. Dom Kawęczyński był zbudowany przez dziadka Stacha na fundamentach starego domu. Przed naszym ślubem w pewnej mierze unowocześniony przez zbudowanie łazienki i nowej kuchni. Wchodziło się do domu przez typową werandę na słupach, cała pokryta dzikim winem, nad tym druga weranda, balkon na piętrze z pokoju Cioci Zosi. Bardzo dużą sień, na prawo drzwi do naszej sypialni, za nią łazienka, na lewo do dwóch pokoi, gabinet Stasia a za nim salonik-boudoir (mój!). To był front. Z sieni trzecie drzwi na wprost do bardzo ciemnej „klatki”, z której następne drzwi do dużej jadalni (już strona ogrodu), a w lewo schody na piętro do czterech pokoi – Cioci Zosi, Adama i gościnnych, w dół szły schody do piwnicy. Z jadalni na lewo drzwi do salonu na wprost na werandę-taras, a w prawo do mniejszego pokoju i dalej kredens i kuchnia. Z tarasu schodziło się do ogrodu – trawniki z pięknymi krzewami – po obu stronach aleje lipowe – na prawo pasieka Cioci Zosi – na lewo za aleją lipową duży ogród warzywny – za parkiem zaraz wieś Kawęczyn. Kawęczyn w powiecie Tureckim w dużej mierze był rozparcelowany już przez dziadka Stasia. Zostało około 200hektarów, ale ziemia była bardzo dobra, tak zwana buraczana. Było też 5 stawów rybnych. Od strony zajazdu był duży klomb kwiatowy, potem żywopłot, za którym przechodziła droga powiatowa. Do podwórza, budynków gospodarczych i na czworaki trzeba było przechodzić przez tę drogę. Poczta i parafia były w Tokarach o trzy kilometry od Kawęczyna. W Tokarach na cmentarzu był pochowany Wojtek Młodzianowski, brat Stacha, który umarł na ślepą kiszkę w 1937 roku w Warszawie.

Rodzice mieli się przenieść do Turku (nasze miasto powiatowe), w którym Ojciec był od wielu lat sędziom rozjemczym i cieszył się ogromnym uznaniem ludzi. Schodzili się do Niego gospodarze, czasem z dalekich wsi, prosząc o radę i załatwienie sporów.

Staś zabrał się z entuzjazmem do pracy, był z zamiłowania rolnikiem, gospodarzem. Zaprowadził porządek, wziął w karby dosyć rozpuszczonych ludzi (Ojciec zmęczony i zniechęcony trudnościami finansowymi coraz więcej zajmował się swoją pracą społeczną zostawiając prowadzenie gospodarstwa karbowemu). Dla mnie zaczęło się zupełnie nowe życie. Do tej pory nigdy nie prowadziłam gospodarstwa, nie znałam się na kuchni! O ogrodzie miałam pewne pojęcie z praktyki ogrodniczej u uroczych państwa Kowerskich w Zamościu, u których spędziłam cudowne sześć miesięcy, niezapomniane dla mnie chwile beztroskiej wesołości i zabawy przy jednoczesnej dość ciężkiej pracy, ale żadnej odpowiedzialności. A tu – zostałam *Panią Dziedziczką* – stanowisko to, muszę powiedzieć, przerażało mnie. „Gospośia” przychodząca po instrukcje: co na obiad? Ogrodnik Zajac: co ma dziś sadzić? Praczka (matka Janka) od początku przyjęła mnie bardzo zimno z rezerwą, niechętnie. Żyła w przekonaniu, że moim zjawieniem się zrobiłam krzywdę *Starszej Pani*. Przekonałam się o tym w jakiś czas później, kiedy Matka wyjeżdżała do swoich kuzynów pod

Warszawę, by tam spędzić jakiś czas, póki dom w Turku nie będzie gotowy. Zajączka rzuciła się z płaczem do nóg Mamy i szlochając mówiła: *Ja wiem, Pani Dziedziczko, jak to jest – młoda przychodzi i starą wyrzuca – ojoj. A Mama: Co też Zajączka gada – kto kogo wyrzuca?* Trudno było ją przekonać. Odeszła machając głową i pochlipując. Ale od tej pory stosunek Jej do mnie trochę się zmienił.

Musiałam sobie wyrobić pozycję w domu zorganizowanym i prowadzonym wiele lat przez Panią. Byłam nieśmiała i niepewna siebie. Zaczęło się poznawanie okolicy, sąsiadów. Wieczorem jeździłam powozem, w dzień bryczką, co najbardziej lubiłam, a jak w zimie było bardzo zimno to karetą. To była dla mnie prawdziwa katastrofa, pudło zamknięte, wyłożone pluszem, okna duże, ale stałe zamknięte, bo zimno albo deszcz, drogi zły w czasie deszczu rozmokłe, w czasie mrozu gruda twarda. Kola wpadały w głębokie dziury, kołysało jak na statku!! Ja już się spodziewałam, było mi stale niedobrze!

Stangret na zewnątrz, siedział wysoko na koźle. Wprawdzie miał specjalny płaszcz z kapturem chroniący od wiatru i deszczu ale jednak... wstydziło mnie to i oburzało.

Na Boże narodzenie zjechała do nas Rodzina. Byłam w szalonych emocjach by wszystko dobrze przygotować. Mniejsze zakupy robiliśmy w Turku. Po większe jechało się do Kalisza czterdzieści kilometrów. To była już duża wyprawa.

Wszystkie moje wysiłki i wyczyny kulinarne zbłdyły przy wspaniałościach, które moja matka nawiozła. Traktowała mnie zawsze jak małą Alusię, która sobie rady nie da. I moja reakcja – popłakałam się zamiast dziękować, a ona przecież chciała dla mnie jak najlepiej, ale spodziewałam się już Wojtusia i byłam raczej nerwowa. Na Wilii byliśmy w Wilczkowie u Halusi i Lucia Temlerów (Hala z domu Jeleniewska wyszła za Temlera. Mieszkali w Wilczkowie niedaleko Kawęczyna, u nich poznałam Stacha). Pierwszy dzień Świąt u nas. Już były poważne dyskusje na temat wojny, czy dojdzie do niej, czy nie. Jedni byli bardzo optymistyczni co do naszej sytuacji, inni przeciwnie. Na tych się oburzano i nazywano defetystami. Zaraz po Świętach, na prośbę Mamusi pojechałam na dwa tygodnie do Lwowa (matka Marychna została na gospodarstwie). Wróciłam na początku lutego. Ponieważ miałam kłopoty z gospodyniami z Kalisza. Mamusia umówiła mi młodą kucharkę we Lwowie, która chciała zobaczyć trochę świata i zgodziła się wyjechać na drugi koniec Polski!

Tak przyszła do nas Wisia Burakiewicz, bardzo energiczna, pracowita, dobra, gotowała, miała autorytet. Ludzie mówili do niej Pani Gosposiu i wierzyć nie chcieli, jak w sobotę Wiśka zakasała rękawy i spódnice i sama szorowała kuchnię. A jak pasowała to nie wolno było Jej przerywać ani się do Niej odzywać. Była w złym humorze i nie wiem dlaczego przewiązała czoło białą chustką. W niedzielę za to była bardzo elegancka, mówiła bardzo po lwowsku i nie popierała jak ja sama w domu sprzątałam: *Jak ja była u Pana Marszałka Uznańskiego to tam Jaśnie Pani przechodziła po pokojach i białą rękawiczką przesuwała po meblach i niech by było trochę kurzu to Jan miał za swoje, a tu gdzie? Jaśnie Pani sama!!!*

Była obca w Kaliszu tak jak ja i tęskniła do Lwowa – więc była mi bliska i tylko się bałam, żeby nie odeszła.

W Kawęczynie nie było światła elektrycznego. To mi nie przeszkadzało. Nie było go w Jaktorach, gdzie się chowałam od dziecka. Nie było go też w Jałowcu w klasztorze, gdzie spędziłam pięć lat gimnazjalnych. Bardzo przyjemnie żyło się przy lampach naftowych.

Ojciec Stacha, Tomasz spędził z nami zimę. Również Ciocia Zosia. Jego siostra. Miała pokój na górze z werandą, mieszkała przy Rodzicach całe życie. Marzyła przez lata o wstąpieniu do klasztoru ale jakoś nigdy do tego nie doszło. Miała zdolności malarskie – tak zresztą jak Ojciec. Była bardzo cicha i małomówna, tak jak cała Rodzina Młodzianowskich, w przeciwieństwie do Matki Marychny, która była bardzo żywa i spontaniczna, śmiała się zawsze, że weszła w rodzinę milczków.

Ciocia Zosia prowadziła pasiekę, produkowała wspaniały miód, należała do związku pszczelarzy i była wśród nich bardzo poważna. Młodzianowscy między sobą bardzo mało mówili! Podziwiałam, jak potrafili spędzać ze sobą całe wieczory w kompletnej ciszy. Od czasu do czasu między Ojcem a Stasiem padało jakieś zdanie na temat gospodarstwa. Staś bardzo liczył się i szanował zdanie Ojca. Lubili wieczorami siedzieć w dużej sieni, gdzie odkąd postawiliśmy piec na koks tak zwany Hertfeldowski, było ciepło i przytulnie. Dosypywało się koks dwa razy na dobę i on ogrzewał cały dom.

Gdzieś w czasie zimy, Staś musiał wyjechać na tydzień w jakiś sprawach do Warszawy. Zostałam sama z teściem. (Cioci Zosi też w tym czasie nie było). Bardzo się wtedy Ojciec rozgadał. Opowiadał mi dużo o swoim życiu, poznałam go wtedy lepiej i bardzo zbliżyliśmy się do siebie. Wieczory były długie, ludzie schodzili z pracy o czwartej po południu. Tempo było wolne.

Przedwiośnie – początek marca, nie poznawałam Stacha – rano nie mógł uleżeć w łóżku, zrywał się, biegł do okna, patrzył na niebo – ziemię, wdychał powietrze, zamyślał się, był roztargniony. Prędko ubierał się i wybiegał. Byłam troszkę zazdrosna – powoli musiałam się pogodzić z myślą, że będę musiała dzielić go z ziemią kawczyńską! Z wiosną pracy było coraz więcej dla Stacha w polu, a dla mnie w ogrodzie i przy gospodarstwie. Z Wisią zaczęłyśmy sadzać kury, kaczki, gęsi i indyki na jajach.

Na wiosnę Mama wróciła z Uleńca. Z Ojcem dużo jeździli do Turku, gdzie mieli się niedługo przenieść już na stałe mieszkanie.

Przyszło powołanie dla Stasia na manewry na 15-go lipca. Umówiliśmy, że przedtem Staś odwiedzie mnie do Lwowa, gdzie u Mamusi miałam czekać na poród. Taki był plan. Tymczasem na parę dni przed terminem naszego wyjazdu. Stach wrócił z pola w pół zgięty, potworny ból całego brzucha, w nocy wysoka gorączka. Od razu z objawów podejrzewałam zapalenie ślepej kiszki. Ledwo doczekałam rana. Pobiegłam w podwórze do Kornackiego (stangreta), żeby natychmiast zaprzęgał konie. Ostrożnie unikając dziur dojechaliśmy do Turku do doktora, który dobrze znał rodzinę. Kazał natychmiast jechać taksówką do Kalisza do chirurga. Mama z nami. Czekanie w poczekalni było prawdziwą agonią. Wiedziałam, że każda minuta ma znaczenie, a tu długa kolejka. Próbowałam ją ominąć. Kiedy doktor otworzył drzwi, tłumaczę, że to specjalny wypadek, ale on zirytowanym głosem powiedział, że każdy po kolei. Wreszcie przyszedł czas na nas. Dr Trzeciak, ordynator szpitala w Kaliszu, po zbadaniu Stacha zdecydował, że trzeba natychmiast operować. A jak się dowiedział, że jestem pasierbicą profesora Ostrowskiego, prawie oszalał. Wszystko odbywało się od tego momentu błyskawicznie, telefon do szpitala, pogotowie... okazało się, że był asystentem Profesora we Lwowie nim objął ordynaturę w Kaliszu.

Dostaliśmy w szpitalu separatkę na dwa łóżka. Pozwolił mi spać w szpitalu. Zamówił telefon do Lwowa do Profesora. Przedstawił mu w rozmowie sytuację i mnie oddał słuchawkę. Tadzio absolutnie zgodził się na operację i uspokoił nas, że możemy mieć pełne zaufanie do Dr Trzeciaka. Sala operacyjna już była przygotowana i operacja odbyła się o 10-tej wieczór. Szczęśliwie się udała. Trzeba pamiętać, że były to czasy przed odkryciem penicyliny. Ropne zapalenie wyrostka nie było tak łatwą operacją jak dzisiaj. Nowością był środek periton, który zastrzykiwało się do jamy brzusznej (podobno Tadzio polecił Trzeciakowi to zastosować). Biedna Mama co przeżyła po poprzednich doświadczeniach. Adaś jako mały chłopak miał operację, w ostatniej chwili cudem uratowany. A Wojtek, drugi z rzędu, student SGGW w Warszawie umarł w parę miesięcy po operacji rozlanego ropnego wyrostka w lutym 1937.

Na trzeci dzień po operacji przyjechał do nas Tadzio, zrobił nam tym ogromną przyjemność, ja odetchnęłam. Mama z Tadzim i za zgodą Stasia zdecydowali, że Tadzio zabierze mnie ze sobą do Lwowa. Teoretycznie miałam już rodzić lada dzień po połowie lipca. Mama zostanie ze Stasiem w szpitalu, aż go zwolnią. W międzyczasie wystaliśmy list

ze świadectwem lekarskim do Pułku, że Stach nie może się stawiać na czas na ćwiczenia. Prosi o odroczenie. Z bólem serca zostawiłam Stasia z Mamą w szpitalu.

[Pani Ala urodziła swego syna – Wojciecha w dniu 18.08.1939 we Lwowie. Do niej przyjechał Stanisław. We Lwowie zastał ich początek wojny i zajęcie tegoż miasta przez Rosjan. Dnia 21.10.1939 wyjechali z Lwowa z zamiarem dotarcia do Kawęczyna. Po kilku dniach dotarli do celu.]

Dojechalismy do Wilczkowa do majątku Telerów. A w godzinę później byliśmy w Kawęczynie, witani przez Mamę, Ojca i Adasia, Wisię i wszystkich ludzi. Radość była ogólna. Nic o nas nie wiedzieli przez ten cały czas, ale czekali i wierzyli, że się zjawimy. Jakaś osoba wróżyła Mamie i mówiła, że widzi nas jadących z dzieckiem. Mama uczepiła się tej nadziei! Ojciec prowadził gospodarstwo w czasie nieobecności Stacha. Wszystko było na miejscu – nic nie zniszczone. Urodzaje piękne, szereg stert w polu. Nie zastaliśmy tylko Huragana, konia mojego Ojca. Podobno w pierwszych dniach walk jakiś żołnierz zjechał konno, uciekał i Jego koń się wykończył, prosił czy żądał, żeby mu dać innego. Huragan naturalnie mu się spodobał, siadł na niego i cwałem odjechał. Biedny Huragan, pewnie padł gdzieś po drodze. Miał już swoje 18 albo więcej lat.

Staś rzucił się z zapalem do pracy. Niemcy jeszcze nie bardzo się narzucali. W czasie naszej nieobecności wyszło rozporządzenie, że ma się oddać całą broń jakkolwiek się ma w domu. Jak przyszło do oddawania, Wisia zabrała Stacha i moje dubeltówki i powiedziała Mamie, że to należały do Jej Państwa i że Ona Niemcom nie odda. Przy tym miała taką zaciętą minę, że Mama ustąpiła. Tej samej nocy Wisia strzelby naoliwiła, zawinęła w ceratę i zakopała. Nie wiem co się potem stało, czy je ktoś odkopał, czy też leżą tam do tej pory! Resztę broni, co było w domu, Niemcy zabrali.

Z każdym dniem ceny szły w górę – coraz trudniej było dostać naftę do lamp i świec. Staraliśmy się robić zapasy na zimę. Listopad – dni coraz krótsze. Jak się ciemno robiło, schodziliśmy się w tak zwanym zimowym stołowym (mały pokój) i tam przy jednej naftowej lampie, jedno z nas, przeważnie Ojciec czytał na głos, reszta w koło stołu łupaliśmy groch i fasolę.

Ja robiłam na drutach ubranko dla Wojtusia. Po paru dniach zawili się Wujostwo Szymańscy z Turku. Wuj Szymański był rejentem w Turku. Mieli tam bardzo ładny dom z dużym ogrodem. Niemcy przyszli i kazali im się wynosić z dnia na dzień. Przyjechali tak jak stali z jedną walizką. Oboje byli już starsi Państwo. On z jakimś paralizmem nóg, chodził tylko o kulach. Mieli troje dzieci: wszystko związane z wojskiem. Syn pułkownik Szymański, Starsza córka za pułkownikiem Domańskim, a młodsza za generałem Langnerem (tym ze Lwowa). Niemcy dobrze o tym wiedzieli i mieli ich na oku.

Znow parę dni minęło. Staś starał się sprzedać co mógł, żeby mieć gotówkę w razie czego. Nie wiadomo było czy nas ograbią czy nas wyrzucą. Różne wiadomości krążyły i żyło się w wielkim napięciu. Na wszelki wypadek Ojciec zrobił z desek podwójny sufit w małej komórcie koło sieni. Schowaliśmy tam gros bielizny pościelowej i dobre obrusy (wszystko moje wyprawne). Zamalowało się. Gdyby nie późniejszy donos jednej dziewczyny, która widziała tą robotę, nigdy by tego Niemcy nie znaleźli. Ojciec ze mną w nocy zakopaliśmy całe srebro pod schodami. Tego już nikt nie widział i przechowało się. Odkopałam po wojnie. Wisia ze stróżem Dytwińskim w nocy zakopali w drewni wielką pakę, drewnianą, naładowaną dywanami, pościelą i kryształami. Nikt tego nie wydał, przeleżało do końca wojny w ziemi. W 1945 roku jak przyjechałam i z Dytwińskim odkopaliśmy – wszystko było zbutwiałe, do niczego, tylko kryształy zabrałam.

Pewnego dnia (chyba druga połowa listopada) Niemcy zjechali, przywieźli nam Treuchendera, czyli przymusowego zarządcę. Zapomniałam jego nazwiska Herr X. w cywilu. Długo i uprzejmie tłumaczyli, że Stach dalej ma prowadzić normalnie majątek, tylko Herr X. ma wszystko wiedzieć, ma prowadzić książki i ma mieć u siebie kasę. Wszystkie pieniądze

ma się mu oddawać. On będzie nam wydawał na potrzeby gospodarstwa i domu. Nikt z nas nie umiał dobrze po niemiecku, okazało się, że jeszcze ja z tym najlepiej dawałam sobie radę. Tak że przez następne tygodnie, aż do naszego wysiedlenia, ja byłam tłumaczem między Treuchenderem a Stachem. Herr X. był to panek spokojny, raczej skromny, wziął sobie jeden pokój na górze, tam mu się nosiło jedzenie. Od rana chodził po gospodarstwie i w pole. Jak leciał samolot, stawał, patrzył w górę i mówił: *Verfluchte krieg* (przeklęta wojna). Miał dwóch synów w wojsku. Kim był z zawodu? Chyba leśnikiem. Nie narzucał się nam i nie dokucza. Było znośnie. Stach naturalnie wszystkich pieniędzy nie oddawał. Część schowaliśmy. Ale teraz już nic nie mógł sprzedać. Cały nasz dochód stał w stertach! Początek grudnia -0 wieczorem jak zawsze zebraliśmy się w małym stołowym przy lampce naftowej i Wuj Szymański czytał nam z zapalem (chyba Lalkę Prusa?!). Przyjechał niespodziewanie z Turku młody człowiek i koniecznie chciał, się widzieć z Rejentem Szymańskim, że ma coś bardzo ważnego do powiedzenia. Gdy był pewny, że drzwi od kuchni są zamknięte i okna pozasłaniane i tylko rodzina obecna, powiedział nam, że był wezwany w Turku na policję, przesłuchiowano go w jakiejś sprawie. Zobaczył na biurku listę ludzi, którzy mają być aresztowani. Podpatrzył, że między innymi było nazwisko Szymańskich. Znał Rejenta, a więc po ciemku przyjechał, żeby uprzedzić o tym i żeby Wuj czy Wujostwo uciekli. Bardzo nas ta wiadomość wzburzyła. Staś powiedział, że jest gotów wysłać Wujostwo zaraz wozem z zaufanym fornałem. Nie ma mowy o braniu powozu albo bryczki, to by zwróciło uwagę. Odstawić ich do pociągu, żeby dostali się do Warszawy. Wujostwo starzy, przyzwyczajeni do wygody, spanikowali się, przestraszyli niewygody i nie zdecydowali się, woleli zostać z nami.

7-go grudnia wieczorem poszłam (jak co dzień) na górę do naszego Treuchendera omówić z nim co trzeba (miałam spisane instrukcje Stasia), zdać sprawę z wydatków itp. Równocześnie powiedziałam, że nazajutrz 8-go grudnia święto Matki Boskiej, u nas obchodzone uroczystie, więc proszę o konie do kościoła, parafia nasza w Tokarach około 5 kilometrów. Herr X. zmieszał się, po chwili spojrzał na mnie i mówi: *Kirche auch verboten...* myślałam, że żartuje, roześmiałam się i nie wzięłam poważnie, a on więcej na ten temat nie powiedział.

8-go grudnia. piątek, śliczny mroźny dzień, nakarmiłam Wojtusia i zrobiłam przy Nim co trzeba i zaczęliśmy się ubierać do kościoła. Ojciec poszedł w podwórze by zaprzęgać konie. Treuchender wyjechał już wcześniej konno (tak wcześniej? na spacer?) Za chwilę Ojciec przybiega zadyszany, wpada do naszej sypialni. Właśnie na drodze zobaczył Panią Młodecką(sąsiadkę) w powozie naładowanym rzeczami. Dziś rano Niemcy ją zabrali i wiozą do Turku, nic nie wie co i jak, przerażona. Jeszcze nie skończył mówić, patrzymy przez okno. Niemcy stoją przed gankiem. Było ich chyba czterech. Kazali nam wszystkim zebrać się w sieni. Wołamy więc na górę by Rodzice, Szymańscy, Adaś i Ciocia Zosia schodzili. Jak już cała rodzina zeszła się w komplecie, oficer rozwinął papier i czytał: mamy być w parę minut gotowi, ciepło się ubrać, wziąć to co na siebie, poza tym dwa ręczniki i zmianę bielizny. Chustki do nosa (sic!!). Za to biżuterię, pieniądze zostawić w domu – *prędko wróćcie*. Byłam tak naiwna, że zapytałam, czy mam brać moje dziecko – zaśmiał się i zapytał: *A kto będzie je karmił – ja?* Zawinęłam więc Wojtusia w co się dało jak najszybciej. Wisia była przy mnie i pomagała, pchała co się dało by brać. Zdjęłam perły, zdjęliśmy zegarki i co miałam w szafie biżuterii, wszystko wsadziłam Jej w ręce, od razu zrozumiała i zniknęła z tym. Za chwilę ładowaliśmy się, powóz i bryczka, nasi fornałe na kozłach. Cała służba zebrała się przed gankiem, z karbowym na czele. Staś ich uspakajał, wrócimy na pewno za parę dni, niech pilnują gospodarstwa jak mogą... no i ruszyliśmy...

[Rodzina Młodzianowskich została przewieziona do szkoły w Turku, dalej do Koła, skąd pociągiem do Bochni, później do pobliskiej wsi Krzeczów. Z tej wioski przez Kraków do Warszawy.]

Aneks XV

Najstarsze informacje o poszczególnych miejscowościach

(nie należy jednak traktować podanych lat jako roku powstania)

- Kowale [Pańskie] – w roku 1286 były osadą służebną w dobrach arcybiskupa gnieźnieńskiego;
- Tokary – 1362 – wspomniany Przedwój z Tokar;
- Głuchów – 1374 – był własnością rodu Nałęczów;
- Kawęczyn – 1390 – należał do dóbr arcybiskupa gnieźnieńskiego;
- Skarżyn – 1477 – występuje Anna wdowa po Jakubie ze Skarżyna;
- Dzierzbotki – występuje w 1509;
- Będziechów – 1521- występuje w „Liber beneficiorum”;
- Milejów – 1521 występuje w „Liber beneficiorum”;
- Siedliska – 1521 występuje w „Liber beneficiorum”
- Siewierszki Małe i Wielkie – 1521- występuje w „Liber beneficiorum”
- Okręglica – występuje w roku 1553;
- Gozdów – XVI wiek – występuje w „Księdze Ziemskiej Kaliskiej”
- Leśnictwo – XIX wiek, możliwe istnienie dworu na kopcu, co przesuwają na XVI/XVII wiek
- Marcjanów – XVI wiek
- Chocim – występuje 1685
- Ciemię – występuje 1668
- Dziewiątka – występuje w 1775
- Wola Kowalska – występuje w 1775
- Muchtów – występuje w 1778
- Czachulec – 1780 - lokacja wsi, w 1781- powstała druga wieś i od tego czasu Czachulec Stary i Nowy, wcześniej w tym miejscu istniało pustkowie Chadocz, występuje w 1521 w „Liber beneficiorum”;
- Żdzary – występuje w 1827
- Bielawki – występuje w 1879
- Dzierzbocka Cegielnia – występuje w 1879
- Wojciechów – występuje w XIX wieku, możliwe powstanie wcześniejsze
- Marianów - XIX wiek
- Nowy Świat – XIX wiek
- Stanisława – XIX

Bibliografia

I. Źródła rękopiśmienne i maszynopisy

1. Archiwum Diecezji Włocławskiej (ADWł)

a. Akta arcybiskupów gnieźnieńskich (AAG)

AAG. Wiz. 2; AAG. Wiz. 3; AAG. Wiz. 4; AAG. Wiz. 11; AAG. Wiz. 56; AAG. Wiz. 63; AAG. Wiz. 67; AAG. Wiz. 70; AAG. Wiz. 79; AAG. Wiz. 85; AAG. Wiz. 105.

b. Akta biskupów kujawsko-kaliskich (ABK-Kal)

ABK-Kal. Wiz. 10; ABK-Kal. Wiz. 18.

c. Akta kurii diecezji włocławskiej (AKDWł)

AKDWł par. 63; AKDWł par. 112; AKDWł par. 207.

2. Archiwum parafii w Głuchowie (APG)

Kronika parafii św. Macieja w Głuchowie, t. 1-2.

3. Archiwum Gminy Kawęczyn (AGK)

- *Dokumenty dotyczące instytucji funkcjonujących na terenie gminy*
- *Gmina Kawęczyn – program ochrony zabytków na lata 2008-2011*, Kawęczyn 2008.
- *Informacja o funkcjonowaniu bibliotek publicznych na terenie gminy w Kawęczynie*, Kawęczyn 2009

II. Źródła drukowane

- *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2001.
- *Inwentarz dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, wydał W. R u s i ń s k i, t.1, Wrocław 1955.
- Ł a s k i J.: *Liber beneficiorum*, Gniezno t. 1 – 1880, t. 2 – 1881.
- *Rocznik diecezji włocławskiej 1972*, Włocławek 1972.
- *Rocznik diecezji włocławskiej 1991*, Włocławek 1991.
- *Rocznik diecezji włocławskiej 2009*, Włocławek 2009.
- *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1877*, Włocławek 1876.
- *Sprawozdanie z wizytacji w Głuchowie*, [w:] „*Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej*”, t. 4, Włocławek 1910, s. 240.
- *Sprawozdanie z wizytacji w Tokarach*, [w:] „*Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej*”, t. 4, Włocławek 1910, s. 240.
- Ustawa z dnia 20.03.1950 „*O terenowych organach władzy państwowej*”, Dz. U. z 1950, nr 14, poz. 130.
- Ustawa z dnia 25.09.1954 „*O reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych*”, Dz. U. z 1954, nr 43, poz. 191.
- Ustawa z dnia 29.11.1972 „*O utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych*”, Dz. U. z 1972, nr 49, poz. 312.

III. Opracowania

- A b r a h a m W., *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XI*, Poznań 1962.
- B a r d a c h J., L a b u d a G., *Rozwój gospodarki towarowej. Narastanie tendencji zjednoczeniowych i utworzenie państwa polskiego*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Ł o w m i a ń s k i e g o, t. 1, Warszawa 1958.
- B o c h i ń s k i J., Z a w a d z k i J.: *Nowy podział terytorialny*, Warszawa 1999.
- C z y ż e w s k i J., *Obszar gminy Kawęczyn na przestrzeni wieków*, Kawęczyn-Sompolno 1993.
- D a n i e l s k i W., *Fundator*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 772.

- *Dzieje Turku*, praca zbiorowa pod redakcją E. Małowski, Cz. Łuczaka, Poznań 2002.
- *Encyklopedia popularna PWN*, praca zbiorowa pod redakcją R. Marcinkowskiego, Warszawa 1982.
- Gieysztor A., *Ukształtowanie się państwa polskiego od połowy IX w. do końca X w.*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Łowmiańskiego, Warszawa 1958.
- Gluchów, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881, s. 612-613.
- *Gmina Kawęczyn*, folder wydany przez Urząd Gminy w Kawęczynie, Kawęczyn 2005.
- Goebel W., *Z turem w herbie*, Poznań 1966.
- Gołdyn P., *Rzeczpospolita solecka*, Konin 2009.
- Gorczyca K., *Pradzieje Konina*, [w:] „*Konińskie Zeszyty Muzealne*”, t. 3, Konin 2006.
- Góralski W., *Erekcja*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1985, szp. 1068.
- Górzyski M., *Zabytki miasta Turku i powiatu tureckiego*, t. 2, cz. 1, Turek 2009.
- Gozdów, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881, s. 759.
- Gulczyński J., *Powiat koniński – rys historyczny*, [w:] „*Konińskie Zeszyty Muzealne*”, t. 3, Konin 2006.
- Izdebski H., *Historia administracji*, Warszawa 1997.
- Janicki P., *Eksterminacja Żydów w getcie „Czachulec” w latach 1941-1942*, [w:] „*Konińskie Zeszyty Muzealne*”, t. 4, Konin 2008, s. 67-89.
- Jarczynowska M., *Rzym*, [w:] *Historia starożytna*, praca zbiorowa pod redakcją M. Jarczynowskiej, Warszawa 1999.
- Kaczmarski Z., *Ustrój państwowy Polski od połowy XIV do połowy XV w.*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Łowmiańskiego, Warszawa 1958.
- Kaczmarski Z., *Rozkwit gospodarki czynszowej i pierwsze objawy jej zahamowania*, [w:] *Historia Polski*, Warszawa 1958.
- Karpiński R., *Leszek Czarny*, [w:] *Księga królów i książąt polskich*, praca zbiorowa pod redakcją S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1999.
- Karpiński R., *Przemysław II*, [w:] *Księga królów i książąt polskich*, praca zbiorowa pod redakcją S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1999.
- Karpiński R., *Wacław II Czeski*, [w:] *Księga królów i książąt polskich*, praca zbiorowa pod redakcją S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1999.
- Karpiński R., *Władysław Łokietek*, [w:] *Księga królów i książąt polskich*, praca zbiorowa pod redakcją S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1999.
- Karpiński R., *Kazimierz III Wielki*, [w:] *Księga królów i książąt polskich*, praca zbiorowa, pod redakcją S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1999.
- Kawęczyn, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, Warszawa 1882, s. 915.
- Kłoczowski J., *Średniowiecze i Rzeczpospolita*, [w:] *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją J. Kłoczowskiego, Kraków 1986.
- Kolała J., *Z dziejów parafii w Kowalach Pańskich do roku 2007*, Warszawa 2009, wydruk komputerowy praca dostępna w PWT Warszawa oddział w Koninie.
- Konik J., Skorupa D., Sienkiewicz W.: *Tablice historyczne*, Wrocław 2003.
- *Kowale Pańskie*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 4, Warszawa 1883, s. 504-505.
- *Kowale Pańskie*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 15, Warszawa 1900, s. 142.

- K o w a l s k i W., *Kościół w mieście opatów. Źródła i wysokości dochodów parafii jędrzejowskiej w średniowieczu i w czasach wczesno-nowożytnych*, [w:] *Ecclesia et civitas*, praca zbiorowa pod redakcją H. M a n i k o w s k i e j, H. Z a r e m s k i e j, Warszawa 2002.
- K o z a S.J., *Gmina chrześcijańska*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t.5, Lublin 1989.
- K r a j e w s k i M., *Historia gospodarcza Polski do 1989*, Włocławek 2000.
- K u j a w s k i W., *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, [w:] *Diecezja włocławska* 2000, Włocławek 2001.
- K u j a w s k i W., *Diecezja włocławska i jej granice w dokumentach Stolicy Apostolskiej*, [w:] *Jan Paweł II Apostoł prawdy*, praca zbiorowa pod redakcją J. K ę d z i e r s k i e g o, Włocławek 2005.
- K u m o r B., *Biskupstwo w Poznaniu. Utworzenie metropolii w Gnieźnie*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją B. K u m o r a, Z. O b e r t y ń s k i e g o, cz.1, t.1, Poznań-Warszawa 1974.
- K u m o r B., *Historia Kościoła*, t. 2, Lublin 2005.
- L a b u d a G., B a r d a c h J., *Powstanie i utrwalenie rozdrobnienia feudalnego od połowy XII do połowy XIII w.*, [w:] *Historia Polski*, pr. zbiorowa pod red. H. Ł o w m i a ń s k i e g o, Warszawa 1958.
- L i b r o w s k i S., *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, [w:] „*Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*”, Lublin t. 28-1974, t. 29-1974, t. 30-1975, t. 31-1975, t. 32-1976, t. 33-1976.
- Łabuda Z., *Rozwój osadnictwa*, [w:] „*Ziemia konińska*”, t. 3, Konin 1972.
- M a l u ś k i e w i c z P., *Województwo konińskie*, Warszawa-Poznań 1983.
- Milejów, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6, Warszawa 1885, s. 422.
- *Nowy Świat*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1886, s. 306.
- N o w a k o w i e Ł., A., *Od neolitu do końca okresu wpływów rzymskich*, [w:] *Z dziejów regionu konińskiego*, praca zbiorowa pod redakcją M. D e m b i ń s k i e j, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- *Okrąglica*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 7, Warszawa 1886.
- P a l m i r s k i A., T r [...] M.: *Chocim*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t.1, Warszawa 1880, s. 598.
- P i a s e c k i A., *Powiat turecki*, Turek 1999.
- R u r k a K., *Głuchów*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 1153.
- R y b c z y k J., *Beneficjant*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985, szp. 262.
- R y b c z y k J., *Beneficjum*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985, szp. 262-265.
- S c z a n i e c k i M., *Monarchia wczesnofeudalna w XI w. i do połowy XII w.*, [w:] *Historia Polski*, praca zbiorowa pod redakcją H. Ł o w m i a ń s k i e g o, t. 1, Warszawa 1958.
- *Siedliska*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa 1889, s. 509.
- S k i e r s k a I., *Miasto w Kościele*, [w:] *Ecclesia et civitas*, praca zbiorowa pod redakcją H. M a n i k o w s k i e j, H. Z a r e m s k i e j, Warszawa 2002.
- *Skarzyn*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa 1889, s. 657.
- *Skrzynek*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa 1889, s. 658.
- *Słownik biograficzny historii powszechnej*, praca zbiorowa pod redakcją K. L e p s z y, S. A r n o l d, Warszawa 1968.
- *Słownik wyrazów obcych PWN*, praca zbiorowa pod redakcją J. T o k a r s k i e g o, Warszawa 1980.

- S t a c h o w i a k B., *Monografia Ochotniczych Straży Pożarnych powiatu tureckiego*, Turek 2009.
- S t a n i s ł a w a, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t.11, Warszawa 1892, s. 185.
- S u ł o w s k i Z., *Gmina*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989.
- S z c z u r S., *Historia Polski –Średniowiecze*, Kraków 2002.
- S z u b a Z., *Biskupi polscy w XX wieku*, [w:] „*Życie katolickie*”, t. 5-6, Warszawa 1983.
- Ś m i g i e l K., *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002.
- *Teki Dworaczka* – program elektroniczny przygotowany przez Bibliotekę w Kórniku, a oparty na materiałach zebranych przez prof. Dworaczka
- *Tokary*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t.12, Warszawa 1892, s. 359 -360
- T r [...] M., *Ciemień*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880, s. 687.
- T r [...] M., *Dzierzbotki*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881, s. 279.
- T r [...] M., *Dzierzbocka Cegielnia*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881, s. 279.
- T r [...] M., *Dziwiątko*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881, s. 290.
- T r z e c i a k o w s k i J., *Ślady najstarszego osadnictwa*, [w:] *Z dziejów regionu konińskiego*, praca zbiorowa pod redakcją M. D e m b i ń s k i e j, Wrocław- Warszawa- Kraków 1970.
- T y c z y n o A., *Czachulec*, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na rzecz rozwoju powiatu tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres programu elektronicznego: stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl
- T y c z y n o A., *Czachulec Nowy*, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na rzecz rozwoju powiatu tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres programu elektronicznego: stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl
- T y c z y n o A., *Gozdów*, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na rzecz rozwoju powiatu tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres programu elektronicznego: stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl
- T y c z y n o A., *Kawęczyn*, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na rzecz rozwoju powiatu tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres programu elektronicznego: stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl
- T y c z y n o A., *Milejów*, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na rzecz rozwoju powiatu tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres programu elektronicznego: stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl
- T y c z y n o A., *Skarżyn*, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na rzecz rozwoju powiatu tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres programu elektronicznego: stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl
- T y c z y n o A., *Tokary*, [w:] *Materiały Stowarzyszenia na rzecz rozwoju powiatu tureckiego im. Ks. Romana Kmiecika*, adres programu elektronicznego: stowarzyszenie-kmiecik.blog.onet.pl
- T y m o w s k i M., *Bolesław III Krzywousty*, [w:] *Księga królów i książąt polskich*, praca zbiorowa pod redakcją S. K. K u c z y ń s k i e g o, Warszawa 1999.
- *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, opr. J. B i e n i a k, A. S z y m c z a k o w a, pod redakcją A. G ą s i o r o w s k i e g o, t. 2, z. 1, Wrocław- Warszawa- Kraków- Gdańsk- Łódź 1985.

- *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, opracował A. B i e n i a s z e w s k i, t. 1, z. 2, Wrocław- Warszawa- Kraków- Gdańsk-Łódź 1987.
- *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.*, opracowali E. O p a l i ń s k i, H. Ż e r e k- K l e s z c z, pod redakcją A. G ą s i o r o w s k i e g o, t. 2, z. 2, Kornik 1993.
- *Wojciechów*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, Warszawa 1893, s.739.
- W[...] S.: *Będziechów*,[w:]*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* , t. 1, Warszawa 1880, s. 165.
- W ę d z k i A., *Dzieje Konina*, t. 1, Konin 2000.
- W i l e m s k a E., *Iura paroeialia*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7 Lublin 1997, szp. 554.
- W i t c z a k H., *Z życia religijnego w Królewskim Mieście Koninie*, Włocławek 2006.
- W ó j c i k W., *Fundacja*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 760-761.
- W y t r ą ż e k, W., *Samorząd terytorialny w XX wieku w Polsce*, Lublin 2009.
- Z a c h o r o w s k i S., *Początki parafii polskich*, Kraków 1909.
- Z y g l e w s k i Z., *Religijność w miastach kujawskich późnego średniowiecza*,[w:]*Ecclesia et civitas*, praca zbiorowa pod redakcją H. M a n i k o w s k i e j, H. Z a r e m s k i e j, Warszawa 2002.
- *Żdzary*,[w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* , t. 14, Warszawa 1895, s. 751.

Wykaz ilustracji

Okladka - Fronton Dworu w Kawęczynie z 1929r.

Zdjęcie z prywatnych zbiorów Piotra Młodzianowskiego (Anglia).

1. Budynek Urzędu Gminy w Kawęczynie	6
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
2. Fragment akt wizytacyjnych parafii w Głuchowie	10
Zdjęcie własne autora.	
3. Mapa z roku 1839	30
Zdjęcie własne autora.	
4. Gminy należące do powiatu tureckiego	33
5. Ala i Stanisław Młodzianowscy właściciele majątku w Kawęczynie po 1938r.	44
Zdjęcie z prywatnych zbiorów Piotra Młodzianowskiego (Anglia).	
6. Dwór w Kowalach Pańskich	45
Zdjęcie z Muzeum Rzemiosła Tkackiego w Turku „Archiwum Igły”.	
7. Droga w Kowalach Pańskich	45
Zdjęcie z Muzeum Rzemiosła Tkackiego w Turku „Archiwum Igły”.	
8. Kościół św. Macieja w Głuchowie	49
Zdjęcie z Kroniki parafii św. Macieja w Głuchowie.	
9. Maksymilian Młodzianowski właściciel Kawęczyna od 1850r	64
Zdjęcie z prywatnych zbiorów Piotra Młodzianowskiego (Anglia).	
10. Tomasz Młodzianowski właściciel majątku w Kawęczynie do 1938r.	64
Zdjęcie z prywatnych zbiorów Piotra Młodzianowskiego (Anglia).	
11. Budynek dawnego Urzędu Gminy w Kowalach Pańskich, obecnie posterunek policji	67
Zdjęcie z Muzeum Rzemiosła Tkackiego w Turku „Archiwum Igły”.	
12. Szkoła w Tokarach Pierwszych im. Jana Pawła II	81
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
13. Dekanat dobrski	85
Na podstawie <i>Diecezja Włocławska 2000</i> , Włocławek 2001.	
14. Obecny kościół parafialny w Głuchowie	93
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
15. Kościół parafialny w Kowalach Pańskich	101
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
16. Plebania w Kowalach Pańskich	104
Zdjęcie własne autora.	
17. Plebania w Tokarach	106
Zdjęcie własne autora.	
18. Kościół parafialny w Tokarach	112
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
19. Ks Antoni Janicki	117
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
20. Przewodniczący GRN Tomasz Klimczak	128
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
21. Przewodniczący GRN Władysław Czechowski	128
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
22. Przewodniczący GRN Jan Osiewała	128
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
23. Przewodniczący GRN Roman Kęska	129
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	

24. Przewodniczący GRN Edward Osiewała	129
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
25. Przewodniczący GRN Władysław Binkowski	129
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
26. Przewodniczący GRN Franciszek Chojnacki	129
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
27. Przewodniczący GRN Adam Gibasiewicz	129
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
28. Naczelnik Jan Korycki	130
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
29. Naczelnik Czesław Mocny	130
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
30. Sekretarz GRN Marian Chojnacki	130
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
31. Sekretarz GRN Helena Piaścik	130
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
32. Sekretarz Urzędu Gminy Tadeusz Krupiński	131
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
33. Sekretarz Urzędu Gminy Jan Owczarek	131
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
34. Sekretarz Urzędu Gminy Zenon Tomczyk	131
Zdjęcie ze zbiorów prywatnych.	
35. Herb Gminy Kawęczyn	132
Dane Urzędu Gminy Kawęczyn.	
36. Wójt wraz z Radnymi Rady Gminy Kawęczyn - kadencja 2006-2010	141
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
37. Pracownicy Urzędu Gminy	142
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
38. Sołtysi – kadencja 2006/07 – 2010	144
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	
39. Dyrektorzy szkół	145
Zdjęcie z kroniki Urzędu Gminy w Kawęczynie.	

Wykaz skrótów

AGK –Archiwum Gminy Kawęczyn

APG – Archiwum Parafii Głuchów

EK – Encyklopedia katolicka

EP – Encyklopedia popularna PWN

fl –floreń

flpl – floren polski

k – karta

s - strona

SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich

szp – szpalta

